

UNIVERZA V LJUBLJANI

ARHEOLOŠKI
VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

I./1—2

LJUBLJANA 1950

102469

102469

Dotiskano v juniju 1951
Sprejeto na seji tiskovne komisije 17. X. 1950

P. 3021/1951

V S E B I N A — C O N T E N T S

Predgovor — Introduction	5
S. Brodar: Prerez paleolitika na slovenskih tleh	5
The Cross-Section of the Palaeolithic on Slovene Soil	
J. Korošec: Nekaj primerov zgodnje predzgodovinske plastike v Sloveniji	12
Some Specimens of Early Prehistoric Plastic Art in Slovenia	
F. Starè: Ilirsko grobišče na Zgornji Hajdini pri Ptuj	31
The Illyrian Burial Place at Zgornja Hajdina near Ptuj	
S. Gabrovec: Dve novi najdbi čelad s slovenskega ozemlja	87
Two New Finds of Helmets on the Slovene Territory	
J. Klemenc: Nekaj novih antičnih spomenikov	113
Some New Antique Monuments	
P. Korošec: Bizantinski import v zgodnjih slovanskih kulturah Jugoslavije	123
Byzantine Import in Early Slav Cultures of Yugoslavia	
E. Cevc: Predromanski pletenini iz Batuj	136
Pre-Roman Basketry Design from Batuje	
B. Škerlj: Kostni ostanki treh staroslovanskih grobov, izkopanih na dvorišču SAZU v Ljubljani	146
Skeletal Remains from Three Ancient Slav Graves Excavated in the Courtyard of The Slovene Academy in Ljubljana	
J. Korošec: Grobovi v Vinči	156
The Graves of Vinča	

Poročila — Reports

S. Pahič: Gradišče Presek pri Črešnjevcu	170
Castle Presek near Črešnjevec	
A. Jalen: Poročilo o novih antičnih najdbah v Ptuj	177
A Report on New Antique Finds at Ptuj	
J. Šašel: Nekaj novih momentov na tleh nekdanje Emone	194
Some New Moments on the Territory of Ancient Emona	
S. Pahič — J. Šašel: Začasno poročilo o raziskavanju rimskega kanala v Grajski dolini pri Ptuj	204
A Preliminary Report on the Investigation of the Roman Canal in Grajska dolina near Ptuj	

Knjižna poročila — Book Reviews

J. Korošec: Ali je Vinča predzgodovinska neolitska naselbina ali jonska kolonija?	216
Is Vinča a Prehistoric Neolithic Settlement or an Ionian Colony?	
J. Korošec: Einar Dyggve, Druga bazilika urbana s baptisterijem u Saloni	230
St. Jesse: Branko Gavella, Odnos kikladskih idola i egipatskih ushabti figura prema vinčanskim statueta	231
St. Pahič: Jaroslav Böhm, Naše nejstarija mesta	231
St. Jesse: Jugoslovenska bibliografija	236
J. Klemenc: In memoriam Dr. Walter šmid	242

Predgovor

Pri občutnem pomanjkanju arheološke literature v Sloveniji je nastala potreba po novem glasilu, ki bi upoštevalo in priobčevalo tudi najmanjše slučajne najdbe. Zelo pogosto je namreč arheološko gradivo vskladiščeno v muzealnih shrambah, v posameznih primerih celo nedostopno, in zanj vedo kvečjemu najožji strokovnjaki. Često se pa sčasom zgubi celo evidenca o njem, ako gradivo ni bilo objavljeno. Zato bo novi časopis, Arheološki vestnik, imel prvenstveno nalogo, da priobčuje krajše znanstvene študije, poročila in kratke podatke o najdbah, zlasti tudi o manjših, poleg tega pa tudi knjižna poročila. Pri tem bo zajel ta področja, ki kakor koli zadevajo njegovo centralno področje, arheologijo, to pomeni od paleolita vse dobe do historičnih, poleg tega pa tudi pomožne stroke, v kolikor zadevajo arheologijo, t. j. paleoantropologijo, paleozoologijo in paleobotaniko. V tem vrstnem redu bodo prispevki tudi priobčeni. Arheološki vestnik bo izhajal letno v dveh zvezkih na pribl. 15 polah in bo tako, kakor upamo izpolnil občutno vrzel v našem strokovnem časopisju, v katerem ni prišlo široko področje arheologije do takšne veljave, kakor ji gre, zlasti še spričo njene važnosti kot vede, ki daje materialne osnove za študij družbenih odnosov od najstarejših časov, ko je človek ustvaril prvo nabitralsko-lovsko skupnost pa tja do fevdalnega družbenega reda srednjega veka.

Uredniški odbor

PREREZ PALEOLITIKA NA SLOVENSKIH TLEH

Š. Brodar

Razvoj paleontologije je privedel tudi v naših krajih kaj zgodaj do izkopavanj v podzemeljskih jamah. Namen je bil pomnožiti zbirke pleistocenskih sesalcev. Tako so n. pr. Freyer (1819) in mnogi drugi izkopali v prvi polovici 19. stoletja večje množine kosti jamskega medveda in drugih sesalcev v Postojnski jami, v Križni jami, na Mokrici, itd. Bilo je to v dobi, ko se je začel odkrivati paleolitik v Zahodni Evropi. Mogle bi torej biti že tedaj ugotovljene paleolitske postaje na našem ozemlju. Vendar do tega ni prišlo, ker se vprašanje »antediluvianskega človeka« tedaj še ni postavilo in je trajalo več desetletij, preden je bilo rešeno po hudi borbi v edino pravilnem naprednem smislu. Še sredi 19. stoletja je paleontolog Fraas po lastnem skesanem priznanju izvozil iz južnonemških jam neštete kamene in koščene paleolitske artefakte ter jih zavrnil obenem z izkopanim materialom. Krivda tedaj pri nas delavnih prirodnoslovcev je še toliko manjša, ker je ugotovitev paleolitske postaje v marsikateri naši jami mogoča le s prav podrobnim in zato zelo zamudnim izkopavanjem. Artefakti dostikrat niso številni in vrh vsega pogosto zelo atipični.

H koncu 19. stoletja je sloves zahodnoevropskih paleolitskih postaj dosegel tudi bivšo Avstrijo in tedaj se je začelo predvsem v naši Primorski zelo živahno raziskovanje. Pod vrhovnim vodstvom Dunaja je izšlo iz Trsta. Omeniti je zlasti prirodoslovca K. Moserja, ki se je sam pohvalil, da je raziskal nad 60 jam na Krasu in v več kot tridesetih tudi kopal. V Vlaški jami pri Nabrežini je kopal več let in jo razglasil kot paleolitsko postajo. Na strokovnih kongresih na Dunaju in v Nemčiji je poleg artefaktov celo predložil serijo paleolitskih črtežev in risb, ki pa so bile spoznane za potvorbe. Vendar je Moser do zadnjega zatrjeval njihovo pristnost. Ali je Vlaško jamo šteti med

paleolitske postaje na slovenskem ozemlju, danes zanesljivo ne moremo presoditi. Ustrezno tedanjim razmeram so bila izkopavanja izvedena le malo strokovno in zelo naivno. Material je raztresen po raznih muzejih in zbirkah ter večinoma neoznačen.

K. Moser je med prvimi kopal tudi v jami »Pod kalom« pri Nabrežini. Za njim so se menjavala izkopavanja Marchesettija, tedanjega ravnatelja tržaškega Prirodoslovnega muzeja, s številnimi roparskimi izkopavanji Neumana. Marchesetti je izkopal že tedaj obenem s številnimi kostnimi ostanki raznih pleistocenskih živalskih vrst več kamenih artefaktov iz kremenca. V manjšem obsegu so se udeleževali še drugi (n. pr. Perko, Mühlhofer). Marsikaj so v tej dobi označili za paleolitsko, kar je pa težko preveriti, ker so najdbe raztresene po vsem svetu in brez zanesljive označbe.

Z začetkom prve svetovne vojne se je končalo le malo znanstveno, idilično paleolitsko raziskovanje na naših tleh. Slovensko Primorje je zasedla Italija. Ker so vodili in izvrševali omenjena izkopavanja možje, ki niso bili našega rodu ali so ostali izven meja Jugoslavije, se ni čuditi, da je bil paleolitik pri nas tudi v strokovnih krogih popolnoma pozabljen ter je zavladalo prepričanje, da paleolitskih naselitev na slovenskem ozemlju sploh ni bilo. Neopaženo je ostalo tudi revizijsko in res strokovno izvedeno izkopavanje v jami Pod kalom, ki ga je izvršil R. Battaglia v letih 1926—1928. Na osnovi številnih geoloških profilov in še novo odkritih močno atipičnih kremenastih artefaktov je zavzel stališče, da gre za kulturo lovcev na jamskega medveda, ki so se konec zadnje medledene dobe začeli pomikati iz visokih alpskih bivališč v nižine ter se v sledeči würmski polledenitvi razprostrli po predalpskem ozemlju. Ker se odkrita kultura kaj malo sklada z zahodnoevropskim moustérienom, jo označuje kot »alpski moustérien«.

Prva paleolitska postaja na slovenskem ozemlju Jugoslavije je bila odkrita l. 1928. v Potočki zijalki na Olševi v Karavankah, v višini 1700 m n. m. Po višini druga na svetu in najvišja v Vzhodnih Alpah, je presenetila s svojim bogatim koščenim in kamenim aurignaškim inventarjem. Primitivni črteži na nekaterih koščenih izdelkih so še bolj potrdili zgodnji mlajšepaleolitski značaj postaje. V ospredje je stopilo veliko nasprotje: v visokoalpskih postajah Švice starejši paleolitik neandertalca — v Karavankah

začetna faza mlajšega paleolitika fosilnega človeka. Ločnica večnega snega je bila v dobi würmske poledenitve 200 metrov pod jamo. Kako naj bi bila spričo prevladujočega mnenja, da je aurignacien kultura iz zadnje poledenitve, naselitev, čeprav morda le sezonska, v tej višini mogoča? Kje naj bi dobili tisoči ugotovljenih jamskih medvedov zadostno hrane? Spričo tega je bil odmev odkritja Potočke zijalke pri inozemskih strokovnjakih izredno velik. Posebno je treba poudariti, da glede aurignaciena Potočke zijalke ni nobenih najmanjših pomislekov. A. A n d r e e zastopa pri obravnavi izvora aurignaške kulture celo tezo, da z ozirom na najdbe v Potočki zijalki ni izključen samostojen začetek aurignaciena v Jugoslaviji, za kar pa ni nobene prave osnove. Gre torej le za uvrstitev v določeno fazo mlajšega pleistocena.

J. B a y e r je uvrstil Potočko zijalko na osnovi svoje biglacialne teorije v aurignaški presledek med moustierskim in solutréenskim poledenitvenim sunkom svoje druge (t. j. zadnje) poledenitve, ki ga označujejo drugi avtorji kot riss-würmski interglacial. G. K y r l e, ki inventarja ni dobro poznal, jo je pri delil visokoalpski švicarski skupini konec zadnje riss-würmske medledene dobe. A. P e n c k je zavzel stališče, da gre za aurignacien, ki je nastopil v poznem riss-würmskem interglacialu, medtem ko se S o e r g e l zavzema za interstadial würm 1 — würm 2 (v smislu popolne razčlenbe pleistocena). L. Z o t z in R. L a i s nagibata k mnenju, da so lovci na jamskega medveda v Potočki zijalki živeli še v zadnji medledeni dobi. Nasprotno vztraja O. M e n g h i n pri splošnem naziranju glede uvrstitve aurignaciena in torej tudi Potočke zijalke v zadnji, würmski glacial. Naša stratigrafska raziskovanja pa so dovedla do zaključka, da je celotni kompleks kulturnih in paleontoloških slojev te postaje prisoditi dobi, ki je imela po trajanju in po klimi vsaj značaj kontinentalne faze medledene dobe.

Sledila so nova odkritja paleolitskih postaj v predalpskem ozemlju. V Njivicah pri Radečah je presenetila sicer maloštevilna, toda izrazita kvarcitna kultura navidezno mousteroidnega značaja. Podrobnejše proučevanje je dovedlo do sklepa, da gre za primitivni kvarcitni aurignacien (pseudomoustérien), ki se pojavi v začetni fazi zadnje poledenitve. Isti kulturni skupini je prisoditi tudi večinoma kvarcitne artefakte Mornove zijalke pri

Šoštanju. Še bolj do izraza je prišel kvarcitni primitivni aurignacien v doslej najgloblje izkopani plasti v Špehovki nad Hudo luknjo pri Zg. Doliču, kjer je bil odkrit tudi prvi paleolitski gigantolit v Sloveniji. Neposredno v višjih plasteh je bil tu dokazan tudi že dobro razviti aurignacien in končno v krovni sigi celo prvi sledovi mezolitika na naših tleh v obliki enorednih harpun.

Na skrajni severni meji med Marenbergom in Remšnikom so bili ugotovljeni v Jami pod Herkovimi pečmi kulturni ostanki paleolitskega človeka, ki po izbiri surovega najnavadnejšega kremenjaka močno spominjajo na artefakte avstrijske postaje Drachenloch pri Mixnitzu, označene po Kyrleju kot moustérien, a pripadajoče bolj verjetno kvarcitnemu ali še poznejšemu aurignacienu.

Slovenija pa ima tudi paleolitske postaje na planem. Že pred prvo svetovno vojno je poročal Hilber o najdbi rogovja severnega jelena z umetnimi urezi v naplavini pri Vrhniki. Pri izkopavanju mamutovih kosti v Nevljah pri Kamniku je F. Kos našel poznoaurignaciensko rezilce. Nekaj netipičnih kamenih artefaktov je bilo odkritih pri Kostanjevici na Dolenjskem ob enem s kostmi neke vrste slona in drugih pleistocenskih živali ter z ostanki lesnega oglja.

Mnogi znaki kažejo nadalje, da se je paleolitski človek zadrževal tudi v Škocijanskih jamah in v Postojnski jami.

V novo fazo je stopilo paleolitsko raziskovanje po osvoboditvi. Na ljubljanski univerzi je bil ustanovljen Institut za prazgodovino človeka in namesto prejšnjih podpor so bila na razpolago znatnejša sredstva, ki jih je prispevala Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Raziskovanje se je osredotočilo na Primorsko. V Betalovem spodmolu pri Postojni je že v dobi italijanske okupacije zadel F. Anelli pod neolitikom ali eneolitikom na mlajšepaleolitsko plast. Naša v tej jami tekom treh let po osvoboditvi izvedena izkopavanja so bila nad vse uspešna. Odkritih je bilo vsaj še pet starejših naselitev, od katerih sega prva, v globini 7 do 9 m pod površjem, gotovo še v prvi začetek zadnje würmske poledenitve, ako ne morda celo v začetek predzadnje poledenitve, kar bo pokazalo nadaljnje proučevanje, ki je še v teku. V zaporednih plasteh je s številnimi kamenimi artefakti in z raznovrstnim paleontološkim gradivom

dokumentiran razvoj od starejšega paleolitika do zadnjih faz mlajšega paleolitika na naših tleh. Pomemben je pojav izrazito kvarcitne kulture vmes med kulturami, ki so uporabljale silekse. Obeta se nova osvetlitev problema primitivnega kvarcitnega aurignacien in zlasti glede na stratigrafsko globlje ležeče kulturne plasti sileksovih rezil vprašanja izvora kulturne stopnje aurignacien. Obilica gradiva in zamotana sedimentacija zahtevata mnogo časa, toda že sedaj moremo reči, da bo Betalov spodmol velika opora, na katero se bo naslonilo vse nadaljnje paleolitsko raziskovanje na našem Krasu.

Po vsem navedenem moremo danes z zadoščenjem ugotoviti, da je ovrženo leta 1915. izrečeno mnenje O. Menghina, po katerem naj bi bil v severnem obrobni pasu Balkana kljub bogati pleistocenski favni paleolitik le redek pojav (Krapina — Pod kalom) in spričo tu dobro izvedenega raziskovalnega dela ni pričakovati številnih novih odkritij. Pokazalo se je, da so bila izkopavanja pred prvo svetovno vojno močno površna in nemetodična. S pravilnim prijemom, z velikim naporom in skrajno potrpežljivostjo ter pogosto le z bogatimi sredstvi je mogoče v marsikateri podzemski jami ugotoviti sledove paleolitskega človeka. Danes imamo dokaze, da je bilo slovensko ozemlje naseljeno v vseh fazah zgornjega pleistocena. Zasledovati moremo dolg razvoj moustérienske kulturne stopnje v najširšem smislu. Skoro v vsaki naši postaji se pojavlja kulturni sloj, za katerega je značilna raba kvarcitov. Ne gre tu samo za pomanjkanje drugačnega materiala. V najbolj čisti obliki med kulturnimi sloji s sileksi ga imamo v Betalovem spodmolu. Podobna je, da gre za nove naseljence, ki so rabo kvarcitov prinesli s seboj iz svojih vzhodnejših izhodiščnih postojank. Ali ne gre tu morda za najstarejši vdor fosilnega človeka na poti od vzhoda proti zapadu, za najstarejši primitivni aurignacien? Vsekakor utone pri nas ta val v prvotni moustérienski tradiciji, ki traja še naprej. Popolnoma dokazan je v naših postajah dobro razvit srednji aurignacien, ki mu moremo slediti od Krakova do Reke. Mlajši aurignacien živi še naprej v dobi magdalénien. Vsaj doslej izrazitih sledov magdalénienske kulturne stopnje še ni bilo mogoče odkriti. Prav tako še nismo mogli ugotoviti izrazitega solutréena.

Kakor drugod v Srednji Evropi tudi pri nas v splošnem ni klasičnih tipov zapadnoevropskih paleolitskih stopenj. Naše paleolitske industrije imajo svojski značaj, ki ga je poleg drugih vzrokov nujno narekoval kamniti material, s katerim so razpolagali.

Posebno je podčrtati dejstvo, da leže naše paleolitske postaje v najrazličnejših nadmorskih višinah od 200 do 1700 m na razmeroma ozko omejenem ozemlju in več od njih le v kratkih razdaljah od predelov, ki so bili za časa poledenitve pod ledom. V zvezi s paleontološkim gradivom morejo torej pomembno prispevati k poznavanju in podrobnejši razčlenitvi zgornjega pleistocena na naših tleh.

Naše paleolitske postaje so vzpostavile zvezo s severovzhodom in zapadom in je bila tako na južnem obrobju Alp zamašena velika vrzel. Brez pomislekov moremo v ta sklop prišteti tudi paleolitske postaje sosednje Hrvatske (Krapina — Vindija — Lokve), ki so vse le malo kilometrov oddaljene od meje Slovenije. V mnogih ozirih se industrije teh postaj popolnoma skladajo in izpopolnjujejo z našimi.

V primeri z drugimi narodi smo glede paleolitskega raziskavanja našega ozemlja nekoliko zapozneli. Ali uspelo nam je dokazati, da primeri paleolitskih naselitev na slovenskem ozemlju niso le slučajen in osamljen pojav. Dovolj jasno so se že pokazali obrisi njihove kontinuitete. Bodoče arheološko, geološko in paleontološko kolektivno delo ima odgovorno nalogo, da nadaljuje z raziskavanjem slovenskega paleolitika in ga dostojno uveljavi v svetu. Doslej pri nas doseženi uspehi morejo biti tudi pobuda za paleolitsko raziskovanje v ostalih jugovzhodnejših republikah, kjer je pričakovati rešitev velikega vprašanja obstoja balkanskega paleolitika. S tem bi bili razvozljani prenekateri paleolitski problemi, ki so danes za znanost še nerazrešljivi. Prvo posvetovanje arheologov FLRJ v Niški banji je zato sklenilo, da je treba izvršiti vse priprave (kadri, itd.), ki so potrebne za izpeljavo nakazane naloge.

SUMMARY

The author takes a short historical survey of the development of Palaeolithic researches in ethnically Slovene territory. The discoveries of comparatively numerous Mousterian and Aurignacian sites in a relatively narrow

southern Alps territory have refuted in 1915 expressed Menghin's view that the territory had been well explored, and therefore no greater Palaeolithic discoveries were to be expected.

In the nearest neighbourhood of a territory which had been covered with ice in Pleistocene a rich Aurignacian site was discovered 1700 m above sea-level. In lower places several sites were found whose inventory confirms that the territory was continually settled from the earliest Mousterian to the latest stages of the Palaeolithicum. A special attention is to be paid to the appearance of quartzite industry whose elements are reminiscent of primitive Aurignacian.

NEKAJ PRIMEROV ZGODNJE PREDZGODOVINSKE PLASTIKE V SLOVENIJI

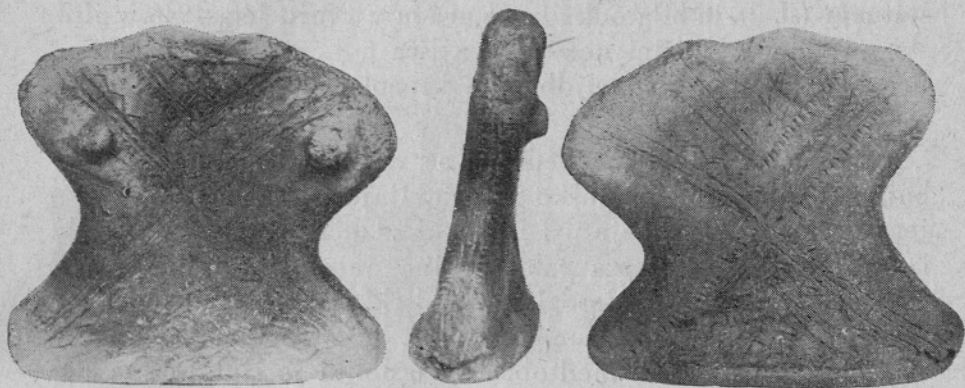
Josip Korošec

Najvišjo stopnjo keramike često napačno pripisujejo raznim plastičnim izdelkom, ki so nastali v krogu nekaterih evropskih predelov, posebno v jugovzhodni Evropi, v zgodnejših časovnih periodah. Vzrok nastanka posameznih antropomorfnih, redkeje zoomorfih plastičnih predstav danes v mnogih primerih še ni zadostno razjasnjen. V glavnem tolmačijo skoraj večino plastičnih antropomorfih predstav kot predstave božanstev. Nekateri znanstveniki skušajo posamezne primere tolmačiti tudi kot predmete, ki so služili v druge namene. Tako mislijo nekateri, da so lahko služili za otroške igračke, drugi da so te plastične izdelke polagali v grobove pokojnikov in da so bili važni v kultu mrtvih, ker jih je po tedanjem verovanju rabil pokojnik v posmrtnem življenju itd. Vendar v splošnem le redki znanstveniki zastopajo drugačno mnenje. Skoraj vsi pa se skladajo, da plastični izdelki predstavljajo in imajo umetniški pomen, da so torej nastali iz umetniških pobud.

Po dosedanjih najdbah je Slovenija zelo revna na plastikah zgodnejših prazgodovinskih obdobj. Temu pa nikakor ni vzrok resnična odsotnost takih izdelkov na teritoriju Slovenije, temveč trenutno pomanjkanje najdišč, na katerih bi lahko pričakovali tudi plastiko. Doselej ni v večji meri raziskano nobeno najdišče, ki bi pripadalo neolitski periodi. In prav ta perioda bo tudi v Sloveniji nudila večjo pestrost že v razmerju do Donavske doline, ki je v tej vrsti keramičnih izdelkov zelo bogata ter je morala vplivati na istočasne sosedne naselbine. Dvomim, da bodo naše najdbe pripadale kakemu drugemu kulturnemu krogu kakor podonavskemu. Vendar pa imamo v Sloveniji tudi že danes, sicer majhno število, a nekaj zato tembolj karakterističnih statuet ter nekaj drugih plastičnih izdelkov, ki kažejo neke značilnosti, kakršnih na mnogih drugih mestih in najdiščih ne naj-

demo. So pa to značilnosti, ali še boljše detajli, bolj lokanega pomena, a prav zato so tudi tem bolj značilni za naše področje.

V Sloveniji so se doslej našle tri statuete, od katerih je prva odkrita na Ljubljanskem barju,¹ druga v Mariboru in tretja v Ptuj. Statueta, najdena na Ljubljanskem barju (sl. 1), pripada naselbinski najdbi kulture Ljubljanskega barja v ožjem pomenu besede.² Ni ležala samostojna, temveč je bila v spremstvu drugih kulturnih ostalin, med katerimi so bili tudi drugi plastični iz-

Sl. 1. Statueta najdena na Ljubljanskem barju

delki. Zato je tudi ne moremo tolmačiti samostojno, temveč samo v zvezi z njimi, v tem primeru z antropomorfnimi vazami (sl. 3 do 5), s katerimi tako tipološko kakor tudi časovno predstavlja eno celoto. Statueta, najdena v Mariboru, pripada zgodnje halštatski nekropoli, ki je bila raziskovana 1933 in 1934 leta.³ Baš, ki je tu raziskoval, ne omenja načina, kako je bila statueta odkrita, niti v kakšni zvezi je bila z grobiščem. Nekoliko jasnejši je v tem oziru Schuchardt, ki pravi, da so jo našli v halštatski nekropoli z upepeljenimi mrličmi v žarah, toda ne v sami žari, temveč izven nje, svobodno.⁴ Po vsem tem zaključuje Schuchardt, da je bila nekropola na mestu, kjer je nekoč že bila neolitska

¹ Najdena v Strojnovem Grabnu. — Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der K. K. Akademie der Wissenschaften, 1877, str. 471, 480.

² Ni še objavljena.

³ Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN), Maribor 1933, str. 38 do 40. — l. c. 1934, priloga štev. 15, 16, str. 54 in sl.

⁴ Schuchardt, Die Urillyrier und ihre Indogermanisierung, Berlin, 1937, str. 4, 5, sl. 5.

naselbina. Vendar Baš nikjer ne omenja, da bi bil na mestu grobišča odkril kake sledove starejše ali pa tudi mlajše naselbine. Nasprotno, celo poudarja, da je vprašanje mariborskega prazgodovinskega selišča ostalo tudi nadalje še nerešeno.⁵ Zato tudi na tem mestu po vsem videzu ni bilo nobenega starejšega, recimo neolitskega selišča kakor meni Schuchardt, ki bi mu pripadala najdena statueta. Sploh doslej tu ni bilo nikakršnih starejših najdb. Sama statueta, četudi ni najdena v žari, pripada grobišču oziroma vsaj periodi, ki ji pripada tudi grobišče. Tretja statueta (sl. 2) je bila odkrita na gradu v Ptujju leta 1946. v ilirski naselbini v bližini nekega ognjišča t. j. v notranjosti hiše.⁶ Pripada naselbinskim najdbam, a kronološko jo tolmačijo tudi ostale najdbe.

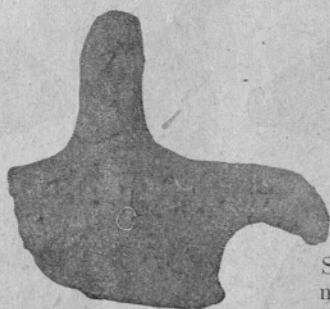
Po svoji izvedbi in predstavi se vse te tri statuete medsebojno razlikujejo. Tipološko predstavljajo tri različne tipe. Dojemanje in predstava je pri njih kaj različna. Statueta z Ljubljanskega barja ustreza tamkajšnjim antropomorfnim vazam. Stilizacija je pri njej dosegla svoj višek. Najbolj naturalistična od teh treh, četudi stilizirano izvedena, je še mariborska. Ptujjska statueta stoji na sredi med obema. Po obliki je ljubljanska statueta (sl. 1) ploščata, z nekoliko razširjenim dolnjim delom, posebno tik pri dnu, zato da je bila stabilnejša. Njen presek je elipsoiden. Statueta, ki ji manjka glava, je sumarno izdelana ter nima predstavljenih rok. Pač pa je v višini prsi nekoliko razširjena, oz. v pasu zelo zožena, tako da sta gornji kakor tudi spodnji del bolj potencirana. Plastično predstavljene dojke označujejo žensko figuro. Ornament na statueti, ki je izpeljan zelo sumarno in stilizirano, je tekstilnega izvora. V glavnem je enak na prsni in na hrbtni strani. Tako sta na vsaki strani vrezana dva poševna, križajoča se trakova, sestojeca iz ravnih, poševnih in cik-cak linij ter iz kratkih prečnih vrezov. Ravno tako sta na vsaki strani pod vratom in nad dnom po en viseči oziroma stoječi trikotnik, izveden kakor trakovi in izpolnjen z mrežastim motivom. Zanimivo je, da so ornamentirane tudi bočne strani, ki so zelo ozke, in sicer samo s tremi vertikalnimi linijami in z majhnimi prečnimi vrezi na zunanjih linijah.

⁵ ČZN 1954, str. 56.

⁶ Korošec, Poročilo o izkopavanju na ptujskem gradu, Ljubljana 1947, str. 26, sl. 23.

Statueta, najdena v Ptujju (sl. 2), ima, čeprav je sumarna in stilizirana, vendar nekoliko več detajlov. Ohranjen je samo torzo z glavo in eno roko. Glava je sumarna na dolgem vratu. Na njej vidimo plastičen nos, plastična okrogla ušesa z vdolbino na sredi; nepravilna okrogla vdolbina pod nosom predstavlja usta, dve razi pa nosnice. Ohranjena leva roka je vodoravno iztegnjena, pozneje zavita navzdol, na koncu pa ima z vrezki zaznamenovane prste. Znakov spola ni.

Statueta, najdena v Mariboru, spet dokaj fragmentirana, je tudi precej stilizirana. Oblike je bolj ploščate s horizontalno

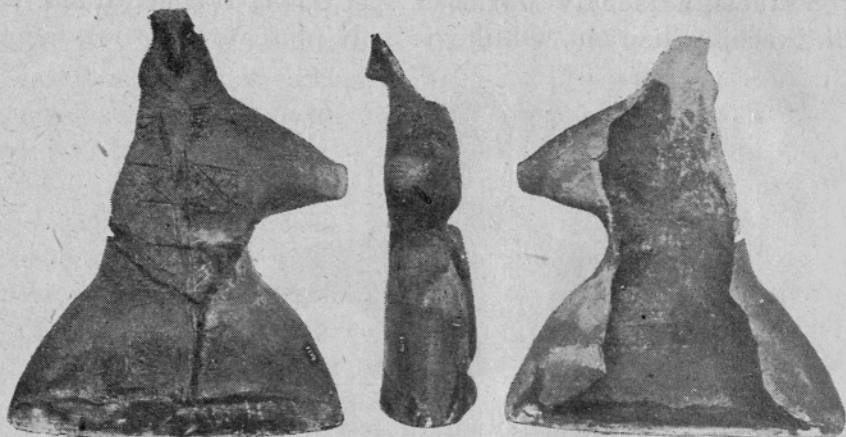

Sl. 2. Statueta najdena na Ptujem gradu

iztegnjenimi rokami. Najbolj karakteristična na njej je obleka oziroma ornament, ki nakazuje obleko. Ta sestoji iz neke vrste krila, katerega drže dve naramnici (?), kakor jih nekateri imenujejo, ki se križata na prsih in na hrbtu. Ornamenti so tudi pod vratom in na rokah ter verjetno predstavljajo gornji del obleke.

Navadno raznih predstav na terakotah ni težko analizirati. Zaradi ogromnega gradiva, ki ga danes predzgodovina pozna, nastajajo težave le pri izrednih primerih. V naših primerih je vse popolnoma jasno in razumljivo. Ljubljanska in mariborska statueta, ki imata vrezane ornamente na telesu, nakazujeta z njimi obleko oziroma tekstilni ornament obleke. Pri terakoti iz Maribora lahko celo razlikujemo obleko na gornjem in na spodnjem delu telesa. Na spodnjem, kakor sem že omenil, je neke vrste krilo, ki je označeno z vertikalnimi vrezanimi linijami. Zaradi teh linij nekateri znanstveniki, med njimi tudi Schuchardt, sklepajo po analogijah s severa, da je bilo to krilo izdelano samo iz vrvic, visečih na nekem traku, pri statueti iz Maribora na široki pasici. Podobne predstave vidi Schuchardt tudi na nekaterih drugih statuetah neolitskega značaja, posebno na

onih iz Vinče. Izvor takih kril bi bil po njegovem v krilih, izdelanih iz trave ali nekega podobnega gradiva. Mesto te iznajdbe pa stavlja v ilirsko področje.^{6a} Kakor je ta hipoteza ostroumna in mikavna, saj so na Jütthlandu v resnici tudi odkrili takšna originalna krila v grobovih, mislim vendar, da nekoliko vrezov na statueti še ni noben dokaz za to, da bi bilo tudi na mariborski statueti upodobljeno podobno krilo. Še manj moremo pa soditi o uporabi takih kril na področju Ilirov zgolj po tej statueti, če-

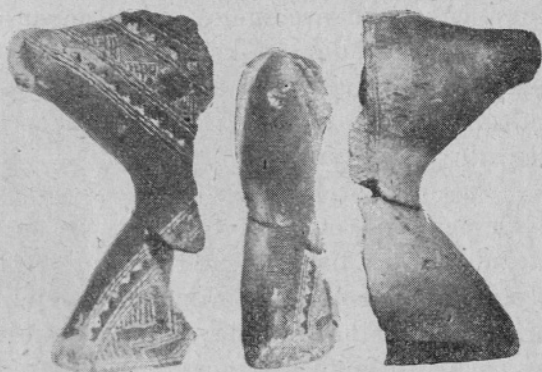
Sl. 5. Antropomorfna vaza (Ljubljansko barje)

prav seveda ni izključeno, da so jih Iliri res poznali. Kar ob naši statueti lahko rečemo, je pač samo to, da gre za neko predstavo obleke oz. ornamenta na obleki (ali pa celo samo za sumarno, stilizirano predstavo, ki le nakazuje, da je statueta oblečena). Vrezane poševne linije, ki se križajo na prsih pa tudi na hrbtu, se zde kakor naramnice, ki nosijo krilo. Vendar je pa tudi ta predpostavka dovolj negotova, ker najdemo vreze tudi okrog rok in vratu in ti pripadajo obleki, mišljeni na gornjem delu telesa. Prave slike ali celo rekonstrukcije obleke na statueti ni možno izvesti, ker danes ne moremo razlikovati, kaj je samo dekorativnega pomena in kaj je, četudi stilizirano, povzeto po naravi.

Na ljubljanski statueti lahko sodimo samo, da je vrezani ornament tekstilnega izvora. Drugih podatkov nam ne nudi. Po

^{6a} Schuchardt, Vorgeschichte von Deutschland, Berlin 1939, str. 130.

vertikalnih vrezih na bočnih straneh bi lahko sklepali, posebno po prečnih vrezih, na šive obleke. Mislim pa, da je ta hipoteza nekoliko drzna. Podobne kratke vreze na zunanji strani drugih ornamentov imamo na tej statueti tudi na prednji in na zadnji strani. Poleg tega pa jih najdemo ravno tako na ostalih keramičnih izdelkih in na antropomorfnih vazah, kjer nadomeščajo majhne izrezane trikotnike, ki so tako pogosti v slavonski kulturi. Zato bodo verjetno na bočnih straneh statuete predstavljali ti vrezi le navaden, mogoče celo brezsmiseln ornament,

Sl. 4. Antropomorfna vaza
(Ljubljansko barje)

ki le izpolnjuje prostor. Četudi je statueta mišljena kot oblečena, ima vendar predstavljene dojke — pojav, ki je zelo pogost, dà, skoraj reden, v predzgodovinski plastiki jugovzhodne Evrope.

Pripadnost ljubljanske statuete je določena že s samim mestom najdbe in z ostalim kulturnim gradivom, ki pripada slavonski kulturi. Podobno tej pripada ptujska statueta ilirski naselbini prehoda iz bronaste v halštatsko periodo. Nekoliko težje je ugotoviti pripadnost mariborske statuete, ki je sicer najdena na grobišču, vendar pa ne v žari. Ker pa o neki prejšnji naselitvi ni na tem mestu nobene sledi, tudi ta ne bo pripadala zgodnejšemu času. Grobišče samo pa ustreza ostalim, kakršne poznamo na Hajdini (nekoliko zgodnejše), v Rušah itd., ter naselbinam, kakor je ptujska (nekoliko zgodnejša) in verjetno tudi poštelska (?). S tem imamo nov podatek, po katerem bosta ptujska in mariborska statueta vsaj približno istočasni, odnosno je mariborska verjetno še nekoliko mlajša. Schuchardt, ki je mariborsko statueto uporabil pri svojih izvajanjih o indoevropskizaciji teh po-

krajin, vidi v njej produkt t. zv. »Prailirov«.⁷ Ta hipoteza odpade, ker statueta ne pripada neolitu ali pa neki periodi, ki je tej neposredno sledila, temveč že ilirski periodi. Zanimivo je, da je tudi ljubljanska statueta s prvima dvema, kljub časovnemu razmaku, nekako genetično povezana. Zvezo predstavlja ptujska naselbina. Po ugotovitvah pri novih raziskovanjih, je tudi v naselbini na ptujskem Gradu slavonska kultura zelo močno zastopana z nekaterimi karakterističnimi, vendar pa že zelo degeneriranimi oblikami. Ptujsko statueto kljub temu ne moremo uvrstiti v slavonsko kulturo že zaradi njene tehnične izdelave, ker odstopa od predmetov, ki ji na našem področju (lokaliteti) pripadajo. Vendar pa kaže pojava te kulture na ilirskem gradišču ozko povezanost med ilirsko gradiščansko in slavonsko kulturo, kar so pokazale že posamezne lokalitete v Bosni,⁸ vendar ne v tako izraziti obliki.

Na vprašanje, v kake namene so služile naše statuete, je v dveh primerih možno odgovoriti, da so bile uporabljene v religiozno kultni namen, medtem ko tretja statueta, najdena na grobišču, predstavlja morda figuro sepulkralnega pomena. V tem primeru bi bila statueta dodana pokojniku za posmrtno rabo. Ni pa kljub temu izključeno, da je predstavljala božanstvo.

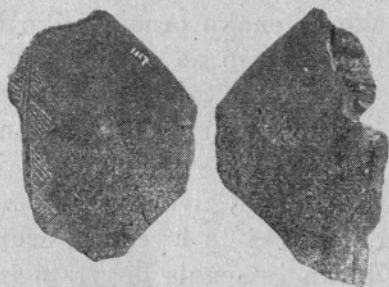
Izvor vsem trem našim statuetam brez razlike leži v Donavski dolini. Slavonska kultura sicer nima mnogo figuralne plastike, neko število statuet pa ima le in te je sprejela ali iz neke istočasne ali pa starejše kulturne skupine, ki je imela dovolj razvito figuralno plastiko, kakor n. pr. vinčanska kultura in njene kasnejše faze. Naše statuete so samo reminiscenca starejših period. Prepričan sem, da je tu igrala glavno vlogo vinčanska figuralna plastika s posredništvom slavonske kulture. Toda ni izključeno, da so te keramične oblike vplivale na Ljubljansko barje tudi preko drugih, nam danes še neznanih najdišč. O tem nam pričajo nekateri drugi elementi. Tako sta ptujska in marihorska statueta nastali pod vplivom plastike slavonske kulture, ali pod vplivom vinčanske, ki so nam jo posredovale doslej še neznane naselbine.⁹

⁷ l. c. str. 130. — Schuchardt, die Urillyrier, str. 4, 5.

⁸ Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo 1946, str. 25 in sl.

⁹ Pod vinčansko kulturo ne mislim samo na njen neolitski del, t. j. na najnižje plasti, temveč na celotno kulturo, četudi v metalnem času nastopajo še drugi tuji vplivi.

Zgodnejši plastični izdelki v Sloveniji niso zastopani samo s statuetami, temveč tudi s plastičnimi vazami. Doslej nam nudi samo Ljubljansko barje v skromnem številu nekaj teh oblik. Predvsem so tu antropomorfne vaze, ki pomenijo specialne plastične izdelke, karakteristične samo za Ljubljansko barje; na ostalih najdiščih slavonske kulture mi niso znane. Tudi najdišča drugih kultur tega časa v tem delu Evrope jih ne poznajo, četudi nekdanj v podonavskem kulturnem krogu niso bile posebno redke. Plastične vaze z Ljubljanskega barja so vse bolj ali manj fragmentirane (inv. št. 1114 do 1117 in 1112), le trije primeri so

Sl. 5. Antropomorfna
vaza (Ljubljansko barje)

tolikoj ohranjeni, da nam lahko nudijo jasno predstavbo svojih oblik in ornamentike (sl. 3—5). Na prvi pogled vidimo, da so stilistično na isti višini kakor statueta. Vse so ploščate, elipsoidnega preseka, v spodnjem in gornjem delu nekoliko razširjene, na sredini pa zelo zožene. Med njimi je samo delna razlika v predstavi rok. Pri prvi skupini nastopajo kratke, horizontalne roke z izvedenimi prsti, druga pa rok skoraj ne pozna, podobno kakor statueta, ter strani nekoliko bolj zaokroži. Vendar so pa tudi tu bile zamišljene roke, kar najbolje vidimo po kratkih vrezih na koncih vzboklin, ki označujejo prste. Glava, ki je delno ohranjena samo na eni vazi, je sumarna, s plastičnim nosom ter z dvema vdolbinama na njegovih straneh, ki pomenijo oči. Glava je nekoliko konična, z zelo ozko odprtino na temenu, čeprav je bila vaza precej velika (višina 20,4 cm, premer dna $17,5 \times 5,6$). Kakor so bile votle vaze, tako so na posameznih primerih bile votle tudi roke ter izdelane istočasno z vazo. Imamo pa tudi primere, kjer roke, oziroma deli, ki predstavljajo roke, niso bili votli, temveč polni. To kaže, da so bili izdelani pozneje ter na vazo aplicirani. Zanimivo je, da so skoraj vse antropo-

morfne vaze na tem najdišču večjih dimenzij. Tako je ohranjeno tudi dno vaze, katere premer znaša $20,7 \times 7,5$ cm, tako da je vaza bila najmanj 25 cm visoka. Predstave plastičnega, vertikalnega rebra na hrbtu neke vaze danes še ni mogoče razjasniti.

Poleg oblike je za antropomorfne vaze posebno karakteristična tudi ornamentika. Podobno kakor na statueti je tudi tu tekstilnega izvora. Vendar pa v posameznih primerih motivi niso tako stilizirani kakor na statueti ter nam nudijo nekoliko jasnejšo sliko obleke. V dveh primerih so na vazah poleg ornamentov predstavljene tudi plastične dojke, medtem ko jih na eni vazi ni. Ena kolikor toliko ohranjena vaza ter en fragment imata stilistično skoraj enako ornamentiko kakor statueta, t. j. poševne trake, ki se križajo na sredi vaze. Tukaj zadnja stran vaze ni bila ornamentirana podobno kakor sprednja, temveč ima danes samo še ostanke nekega vertikalnega traku, ki se je spuščal od vratu. Namesto majhnih vrezov imamo prave izdolbene trikotnike. Na drugih dveh vazah imamo kolikor toliko jasno predstavo obleke, ki je izvedena sicer stilizirano, vendar pa razumljivo. Obleka je segala do vratu in se je spenjala na sprednji strani. Nekdanje hipoteze so tolmačile to oblačilo kot bundo. R. R. Schmidt podaja rekonstrukcijo te noše v obliki kožnatega suknjiča, ki je segel nekoliko čez boke.¹⁰ Mislim, da so take in podobne rekonstrukcije dokaj smeje. Vtis, ki ga pri tem dobimo, je, kakor da vaza ni mišljena v obliki celega človeškega telesa, kar je vsekakor napačno. V predzgodovinski plastiki so res redki primeri, kjer bi šlo samo za predstavo glave ali pa samo poprsja. Znanih mi je nekoliko redkih primerov iz Donavske doline. V ostalih primerih pa je izdelovalec hotel podati celo telo, četudi je mnogokrat opustil noge, ali pa je spodnji del figure na ta ali oni način stiliziral. Podobno je tudi pri naši statueti in antropomorfnih vazah z Ljubljanskega barja. Seveda pa ne mislim, da sta v tem primeru obleka ali plašč tudi v naravi segala do tal. O tem ne morem izreči sodbe, ker je pač tudi predstava obleke na teh primerih tolikanj stilizirana, da so zaključki o konkretni noši skoraj izključeni. Ravno tako je nemogoče izvesti rekonstrukcijo človeške glave, na podlagi glave, ki nam je ohranjena na antropomorfnih vazah, ali pa razne somat-

¹⁰ R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1946, str. 136, sl. 78.

ske lastnosti po obliki statuete in antropomorfnih vaz. Na teh vazah je res mišljeno le oblačilo, ki se je spenjalo na prednji strani; to je vse, kar lahko ugotovimo. Vendar pa elementi, ki nam jih nudijo vaze, niso še zadostni, da bi lahko sodili tudi o kroju in obliki oblačil tedanjih ljudi. Na eni antropomorfni vazi so poleg vrezanih linij, ki označujejo konture oblačila, tudi kvadrati z vpisanimi diagonalami in majhnimi izdolbenimi trikotniki, na drugi vazi pa te kvadrate zamenjujejo šrafirani trikotniki. Taki ornamenti so na vsaki strani vertikalnih linij na sprednji strani, ravno tako pa tudi vzdolž ramena in okrog

Sl. 6. Ropotuljica (Ljubljansko barje)

vratu. Tudi tu je težko reči, ali predstavljajo ornamenti motive, vzete z oblačil po naravi, ali pa so res zgolj ornamentalnega značaja. Mislim, da bo šlo v našem primeru prej za ornamentalni značaj. Vreze vzdolž ramen na eni vazi bi lahko tolmačili tudi kot šive na mestu, kjer je bilo oblačilo sešito. Četudi je to dokaj verjetno, je vendar vprašanje, ali je delavec, ki je delal to vazo, res hotel predstaviti šive, ali pa je samo izpolnjeval prazen prostor kakor pri statueti.

Antropomorfne vaze z Ljubljanskega barja niso bile doslej še nikdar pravilno tolmačene. Navadno so jih smatrali za statuete ali pa, v najboljšem primeru, za votle figure. Le Dežman jih je že 1878 leta pravilno ocenil.⁴¹ Da naši primeri niso samo votle figure, temveč prave vaze, je videti najboljše po ohranjeni vazi oziroma njeni glavi, ki ima na temenu odprtino za vlivanje tekočine.

Četudi ne identične, vendar z isto temeljno idejo izdelane sorodne vaze najdemo predvsem v Donavski dolini. Take so vaze iz Vinče, kjer je poleg tega bilo odkritih veliko število

⁴¹ MAGW 1878, str. 74 in 75.

tudi drugih rhytonov.¹² Dalje se pojavljajo v raznih neolitskih rumunskih kulturah in nahajališčih, kakor so Gumelnitta kultura, ter v Vidri, Ruginoasi itd.¹³ Primeri rumunskih antropomorfnih vaz se razlikujejo od naših kakor tudi od vinčanskih. Ostala je samo osnovna ideja, tehnika izdelave in celotna predstava pa se našim odmikata. Vaze, nekoliko sličnejše našim, so najdene na Sedmograškem.¹⁴ Po Schröllerjevem opisu so zvončaste oblike ter pripadajo prehodnemu času. Bolj skromne so najdbe antropomorfnih vaz na Ogrskem. Vendar pa nastopajo tu in tam v raznih kulturah, kakor sta Bükki kultura¹⁵ in potiška kultura.¹⁶ Zadnje ostanke takih oblik pa najdemo v skromnih primerih na raznih mestih na Češkem in Moravskem.¹⁷

Primerjava naših antropomorfnih vaz s katerimi koli drugimi, tako po tehnični izdelavi kakor po stilskih odlikah, bi bila popolnoma napačna. Doslej so še osamljene. Ni dvoma da nam je njih izvor iskati nekje v Podonavju. Po današnjem stanju znanosti ne bomo naredili velike napake, ako jih povežemo z onimi v Vinči, četudi je med njimi ogromna razlika. Ni potrebno, da je n. pr. vinčanska kultura nudila kar svoje izdelke za vzor, dovolj je že, ako je dala pobudo. Dojemanje in stilistično oblikovanje je enotno pri naših antropomorfnih vazah in pri naši statueti z Ljubljanskega barja. Zato sta tudi ti dve vrsti plastičnih izdelkov ozko povezani med seboj. Podobnost v obliki je med našimi vazami in statueto s tipom kličevačkega idola in njemu sorodnih izdelkov, kakor so v Dalju, Babski itd. Ti izdelki pa pripadajo panonski keramiki in tako imenovanemu žutobrdskemu tipu. Ne mislim staviti Ljubljanskega barja v ča-

¹² Vasić, *Preistoriska Vinča I*, str. 43, sl. 89 a—c; str. 53, sl. 105, T. XVII, sl. 90 a—c; T. XVIII, sl. 91. — *Vinča IV*, sl. 145 a—c; sl. 148, No 1047. — Mnogo primerov ni objavljenih. — *Starinar* 1938, str. 11, sl. 7.

¹³ 22. Bericht der römisch-germanischen Kommission, T. 9, sl. 15. — *Dacia III/IV*, str. 70, sl. 16, No 25; str. 80, sl. 25, No 1, 2 (glej tudi str. 73, 74). — *Rosetti, Săpăturile dela Vidra, Bucuresti*, 1934, T. I—III; T. IV, sl. 10. — *Ipek*, 1938, T. 29, sl. 89; T. 21, sl. 5; T. 20, sl. 1, 2 itd.

¹⁴ Schröller, *Die Stein und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin 1933, str. 57, T. 40, sl. 2.

¹⁵ 24/25 Bericht der röm.-germ. Komm. str. 37.

¹⁶ Tompa, *Bandkeramik in Ungarn*, Budapest. 1929, T. 40, sl. 11; T. 41, sl. 1 a—b. — *Ipek*, 1928, str. 23, T. 2, sl. 5 a—b. — *Dolgozatok*, 1930, T. 33, sl. 1, 4—6. — 24/25 Bericht der röm.-germ. Komm. str. 42.

¹⁷ Neustupný, *Anthropomorfní nadobka bodrogkereszturského typu z něm. Seldina*, Bratislava, 1933, str. 131 in sl.

sovno paralelo s panonsko keramiko, vendar pa opozarjam na podobnost, ki obstoji posebno v zaokroženem gornjem in dolnjem delu tamkajšnjih statuet in ravno tako naših vaz. Podobnost je tudi v jako zoženem srednjem delu, v pasu. Ta pojav ne more biti zgolj slučajen. Nimamo pa danes še dovolj elementov, ki bi nam omogočili, te pojave medsebojno povezati.

Zanimivo je vprašanje, kaj naše antropomorfne vaze predstavljajo in kakemu namenu so služile. Obe vprašanji sta tesno povezani in rešitev prvega je tudi rešitev drugega. Z odgovorom,

Sl. 7. Ropotuljica
(Ljubljansko barje)

da so to antropomorfne vaze, pa še nikakor ni rešeno vprašanje, kaj s svojim antropomorfnim likom predstavljajo. Izključeno je, da bi uporaba takega lika za vaze bila samo slučajna in da bi vaze služile vsakodnevni uporabi. Ako bi bilo tako, potem bi vsekakor morali najti več ustreznih fragmentov, kakor jih n. pr. imamo od ostalih keramičnih oblik. Lahko so jih pač uporabljali kot posode, v katerih so hranili neko materijo, tekočino ali podobno. Četudi je dovolj mnenj o uporabi antropomorfnih vaz v predzgodovini, vendar mislim, da ne smemo vedno posploševati hipoteze, ki velja za eno kulturo, dà, celo za eno najdišče. Kakor so razlike že v samih predstavah, so ravno tako tudi geografske in kulturne razlike, da ne govorimo o časovnih. Podobne probleme je treba reševati vedno v okviru ene kulture, kjer pač upoštevamo sorodne pojave na drugih, posebno sosednih najdiščih istega časovnega razdobja. V splošnem vidijo nekateri v antropomorfnih vazah kultne predmete.¹⁸ Vasiću so také vaze

¹⁸ Obzor praehistorický, Praha, 1930/31, str. 100. — Neustupný, Anthropomorfni nadobka, str. 133.

iz Vinče kozmetične posode ter v zvezi z industrijo cinabarita, razvito v Vinči,¹⁹ in z naslonom na analogne egejske rhytone.²⁰ Upošteval je pa tudi mnenje M. I. Maximove, da so plastične vaze v tesni zvezi z terakotami ter da so jih uporabljali v kultu mrtvih.²¹ Pozneje prehaja na hipotezo, da vinčanske antropomorfne vaze lahko tolmačimo tudi kot urne ali kot votle figurine terakote ter jih primerja z vazami iz Chiusija.²² Ni izključeno, da so bile take vaze na Ljubljanskem barju kultni predmeti. Vendar je pa pri tem velikost vsaj nekaterih nerazumljiva. Možno je tudi, da predstavljajo votle figurine terakote in da so jih uporabljali kot idole ali kaj sličnega. Nerazumljivo pa je, čemu so bile delane kot vaze, ko je bila njih izdelava mnogo težja, kakor je izdelava statuet, katerih ena je bila ob vazah odkrita. Dvomim pa, da so bile v kakršni koli zvezi s kultom mrtvih.

Poleg antropomorfnih vaz imamo na Ljubljanskem barju tudi nekoliko drugih rhytonov, katere lahko štejemo v skupino plastičnih vaz. Tak primer je vaza v obliki čevlja ali obute noge (inv. št. 1134). Vaza je zelo groba in sumarno izdelana ter je komaj podobna plastični vazi (sl. 10). Na zadnji strani je bila celo trakasta ročica, ki je danes odlomljena. vzdolž prednje strani pa poteka plastično modelirano rebro. Analogij za rhyton v obliki čevlja imamo v predzgodovini dovolj. Tudi v Jugoslaviji so ga našli na raznih mestih iz zgodnejših, pa tudi poznejših period. Med prve spada primerek, najden v Vinči,³² med druge pa primerek, najden v Donji dolini v Bosni.²⁴ Zadnji ima podobno ročico kakor naš z Ljubljanskega barja. Mnogo pogostejši so v drugih pokrajinah, kakor v južni Poljski, Moravski, Rumuniji, Bolgarski itd. V glavnem pripadajo neolitskemu obdobju. Posamezne primere pozna tudi unjeticka kultura na Češkem, medtem ko na Moravskem nastopajo v večji množini v železni periodi. Najbolj so razprostranjeni v lužički kulturi. Ne bom navajal raznih mnenj, kaj taki rhytoni predstavljajo in v

¹⁹ Vinča I, str. 42 in sl.

²⁰ Vinča II, str. 179.

²¹ Vinča II, str. 167.

²² Starinar 1938, str. 11 in sl.

²³ Vinča II, str. 166, sl. 357.

²⁴ WMBH IX, T. XVII, sl. 5.

kak namen so jih uporabljali. Že po sami izdelavi naš primer ni tako karakterističen, da bi mu v resnici lahko pripisovali kako posebno vlogo, četudi ta ni izključena. Morda je imel kultni pomen.

Med plastične vaze bi mogoče lahko prišteli še nekoliko oblik, ker jih verjetno niso uporabljali v vsakdanjem življenju. Vendar pa njihova uporaba ni znana. Predvsem je to fragment vratu neke vaze (inv. šte. 1464), ki je zelo ozek, skoraj cilindričen in na sredi nekoliko usločen (sl. 9). Gornji del je zaprt z okroglo ploščico z dvema majhnima odprtinicama. Oblike te vaze ni mogoče rekonstruirati. Po analogijah iz drugih najdišč,

Sl. 8. levo: Ropotuljica (Ljubljansko barje)

Sl. 9. desno: Fragment vratu posode v obliki steklenice (Ljubljansko barje)

posebno iz Vinče in Butmira, bi to lahko bila tudi degenerirana oblika kakega aribalosa, kakor jih imenuje Vasić, lahko pa ustreza tudi vazi v obliki steklenice ali vazi v obliki kandelabra itd.²⁵ Fragment, najden na Ljubljanskem barju, je ornamentiran.

Na to mesto lahko vstavimo še eno obliko, najdeno ravno tako na Ljubljanskem barju. Predmet sam je zanimiv (sl. 11), četudi popolnoma nerazumljiv. V resnici je to navaden, ploščato stisnjen vrč, nato pa polkrožno uvit, tako da je nastala neka posebna, doslej v predzgodovini neznana oblika (inv. šte. 1137). Dno vaze je polmesečno. Na hrbtu je plastično rebro, izdelano verjetno samo zaradi ojačitve tega dela. Možno je pa tudi, da je popolnoma ornamentalnega značaja. Vrč je imel ozek cilindričen vrat s trakasto ročico ter je bogato ornamentiran po sistemu ljubljanske keramike. Dvomim, da je bil izdelan v kak poseben namen. Tu bomo imeli opraviti najbolj s produktom kakega delavca, ki je po trenutnem nagonu skušal izdelati in tudi izdelal neko posebno obliko, izvirajočo iz njemu že znanih elementov. Samo splosnil je še vlažen vrč ter ga polkrožno povil. Kot tak pa vendar zasluži posebno pozornost.

²⁵ Vinča II, sl. 353—355. — Vinča I, sl. 120—122. — Fiála-Hoernes, Die neolithische Station von Butmir, II, T. VI, sl. 7.

Zelo redke so na teritoriju Jugoslavije glinaste ropotuljice. Največ nam jih je dalo doslej zopet Ljubljansko barje. Že zaradi samih oblik, kakor so človeška in ptičja, pa tudi zaradi njih namena jih moramo všteti v plastične izdelke (sl. 6—8). Samo njihovo ime pove da so izdelane tako da je bil njih notranji del votel, kjer je tičal neki trši predmet, kamenček ali podobno, ki pri stresanju predmeta udarja ob stene ter tako proizvaja zvok. Na Ljubljanskem barju imamo tri temeljne forme ropotuljic. Najnavadnejše in najštevilnejše so bikonične oblike (sl. 8; cel primerek je ohranjen samo eden, inv. št. 1125). Bolj zanimiva je ropotuljica antropomorfne oblike, četudi je zelo sumarna in groba (sl. 6). Telo je valjčasto, glava pa je sploščena, izdelana s stiskom dveh prstov ter izvlečena nekoliko proti sprednji strani. Ta del je danes tudi nekoliko fragmentiran. Na vsaki strani glave je naznačeno oko z navadnim vbodom šila. Podoben vbod je tudi še z vsake strani pod prvim, na prehodu ramena v glavo. Nosnice so naznačene z dvema razama. Hrbet figure je, kakor bi bil grbast, kar je posledica sumarne izdelave, ne pa nekega posebnega namena. Na vsaki bočni strani je bilo, morda namesto rok, majhno vertikalno ušesce. Oblika te terakote je tako sumarna, da ni možno reči, kaj v resnici predstavlja. Tako je Dežman videl v njej čepečo sovo.²⁶ Verjetno pa gre za antropomorfno figuro s tipom glave, ki je dovolj pogosta v predzgodovinskih najdiščih.²⁷ Celo glava statuete, najdene v Ptujju, ji je tehnično precej podobna. Tretji tip ropotuljice je tudi zastopan samo z enim primerom (sl. 7); izdelan je v obliki zelo stilizirane ptice ali druge leteče živali. Hrbet je širok, trup pa se proti spodnji strani vse bolj zožuje. Na sprednjem delu, na glavi, so tri plastične vzboklinice, od katerih gornji dve predstavljata verjetno ušesa, a spodnja kljun. Zadnji del, rep, je fragmentiran. Na vsaki strani hrbtna je majhno horizontalno ušesce. Figura je ornamentirana na hrbtu z rombom, ki ima vpisane diagonale, ter z malimi trikotniki. Na ostalem delu telesa so vertikalne linije in kratki prečni vrezji. Nekdaj so mislili, da ta terakota predstavlja ježa, najbrž pa gre za ptico ali za letečega netopirja.

²⁶ MAGW 1878, str. 74.

²⁷ Vinča III, sl. 576, 579—582.

V Jugoslaviji imamo znanih samo še nekaj ropotuljic iz Bosne.²⁸ Izven Jugoslavije so pa znane v celi vrsti nahajališč raznih kultur in raznih časovnih period. V obliki ptic nastopajo v Grčiji, pa tudi v Šleziji. Pogoste so v halštatski in latenski periodi. V novejšem času je ropotuljice v češko platenicki oblasti proučeval Filip v zvezi s kulturnimi predmeti. Tamkajšne ropotuljice imajo obliko hruške, blazinice, valja, cevi, jajca in ptice.²⁹ Čeprav jim naše po obliki niso podobne, vendar predstavljajo isti predmet, ki je služil mogoče celo istemu namenu. Prav tako pa so naši ropotuljice tudi drugod, n. pr. na Ogrskem,³⁰ na Nemškem itd.

Sl. 10. Vaza v obliki čevlja
(Ljubljansko barje)

F. Behm misli, da so ropotuljice služile kot otroške igračke, ali pa pri raznih kultih.³¹ Podobno sodi tudi Kostrzewski, ki meni, da so jih lahko uporabljali tudi kot ritualne predmete, ker so često najdene v grobovih ob otroških okostnjakih.³² Temu mnenju se približuje tudi Filip, ki navaja v dokaz poleg okolnosti, da so pogoste v otroških grobovih, tudi dejstvo, da so najdene v naselbinah in tako majhne, da jih lahko prime tudi otroška roka.³³ Poleg tega pa Filip ne izključuje možnosti, da so jih morda uporabljali tudi pri plesu ter si z njimi dajali takt, kakor delajo še danes nekatera primitivna ljudstva.³⁴ Schránil zopet sodi, da so ropotuljice ritualni predmeti religioznega značaja za odganjanje demonov.³⁵ Zanimivo je tudi Försterjevo mnenje o ropotuljici, ki pripada bronastemu času Nemčije, tako

²⁸ WMBH XI, T. VII, sl. 2.

²⁹ Památky archeologické, Praha 1934/35 (Filip, Kultovní předměty v pravěku), str. 4—6.

³⁰ V Tószeg B periodi so v jajčasti obliki, v Tószeg D pa v obliki ptice.

³¹ Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Musik, str. 359.

³² Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, Poznań, 1914, str. 54.

³³ Filip, Kultovní předměty, str. 6.

³⁴ l. c. str. 6.

³⁵ Schránil, Vorgeschichte Böhmens und Mährens, Berlin 1928, str. 176.

imenovani kulturi keramike z izdolbenimi ornamentami (Kerbschnittkeramik). Förter misli, da je zaradi svoje velikosti služila kot kulturni predmet, ker tudi še danes ljudstva na nižji kulturni stopnji uporabljajo v kultih razne instrumente.³⁶

Ako pogledamo naše ropotuljice, bomo videli, da imajo prav vse ali majhna ušesca ali pa luknjice, skozi katere so potegnili vrstico, da so jih lahko obesili. Ne verjamem, da ropotuljice, najdene na Ljubljanskem barju, lahko tolmačimo kot otroške igrače. Schránilovo mnenje, da so ropotuljice služile kot ritualni predmeti, bi lahko aplicirali tudi na naše primere. Sodim pa, da so naši primeri služili kot amuleti proti zlim duhovom. Verjetno je, da so jih torej nosili posebno otroci. Ali so na Barju dajali ropotuljice tudi v otroške grobove, bo razjasnila šele nekropola, ko bo odkrita in raziskana.

V krogu plastičnih izdelkov moram omeniti še nekoliko predmetov, odkritih na naših najdiščih, o katerih je pa danes še težko razpravljati. Tak primer je terakota valjaste oblike z nekako glavno na eni strani, na kateri so pa tri plastične vzbokline. Nobenega dvoma ni, da predstavlja ta plastični izdelek phallos, simbol moškega božanstva. Predmet je najden na ilirskem gradišču v Ptuj. Nadaljnjo posebno skupino plastičnih izdelkov predstavljajo tudi votivne kozice, ki so bile najdene na Pošteli.³⁷ Bogato so ornamentirane in spadajo med zelo dragocene predzgodovinske izdelke. Časovno pa ustrezajo skupini ilirskih najdišč v Sloveniji.

Pri vseh naših plastičnih izdelkih lahko postavimo vprašanje njih umetniške stopnje. V okviru predzgodovinske plastike vedno govorimo tudi o umetnosti ter o umetniški in kulturni stopnji izdelovalca. Mislim, da je tako gledanje vseskozi napačno. O kakih umetniških izdelkih nam pri naših primerih sploh ni mogoče govoriti. V najboljšem primeru bi lahko govorili o umetni obrti. Plastični izdelki z Ljubljanskega barja se po tehniki izdelave ne ločijo od ostalih keramičnih izdelkov. Zato moramo soditi kljub njihovem majhnemu številu v razmerju s celotno keramično ostalino, da tudi tu ni bil cilj njih kvaliteta, ampak njih vsebina. Tako ni bila glavna forma, temveč vsebina. Zato so tudi tako statueta kakor antropomorfne vaze izdelane

³⁶ Mannus 1923, str. 113.

³⁷ ČZN 1934, priloga štev. 1—3.

po isti šabloni. Individualnih posebnosti, ki bi jih izdelovalec vnesel v svoje izdelke, pa ni najti, ali so pa tako neznatne, da ne štejejo. Jasnó je videti, da so nastale iz neke, nam še nerazumljive potrebe, mogoče religiozne, kultne ali slične. Samo zadnji polkrožno upognjeni vrč, za katerega pa dvomim, da ga smemo uvrstiti v ožjo skupino plastičnih vaz, kaže morda trenutno razpoloženje in individualno iniciativo delavca. Nesporno pa je, da nudijo naši primeri plastike, ne samo z Ljubljanskega barja, temveč tudi oni iz Maribora in Ptuja, dragocene podatke o du-

Sl. 11. Vrč (Ljubljansko barje)

ševnem življenju in o produktih naših predzgodovinskih prebivalcev. Vendar pa po njih ne moremo soditi o kulturi in umetniški višini teh ljudi. Tako je skoraj povsod v predzgodovini, ne samo pri nas. Redki so primeri ki nam nudijo res neko sliko umetnosti. Vse leži na vsakdanjih potrebah, četudi kulturnega prebivalstva, ki je svoje umetnostno obrtne potrebe često rajši uresničevalo na navadnih porabnih kosih kakor na idoloplastiki.

Kakor sem že omenil, so vsi gornji plastični predmeti v Sloveniji preostanek starejših kultur. Zato po njih ni mogoče soditi o novih impulzih, ki naj bi se pojavili na tem polju v novejšem času. Tudi sam kult, ki nam ni znan, korenini v starejših periodah. Moramo pa tudi priznati, da je vsaka predstava plodnosti bila najlaže izražena z ženskim likom.

SOME SPECIMENS OF EARLY PREHISTORICAL PLASTIC ART IN SLOVENIA

As to the present investigations prehistorical plastic art products are scarce in Slovenia the chief reason thereof being the fact that the territory was but little examined as to the earlier periods. Hitherto three statuettes have been excavated, one on the Moor of Ljubljana, one at Maribor, and one

at Ptuj. Chronologically the first one seems to be the earliest, while the other two are nearly parallel. Yet they differ as to their elaboration, respectively conception. Typologically they represent three various types. The statuette from the Moor of Ljubljana corresponds to the anthropomorphic vases of the same site. Stylization has reached its acme there though this statuette be the earliest one. The one of Maribor is the most naturalistic. As far as the statuettes are ornamented their ornaments represent clothing, respectively textile ornaments. On the statuette of Maribor Schuchardt saw also a kind of a skirt of grass or some similar material, which is very doubtful. It has been established that the statuette of Ljubljana belongs to the Slavonian culture, and the one of Ptuj to the Illyrian culture, chronologically somehow to the transition from the Bronze into the Hallstadt Period. The statuette of Maribor is likely to belong to the Illyrian culture as well, though the data of its excavation be rather uncertain.

Our statuettes originate from the Danube valley. The one of Ljubljana may be reminiscent of the Neolithic Period, but the other two have originated under the influence of the Slavonian culture many elements of which have been found in the Illyrian settlement on the Castle of Ptuj simultaneously with the statuette itself.

Other plastic art products are represented by anthropomorphic vases from the Moor of Ljubljana corresponding stylistically to the statuette from there as well. The ornaments represent textile motives taken from the clothing in nature. It is not clear what the purpose of the anthropomorphic vases was. They might have been either cult vessels or even idols, though it seems rather unlikely.

There are some more vessels that might be included into plastic vases, and that were probably not used in everyday life, but to some special purpose. Such is a very rough vase in the shape of a shod foot or a shoe, further a fragment of a vessel with a very thin neck which is covered by a small plate with two little holes. Similar ones are to be found in the area of the Danubian Neolithic culture at Vinča (Vasić calls them arybaloses and candelabrum-shaped vases), and at Butmir as well. Also a pitcher may be included; it is interesting on account of its having been flatly compressed while being manufactured, and semicircularly wound. Its purpose is not clear.

On the Moor of Ljubljana also clay rattles are frequent. They are made in biconical shapes, in the shape of a common human statuette, and in the shape of some flying animal. The latter two were variously interpreted. The first one as a cowering owl, the second one as a hedgehog. All of them were on a cord, and represented amulets against bad ghosts. They are not likely to have been children's toys, and little likely to have been cult or ritual objects.

A plastic object from the Castle of Ptuj may represent phallus owing to its shape. It belongs to the Illyrian culture.

With plastic products in Slovenia we cannot speak about their artistic degree, but at the most about the degree of trade art. The chief aim was not the shape, but the contents. There are but few individual peculiarities of the producer to be noticed. Most products are made by routine.

ILIRSKO GROBIŠČE NA ZGORNJI HAJDINI PRI PTUJU

France Starè

Naloge naše predzgodovinske arheologije, ki je v zadnjem času postala zopet aktivna, so tesno povezane s celo vrsto novih problemov, posledic raziskovanj, ki hočejo pojasniti nekatere pojave v razmerju med posameznimi časovnimi obdobji, spajanje posameznih kulturnih elementov, formacij etničnih skupin, vprašanje našemu materialu ustrezne kronologije in podobno. Eden teh problemov zadeva tudi obdobje prehoda bronaste dobe v železno. Ta problem je pri nas prvi načel dr. J. Korošec ob odkritju ilirske naselbine na Ptujskem gradu 1946/47,¹ ponovno pa je postal pereč ob odkrivanju zgodnježeleznodobne nekropole na dvorišču SAZU v Ljubljani — 1948/49.² Material iz teh dveh najdišč je vnesel v našo prehodno in zgodnježelezno dobo toliko novih elementov, da se kaže kulturno dogajanje te dobe v popolnoma novi luči. V bodoče bo možno prav s temi novoodkritimi elementi premostiti praznino med dvema dobama: med kulturo Ljubljansekga barja in našim izrazitim »halštatom«. Reševanje tega problema pa bo olajšano tudi z dobrim poznavanjem že odkopanega gradiva z mnogih naših lokalitetov.

V naših muzejih srečujemo pod oznako starejšega »halštata« dokaj materiala, neobjavljenega ali v literaturi le bežno in nezadostno obravnavanega, ki izvira iz grobov in je bogat na keramiki ter dokaj reven na metalnih predmetih. V njem mnogokrat zaman iščemo identičnost s splošnoznanimi, izrazito hallstattskimi oblikami in tipi ter še pri tem z upravičenostjo sprašujemo, ali za to gradivo žadostuje oznaka »starejši hallstatt«. Kje so dalje zakoreninjene predhodne oblike teh predmetov, v

¹ J. Korošec: Ilirska naselbina na Ptujskem gradu — v tisku pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

² J. Korošec - F. Starè, Poročilo o arheoloških izkopavanjih na dvorišču SAZU v Ljubljani 1948, Ljubljana, 1950.

kakšnem odnosu so do poznejšega hallstattskega gradiva in podobno. Taka in slična vprašanja obravnavajo material le s tipološke strani in zadovoljiti se moramo z njimi, kajti za izkopanine nimamo nikakšnih najdiščnih podatkov ali zapiskov. V vseh primerih stoji pred nami gol material, ki poleg komparacij dovoljuje le še študij tipologije, ki pa nam v marsičem nudi oporo za proučevanje neke dobe, posebno njene kronologije — zadnja se pri nas opira še vedno na srednjeevropsko časovno razdelitev — končno pa nam je še veliko pomagalo pri reševanju drugih vprašanj dobe prehoda in starejšega železa v Sloveniji.

*

V arheološki zbirki ptujskega mestnega muzeja tvori večji del predzgodovinskih najdb, v literaturi še neobdelano gradivo iz Zgornje Hajdine pri Ptuj. O teh najdeninah proroča v kratki notici Skrabar,³ da je Mg. ph. Fr. Pollak odkril na Zg. Hajdini pri Ptuj, ob cesti, ki pelje na Ptujsko goro, v bližini hiše št. 59, na njivah parc. št. 625, 627 in 629 KO. Hajdina, plane žgane grobove, da je odkopal 12 popolnoma ohranjenih posod, nekaj bronastih prstanov, fragment ovratnice in bronasto lasnico. Koliko grobov je bilo tedaj odkritih, ni znano; tudi Skrabar o tem ne poroča, vendar pa po njegovem poročilu kaže, da je bilo odkopanih le par grobov.⁴ Naslednje leto (1907) so se izkopavanja nadaljevala. Skrabar poroča⁵ o poskusnih kopih v bližini, kjer je kopal Pollak in da je bilo odkopanih nad sto raznih posod, ki so bile povečini dobro ohranjene. Bronasti inventar tudi tokrat ni bil številen. Gradivo drugih izkopavanj, ki jih je vodil Ferk, je delno prešlo v Ptujski muzej, precejšen del keramike pa sta si delila mariborski muzej in Graški »Johanneum«.⁶

V svojih dveh noticah poroča Skrabar, da so bili izkopani grobovi plani, žgani, da je ležal pepel mrliča prosto v zemlji, 50 cm pod površino. Okoli pepela so bile manjše posode, največkrat po tri v enem grobu, v nje pa so bili položeni bronasti pri-

³ Mitteilungen der Zentralkommission, III F, V 1906, 365.

⁴ Inventar teh grobov je danes v ptujskem Mestnem muzeju med gradivom, ki je bilo izkopano 1907. Po omenjenem Skrabarjevem poročilu iz leta 1906 mi je uspelo identificirati tri terine (inv. št. 3582, 3574, 3593), vrečasto terino z ročajem (inv. št. 3591) in eno skodelo (inv. št. 3561).

⁵ Mitteilungen der Zentralkommission, III F, VI 1907, 89.

⁶ Archeologische Karte von Jugoslawien, Blatt Ptuj, str. 29.

devki. V večini primerov so manjkale večje urne. O samem poteku izkopavanj hajdinskega grobišča nimamo nobenih podatkov ali zapiskov, pa tudi podrobnejše poročilo o načinu pokopa, številu in gostoti grobov manjka. Zato je tudi nemogoče razglablјati o posameznih variantah načina pokopa in kulta mrtvih na grobišču Zg. Hajdine ter tozadevno iskati analognih primerov z drugimi našimi nekropolami iz te dobe.

V grobnem inventarju hajdinskega grobišča prevladuje keramika, ki je relativno dobro ohranjena. Začudi pa nas, da razen celih in včasih le nekoliko poškodovanih posod nimamo nobenih fragmentov keramike in to niti v ptujskem, niti mariborskem muzeju,⁷ kamor so te izkopanine prešle, čeprav bi jih pri tako obsežnem grobišču morali pričakovati, saj je šlo najmanj za 100 grobov. Skrabar omenja, da so bile velike urne v grobovih zelo redke. V ptujskem muzeju imamo ohranjena le dva taka primera, ki po velikosti vsekakor ne presegata srednjevelikih urn, kakršne poznamo iz drugih, nekako istodobnih nekropol. Pri teh dveh primerih opazimo, da manjka gornji del posode z ustjem, ki je bil uničen najbrž ob preoravanju tega zemljišča, še pred samim odkopom grobov. To je zelo verjetno, če pomislimo, da so hajdinski grobovi ležali povprečno le okoli 50 cm pod današnjim nivojem. Isti primer poznamo iz izkopavanj zgodnježeleznodobne nekropole v Ljubljani 1948,⁸ kjer so bile boljše ohranjene le posode manjših dimenzij, prav zaradi poznejših prekopavanj terena in so velike urne v zgornjem delu stalno poškodovane, fragmenti teh delov urn pa so raztreseni okoli samega groba, ali pa so bili raztreseni po vsem grobišču. Verjetno, da je bil tak slučaj tudi na Hajdini, da pa so bili tu pri izkopavanju upoštevani le celi in delno poškodovani primeri, ostali raztreseni fragmenti keramike pa so bili zavrženi. Razen dveh že omenjenih, večjih urn v ptujskem muzeju, je v keramiki zastopano nekaj oblik posod manjših dimenzij, ki v višini ne presegajo 20 cm in ki s svojimi variantami dajejo grobnemu inventarju zelo pestro sliko. V splošnem lahko ta material razdelimo po oblikah v šest glavnih tipov. Tu so zastopane z izrazito svojstvenimi potezami male amfore z dvema trakastima ročajema, lonci, skodelice s presegajočimi trakastimi ročaji, sko-

⁷ Ako so v graškem »Johanneumu«, mi ni znano.

⁸ Arheološka poročila, 1950, str. 7 in sl.

dele, terine in večje urne. Medtem, ko se večina teh tipov po formi dokaj izrazito loči med seboj, imajo nekateri tipi poteze enega ali dveh tipov, vendar pa jih tipno ne moremo podrediti tej ali oni vrsti posod, marveč moremo v njih gledati posebno vrsto. Sem spadajo primeri vrčastih terin, katerih posamezne variante se včasih približujejo oblikam malih skodelic z ročajem, druge pa zopet terinam. Poleg posod imamo v keramičnem gradivu zastopani še dve bikonični vretenci.

Metalni predmeti iz hajdinskih grobov, za katere domnevam, da so po izkopavanjih prišli v celoti v ptujski muzej, so bili pri izkopavanju pazljiveje obravnavani kakor keramika, saj so se poleg celih kosov ohranili tudi fragmentirani predmeti.⁹

KERAMIKA

Zaradi manjkajočih najdiščnih podatkov in zapiskov o vsebini posameznih grobov nam ni gradiva nemogoče obravnavati po grobovih. Zato sem primoran, da se pri obdelavi materiala oprem na tipologijo ter tipološki razvoj posameznih predmetov.

MALE AMFORE (URNE) Z DVEMA ROČAJEMA¹⁰

(Tab. I, II, sl. 1—10; Ris. 1a—f)

Ta tip, ki je zelo često zastopan v keramičnem inventarju grobov iz Zg. Hajdine, predstavlja ono vrsto posod, ki dajejo najdišču posebno značilnost. Te posode so izdelane iz relativno dobro prečiščene ilovice, ki je nekoliko pomešana z drobnim peskom in mnogokrat tudi s sljudo. Ilovica je dobro žgana, tako da je dobila rumenkastosivo, rdečerjavo in na nekaterih primerih tudi rjavkasto-črno barvo. Obdelava posod je v večini primerov vestna, tako da je ostenje enakomerno debelo, le površina je mnogokrat grobo izdelana in ima včasih rahle izbokline. Mehanično uglajevanje teh posod je bilo izvršeno pred pe-

⁹ Kje so tačas vsi metalni predmeti, izkopani na grobišču Zg. Hajdine, kakor tudi dvoje glinastih vretenc, mi ni znano.

¹⁰ Nekaterim tipom posod bom pri obdelavi posvetil večjo pozornost (n. pr. mali amfori in terini) kot ostalim tipom; k temu me navajajo tipološke značilnosti samega najdišča, kakor tudi pomen posameznih tipov za proučevanje tipoloških odnosov in prepletov z drugimi časovnimi in kulturnimi obdobji.

čenjem v napol suhem stanju, kar sklepam iz površine posode Tab. I, sl. 6, kjer je bila ilovica že toliko posušena, da ni bilo mogoče, zaradi dokaj grobo izdelane površine posode, le-to popolnoma ugladiti. Ta pojav glajenja površine v napol suhem stanju srečujemo tudi pri posodi Tab. I, sl. 1, kjer so robovi urezanega ornamenta, ki je bil napravljen po glajenju posode, ostri in nekoliko okrušeni, kar je brez dvoma posledica precej osušene gline. Medtem, ko je uglajevanje površine pri tem tipu

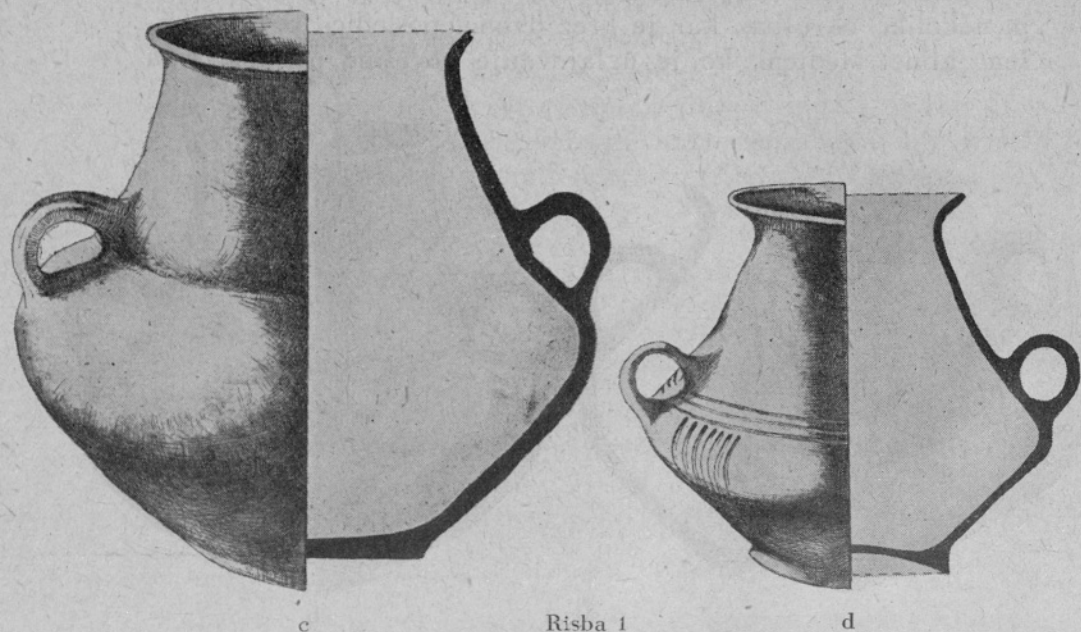

Risba 1

malih amfor nekam splošno, je njihova notranja stran bolj groba, neuglajena. Kar zadeva izdelavo teh posod, naj še pripomnim, da je opazna razlika med posameznimi primeri, ko so posamezne posode oblikovno dosledno izvedene (Tab. I, II, sl. 5, 9, 10), mnoge pa so v oblikah več ali manj deformirane (Tab. I, sl. 1, 3, 6).

Oblika malih amfor je precej enotna. Pri vseh primerih lahko opazimo iste poteze, namreč poudarjeno največjo periferijo ki je izrazit preliv iz koničnega ali včasih nekoliko zaobljenega spodnjega dela v zgornji del posode. Ta je po višini zelo različen, vendar skoraj vedno koničen in prehaja v nazven zavihano ustje. Na spodnji polovici gornjega dela posode sta nameščena dva trakasta ročaja. Bikonična oblika, s katero bi lahko karakterizirali ta tip keramike, pa ni v vseh primerih dosledno izražena.

Nekaj posod ima namreč dokaj zaobljene linije, ki so izrazite pri nekaterih posebno v spodnjem delu. Zaradi posameznih detajlov moremo torej pri tipu naših amfor ločiti v glavnem dve varianti: vrečasto in bikonično. Vendar stroge meje med njima ni. Amfore vrečaste oblike (Tab. I, sl. 1, 2, 3) imajo redno bolj

Risba 1

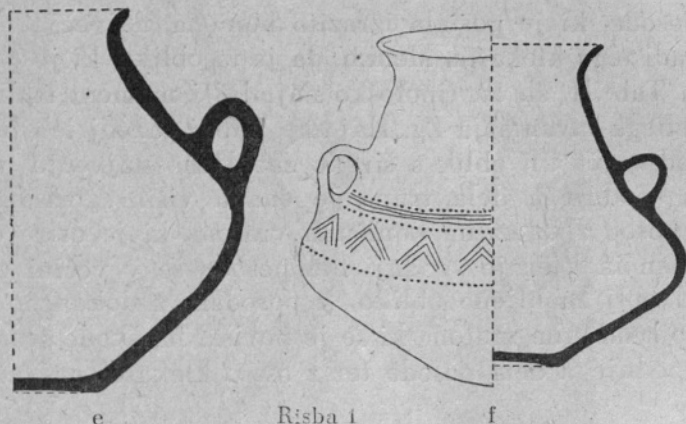
izbokel spodnji del ter široko zaobljeno največjo periferijo, ki brez izrazitega poudarka prehaja v položno, razmeroma kratko rame, rame pa v zelo nizek cilindrični vrat (Tab. I, sl. 3), ki ima nekoliko navzven zavihano ustje. Včasih je izveden prehod v ustje direktno iz položnega, dolgega ramena (Tab. I, sl. 2), ustje pa je v tem primeru bolj zoženo. Iz te oblike vrečaste amfore z nizkim cilindričnim vratom, za katero menim, da je lahko tipno starejša kot ostali izrazito bikonični primeri, izhaja druga varianta tega tipa (Tab. I, sl. 5), ki jo še vedno karakterizira bolj ali manj zaobljeni spodnji del ter močno zaobljena največja periferija. Pri tej varianti pa opazimo novo, za prvi primer še nepoznano težnjo, ki se izraža v visokem vratu z navzven zavihanim ustjem. Oblika vratu ni več cilindrična kot pri prvi varianti, ampak bolj konična. V tipno zgodnejših primerih te vrste

posod, kakor je primer Tab. I, sl. 5, nimamo še oblikovno ostrega prehoda med kratkim ramenom in visokim vratom. Ta moment, ki je po mojem najbolj karakterističen pri nastajanju čisto bikoničnih oblik, je očividni pri posodi Tab. I, sl. 6, medtem ko pri varianti sl. 5 prehod ramena v vrat ne temelji na samem oblikovanju forme, ampak je izražen z ornamentom treh horizontalnih kanelur, je prehod na posodi Tab. I, sl. 6 v profilu nekoliko klekast (ris. 1c), ter vzbuja videz, da je vrat nasajen na rame. Posledica potenciranja vratu v višino je nižanje spodnjega dela posode, ki je postala izrazito konična, največja periferija pa zaradi tega klekasta. Menim, da je ta oblika, ki jo ponazarja posoda Tab. II, sl. 10, tipološko najmlajši moment malih amfor iz grobnega inventarja Zg. Hajdine. Tipni razvoj teh posod gre torej od vrečastih oblik s široko zaobljeno največjo periferijo (višina spodnjega dela trupa je enaka višini gornjega dela), preko posod z izrazitim koničnim vratom, ki je ostro oddeljen od ramen in kjer je spodnji del posode še v večini primerov ohranil bolj zaobljeno obliko, k posodam z dokončno longitudinalno izraženim vratom, ki se je povišal na škodo sedaj koničnega spodnjega dela posode ter z ostro klekasto največjo periferijo.

Pri ornamentaciji, ki se javlja izključno na gornjem delu posod, lahko ugotovimo prav logično povezavo in naslon na oblikovni razvoj posode. Vrezan motiv valovnice in treh horizontalnih linij, ki jih na vsaki strani omejujeta po dva vrezana spiralna svitka, je očitno slikovit moment, ki poživlja gornji del posode Tab. I, sl. 1 med obema ročajema. Pri tej ornamentaciji lahko ugotovimo, da je njena funkcija le krasilna in da je namешčena na gornjem delu posode. Drugače je pri ornamentu na posodi Tab. I, sl. 5, kjer je motiv treh horizontalnih kanelur ne le dekorativnega značaja, ker ima poleg tega še drugo funkcijo, da namreč deli, v tem primeru že visoko razvit, vrat od ramena. Ornament torej v tem primeru direktno pomaga graditi novo obliko, se lokalizira na določnem delu posode in se podreja formi. Meja prehoda ramena v vrat, ki ni v vseh tipno mlajših primerih enako močno poudarjena, postane obenem tudi gornja meja dekoracije, na njej se odslej vedno ponavljajo horizontalni nizi žigosanih krožičev, jamic ali imitirane vrvice. Glavno polje ornamentacije postane rame in gornji del največje peri-

ferije posode (Tab. II, sl. 9, 10). Ornamenti se navezujejo na mejo prehoda v vrat, dokler ne postanejo samostojni na omenjenem, v naprej določenem prostoru ramena.

Pri nastajanju oblik tipov amfor Tab I, II, sl. 1, 3, 5, 6 in 10 je bil poudarek predvsem na vratu, ki je v svoji konični obliki visok ter daje celotni formi posode plastičen značaj. Dalje je bil poudarek na ostro oddeljenem ramenu, ki je potisnjeno globoko navzdol; to je prevzelo ornament in postalo s tem nositelj

Risba 1

slikovitih momentov. Temu razvoju se končno podrejšajo tudi ročaji. Tako pri tipu Tab. I, sl. 1 in 3 vežeta trakasta ročaja gornji del največje periferije s tu še neizrazitim vratom, ali bolje, skušata premostiti sedlo med največjo periferijo in ustjem. Čim pa se uveljavi vrat, se ročaji lokalizirajo na samem ramenu, kjer se vrivajo med slikovite momente ornamentacije ter vežejo največjo periferijo s spodnjo mejo vratu in ne motijo njegove organske zaključenosti (Tab. II, sl. 10).

Naše male amfore — urne s trakastimi ročaji — sodijo med one značilne keramične tipe, ki dajejo Hajdinskim grobovom najbolj karakterističen izraz. Pri tipološkem obravnavanju sem iz izbora mnogih variant ugotovil tri glavne oblike tega tipa in obenem skušal s tipološkim razvojem označiti tudi dotične tendence v spreminjanju oblik, ki so omogočile zadnji, najmlajši tip naših malih amfor. Pri tem pa ne menim, da je naša tipno najstarejša oblika Tab. I, sl. 3 z nizkim cilindričnim vratom res tista osnovna keramična forma, iz katere izhaja ves nadaljnji

tipni razvoj. V njej gledam že popolnoma degenerirano ostalino oblik kulture Ljubljanskega barja, na katerih osnovi se je z omenjenimi novimi tendencami izvršil vznik novih oblik. Vmesnih členov, ki bi direktno vezali naše tipno starejše primere z barjanskimi oblikami, na Zg. Hajdini nimamo,¹¹ vendar pa lahko kljub temu iz osnovnih potez našega primera Tab. I., sl. 3 izluščimo elemente, ki so skupni tudi z barjanskimi primeri; to so predvsem cilindrični vrat, bikonični trup z včasih bolj zaobljenimi linijami ter dva mala ročaja na prehodu ramena v vrat, torej, posode, ki jih v inventarju slavonske kulture označujemo kot amfore s cilindričnim vratom in dvema ušescema.¹²

Zanimiv pojav srečujemo pri analognih primerih iz čeških in moravskih žarnogrobnih nekropol. Tip posode z dvema ušescema (malim ročajem a) na poudarjenem prehodu položenega ramena v dokaj visok koničen vrat, ki se nasaja na bikoničen trup z zaobljenim, vertikalno nazlebljenim največjim obodom, ki tudi po velikosti ustreza hajdinskim primerom, poznamo iz Dětkovic,¹³ Svijanyja,¹⁴ Kratonohyja,¹⁵ Kostelca pri Prostějovu¹⁶ in Mochelnic pri Zabrehu.¹⁷ Ti primeri, ki jih Filip smatra kot karakteristične za najmlajšo stopnjo lužičke kulture,¹⁸ bi tipološko ustrezali drugi stopnji razdelitve hajdinskih variant (Tab. I., sl. 6). Starejše primere tega tipa iz Češke in Moravske označuje izrazito visok cilindričen vrat,¹⁹ njim so po obliki popolnoma identični nekateri primeri iz Madžarske n. pr. oni iz Tiszasass-a (kom. Heves²⁰), posebno pa sličejo amforam bikoničnega trupa z visokim cilindričnim vratom z dvema ušescema na prehodu v vrat iz Ljubljanskega barja.²¹ Soroden razvoj oblik, ki

¹¹ V mariborskem muzeju so posamezni primeri, ki pripadajo tipu malih hajdinskih amfor, ki so tipno vsekakor zelo blizu slavonskim oblikam.

¹² Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XXII 1941, str. 33, sl. 4. in 5. — Hoernes: Urgeschichte der Bildenden Kunst in Europa, 1925, str. 414.

¹³ J. Filip: Lužická kultura v Čechách a na Moravě I, sl. 2, št. 3.

¹⁴ I. c. str. 8, sl. 6, št. 2.

¹⁵ I. c. str. 18, sl. 21, št. 5.

¹⁶ I. c. str. 23, sl. 26, št. 2, 5.

¹⁷ I. c. sl. 27, št. 6.

¹⁸ I. c. str. 24.

¹⁹ Primer iz Pouchova, I. c. sl. 25, št. 14.

²⁰ M. Hoernes: Urgeschichte, str. 415, sl. 2.

²¹ Ljubljanski Narodni muzej inv. št. 1294, 1273, 1517, 1295, 1509, 1272, 1505, 1514.

TAB. I.

sl. 1

sl. 2

sl. 3

sl. 4

sl. 5

sl. 6

se je izvršil pri tipu, lužičke urne, lahko torej domnevamo tudi pri preoblikovanju omenjenega tipa amfore iz Ljubljanskega barja, ki ima delež v starejših hajdinskih primerih.

Tipno zelo podobne primere posod z bikoničnim, često tudi s kroglastim trupom in z ostro oddeljenim, visokim, več ali manj koničnim vratom ter z dvema malima trakastima ročajema ob prehodu v vrat ali pa na samem vratu, srečujemo na nekaterih bosanskih lokalitetih. Iz bogatih variant tega tipa posod, ki so bile najdene na nekropoli v Jezerinah²² in ki tudi po velikosti odgovarjajo hajdinskim primerom, lahko posnamemo mnogo-krat skoraj identične razvojne tendence, kakor sem jih opisal na naših ali na primerih iz Češke in Moravske. Tudi tu lahko pri tipno starejših oblikah računamo na neko starejšo formo, ki je bila osnova za jezerinske primere in ki je morala zelo sličiti obliki amfor z dvema ušescema slavonske kulture. Pri vsem tem pa je zanimivo, da večina teh posod iz Jezerin pripada na eni strani starejšim grobovom, na drugi strani pa skoraj izključno grobovom z upepeljenim mrličem.²³ Tudi to bi potrjevalo neko sorodnost z našim primerom. Toda kljub veliki oblikovni sličnosti bosanskih in hajdinskih primerov, je med njimi razlika in to v ornamentaciji, ki se v bosanskih primerih pogosto izraža s črnim slikanjem in le sem in tja z vrezi. Motivika ornamenta je sicer v glavnem kombinacija visečih in stoječih, šrafiranih trikotnikov²⁴ srečujemo pa tudi slikan motiv meandra.²⁵ Prav to pa bi nas napotilo, da upoštevamo tudi nekatere vplivne momente juga, posebno dipilonskega stila, ki je na bosanskih lokalitetih vsekakor odigral svojo vlogo, tako v ornamentaciji, kakor tudi v oblikah samih. Upoštevajoč ta moment nastane vprašanje, ali imajo omenjene posode iz Jezerin res tipnega predhodnika v oblikah slavonske kulture, kar ne bi bilo izključeno, ali pa je njihova protooblika last juga.

Zelo bogato komparativno gradivo za naše male amfore s trakastima ročajema izvira iz planih žganih grobov iz Maribora

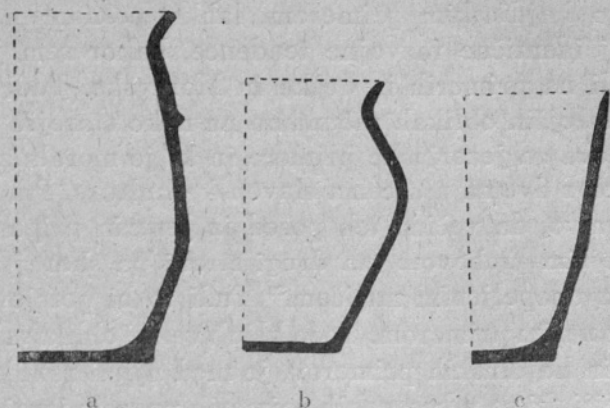
²² Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina, III, 1895, str. 32—218.

²³ Na primer grob 35 (l. c. str. 73, sl. 86), 53 (l. c. str. 78, sl. 115), 167 (l. c. str. 102, sl. 206).

²⁴ l. c., grob 73, sl. 86.

²⁵ l. c., grob 114, sl. 160.

in njegove okolice.²⁶ Podrobne komparacije s hajdinskimi primeri mi na tem mestu ni mogoče izvesti,²⁷ ker bi s tem prekoračil okvir tega spisa. Omenim naj le, da so v glavnem pri tipu male amfore iz Maribora,²⁸ Pobrežja,²⁹ Sp. Radvanja³⁰ in Sv. Benedikta v Slovenskih goricah,³¹ zastopane skoraj vse variante, ki jih poznamo že iz hajdinskega grobnega inventarja. To so predvsem variante kakor Tab. I, sl. 2 poznana iz Pobrežja in Sp. Radvanja ter Tab. II, sl. 9 poznana iz Maribora. Na omenjenih lokalitetih pa pogrešamo mlajše oblike obravnavanega tipa, ka-

Risba 2

kor je n. pr. primer iz Hajdine Tab. II, sl. 10, nasprotno pa tu mnogokrat lahko opazimo starejše variante kakor so hajdinske, n. pr. mala amfora iz Pobrežja, ki je po obliki zelo blizu slavonskim formam ter nekatere variante iz Sp. Radvanja.

LONCI

(Tab. II, sl. 11, 12, Tab. III, sl. 13, 14, 15; ris. 2. a—c)

Mnogo manj pogosto kakor drugi tipi keramike so na Hajdini zastopani lonci. Material, iz katerega so izdelani, je v vseh primerih dobro predelana glina, ki je pomešana z zelo drobnim

²⁶ Gradiivo je v mariborskem muzeju in ni podrobneje objavljeno.

²⁷ Razstavljeni eksponati niso inventarizirani.

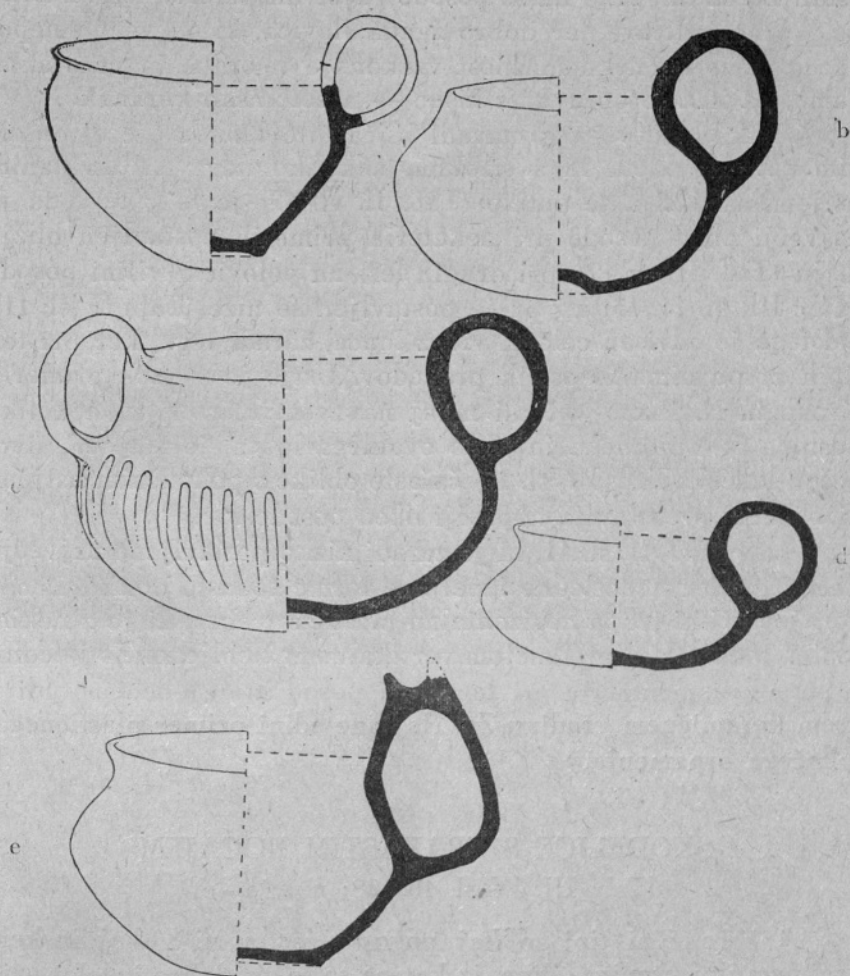
²⁸ Časopis za zgodovino in narodopisje, XXVIII, 1953, str. 38—40, priloga sl. 28—50, in l. c. XXIX, 1954, str. 54—56, priloga sl. 4—16.

²⁹ ČZN, XXXIV, 1959, str. 194—196, priloga sl. 1—11.

³⁰ Neobjavljeno.

³¹ Neobjavljeno.

peskom. Pri ostali keramiki je često glini primešana tudi sljuda, pri loncih pa tega ni. Izdelava je mnogo bolj groba kot sicer. Posebno okorno je izdelan lonec Tab. I, sl.11, ki nima nobene do-

Risba 3

slednosti niti v debelini ostenja niti pri izvajanju oblike in plastičnega ornamenta. Površina loncev je izdelana zelo površno in je često valovita. Kjer nastopa mehanično uglajevanje površine, je bilo to izvršeno, ko je bil lonec že dokaj posušen, kar je tudi vzrok nedoslednega glajenja. Le nekoliko boljše od ostalih pri-

merov je uglajen lonec Tab. III, sl. 15, ki je od vseh primerov tudi najvestneje izdelan. Medtem, ko je pri loncih material grob, izdelava pa okorna, je glina zelo dobro pečena, boljše kakor pri ostali keramiki, tako da so posode rdeče ali pa sive barve. Prav ta okorna izdelava ter dobro žgana ilovica, ki je vedno neporozna, kaže na neko možnost vsakdanje uporabe in tako sklepamo, da imamo opravka s hišno — naselbinsko keramiko.

Oblika loncev je po navadi jajčasto ovalna, s precej obsežnim ravnim dnom in s širokim, nekoliko navzven zavihanim ustjem. Variacija te oblike (Tab. II, sl. 12) je le v tem, da je največji obod posode pri nekaterih primerih postavljen bližje ustju (Tab. II, sl. 12), pri drugih leži na polovični višini posode (Tab. III, sl. 14, 15) ali pa je postavljen še nižje (Tab. II, sl. 11). Od tega je odvisen celotni videz lonca, zaradi tega, ker pri teh tipih posod nimamo ostrih prehodov. Ustje je v vseh primerih široko in zavihano več ali manj navzven. Primer, ki nekoliko odstopa od opisanega jajčasto ovalnega lonca, je majhen, sivo-pečen lonček (Tab. III, sl. 13) čašaste oblike s pokončnim ustjem, ki obenem predstavlja največji obod posode.

Lonec Tab. II, sl. 11, ki je zaradi nizko postavljene največje periferije ter nedosledne izpeljane forme sodaste oblike, ima v gornji tretjini trupa horizontalno plastično rebro, ki je z nekim topim, toda ozkim predmetom vertikalno našlebljeno. To je edini primer ornamentacije pri tem tipu posod in je obenem tudi v vsem keramičnem gradivu Zg. Hajdine edini primer plastičnega, tekočega ornamenta.³²

SKODELICE S TRAKASTIM ROČAJEM

(Tab. III, IV, sl. 16—28; ris. 3a—e)

Ti keramični tipi so kaj pogosto zastopani v hajdinskem grobnem inventarju. Glina, iz katere so te skodelice izdelane, je dobro prečiščena, nekoliko pomešana z zelo drobnim peskom in večkrat tudi s sljudo. Pečenje gline je različno, tako da so nekateri primeri sive barve, drugi zopet rdečkastosive ali pa rjavo-

³² Za ta tip keramike ne bom navajal posameznih analognih primerov, ker je tip jajčasto ovalnega lonca zelo pogost in ni po obliki vezan niti na eno kulturno skupino, niti na čas ali kraj. Primeri teh tipov so znani pri nas v grobovih nekako do 5. stol. pr. n. e., v naselbinski keramiki pa se zadrže še nekoliko dalje.

TAB. II.

sl. 7

sl. 8

sl. 9

sl. 10

sl. 11

sl. 12

rumene; žganje pa je vsekakor intenzivno, tako da ustreza barva površine tudi barvi preloma. Površina je na splošno enakomerno obdelana, tako da nima večjih izboklin in je mnogokrat le skromno mehanično uglajena, posamezni primeri pa sploh niso bili glajeni, čeprav je njihova izdelava zelo vestna. Pri nekaterih posodicah opazimo, da je bila uglajena površina naknadno poškodovana; takšen je primer skodelice Tab. III, sl. 16, kjer so vidni sledovi požara, ko je površina postala na nekaterih mestih svetlosiva in raskava, kanelure na spodnji strani trebuha pa zaradi ognja poškodovane. Notranjost posodice pa je ostala nepoškodovana in so tam še dobro vidni sledovi mehaničnega glajenja. Naknadne poškodbe zaradi požara opazimo tudi na skodelici Tab. III, sl. 18, kjer je bila posebno prizadeta zunanja površina spodnjega dela nasproti ročaju in je postala blede siva, raskava in porozna. Nekoliko bolj grobe izdelave kot sicer, sta dva nekoliko večja primera tega tipa (Tab. IV, sl. 24, 28), ilovica je tu pomešana z bolj grobim peskom, vendar pa je dobro, rdeče, oziroma rdečerjavo pečena. Mehanično glajenje površine je skromno, posebno pri dokaj robato izdelani posodi Tab. IV, sl. 24. Debelina ostenja skodelic s trakastim ročajem, je ponavadi precej znatna, posebno v primerih Tab. III, sl. 16, 19, 20, le pri primerih sl. 17, 21 in 27 je zelo majhna. Od vseh primerov se po tehnični izdelavi loči posodica Tab. III, sl. 19, ki ima dva trakasta ročaja; razloček je namreč v izrazito dobro pripravljenem materialu, ki je skoraj popolnoma črno prepečen in ima zelo vestno uglajeno, svetlikajočo se površino, na kateri skoraj ne opazimo sledov predmeta, s katerim se je glajenje izvršilo.

Pri tipu skodelic s trakastim ročajem se po obliki prav dobro ločita dve varianti. Prvi pripadajo primeri, pri katerih je osnovna oblika izražena z docela polkroglastim spodnjim delom, ki preko lahno zaobljene največje periferije blago, včasih pa le nekoliko klekasto prehaja v nizek, cilindrični vrat, ki ima pokončno in neizrazito ustje. Dno teh skodelic je ravno ali pa ima obliko omfalosa. Trakast ročaj, ki je presegajoč in mnogokrat bolj prstanaste oblike, je izpeljan iz pokončnega ustja in se nekako nasaja na največji obod posode (Tab. III, IV, sl. 16, 17, 19, 20, 25, 26, 29). Morda je ta oblika, ki je z izrazito cilindričnim vratom posebno dobro izražena v primeru Tab. II, sl. 10 in 29, tipološko res nekoliko starejša od druge variante skodelic s tra-

kastim ročajem (Tab. III, IV, sl. 18, 21, 22, 23, 27 in 28), katere karakterizira predvsem več ali manj konični spodnji del (Tab. III, IV, sl. 18, 23, 28), ki prehaja v klekasto največjo periferijo ter ima položno, le včasih malo manj izraženo rame in navzven zavihano ustje. Pri tej varianti je stojna ploskev zelo pogosto ravna. Na splošno imajo te skodelice bikoničen videz (Tab. III, IV, sl. 23, 28).

V ornamentaciji skodelic, ki sicer ni pogosta, se javljajo v prvi vrsti motivi vertikalnih ali nekoliko poševnih, po navadi širših kanelur in to na največjem obodu skodelic (Tab. III, sl. 16, 19 in 25). Zanimivo je, da je ornamentacija žlebljenja navezana izključno na domnevni starejši tip skodelic s polkroglastim spodnjim delom in cilindričnim vratom. Poleg žlebljenja sta zastopana še dva načina ornamentacije; na skodelici Tab III, sl. 17 je izvršena z nizom kratkih, pokončnih vrezov, na skodelici Tab. IV, sl. 29 pa z imitacijo vrvičnih odtisov v motivu dvojnih visečih trikotnikov. Vsekakor zelo zanimiv pojav pa je trakast ročaj na primeru Tab. IV, sl. 28, ki ima na vrhu dva plastična izrastka, ki verjetno ponazarjata takozvano anso cornuto, vendar ne v smislu, kakršne poznamo iz Podonavja, kajti v teh primerih so izrastki skoraj vedno tangencialno napram ustju, dočim sta v našem primeru postavljena na ročaju drug za drugim.

Našim skodelicam analogni primeri so zelo pogosti, poznani so predvsem iz zadnje dobe brona, pa tudi iz prve dobe železa. Posebno često so te male skodelice zastopane v gradivu ilirske naselbine na Ptujskem gradu,³³ zelo znane so tudi iz grobišč na Pobrežju, v Mariboru, Sp. Radvanju, Rušah in na drugih lokalitetih iz prve dobe železa. Veliko množino teh skodelic, posebno bikoničnega tipa (Tab. III, sl. 23), smo našli na grobišču v Ljubljani (1948—49).

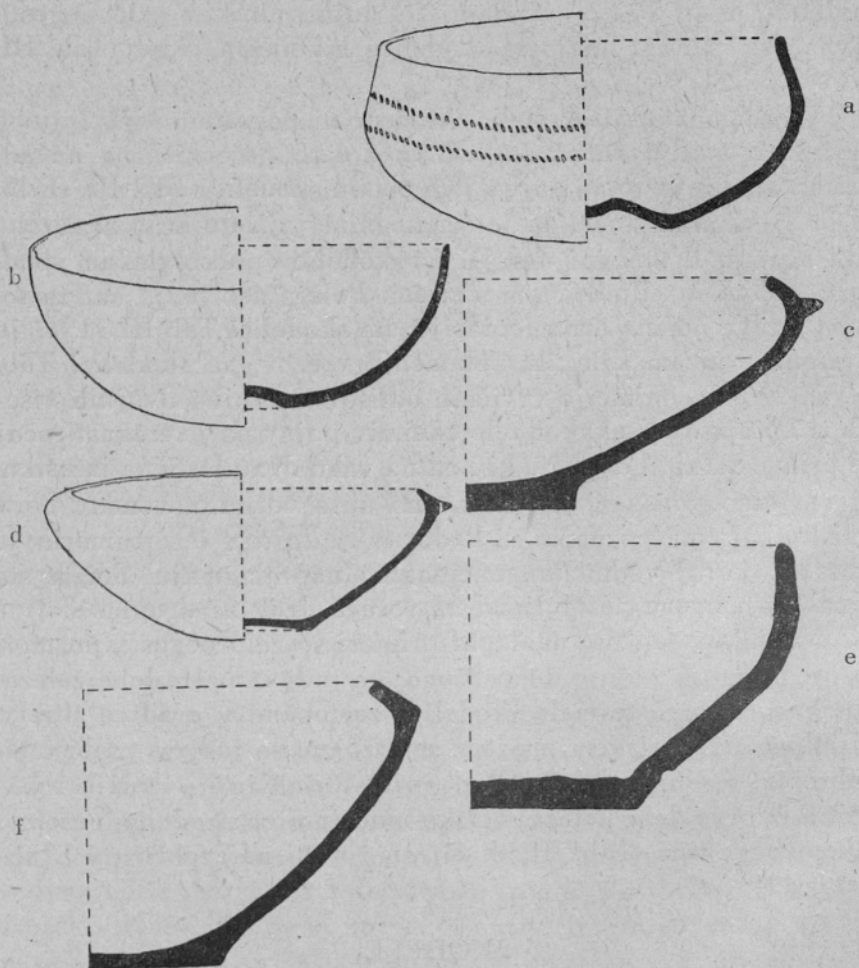
SKODELE

(Tab. IV, V, sl. 30—39; ris. 4 a—h)

Od vsega keramičnega inventarja so najčeseč zastopane skodele. Glina, iz katere so one izdelane, je vedno dobro pripravljena ter pomešana s peskom in nekoliko tudi s sljudo, izdelava je včasih zelo groba in okorna, žganje pa je posebno dobro. Pri

³³ V tisku pri SAZU.

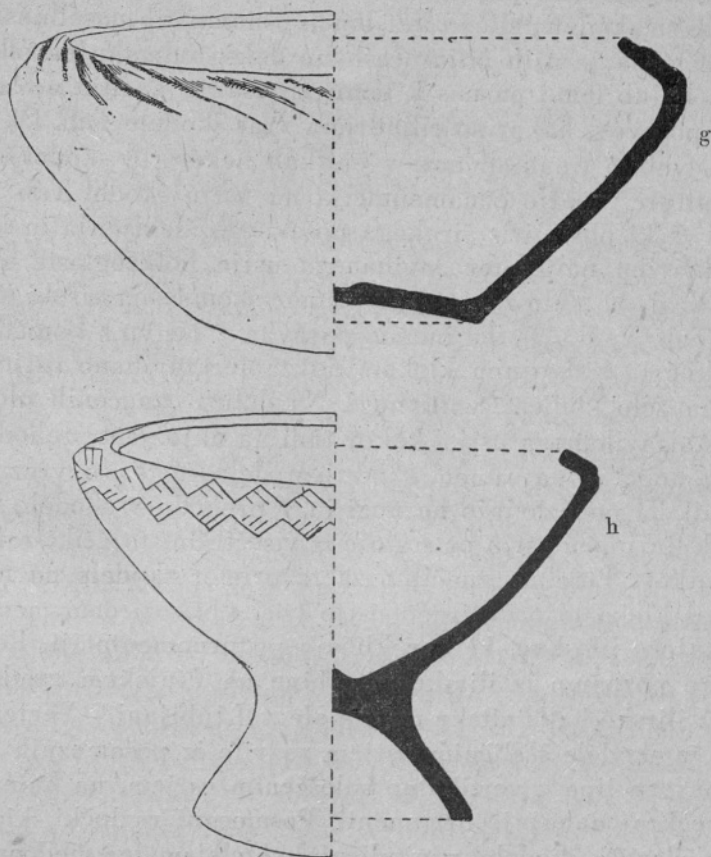
žganju so skodele zaradi intenzivnega pečenja dobile rjavkasto, rdečo ali sivkasto barvo, kar smo opazili že pri loncih, tako da je material zelo odporen in ni porozen; zato lahko domnevamo,

Risba 4

da so služile skodele za vsakdanjo potrebo. Okorno izvajanje oblik se često družijo tudi z neenakomerno debelino ostenja ter z robato površino, ki je mnogokrat le površno uglajena (Tab. V, sl. 38). Nekateri primeri pa so nekoliko bolj izdelani in včasih tudi dokaj dobro uglajeni (Tab. IV, sl. 31).

Pri hajdinskih skodelah nastopata v glavnem dve varianti: oblika skodele, ki je v osnovi polkroglasta ter konična skodela. V skupini polkroglastih skodel (Tab. IV, sl. 30, 31, 32, 33) je zastopanih nekaj razločkov. Najpreprostejša je oblika prave pol-

Risba 4

kroglaste skodele z uboklim dnom in neprofiliranim pokončnim ustjem, ki je pri skodeli Tab. IV, 30 na dveh krajih s prstom vertikalno uglobljeno, kar je služilo praktičnim namenom. Tipno zelo zanimiv primer, ki pripada pravtako polkroglasti varianti, je skodela Tab. IV, sl. 31, kjer se nad največjo periferijo dviguje dokaj visok, skoraj cilindrični vrat. Karakteristika druge variante je konična oblika z ravnim dnom in z navznoter za-

vihanim ustjem, ki je klekasto profilirano (Tab. V, sl. 35) ali pa blago zaobljeno (Tab. IV, V, sl. 34, 37). Vprašanja tipološkega zaporedja, kakor tudi tipne provenijence teh dveh osnovnih oblik skodel, na tem mestu ni mogoče reševati zaradi relativno malega števila nastopajočih razločkov, posebno pa še zaradi dejstva, da so skodele, slično kot lonci, osnovni tip naselbinske keramike in da je njih pojav časovno dokaj odmaknjen od naših najdb. Kljub temu pa nas k temu vprašanju navaja nekaj značilnih pojavov, kakor so cilindrični vrat skodele Tab. IV, sl. 31, ki ima veliko tipno sličnost v oblikah nekaterih skodel slavonske kulture,³⁴ dalje ornamentacija na ustju skodel Tab. IV, V, sl. 32, 36, ki obstoji iz širokega poševnega žlebljenja in končno ozka krivina navznoter zavihanega ustja polkroglaste skodele Tab. IV, sl. 32. Zelo zanimiv je primer skodele na visoki konični nogi (Tab. V, sl. 39). Tu imamo opravka v bistvu s konično skodelo, ki ima z dvojnim klekom navznoter zavihano ustje in ki stoji na zelo konični, votli nogi. Na dobro označenih ploskvah klekasto zavihanega ustja, kakor tudi na najožjem prehodu skodele v nogo in na samem spodnjem delu noge, so vrezani ornament. Ti ponazarjajo na nogi in v prehodu v skodelo tekočo cik-cak linijo, na ustju pa sestoje iz visečih in stoječih šrafiranih trikotnikov. Posebno značilno za ta primer skodele na nogi je dvakrat klekasto profilirano ustje (ris. 4 h), oziroma med kleki nastopajoče ploskve, ki kar kličejo po ornamentaciji. Podobne primere poznamo iz ilirske naselbine na Ptujskem gradu,³⁵ pa tudi iz ilirsko-hallstattske nekröpole v Ljubljani.³⁶ Verjetno je, da so se skodele s sličnim ustjem razvile iz posameznih skodel slavonskega tipa z vertikalno sploščenim ustjem, na katerem se tudi večkrat nahajajo ornament. Posamezni razločki, ki obstojajo med našo skodelo, njej sličnim skodelam ter med onimi iz slavonske kulture, pripisujem časovni odmaknjenosti ter s tem v zvezi tudi določenim razvojnim tendencam, ki so narekovale posamezna preoblikovanja na, v osnovi enotnem, keramičnem tipu.

Poleg že omenjenih prečno žlebljenih ustij ter vrezanih motivov na ustju ter na nogi skodele Tab. V, sl. 39, naj v pogledu

³⁴ R. R. Schmidt: Die Burg Vučedol, T. 23, sl. 1, 8.

³⁵ V tisku pri SAZU.

³⁶ Arheološka poročila, 1950, str. 7 in sl.

ornamentacije omenim še bradavice na največji periferiji skodel Tab. IV, sl. 34, Tab. V, sl. 35, 37, od katerih je ena razpolovljena (sl. 35), druga pa je vertikalno prevrtana (Tab. IV, sl. 34 in ris. 4 d), tako da v tem primeru lahko govorimo že o praktično uporabljenem ušescu. Križ, ki ga tvorita dve globoki kaneluri na dnu, oziroma stojni ploskvi skodele Tab. IV, sl. 32, pa verjetno ni ornamentalnega značaja.³⁷

TERINE

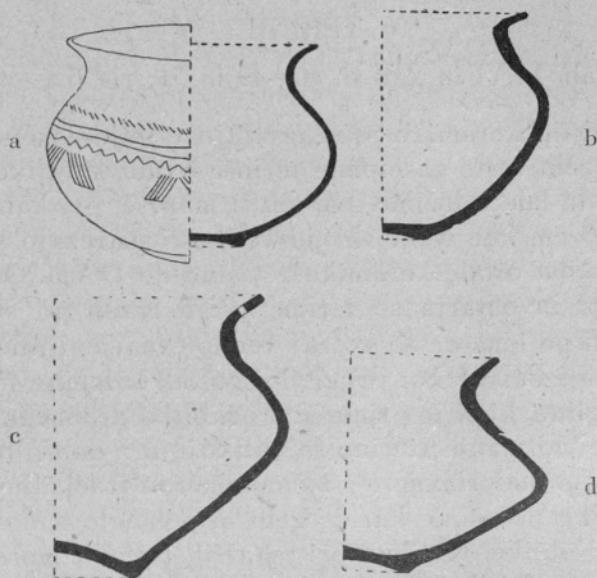
(Tab. V, VI in VII, sl. 40—49 in 51; ris. 5 a—d)

Poseben tip keramike predstavljajo v hajdinskem grobnem inventarju zelo često zastopane terine. Njihova velikost je različna, tako da lahko ločimo dve vrsti: manjše, pri katerih znaša višina do 10 cm, ter večje, ki po velikosti ustrezajo srednjevelikim primerom ostale keramike z višino do 15 cm. Od ostalega keramičnega inventarja se terine ločijo razen po svojstvenih oblikah tudi po tem, da so skoraj vedno ornamentirane in da so mnogo bolj izdelane kot drugi tipi posod. Izdelane so iz dobro prečiščene gline, ki ji je primešano nekoliko drobnega peska ter sljude. Posebno manjše terine se odlikujejo z dobro pripravljenim in žganim materialom ter z enakomerno izdelanim ostenjem ki ima gladko površino, kar je zelo pripomoglo k doslednji izvedbi njene oblike. Posebno pri manjših terinah moremo občudovati vsestransko doslednost tehničnega dela, posebno še način uglajevanja ostensa, ki ima loščen sijaj. To mehanično uglajevanje se je tudi pri terinah izvršilo v napol posušenem stanju, kar je dobro razvidno iz površine na primeru Tab. V, sl. 42. Terine večjih dimenzij imajo prav tako uglajeno površino, toda brez sijaja, ki ga imamo na manjših primerih; mislim, da je bila površina teh posod uglajevana še v dokaj vlažnem stanju, kot je to razvidno iz površine terine Tab. VII, sl. 51. Pečenje je bilo v vseh primerih zelo intenzivno, tako da je dobila glina pri žganju sivkasto, sivkastorumeno ali pa sivorjavo barvo.

Med raznimi oblikami sta v glavnem zastopana dva tipa terin. Prvi tip terin je več ali manj kroglaste oblike Tab. V, sl. 40.

³⁷ Korošec je mnenja, da tem vdolbenim križem ne moremo pripisovati kakega globjega pomena (kulturnega ali znaka lastništva, oziroma izdelovalca ali težnjo po ornamentaciji).

z neprisiljenimi, zaobljenimi prehodi med posameznimi deli posode. Spodnji del je pri tem tipu polkroglast, največja periferija ne prekomerno poudarjena in se preliva v gornji del posode, kjer je na mestu poudarjenega vratu nizek, sedlast prehod v navzven zavihano, široko razprto ustje. Pri nekaterih variantah tega tipa pa lahko pri rahlih prelomih samega profila opazimo tendenco razmejevanja posameznih delov posode, posebno pou-

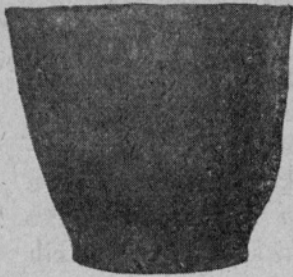
Risba '5

darjanje ramena, vratu in ustja (Tab. VI, sl. 47 in ris. 5b). Drugi tip terine, katerega karakterizira primer Tab. VI, sl. 49 — zanj domnevam, da se je tipno razvil iz prvega — je rahlo bikonično zasnovan. Zanj je karakteristična profilacija z dobro naznačenimi prehodi položnega ramena v nizek, skoraj cilindričen vrat, ki prehaja v razmeroma široko, navzven zavihano ustje. Ostre meje med obema tipoma terine na hajdinskih primerih ni mogoče postaviti, kajti nekatere variante imajo poteze, ki so značilne za oba tipa. Tako ima n. pr. terina Tab. V, sl. 42 v osnovi še prvine zaobljenih oblik, posebno v spodnjem delu in največji periferiji, medtem ko v profilaciji zgornjega dela že opazimo hotenje po ostrih razmejitvah, posebno vratu od ostalih delov

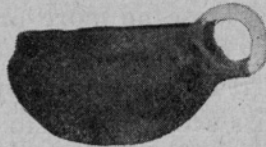
posode. Dalje predstavlja ostro bikonično zasnovana terina Tab. VI, sl. 45 neko varianto, ki se ne more prištetiti niti prvemu niti drugemu tipu, vendar je po obliki vsekakor mlajša. Domnevam, da predstavljajo primeri, ki se približujejo prvemu tipu terine, neko starejšo obliko, ki s svojo kroglasto osnovo ne pozna lomljenih prehodov med posameznimi deli posode; gre torej za tendence razčlenjevanja celotne oblike, kar je, kot sem ugotovil že pri amforah z dvema ročajema, značilno za bikonično obliko mlajšega tipa. S koničnim spodnjim delom in s pojavom ostrih prehodov je pri tipno mlajših terinah določeno medsebojno razmerje posameznih delov posode, katera je sedaj oblikovana tako, da nosi višinski poudarek predvsem konični spodnji del z izrazito največjo periferijo, ki preide v zelo položno rame, na katerega se nasaja nizek, včasih tudi nekoliko višji, toda širok cilindričen vrat z močno navzven zavihanim ustjem.

Tudi v ornamentaciji, ki je na terinah tako česta, je nekaj pomembnih razlik, saj nastopa v motiviki ornamenta dvojje različnih izražanj. Ornament na terini Tab. V, sl. 40 in ris. 5a je lokaliziran na gornji del posode. Pri njem lahko razlikujemo vrhni del: niz poševnih vrezov, dveh horizontalnih in ene cik-cak vrezane linije, ki predstavlja tekoč motiv in ki se prav nič ne sklada s snopi poševnih vrezov, od katerih sta vedno po dva postavljena trikotno drug ob drugem, ne da bi se med seboj stikala. Ti snopi, spodnji del ornamenta, se na največji periferiji posode štirikrat ponove. Kljub diametralni razpostavitvi pa ni v teh ponavljajočih se snopih nobene tekoče ritmike, ki bi skladno dopolnjevala tekoče zasnovan motiv gornjih linij; v njih se bolj izraža poživljanje površine z razdeljevanjem ornamentalne ploskve v posamezne odseke, s čemer je razbita enotnost tekočega motiva. Tudi na drugih primerih (Tab. V, sl. 42, Tab. VI, sl. 43 in 49) se v ornamentu združujeta dve težnji ornamentacije: prva, horizontalno tekoča, ki prevladuje, in druga, vertikalno razdeljujoča. V sami strukturi ornamenta, pa opazimo še eno značilnost, namreč da cik-cak linije ter niz poševnih vrezov pri tipno starejši obliki terine Tab. V, sl. 40 in 42 obdajata horizontalno vrezane ravne linije ter jih nekako uokvirjata, medtem ko se isti motiv lomljenih ravnih in črtkanih linij pri tipno mlajši terini Tab. VII, sl. 51, preprosto ponavlja.

TAB. III.

sl. 15

sl. 17

sl. 14

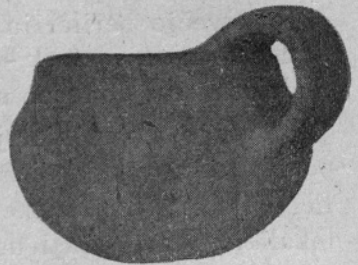
sl. 18

sl. 15

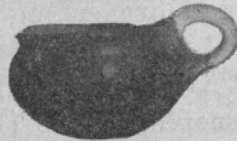
sl. 20

sl. 16

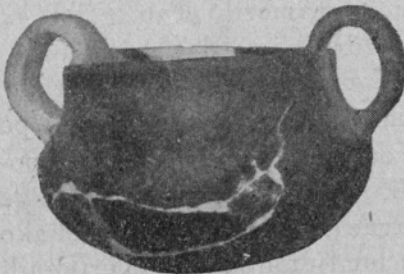
sl. 21

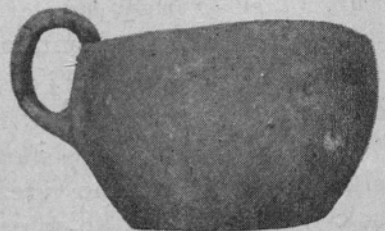
sl. 22

sl. 23

sl. 19

sl. 24

Pri naših terinah zelo osamljen, je n. pr. način ornamentacije Tab. VI, sl. 44, sestavljen iz dveh horizontalnih kanelur, ki predstavljata obenem z gornjo mejo nekoliko poševno nažlebljenega ramena, tudi mejo med ramenom in nizkim cilindričnim vratom. Medtem, ko je v večini primerov ornament na naših terinah izražen z vrezi, ki so včasih izpolnjeni z belo inkrustacijo (Tab. VII, sl. 51, morda tudi Tab. VI, sl. 45), je žlebljenje zelo redko. Zasedimo ga le na dveh terinah: na že omenjeni Tab. VI, sl. 44, in na terini Tab. VI, sl. 46, kjer je upodobljena le ena horizontalna kanelura, ki pa je ne moremo toliko prištevati k ornamentu, ker ima pravzaprav drugo funkcijo, namreč, da pomaga oblikovno oddeljevati rame od vratu in v njej lahko več ali manj gledamo mejo med dvema deloma posode. Torej lahko tudi pri terinah v njihovih mlajših variantah gledamo isto težnjo po lokalizaciji ornamenta, kakor smo to že pri amforah z dvema ročajema, da je s pojavom tendence razmejevanja posameznih delov posode v zvezi tudi lokalizacija ornamenta, katerega gornja meja postane poudarjen prehod ramena v vrat (Tab. VI, sl. 44³⁸, 44, 49 in Tab. VII, sl. 51). Končno naj še omenim nekatere momente, ki bi jih lahko šteli k ornamentaciji. To so n. pr. tri male konične bradavice, razpostavljene na ramenu terine Tab. VI, sl. 48 ter na isti terini z nizom malih luknjic prebodeno ustje. Dalje dva pokončna dvojezičasta izrastka na ramenu terine Tab. VII, sl. 51 ter dve vertikalno ovalni bradavici na prehodu ramena v vrat pri terini Tab. VI., sl. 49.

Nekaj terin, ki so zelo podobne tipno starejšim hajdinskim primerom izvira iz planih žganih grobov pri Sv. Benediktu v Slovenskih goricah,³⁸ iz grobišča iz Sp. Radvanja pri Mariboru³⁹ ter iz grobišča v Mariboru,⁴⁰ kjer je med nekaterimi variantami tega tipa bil najden tudi primer s kroglastim spodnjim delom in z zaobljeno največjo periferijo, na katero se nasaja izredno visok cilindrični vrat. Terine, katere sem v hajdinskem grobnem inventarju označil kot tipno mlajše, so pravtako znane iz grobišča v Mariboru, posebno pa še iz ilirsko-hallstattskih grobov

³⁸ Neobjavljeno.

³⁹ Neobjavljeno.

⁴⁰ Gradivo je le na splošno objavljeno. Glej opombo 28.

na dvorišču SAZU v Ljubljani.⁴¹ Na teh terinah zelo često srečujemo vertikalno podolgovate bradavice ali celo trakaste ročaje.

VRČASTE TERINE

(Tab. VI in VII, sl. 50, 52, 53; ris. 6a)

Poseben tip keramike, katerega ne moremo prišteti niti k terinam niti k loncem, nima pa pravitako vseh potez vrča, označujem kot vrčaste terine, dasiravno nekateri primeri sličiijo bolj

Risba 6

loncem. To obliko, ki jo mnogokrat karakterizirajo starejše poteze, kakor n. pr. izrazito cilindričen vrat (Tab. VI, sl. 50), srečujemo prav pogosto v grobovih iz Maribora, Pobrežja in Ljubljane. Vsi primeri so navadno ornamentirani z motivom horizontalnih kanelur na poudarjenem prehodu v vrat (Tab. VI, sl. 50 in Tab. VII, sl. 52), včasih pa tudi z našlebljeno največjo periferijo (Tab. VII, sl. 53). V obliki tega tipa posod, ki ga sleherni-krat dopolnjuje še več ali manj presegajoč trakast ročaj, zasledujem mlajšo in starejšo tipno varianto. K prvi prištevam primer Tab. VII, sl. 53,⁴² z visokim, izrazito koničnim vratom, k drugi pa posodo Tab. VI, sl. 50, ki jo karakterizira docela cilindričen vrat.⁴³ Nekako iste tendence, ki so /izoblikovale tipno mlajše primere malih hajdinskih amfor z dvema ročajema opa-

⁴¹ Arheološka poročila, 1950, str. 7 in sl.

⁴² Ta varianta je zastopana na ilirsko-hallstattskem grobišču v Ljubljani.

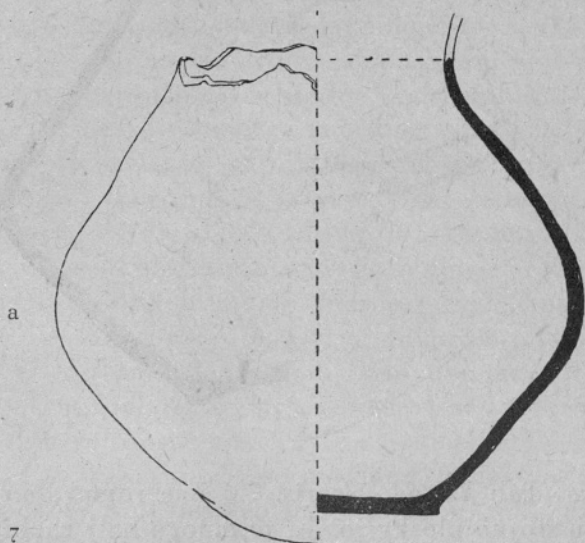
⁴³ Popolnoma identično obliko najdemo v Vučedolu. — R. R. Schmidt: Die Burg Vučedol, T. 27, sl. 2, 3.

zujemo tudi pri tem takozvanem tipu vrčastih terin. Ali pa res ti primeri predstavljajo samostojen tip keramike, za zdaj še ne morem trditi, kajti te posode so prav lahko nastale z mešanjem dveh tipov.

VEČJE ŽARE

(Tab. VII, sl. 54, 55; ris. 7a, b)

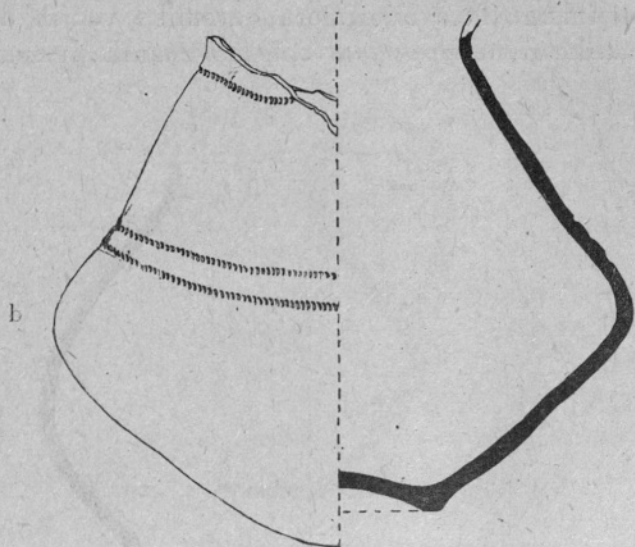
V celoti imamo le dva primera keramike večjih dimenzij, ki pa po velikosti ne presegata splošno znanih primerov urn,

Risba 7

n. pr. iz Vač, Mokronoga, Ljubljane, Maribora ali Rifnika. Obe naši posodi sta izdelani iz dobro prečiščene, toda s peskom mešane ilovice. Njihova površina je črna in mehanično uglajena. Glina je relativno dobro žgana, tako da je prelom temnosive oziroma temnorjave barve. Posodi sta v gornjem delu močno poškodovani, manjka jima gornji del vratu z ustjem, tako da le težko govorimo z gotovostjo o njunih oblikah. Posodi sta bolj bikonično zasnovani, posebno žara Tab. VII, sl. 55; ris. 7b. Po obliki, kakor tudi po velikosti bi ta primer popolnoma ustrezal urni, odkopani l. 1948 v žganem grobu na dvorišču SAZU v Ljubljani. V tem primeru imamo opravljen koničnim spodnjim delom, ki je lahko napihnen in z največjo periferijo ne prehaja ostro v položno

rame. Tudi prehod ramena v koničen vrat je zelo blag, vendar dobro opazen. Vrat sam je moral biti v primeri s spodnjim delom posode relativno visok, vendar ni v nobenem slučaju presegal višine spodnjega dela posode. Dno je uboklo. Na prehodu med kratkim ramenom in vratom se nahajata dva horizontalna niza poševnih vdolbin (imitacija vrvičnih odtisov), en prav tak niz pa je ob prehodu v fragmentirano, navzven zavihano ustje.

Risba 7

Druga žara (Tab VII, sl. 54; ris. 7a) ima ravno dno z nekoliko poudarjeno stojno ploskvijo. Ta je mnogo bolj zaobljenih oblik, tako da je spodnji del mnogo manj koničen ter da je prehod med spodnjim in gornjim delom posode zelo prelivajoč. V gornjem delu ne ločimo nobenega izrazitega prehoda v vrat, nasprotno je na tem mestu ostenje nekoliko izboklo in zelo nepri-siljeno prehaja v fragmentirano ustje, ki je bilo zavihano navzven. Največja periferija se nahaja pod polovično višino cele posode, kar nas spominja na obliko nekoliko večje urne iz ilirsko-hallstattskega grobišča v Ljubljani (1949) ter primerov iz žganih grobov iz Rifnika.

ZAKLJUČEK

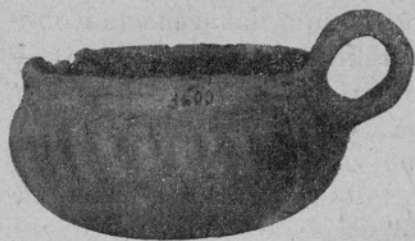
Hajdinsko grobišče pripada vrsti žganih, planih nekropol, katerih trajanje pada v čas začetka in prvih stoletij zadnjega predtisočletja. Te nekropole predstavljajo prvo kompaktnjšo celino na teritoriju Slovenije, ki nudi vpogled v kultne običaje predzgodovinskih ljudi. Toda pomanjkljivost nekdanjih izkopavanj, posebno še pomanjkanje slehernih podatkov o izkopanem gradivu, onemogoča izvajanje konkretnjših zaključkov, ki bi skušali pojasniti tudi družbeno in socialno strukturo dotičnega časa. Zato ne moremo še prodreti preko zastavljenih vprašanj v samo dogajanje, saj bi bila sleherna sodba, ki se ne bi stoodstotno opirala na materialne dokaze, več kot problematična. Vendar pa nam gradivo hajdinskega grobišča dovoljuje poseg v področje čisto kulturnega značaja in nudi nekaj važnih momentov za proučevanje najmlajše bronaste dobe, obdobja prehoda v železo, kakor tudi najstarejše dobe železa v Sloveniji. Predvsem je značilno, da se na vseh naših lokalitetih, ki sem jih omenjal v zvezi s hajdinskim, pojavljajo tipi keramike, ki so v svojih prvotnih oblikah tvorili jedro starejše kulturne skupine, namreč slavonske kulture. Dalje, da je po oblikah, nastopajočih na teh lokalitetih, pojasnjen izvor posameznih keramičnih tipov in s tem tudi težišče ter usmerjenost kulturnega izražanja v začetkih železne epohe na tem teritoriju. Ob vsem tem pa nastopa tudi vprašanje odnosa med nosilci starejše slavonske kulture ter nosilci njej sledeče kulture, ki jo nekateri imenujejo »gradiščansko«, drugi pa jo zopet označujejo kot »halštatsko«. Sodeč po materialu, posebno pa po sorodnosti oblik nekaterih tipov keramike, ki karakterizirajo hajdinsko grobišče ter grobišča v Mariboru in njegovi okolici, ki so po svojih protooblikah nedvomno last slavonske kulture, je med nosilci omenjenih kultur očitnih dokaj stikališč. Tu je seveda nekaj možnosti, namreč, ali imamo opravka pri omenjeni tipološki sorodnosti le z neko sedimentacijo starejših oblik, ki so bile prevzete v izražanje nosilcev (?) mlajših obdobj, s popolnoma svojsko kulturo ter so bile te starejše, prevzete oblike zaradi novih tendenc preoblikovane v tipe, ki jih imamo zastopane n. pr. na Hajdini, ali pa je gledati v preobrazbi neke forme, kakor n. pr. obstoja med amforo z dvema ušescema slavonske kulture

in amfore z dvema ročajema iz grobišča na Hajdini, kontinuiteto oblike, ki je podvržena nujnem in zakonitem razvoju oziroma preoblikovanju. V prvem slučaju bi imeli opravke z dvema različnima etničnima skupinama, katerih prva bi prevzela nekatere oblike od druge ter bi jih sčasoma preoblikovala po svoje. V prvem primeru bi bile tendence, po katerih se je izvršila oblikovna preobrazba (n. pr. tendenca, ki je narekovala v hajdinskih primerih izrazito visok koničen vrat), last in karakteristika druge etnične skupine in bi v njej morali gledati nosilko železnodobne kulture na tem teritoriju. V drugem primeru, da imamo opravka s kontinuiteto oblik, ki je podrejena časovnemu razvoju, pa je nujno, da predvidimo neko ožjo sorodnost v pogledu etnične pripadnosti nosilcev amfore z dvema ušescema in nosilci kulturnih ostalin hajdinskega in njemu sličnih grobišč. Vsekakor je morala tu poleg sožitja, ki je nujno tudi za prvo možnost, obstojati najožja sorodnost ter stapljanje obeh etničnih skupin, kar je predpostavil že Korošec.⁴⁴ Nedvomno je možno, da se je na neki stopnji oblikovna tvornost nosilcev slavonske kulture oplodila z nekim novim elementom, ki je odločujoče vplival na tipične oblike slavonske kulture, katere so prav zaradi uveljavljajočih se tendenc novega elementa sčasoma izgubljale nekdanjo svojskost, kajti le na ta način bi si lahko pojasnil obstoj najosnovnejših potez Slavonske kulture, ki so se kot daljen, vsekakor pa dosti prepričljiv odmev obdržale, seveda nekoliko degenerirane (oblike posod, ostanki okvirnega stila, vrezani motivi, inkrustacija, imitacija vrvice itd.) v prehodni in prvi dobi železa. S tem bi bil dan odgovor na Koroščevo vprašanje: v kaj so se preoblikovale forme slavonske kulture,⁴⁵ namreč, da so se te pod vplivom novih tendenc in zaradi same razvojne nujnosti preoblikovale v tipe posod, ki karakterizirajo takozvano hallstattsko kulturo, ali bolje rečeno starejšo železno kulturo Ilirov, katere raznolikost je seveda odvisna od poznejših lokalnih faktorjev. In če odgovorim konkretno za naš primer, da se je n. pr. amfora z dvema ušescema slavonske kulture preoblikovala, kakor je to delno razvidno iz Tab. I in II, sl. 1—10, v bikonično amforo (urno) z visokim koničnim vratom izrazito hallstattskega tipa, torej v obliko, ki je karakte-

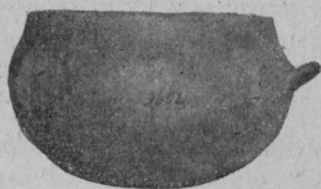
⁴⁴ Glasnik državnog muzeja u Sarajevu, 1946, str. 26.

⁴⁵ J. Korošec: Ilirska naselbina na Ptujskem gradu (v tisku pri SAZU).

TAB. IV.

sl. 25

sl. 26

sl. 27

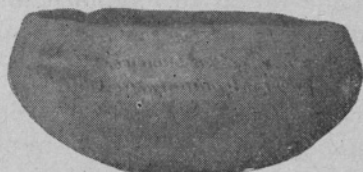
sl. 28

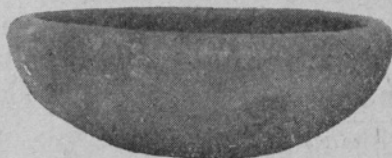
sl. 29

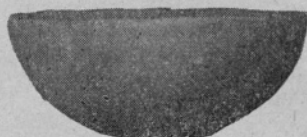
sl. 30

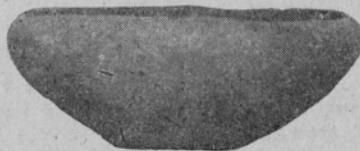
sl. 31

sl. 32

sl. 33

sl. 34

ristična tudi za poznejši čas in jo najdemo n. pr. v gomilah iz Sp. Podloža.⁴⁶ Z zadnjo predpostavko bi bila nakazana tudi najprimernejša pot k problematiki o poreklu in izvoru nosilcev kulture prehoda in dobe železa, ki so Iliri in za katere se smatra, da so severne provenijence, obenem pa bi bil osvetljen problem njihove materialne kulture, posebno vprašanje njenega vznika, za katero se, razen Koroščeve sodbe, doslej smatra kot samostojen, od starejših, na teritoriju Slovenije in njim ustrezajočih kultur, neodvisen pojav. Iz tipološkega stališča je torej vspostavljena logična zveza med slavonsko in hallstattsko kulturo in to brez kakršnihkoli občutnejših prelomov. S tem v zvezi pa bi se lahko tudi podrobneje dotaknili problema etnogeneze Ilirov na teritoriju slavonske kulture, kar pa bi vsekakor presegalo okvir te študije.

Vprašanje kronološke opredelitve hajdinskega grobišča je za sedaj še negotovo in to že zaradi pomanjkanja podatkov o izkopanem gradivu. Vendar pa lahko predpostavimo relativno starost napram sličnim najdiščem. Brez dvoma so Hajdinski grobovi starejši od pričetka grobišča na Vačah⁴⁷ in Rifniku⁴⁸ ter razen nekaterih elementov, ki so lahko istodobni, tudi starejši kot je ilirsko-hallstattska nekropola v Ljubljani.⁴⁹ Prav gotovo pa so mlajši kot je grobišče na Pobrežju pri Mariboru,⁵⁰ kot je del grobov iz Maribora⁵¹ in očitvidno kot nekateri grobovi iz Sp. Radvanja⁵² ter posameznih primerov iz Sv. Benedikta v Slovenskih goricah.⁵³ To je razvidno predvsem iz keramičnih oblik in ornamentacije. Določiti absolutno starost posameznih keramičnih tipov, oziroma nastopajočih variant, je dokaj problematično, prav zaradi tega, ker moramo računati z grobno keramiko tradicionalnih oblik in bi potemtakem s časovno opredelitvijo nek tip posode ne odgovarjal istodobnemu naselbinskemu tipu. Kajti,

⁴⁶ Neobjavljeno.

⁴⁷ Podrobnejša kronološka opredelitev Vač še ni izvršena. Hoernes stavlja pričetek grobišča v l. 800 (Wiener Prähistorische Zeitschrift, 1914, str. 51).

⁴⁸ Neobjavljeno.

⁴⁹ Arheološka poročila 1950, str. 7 in sl.

⁵⁰ Glej opombo 29. F. Baš stavlja grobišče v prehodno dobo v Hallstatt, vendar kaže, da je gradivo iz tipološkega ozira nekoliko starejše.

⁵¹ Glej opombo 28.

⁵² Neobjavljeno.

⁵³ Neobjavljeno.

če imamo res opraviti z dvema vrstama keramike, z grobno (ki je služila tudi za dekorativne in kultne svrhe) in naselbinsko, kar je zelo verjetno, je oblikovna razmaknjenost, sicer istočasno uporabljanje grobne in naselbinske keramike, bila lahko dokaj znatna. Zelo verjetno je, da se bo v bodoče pri preciznem kronološkem opredeljevanju keramike ugotovilo, da so n. pr. v določenem času uporabljali za kultne svrhe določene tipne variante, ki jim v istodobni naselbinski keramiki odgovarjajo te ali one naprednejše forme in obratno. Take ugotovitve pa danes še niso možne, ker bi za to potreboval dosledno raziskanih selišč in njim pripadajoča grobišča. Če torej sodimo o absolutni starosti hajdinske keramike, oziroma njenih posameznih tipnih variant, velja ta predpostavka le za keramiko grobov, ne pa tudi za naselbinsko keramiko. V našem primeru lahko domnevamo, da se je tip male amfore z dvema trakastima ročajema uporabljal skozi vso dobo obstoja hajdinskega grobišča, ker za to pričajo mnoge razvojne variante tega tipa posod. Ako torej vzporedimo najmlajšo varianto tega tipa z ostalim tipno najmlajšim gradivom grobišča, kot so n. pr. fibula očalarka, katerih pojav stavlja Filip za Češko v II. periodo šlesko-plateniške kulture,⁵⁴ dalje ploščate zapestnice z vzdolžnim rebrom, ki so se našle v ljubljanski nekropoli⁵⁵ v grobu, kjer je neka skodela na nogi imela sledove prirjavelega železa ter končno fragmentirana ločna fibula, katere pojav je v tej obliki pri nas pred Benacci II.^{55a} nemogoč, lahko pripišemo tipu amfore Tab. II, sl. 10 čas prehoda v 8. stol. pr. n. e. To bi bila obenem tudi spodnja meja hajdinskega grobišča. Po približnem številu na Hajdini izkopanih grobov (domnevam, da jih je bilo okoli sto) ter po raznolikosti oblik posameznih tipov keramike, kakor tudi po izkopanem metalnem gradivu, v katerem so zastopani tipi, ki kažejo poleg medsebojne oblikovne tudi časovno odmaknjenost, lahko predpostavim neko izvestno dobo trajanja oziroma uporabljanja hajdinskega grobišča. S tipno najmlajšo amforo smo skušali ugotoviti spodnjo časovno mejo hajdinskega grobišča, ki je precej verjetna, ker se omenjeni tip amfore navezuje na že poznane tipe hallstatske kera-

⁵⁴ J. Filip: Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách, Praha 1936/1937, str. 66.

⁵⁵ Grobišče sem vzporedil z Benacci II.

^{55a} Po Monteliusu.

mike. Težje pa je postaviti gornjo časovno mejo, oziroma kronološko opredeliti sam početek hajdinskega grobišča. Ako smatramo, da se je grobišče s predvidenim številom grobov uporabljalo vsaj eno stoletje, kar ne bi bilo pretirano, bi pričetek grobišča padel na prehod v 9. stoletje.⁵⁶ Seveda bi morali pri tem upoštevati tudi število prebivalstva grobišču pripadajoče naselbine, ki pa še danes ni raziskana oziroma odkrita. Vsekakor pa smo upravičeni misliti na daljši časovni obstoj grobišča, posebno če upoštevamo dokajšnje raznolikosti tipnih variant grobnega inventarja. Verjetno je tudi, da so nekateri grobovi starejši od prehoda v 9. stol., posebno oni, ki so vsebovali starejše tipe keramike in metalnih predmetov, seveda v kolikor ti ne pripadajo mlajšim grobovom, kar pa se, zaradi manjkajočih podatkov o izkopavanju, ne da ugotoviti. Čas okoli l. 900, kot gornja meja hajdinskega grobišča, bi tudi odgovarjal z ozirom na Koroščevo datacijo ilirskega selišča na Ptujskem gradu,⁵⁷ katerega avtor stavlja v čas med 1100 in 900, kajti dokaj keramičnega gradiva

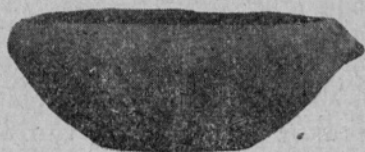
⁵⁶ W. Schmid predpostavlja (Südsteiermark in Altertum — Hausmann, str. 44, 5), da je hajdinsko grobišče mlajše kot grobovi iz Ruš (mlajše ruške grobove stavlja časovno med l. 1000 in 800). V tej svoji sodbi se opira na posamezne metalne predmete iz Hajdine, ki v Rušah niso zastopani ter na nekatere keramične oblike, za katere meni, da so pod vplivom Villanova kulture. Schmid sicer konkretno ne označi tipov keramike z oblikami Villanova urne, gotovo pa pri tem misli na amfore (urne) z dvema ročajema. Zanimivo je, da v keramiki iz mlajših ruških grobov gleda končno fazo bronastodobnih oblik, kar je nedvomno točno, poleg teh pa še obliko posod, ki so nekak prehod v nek Villanovi podoben tip. V čem in pod kakimi pogoji obstoja označeni prehod v »Villanova podoben tip« v oblikah ruške keramike, kakor tudi vprašanje nenadnega pojava Villanova oblik v hajdinski keramiki, mi ni razumljivo. Morda misli avtor na kake ekspanzije italijanskih oblik v območje jugoslovanskih Alp? Za trajanja bronaste dobe bi bilo časovno nemogoče, možno bi bilo ob samem pričetku železne dobe. Toda kje imamo dokaze za to? Saj bi morali v primeru ekspanzije italijanske oblike obstojati, in sicer na vsem področju širjenja, pa vendar nimamo n. pr. na zgodnježeleznodobnem grobišču iz Ljubljane (1948/49) nobenih keramičnih elementov, ki bi to potrjevali. Končno bi morale v hajdinskem metalnem gradivu obstojati tipične italske oblike, katerih pa nimamo zastopanih; da bi obstojal vpliv samo na keramiko ali obratno, pa ni verjetno. V hajdinski keramiki ne vidim nobenih Villanova oblik in smatram, da je ta kriterij za časovno opredeljevanje hajdinskega grobišča brezpomemben. Glede časovnega odnosa med hajdinskim in ruškim grobiščem pa sem mnenja, da lahko del hajdinskih grobov vzporejamo s starejšimi ruškimi grobovi. Vsekakor so v tem času stiki z Italijo lahko že obstojali, prepričan pa sem, da niso imeli za posledico tako dalekosežnih vplivov, kakor jih predvideva Schmid z ozirom na keramiko. Mnenja sem, da je ravno keramika najdlje obdržala svojstven izraz in da imamo pri nas z močnejšimi tujimi elementi opravlka šele v času Arnoaldi stopnje in še to indirektno — pod vplivom metalnih posod.

⁵⁷ V tisku pri SAZU.

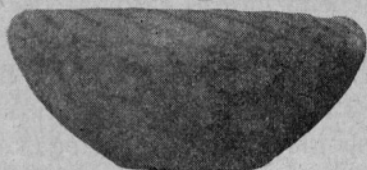
iz te naselbine sliči posameznim hajdinskim primerom, čeprav je ono morda časovno nekoliko starejše. Verjetno je, da se bo gornja časovna opredelitev hajdinskega grobišča v bodoče morala v marsičem izpopolniti, oziroma popraviti, posebno, ko bomo imeli z obdelanimi, hajdinskemu sličnimi grobišči jasnejši vpogled v tipologijo tega obdobja. Vsekakor pa je pri reševanju kronoloških, kakor tudi tipoloških problemov nujno, da res znanstveno raziščemo in odkrijemo vsaj eno nekropolo s podobnim gradivom ter da na podlagi inventarja posameznih grobov razčistimo to ali ono negotovost.

Kljub izvedenemu poizkusu kronološke opredelitve, pa nismo odgovorili na vprašanje, kateri dobi pripada hajdinsko grobišče, namreč: ali pada v obdobje bronaste ali železne dobe. Železnih pridevkov ni, tudi Skrabar jih v svojih poročilih ne omenja, čeprav je možno, da so v nekaterih grobovih morda bili, toda tako malenkostni ali pa v razpadajočem stanju, da jim niso pri izkopavanju posvetili večje pozornosti in so nam zaradi tega propadli. Vendar pa, sodeč po materialu, domnevam, da je hajdinsko grobišče v večji meri bronastodobnega značaja, vendar pa se dotika epohe železa vsaj z nekaterimi tipnimi variantami keramike in tudi s posameznimi nastopajočimi oblikami metalnih predmetov. V zvezi z mojo datacijo hajdinskega grobišča ter na podlagi samega tu izkopanega gradiva se nam vzbuja nekaj najosnovnejših, vendar pomembnih vprašanj. Kako stališče je zavzeti do mnenj Reinneckeja, Menghina, Decheletta, Schlitzja in nekaterih drugih, ki postavljajo začetek hallstattske periode silno daleč, celo v 12. stol.? Katera starejša najdišča alpskega in srednjeevropskega področja lahko res vzporejamo s hallstattskim? Kdaj smo pravzaprav upravičeni govoriti o železni dobi, oziroma kdaj se je pričelo uporabljati železo? Jasno je, da pričetek železne dobe v različnih pokrajinah ni vezan na isti čas in da se je uporaba te kovine postopoma širila. Toda odkod? Katera je bila smer širjenja? Dalje kakšne družbene, gospodarske in socialne spremembe so vezane na ta čas? Vsekakor je bilo obdobje prehoda v železno epoho, kateremu pripisujem hajdinsko grobišče, silno razgibano, kajti v njem morajo koreniniti pogoji, na katerih temelji vsestranski vspon prvega predtisočletja. O teh vprašanjih ne mislim razmotrivati na tem mestu, uverjen pa sem, da bo gradivo, posebno naših najdišč, dokaj

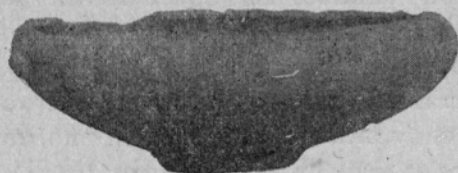
TAB. V.

sl. 35

sl. 36

sl. 37

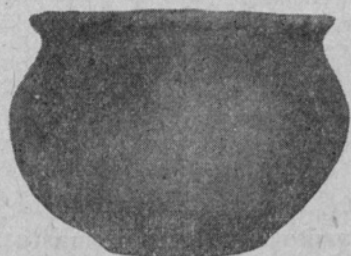
sl. 38

sl. 39

sl. 40

sl. 41

sl. 42

pripomoglo k dokončni rešitvi tega problema, ki obsega širše časovno obdobje; temu pripada tudi hajdinski grobni inventar, ki kaže stanje materialne kulture tik pred pričetkom železne dobe.

KERAMIKA

Male žare z dvema ročajema

1. Nekoliko poškodovana, sedaj zopet dopolnjena, rjavkasto pečena žara iz gline, pomešana z drobnejšim peskom in nekoliko s sljudo. Dno posode je uboklo in ima prav nizko prstanasto nogo. Spodnji del je skoraj polkroglast in prehaja preko močno zaobljene največje periferije zložno v visok, nekoliko koničen vrat z malenkostno navzven zavihanim ustjem. Na prehodu ramena v vrat, ki v profilu ni poudarjen, so tri horizontalne kanelure, ki jih prekinjata dva mala trakasta ročaja, od katerih je danes eden dopolnjen, in ki vežeta rame s spodnjim delom vratu. Višina posode 16,6 cm, premer dna 7,7 cm, premer največje periferije 18,6 cm, premer ustja 9,5 cm (3551; Tab. I. sl. 5, ris. 1b.)⁵⁸

2. Popolnoma ohranjena, mala, rjavo pečena žara iz gline, pomešana nekoliko z drobnejšim peskom in z nekoliko mehanično uglajeno, danes že malo poškodovano površino. Dno posode je ravno, spodnji del je koničen in prehaja v dokaj poudarjeno največjo periferijo. Koničen vrat je visok in ima lahno navzven zavihano ustje. Dva mala trakasta ročaja ovalnega preseka sta nameščena na neizrazitem ramenu. Višina posode 12,3 cm, premer dna 5,6 cm, premer največje periferije 12,2 cm, premer ustja 8,7 cm. (3552; Tab. II. sl. 8.)

3. Le nekoliko pri ustju poškodovana, rumenkasto rjavo pečena žara iz gline, ki je pomešana z drobnejšim peskom in s sljudo. Površina posode, posebno pa gornji del vratu, kaže sledove mehničnega uglajevanja. Dno posode je ravno, spodnji del posode je sicer koničen, vendar pa daje zaradi obsežne, poudarjene in močno zaobljene največje periferije nekoliko vrečast vtis. Dolgo položno rame prehaja v nizek, cilindričen vrat, ki ima le rahlo navzven zavihano ustje. Meja med ramenom in vratom ni izražena. Na gornjem delu posode se nahaja ornament treh horizontalno vrezanih linij in nad njimi vrezane valovnice, ki je na vsaki strani obdan z dvema spiralnima vrezoma. Dva mala, dokaj nerodno izdelana ročaja, sta nameščena na gornjem delu ramena. Cela posoda je nekoliko deformirana. Višina posode 14,4 cm, premer dna 8,2 cm, premer največje periferije 19,2 cm, premer ustja 12,2 cm. (3553; Tab. I. sl. 1, ris. 1a.)

4. Le pri ustju nekoliko poškodovana, rjavo črno pečena žara iz gline, pomešana s sljudo in z drobnim peskom. Površina posode je mehanično uglajena, vendar pa danes že nekoliko poškodovana. Dno je dokaj obsežno in

⁵⁸ Prva številka v oklepaju je inventarna številka predmeta iz ptujskega muzeja, nadaljnje oznake se nanašajo na priložene tabele in risbe. Tabele in risbe predstavljajo keramično gradivo iz Zg. Hajdine, ki se nahaja v Mestnem muzeju v Ptuj. Le škodelica Tab. IV. sl. 29 in terina Tab. VI. sl. 49 sta iz Pokrajinskega muzeja v Mariboru.

ravno, spodnji konični del je precej izbokel, največja periferija pa je močno zaobljena in poudarjena. Zelo položno rame neprisiljeno prehaja v izrazit, nevisok, cilindričen vrat, ki ima le nekoliko navzven zavihano ustje. Dva mala, trakasta ročaja vežeta rame s sredino vratu. Posoda je nekoliko deformirana. Višina posode 16,2 cm, premer dna 10,6 cm, premer največje periferije 21,9 cm, premer ustja 14,5 cm. (3554; Tab. I. sl. 5.)

5. Nekoliko fragmentirana, rdeče rjavo žgana žara iz gline, močno pomešana z drobnim peskom in s sljudo. Površina je grobo mehanično uglajena. Nekoliko poudarjeno dno je ravno, spodnji, konični del je malo napet ter prehaja v rahlejšo zaobljeno, poudarjeno največjo periferijo. Prehod iz kratkega ramena v visok koničen vrat je poudarjen z dokaj globokim žlebom. Ustje posode je malenkostno zavihano navzven. Dva mala trakasta ročaja, od katerih je eden fragmentiran in dopolnjen, vežeta rame s spodnjim delom vratu. Višina posode 19,0 cm, premer dna 9,0 cm, premer največje periferije 21,6 cm, premer ustja 12,5 cm. (3557; Tab. I. sl. 6, ris. 1c.)

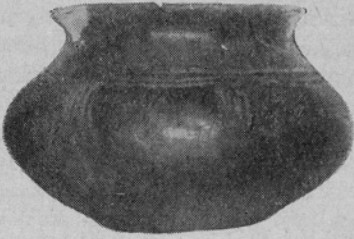
6. Rdeče rjavo žgana žara iz gline, ki je pomešana z bolj grobim peskom in s sljudo. Površina posode je precej poškodovana in raskava, vendar pa na posameznih mestih kaže sledove mehaničnega uglajevanja. Dno je ravno, spodnji del je bolj polkroglaste oblike in v zaobljeni liniji prehaja preko največje periferije v položno rame, na katerega se nasaja nizek koničen vrat z nekoliko navzven zavihanim ustjem. Dva mala trakasta ročaja se nahajata na ramenu. Višina posode 13,9 cm, premer dna 7,2 cm, premer največje periferije 18,4 cm, premer ustja 10,2 cm. (3590; Tab. I. sl. 2, ris. 1e.)

7. Rdeče rjavo žgana žara iz gline, nekoliko pomešana z drobnim peskom. Površina posode je delno mehanično uglajena. Dno je ravno, spodnji del posode je koničen in prehaja v poudarjeno največjo periferijo. Prehod iz kratkega ramena v zelo visok koničen vrat je poudarjen, ustje pa je le nekoliko zavihano navzven. Dva mala trakasta ročaja vežeta rame s spodnjim delom vratu. Višina posode 13,4 cm, premer dna 7,4 cm, premer največje periferije 16,3 cm, premer ustja 7,1 cm. (3594; posoda je tipa Tab. II. sl. 9.)

8. Le nekoliko fragmentirana rumenkasto-rdeče pečena urna iz gline, ki je nekoliko pomešana z drobnejšim peskom in s sljudo. Površina posode je mehanično uglajena. Prav nizka cilindrična noga ima ravno dno. Spodnji konični del prehaja v izrazito največjo periferijo, slabo naznačeno rame pa se brez poudarka nadaljuje v dokaj visok, koničen vrat z nekoliko navzven zavihanim ustjem. Nekako na prehodu ramena v vrat se nahajajo tri horizontalne kanelure, ki so prekinjene z dvema malima trakastima ročajema, ki vežeta rame s spodnjim delom vratu. Višina posode 14,5 cm, premer dna 9,0 cm, premer največje periferije 20,0 cm, premer ustja 12,5 cm. (3608; Tab. I. sl. 4.)

9. V zgornjem delu močno fragmentirana, rjavo pečena žara iz nekoliko slabše pripravljene gline. Površina posode je le bežno mehanično uglajena in danes že precej poškodovana. Dno je ravno, spodnji del je skoraj polkroglast in prehaja preko zaobljene največje periferije v dokaj pokončen vrat. Ustje ni ohranjeno. Dva trakasta ročaja, ki sta danes fragmentirana, sta nameščena na neizrazitem ramenu. Višina ohranjene posode 12,9 cm,

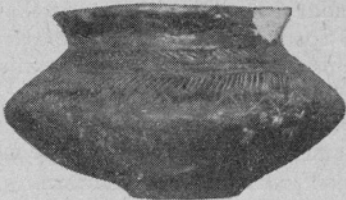
TAB. VI.

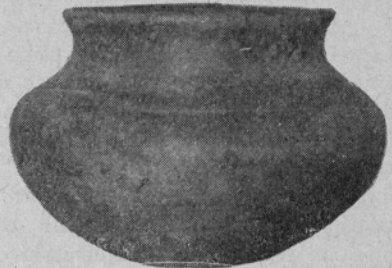
sl. 43

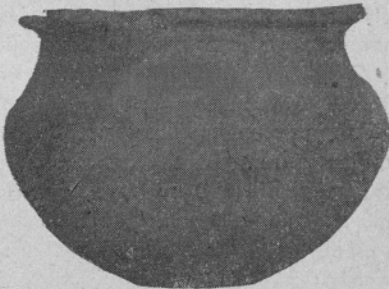
sl. 44

sl. 45

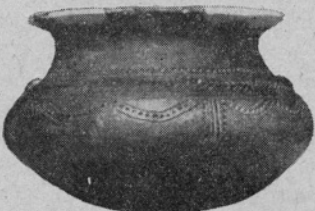
sl. 46

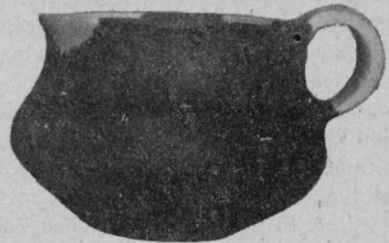
sl. 47

sl. 48

sl. 49

sl. 50

premer dna 5,6 cm, premer največje periferije 16,8 cm. (3609; posoda je tipa Tab. I. sl. 2.)

10. Fragmentirana, toda danes rekonstruirana in dopolnjena, rjavo-črno pečena žara iz dobro prečiščene gline, ki je nekoliko pomešana s peskom in s sljudo. Površina posode je mehanično uglajena. Dno posode je uboklo, spodnji del je koničen, največja periferija pa je močno poudarjena in potisnjena globoko navzdol. Položno rame prehaja brez poudarka v visok, koničen vrat z nekoliko navzven zavihanim ustjem. Dva mala, trakasta ročaja, ki se nahajata na gornjem delu ramena, prekinjata ornament treh horizontalnih nizov jamic, treh horizontalno vrezanih linij, med katerimi se nahaja vrsta stoječih trikotnikov, ki sestojijo iz pasov treh vrezanih linij. Višina posode 18,5 cm, premer dna 6,7 cm, premer največje periferije 20,0 cm, premer ustja 11,8 cm. (3610; Tab. II. sl. 9, ris. 1. f.)

11. Nekoliko fragmentirana, danes dopolnjena, rjavkasto-črno pečena žara iz dobro prečiščene, nekoliko s peskom in s sljudo mešane gline. Površina posode je vestno mehanično uglajena, vendar danes že nekoliko poškodovana. Nizka cilindrična noga ima uboklo dno. Spodnji del posode je koničen in preide v precej ostro poudarjeno največjo periferijo. Meja med kratkim ramenom in visokim cilindričnim vratom, ki ima široko navzven zavihano, toda ozko ustje, je označena s tremi horizontalnimi kanelurami, od katerih izhaja šest snopov vertikalnih kanelur. Ornament je prekinjen z dvema malima, trakastima ročajema, ki se nahajata na ramenu in od katerih je eden fragmentiran. Višina posode 14,4 cm, premer dna 7,1 cm, premer največje periferije 15,5 cm, premer ustja 9,9 cm. (3620; Tab. II. sl. 10, ris. 1d.)

12. Nekoliko fragmentirana, danes dopolnjena, rdečkasto rjavo pečena žara iz gline, pomešana s peskom in s sljudo. Površina posode je precej poškodovana, vendar pa kaže sledove mehaničnega uglajevanja. Dno posode je ravno, spodnji del pa je koničen in nekoliko zaobljen. Največja periferija prehaja v neizrazito rame, ki je s plitkim horizontalnim žlebom ostro ločeno od visokega koničnega vratu, ki ima nekoliko navzven zavihano ustje. Dva mala, trakasta ročaja vežeta rame s spodnjim delom vratu. Višina posode 15,9 cm, premer dna 8,0 cm, premer največje periferije 16,8 cm, premer ustja 11,4 cm. (3621; Tab. II. sl. 7.)

Lonci

13. Popolnoma ohranjen, sivo-rdeče pečen, jajčasto ovalen lonec, dokaj okorno izdelan iz gline, pomešana s peskom. Dno je ravno, največja periferija je potisnjena v spodnjo tretjino, ustje pa je nekoliko zavihano navzven. Na gornji polovici je horizontalno, plastično rebro, ki je vertikalno nažlebljeno. Višina posode 13,9 cm, premer dna 12,8 cm, največje periferije 14,1 cm, ustja 12,8 cm. (3588; Tab. II, sl. 11., ris. 2a.)

14. Ob ustju nekoliko poškodovan, sivo žgan, jajčasto-ovalen lonec z nekoliko uboklim dnom in z navzven zavihanim ustjem. Višina lonca 13,3 cm; premer dna 6,7 cm, največje periferije 12,5 cm, ustja 10,4 cm. (3611; Tab. II, sl. 12.)

15. Sivo-rdeče pečen lonec, čašaste oblike, dokaj grobo izdelan iz ilovice, pomešana z grobim peskom. Dno je ravno, največji obod predstavlja neprofi-

lirano, pokončno ustje. Višina posode 11,1 cm; premer dna 7,1 cm, ustja 11,6 cm. (3587; Tab. III, sl. 13, ris. 2c.)

16. Pri ustju nekoliko fragmentiran, rdeče-sivo pečen, jajčasto-ovalen lonec z ravnim dnom in z navzven zavihanim ustjem. Največja periferija je v zgornji tretjini lonca. Višina lonca 11,1 cm; premer dna 7,4 cm, največje periferije 13,0 cm, ustja 10,9 cm. (3596, Tab. III, sl. 14, ris. 2b.)

17. Popolnoma ohranjen, sivkasto-rjavo pečen, jajčasto-ovalen lonec iz gline, pomešane z drobnim peskom. Ostenje je dokaj dobro mehanično uglajeno. Dno je ravno, ustje je primeroma ostro zavihano navzven, največja periferija pa je na zgornji tretjini posode. Majhen trakast ročaj veže največjo periferijo z ramenom. Višina lonca 10,9 cm; premer dna 7,8 cm, največje periferije 14,1 cm, ustja 13,1 cm. (3592; Tab. III, sl. 15.)

18. Fragmentiran, sivo pečen, jajčasto-ovalen lonec z ravnim dnom, z navzven zavihanim ustjem in s fragmentiranim, trakastim ročajem na največji periferiji. Višina lonca 11,5 cm, premer dna 9,0 cm. (3613.)

Skodelice s trakastim ročajem

19. Popolnoma ohranjena, sivo žgana skodelica iz ilovice, pomešane z zelo drobnim peskom. Skodelica ima dno v obliki omfalosa, spodnji del je polkroglast in preko položnega ramena prehaja v nizek cilindričen vrat s pokončnim, neprofiliranim ustjem. Širok, trakast ročaj je nekoliko presegajoč in veže ustje z največjo periferijo, kjer se nahajajo ozke, vertikalne kanelure. Posodica kaže v spodnjem delu sledove požara. Višina 4,8 cm; premer dna 2,6 cm, največje periferije 8,1 cm, ustja 6,8 cm. (3584; Tab. III, sl. 16, ris. 3b.)

20. Rjavkasto sivo pečena skodelica iz dobro prečiščene gline z uglajenim ostenjem. Dno je v obliki omfalosa, spodnji del je polkroglast, kratko rame prehaja v nizek, cilindričen vrat s pokončnim, neprofiliranim ustjem. Na ostro poudarjeni največji periferiji je horizontalen niz pokončnih vrezov. Fragmentiran trakast ročaj je bil presegajoč in je vezal največjo periferijo z ustjem. Višina skodelice 4,6 cm; premer dna 2,5 cm, največje periferije 8,8 cm, ustja 7,7 cm. (3571; Tab. III, sl. 17.)

21. Popolnoma ohranjena, sivkasto žgana skodelica iz gline, pomešane z zelo finim peskom. Obrabljeno dno je bilo v obliki omfalosa, spodnji del skodelice je zaobljen in se končuje v močno poudarjeni največji periferiji. Rame je zelo izrazito in se zaključuje v navzven zavihanem ustju. Zelo širok, presegajoč, trakast ročaj veže ustje z največjo periferijo. V spodnjem delu, nasproti ročaju, je skodelica poškodovana od ognja. Višina 5,5 cm; premer dna 2,0 cm, največje periferije 7,0 cm, ustja 6,0 cm. (3570; Tab. III, sl. 18, ris. 5d.)

22. Nekoliko fragmentirana, toda rekonstruirana, črna pečena skodelica iz zelo dobro prečiščene gline. Ostenje skodelice je silno vestno mehanično uglajeno, da ima loščen sijaj. Dno skodelice je v obliki omfalosa, spodnji del je polkroglast, kratko in položno rame pa prehaja v izrazit cilindričen vrat z neprofiliranim, pokončnim ustjem. Dva trakasta ročaja, od katerih je eden fragmentiran, vezeta ustje z največjim obodom posodice in sta presegajoča.

Največja periferija je bila opremljena s plitkimi, vertikalnimi kanelurami. Višina 5,7 cm, premer največje periferije 10,3 cm. (3580; Tab. III, sl. 19, ris. 3c.)

23. Popolnoma ohranjena, rjavkasto-sivo pečena skodelica z uboklim dnom, s polkroglastim spodnjim delom in z nekoliko navzven zavihanim ustjem. Presegajoč trakast ročaj veže največji obod z ustjem. Višina skodelice 4,5 cm, premer dna 5,2 cm, premer ustja 8,7 cm. (3567; Tab. III, sl. 20.)

24. Fragmentirana, temnosivo pečena skodelica z uboklim dnom in z nizko prstanasto nogo. Spodnji del skodelice je bolj koničen, največja periferija je močno zaobljena, drobno ustje pa je zavihano nekoliko navzven. Fragmentiran, trakast ročaj je vezal ustje z največjim obodom in je bil presegajoč. Višina 4,6 cm, premer dna 2,7 cm, ustja 7,8 cm. (3568; Tab. III, sl. 21, ris. 3a.)

25. Nekoliko fragmentirana, rdečkasto-sivo pečena skodelica iz gline, nekoliko pomešane z drobnim peskom in z dobro uglajenim ostenjem. Dno je omfalos, konični spodnji del prehaja v dobro poudarjeno največjo periferijo. Rame je široko in ima nekoliko navzven zavihano ustje. Fragmentiran, trakast ročaj je bil presegajoč in je vezal največji obod z ustjem. Višina 4,4 cm; premer dna 2,8 cm, največje periferije 7,4 cm, ustja 7,5 cm. (3569; Tab. III, sl. 22.)

26. Pri ustju nekoliko fragmentirana, rjavkasto sivo pečena skodelica iz gline, pomešane nekoliko s peskom. Ostenje je mehanično uglajeno. Dno je v obliki omfalosa, spodnji del posodice je visok in koničen, največja periferija, ki je dobro poudarjena, prehaja v položno rame z navzven zavihanim ustjem. Trakast ročaj je presegajoč in veže največji obod z ustjem. Višina 5,2 cm; premer dna 3,0 cm, največje periferije 8,2 cm, ustja 7,5 cm. (3575; Tab. III, sl. 25.)

27. Popolnoma ohranjena, rdeče sivo pečena skodela s trakastim, presegajočim ročajem. Dno je zelo obsežno in ravno, ostenje posode pa je bolj polkroglaste oblike z neizrazitim ustjem. Višina 8,5 cm, premer dna 8,8 cm, ustja 12,6 cm. (3565; Tab. III, sl. 24.)

28. Docela ohranjena, rdeče-rjavo pečena skodela z dnom v obliki omfalosa, s polkroglastim spodnjim delom, ki preko neizrazite največje periferije prehaja v nizek, cilindričen vrat z neprofiliranim, pokončnim ustjem. Presegajoč trakast ročaj veže največji obod posodice z ustjem. Največja periferija je široko, poševno nazlebljena. Višina posodice 5,1 cm; premer dna 2,7 cm, največje periferije 10,6 cm, ustja 1,5 cm. (3600; Tab. IV, sl. 25.)

29. Nekoliko fragmentirana, rjavo-sivo pečena skodelica iz dobro prečiščene ilovice in z uglajenim ostenjem. Dno je omfalos, spodnji del izrazito polkroglast, največja periferija blago prehaja v nizek cilindričen vrat z neizrazitim pokončnim ustjem. Trakast ročaj je bil presegajoč in je vezal največji obseg posodice z ustjem. Višina 5,5 cm; premer dna 2,7 cm, največje periferije 10,5 cm, ustja 9,1 cm. (Tab. IV, sl. 26.)

30. Fragmentirana, toda danes rekonstruirana, rjavo-sivo pečena skodelica z zelo tankim ostenjem. Dno je omfalos, spodnji del polkroglast, slabo izražena največja periferija pa prehaja v navzven zavihano ustje. Dokaj velik, trakast ročaj je presegajoč in veže največji obod z ustjem.

TAB. VII.

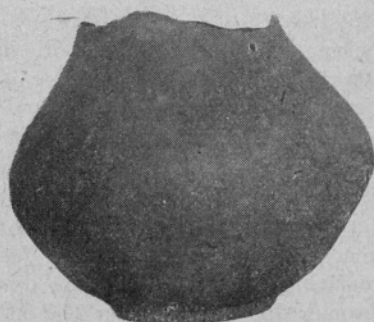
sl. 51

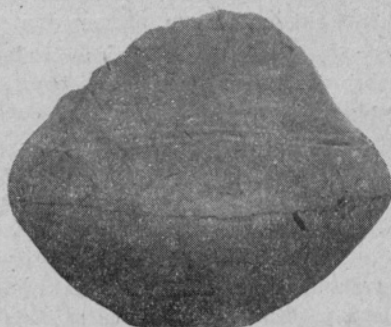
sl. 52

sl. 53

sl. 54

sl. 55

Višina 5,2 cm; premer dna 2,2 cm, največje periferije 10,0 cm, ustja 9,5 cm. (3578; Tab. IV, sl. 27.)

31. Popolnoma ohranjena, rjavo-sivo pečena večja skodela iz gline, pomešane z grobim peskom. Nizka, cilindrična noga ima ravno dno, spodnji del je koničen in prehaja preko klekaste največje periferije v konično rame z navzven zavihanim ustjem. Visoko presegajoč, trakast ročaj veže največjo periferijo z ustjem in ima na vrhu dva izrastka v obliki koničnih bradavic. Višina posode 10,1 cm, višina ročaja 10,0 cm; premer dna 9,0 cm, največje periferije 16,4 cm, ustja 16,0 cm. (3587; Tab. IV, sl. 28, ris. 3e.)

32. Sivkasto pečena, polkroglasta skodelica z nizkim cilindričnim vratom in nekoliko navzven zavihanim robom, ki je fragmentiran. Delno ohranjen, trakast ročaj je bil presegajoč in je vezal ustje z največjo periferijo. Dno skodelice je v obliki omfalosa. Višina posodice 3,3 cm; premer dna 2,7 cm, največje periferije 6,9 cm, ustja 6,3 cm. (3572.)

33. Večja, rdeče pečena skodela, ki je nekoliko fragmentirana. Nizka, cilindrična noga ima ravno dno, spodnji del skodele je polkroglast, ustje pa je zavihano nekoliko navznoter. Fragmentiran, trakast ročaj veže ustje z največjim obodom posode. Višina skodele 11,0 cm, premer dna 8,9 cm, ustja 18,0 cm. (3619.)

34. Nekoliko fragmentirana, sivo-rjavo pečena skodelica s polkrožnim spodnjim delom, nizkim, cilindričnim vratom ter z navzven zavihanim ustjem. Dno skodelice je ravno, vendar na sredi nekoliko odebeljeno. Fragmentiran, trakast ročaj je bil presegajoč ter je vezal ustje z največjim obodom posodice. Višina 4,7 cm; premer dna 2,5 cm, največje periferije 7,8 cm, ustja 7,8 cm. (3575.)

35. Fragmentirana, polkroglasta skodela iz sivo pečene, s peskom mešane ilovice. Dno posode je ravno, ustje je pokončno in neprofilirano, danes fragmentiran, trakast ročaj pa je vezal ustje z največjim obodom in je bil presegajoč. Višina skodele 6,3 cm; premer dna 6,2 cm, ustja okoli 14,5 cm. (3615.)

Skodele

36. Polkroglasta, rdeče pečena skodela s pokončnim ustjem, ki je na dveh koncih s prstom vertikalno uglobljen. Dno skodele je kroglasto uboklo. Višina skodele 6,5 cm, premer dna 4,5 cm, ustja 14,8 cm. (3576; Tab. IV, sl. 30.)

37. Popolnoma ohranjena, rjavo-sivo pečena skodela iz ilovice, ki je dobro prečiščena in nekoliko pomešana s peskom in s sljudo. Dno skodele je v obliki omfalosa, ki je iz notranje strani uglobljeno. Spodnji del je polkroglast, največji obod je nekoliko poudarjen, nad njim pa je relativno visok, cilindričen vrat s pokončnim, neprofiliranim ustjem. Na največji periferiji sta dva horizontalna žigosana niza. Višina skodele 5,7 cm; premer dna 4,7 cm, največje periferije 11,7 cm, ustja 10,1 cm. (3601; Tab. IV, sl. 51, ris. 4a.)

38. Popolnoma ohranjena, sivo-črno pečena polkroglasta skodela z oblim, navznoter zavihanim ustjem, ki je prečno nažlebljeno. Ravno dno ima dva žleba v obliki križa. Višina skodele 7,2 cm, premer dna 8,4 cm, ustja 22,0 cm. (3560; Tab. IV, sl. 32.)

39. Sivo pečena, polkrožna skodela z neizrazitim ustjem in z dnom v obliki omfalosa. Višina skodele 4,4 cm, premer dna 2,5 cm, ustja 11,2 cm. (3577; Tab. IV, sl. 33, ris. 4b.)

40. Rdeče-sivo pečena konična skodela z nekoliko uboklim dnom ter z bolj krožno navznoter zavihanim ustjem, pod katerim je horizontalna, vertikalno prevrtana bradavica. Višina skodele 6,6 cm, premer dna 7,1 cm, ustja 20,0 cm. (3598; Tab. IV, sl. 34, ris. 4d.)

41. Sivo-črno pečena, popolnoma ohranjena bikonična skodela z nekoliko uglajeno površino. Ustje je klekasto zavihano navznoter, pod njim pa je horizontalno podolgovata in s prstom razpolovljena bradavica. Dno skodele je ravno. Višina 6,0 cm, premer dna 7,8 cm, ustja 17,3 cm. (3561; Tab. V, sl. 35.)

42. Popolnoma ohranjena, sivo pečena konična skodela iz ilovice, nekoliko pomešane s peskom. Ustje je klekasto zavihano navznoter in je opremljeno s širokimi, poševnimi kanelurami. Dno skodele je uboklo in na notranji strani uglobljeno. Višina skodele 7,7 cm, premer dna 7,7 cm, ustja 15,7 cm. (3604; Tab. V, sl. 36, ris. 4g.)

43. Rdeče-sivo pečena, konična skodela z nekoliko fragmentiranim, navznoter zavihanim ustjem ter z ravnim dnom. Na največji periferiji je horizontalna podolgovata jezičasta bradavica. Višina skodele 5,5 cm, premer dna 5,5 cm, ustja 17,6 cm. (3599; Tab. V, sl. 37, ris. 4e.)

44. Popolnoma ohranjena, sivo-rjavo pečena konična skodela z navznoter zavihanim robom, ravnim dnom ter z nizko, cilindrično nogo, ki jo omejuje globoka kanelura ob prehodu v spodnji del skodele. Tudi na notranji strani je poudarjeno dno s kaneluro. Višina skodele 7,3 cm, premer dna 8,2 cm, ustja 16,2 cm. (3555; Tab. V, sl. 38, ris. 4e.)

45. Rjavkasto-sivo pečena, popolnoma ohranjena skodela na nogi iz dobro prečiščene, nekoliko z grobim peskom mešane ilovice, ki je dobro žgana. Površina posode je nekoliko mehanično uglajena. Votla noga je konična in nekoliko zaobljeno prehaja v koničen spodnji del skodele. Ustje skodele je dvojnoklekasto zavito navznoter. Na profiliranem ustju je motiv vrezanih, stoječih in visečih, praznih in šrafiranih trikotnikov; motiv cik-cak vrezane linije pa je na prehodu noge v skodelo in v spodnji polovici konične noge. Višina cele skodele 11,8 cm, višina noge 2,9 cm, višina skodele 8,9 cm, premer ustja 14,0 cm, premer stojne ploskve noge 7,2 cm, premer prehoda noge v skodelo 4,2 cm. (3583; Tab. V, sl. 39, ris. 4h.)

46. Rjavkasto-sivo pečena konična skodela z navznoter zavihanim ustjem ter ravnim dnom. Pod ustjem je mala, prevrtana luknjica. Višina skodele 6,6 cm, premer dna 7,2 cm, ustja 17,5 cm. (3564, ris. 4f.)

47. Sivo pečena, fragmentirana konična skodela z ravnim dnom in navznoter zavihanim ustjem. Višina skodele 8,6 cm, premer dna 7,2 cm, ustja 22,6 cm. (3618.)

48. Nekoliko fragmentirana, konična, sivkasto pečena skodela z ravnim dnom in s klekasto navznoter zavihanim ustjem. Višina skodele 7,7 cm, premer dna 7,8 cm, premer ustja 19,5 cm. (3617.)

49. Rjavkasto pečena, polkroglasta skodela z neprofiliranim pokončnim ustjem ter z ravnim dnom. Skodela je močno fragmentirana. Višina posode 5,8 cm, premer dna okoli 4,2 cm, ustja 10,5 cm. (3616.)

50. Sivo pečena, polkroglasta skodela z navznoter zavihanim ustjem ter z uboklim dnom. Višina skodele 6,1 cm, premer dna 3,1 cm, ustja 14,1 cm. (3606.)

51. Sivo pečena, konična skodela z ravnim dnom in z navznoter zavihanim ustjem. Višina skodele 6,6 cm, premer dna 6,9 cm, ustja 14,0 cm. (3603.)

52. Ob robu nekoliko fragmentirana, rjavo-sivo pečena konična skodela z navznoter zavihanim ustjem in z dnom v obliki omfalosa. Višina skodele 4,2 cm, premer dna 2,7 cm, ustja 13,2 cm. (3597.)

53. Sivo pečena, konična skodela z nekoliko uboklim, na sredi odebeljenim dnom ter z navznoter zavihanim ustjem. Skodela je zelo grobo izdelana. Višina 5,7 cm, premer dna 5,7 cm, ustja 14,5 cm. (3585.)

54. Sivkasto pečena, polkroglasta skodela z nekoliko navznoter zavihanim ustjem ter uboklim dnom. Višina skodele 5,0 cm, premer dna 5,2 cm, ustja 12,4 cm. (3562.)

55. Sivkasto pečena, konična skodela, silno grobo izdelana, s klekasto navznoter zavihanim ustjem ter z ravnim dnom. Višina skodele 8,0 cm, premer dna 8,5 cm, ustja 18,5 cm. (3563.)

Terline

56. Popolnoma ohranjena, sivo pečena terinica iz ilovice, ki je pomešana nekoliko s peskom. Prav nizka, prstanasta noga ima nekoliko uboklo dno, spodnji del je polkroglast in zaobljeno prehaja preko največjega oboda v zgornji del, ki ima navzven zavihano ustje. Na ramenu in največjem obodu se nahaja: niz poševno vrezanih črt, horizontalno vrezane linije in cik-cak vrezi. Od tega horizontalnega motiva vise snopi poševno vrezanih linij. Višina terine 8,5 cm; premer dna 4,7 cm, največje periferije 11,1 cm, ustja 10,0 cm. (3605; Tab. V, sl. 40, ris. 5a.)

57. Sivo-rjavo pečena terina iz ilovice, nekoliko pomešana s peskom ter s slabo uglajeno površino. Dno je ravno; skoraj polkroglast spodnji del prehaja preko zaobljene največje periferije v neizrazito rame z navzven zavihanim ustjem. Višina terine 10,8 cm; premer dna 6,8 cm, največje periferije 15,3 cm, ustja 13,7 cm. (3614; Tab. V, sl. 41.)

58. Popolnoma ohranjena, sivkasto pečena terina iz ilovice, pomešana s peskom in z uglajeno površino. Dno posode je uboklo, spodnji del je bolj kroglaste oblike, največja periferija je obla ter prehaja preko nekoliko poudarjenega zaključka kratkega ramena v slabo naznačen vrat z navzven zavihanim ustjem. Na ramenu in na največjem obodu posode je motiv vrezane, horizontalne cik-cak linije ter še dveh horizontalnih, vrezanih linij, na katere se navezuje osem snopov vertikalno vrezanih linij. Višina terine 7,9 cm; premer dna 5,0 cm največje periferije 11,9 cm, ustja 9,1 cm. (3607; Tab. V, sl. 42.)

59. Pri ustju nekoliko fragmentirana terina iz dobro prečiščene sivkasto žgane ilovice, ki je nekoliko pomešana z drobnejšim peskom ter z dobro uglajeno površino. Dno posode je uboklo, spodnji del, ki je koničen, prehaja v dobro izraženo največjo periferijo, ta pa preko kratkega ramena z nekoliko poudarjenim preходом v nizko konično rame z navzven zavihanim

ustjem. Ob poudarjenem prehodu ramena v vrat so tri horizontalno vrezane linije, od njih pa na spodnji strani izhaja sedem višjih snopov vertikalnih vrezov. Višina terine 7,5 cm; premer dna 4,7 cm, največje periferije 12,2 cm, ustja 9,9 cm. (3579; Tab. VI, sl. 45.)

60. Popolnoma ohranjena, rjavo-sivo pečena terina iz ilovice, nekoliko pomešana s peskom ter z uglajeno površino. Dno je v obliki omfalosa, spodnji, konični del posode prehaja v zelo dobro poudarjeno največjo periferijo, konično rame pa z nekoliko poudarjenim prehodom v skoraj cilindrično, toda nizko ustje z navzven zavihanim ustjem. Ob poudarjenem prehodu v vrat se nahajata dve horizontalni kaneluri, rame in največja periferija pa sta nekoliko poševno nažlebljena. Višina terine 6,7 cm; premer dna 3,5 cm, največje periferije 11,6 cm, ustja 9,4 cm. (3593; Tab. VI, sl. 44.)

61. Ob ustju nekoliko fragmentirana, bikonična terina iz ilovice, ki je nekoliko pomešana s peskom in s sljudo. Nizka, prstanasta noga ima uboklo dno, največji obod je zelo poudarjen in klekast, zelo obsežno konično rame pa neposredno prehaja v nekoliko navzven zavihano ustje. Na ramenu terine so horizontalni nizi vrezanih ravnih, cik-cak in poševno črtkanih linij. Posoda je temnosivo žgana in ima dobro uglajeno površino. Višina terine 8,0 cm; premer dna 3,4 cm, največje periferije 16,2 cm, ustja 11,2 cm. (3574; Tab. VI, sl. 45, ris. 5d.)

62. Popolnoma ohranjena, nekoliko večja terina iz rjavkasto-sivo pečene, močnejše s peskom mešane ilovice ter z nekoliko uglajeno površino. Dno je uboklo, spodnji del je bolj polkroglaste oblike in prehaja preko zaobljene največje periferije v kratko položno rame, ki ga od sedlasto-cilindričnega ramena z navzven zavihanim ustjem deli močna horizontalna kanelura. Višina terine 13,4 cm; premer dna 8,9 cm, največje periferije 18,8 cm, ustja 13,5 cm. (3558; Tab. VI, sl. 46.)

63. Ob ustju nekoliko fragmentirana, sivo pečena terina iz ilovice, ki je nekoliko pomešana z bolj grobim peskom. Dno terine je uboklo, spodnji del je bolj polkroglaste oblike in prehaja v slabo naznačeno največjo periferijo. Kratko rame poudarjeno prehaja v skoraj cilindričen, toda nizek vrat z navzven zavihanim ustjem. Višina terine 8,2 cm, premer dna 3,3 cm, premer ustja 11,5 cm. (3566; Tab. VI, sl. 47, ris. 5b.)

64. Pri ustju nekoliko fragmentirana, rjavkasto pečena terina iz ilovice, ki je pomešana z drobnejšim peskom ter z nekoliko uglajeno površino. Nizka, prstanasta noga ima uboklo dno, spodnji del posode je koničen in se končuje v obliki največji periferiji. Izredno kratko rame prehaja v zelo nizek, cilindričen vrat, ki ima široko navzven zavihano ter z nizom luknjic prebodeno ustje. Na ramenu so tri konične bradavice. Višina terine 10,0 cm; premer dna 6,6 cm, največje periferije 18,3 cm, ustja 16,6 cm. (3582; Tab. VI, sl. 48, ris. 5c.)

65. Rekonstruirana, rjavo-sivo pečena terina iz ilovice, ki je dobro prečiščena in nekoliko pomešana z drobnim peskom ter z medlo uglajeno površino. Dno terine je uboklo, spodnji del je bolj konične oblike in prehaja preko dokaj zaobljene največje periferije v položno rame, na katero je nasajen nizek, cilindričen vrat z navzven zavihanim ustjem. Na prehodu ramena v vrat sta dve vertikalni, dvojezičasti bradavici, na samem ramenu pa se

vrste horizontalni nizi vrezanih ravnih, cik-cak ter poševno črtkanih linij, ki so izpolnjene z belo inkrustacijo. Višina terine 11,0 cm; premer dna 7,1 cm, največje periferije 12,2 cm, ustja 18,4 cm. (5381; Tab. VII, sl. 51.)

Vrčaste terine

66. Nekoliko fragmentirana, rjavkasto-sivo pečena vrčasta terina iz dobro prečiščene, nekoliko s peskom in sljudo mešane ilovice ter z dobro uglajeno površino. Posoda ima ravno dno; spodnji del je koničen in prehaja preko dokaj zaobljenega največjega oboda v kratko, položno rame. Ob prehodu ramena v nizek, cilindričen vrat z nekoliko navzven zavihanim ustjem sta dve horizontalni kaneluri. Danes z mavcem dopolnjen trakast ročaj je bil nekoliko presegajoč in je vezal ustje z ramenom. Višina posode 9,8 cm; premer dna 5,9 cm, največje periferije 14,6 cm, ustja 11,9 cm. (5395; Tab. VI, sl. 50.)

67. Popolnoma ohranjena, sivkasto pečena vrčasta terina z ravnim dnom in s tremi horizontalnimi kanelurami na prehodu kratkega ramena v nekoliko sedlast, vendar cilindričen vrat. Presegajoč, trakast ročaj veže nekoliko navzven zavihano ustje z največjo periferijo. Višina posode 12,4 cm, premer dna 8,7 cm, največje periferije 18,4 cm, ustja 14,5 cm. (5389; Tab. VII, sl. 52.)

68. Popolnoma ohranjena rjavo pečena vrčasta terina iz ilovice, nekoliko pomešane z bolj grobim peskom in z uglajeno površino. Dno posode je ravno, obla največja periferija je poševno kanelirana, ob prehodu kratkega in neizrazitega ramena v koničen vrat z navzven zavihanim ustjem pa so štiri horizontalne kanelure. Presegajoč, trakast ročaj veže ustje z največjo periferijo. Višina posode 13,2 cm; premer dna 8,5 cm, največje periferije 16,4 cm, ustja 10,4 cm. (5391; Tab. VII, sl. 53, ris. 6a.)

69. Zelo fragmentirana, sivo pečena vrčasta terina s poudarjenim prehodom ramena v vrat ter s trakastim ročajem, ki je vezal največjo periferijo z nekoliko navzven zavihanim ustjem. Dno posode je ravno. Višina 11,6 cm, premer dna 6,7 cm, premer ustja 15,3 cm. (5612.)

Večje urne

70. Pri ustju fragmentirana, temno sivo pečena večja urna iz ilovice, pomešane z bolj grobim peskom. Posoda ima ravno dno, je bolj zaobljenih oblik, vendar je bolj bikoničnega značaja. Ohranjena višina 22,9 cm, premer dna 12,2 cm. (5559; Tab. VII, sl. 54, ris. 7a.)

71. V zgornjem delu fragmentirana, večja urna iz temno sivo pečene, s peskom mešane ilovice ter z uglajeno površino. Dno posode je uboklo, največji obseg je dobro poudarjen, ob prehodu kratkega ramena v koničen vrat sta dve horizontalni liniji poševno žigosanih vdolbinic. Ohranjena višina 24,0 cm; premer dna 9,9 cm, premer največje periferije 50,8 cm. (5556; Tab. VII, sl. 55, ris. 7b.)

Ostali keramični predmeti

72. Malo, sivkasto pečeno bikonično vretence. Višina 1,8 cm, premer 2,6 cm. (5622.)

73. Malo, sivo pečeno bikonično vretence z uglobljenim vrhom. Višina 1,4 cm, premer 2,4 cm. (5625.)

BRONASTI PREDMETI

Fibule očalarke

1. Fragment bronastega spiralnega svitka fibule (3703). Premer do 2,1 cm.
2. Fragment bronaste fibule očalarke. Svitek sta iz žice okroglega preseka, ki ju veže prečka kvadratnega preseka, zvita v osmico (3672). Premer svitka 2,1 cm, debelina žice 0,2 cm, dolžina fibule cca 5,3 cm.
3. Fragmentirana bronasta fibula očalarke. Prečka med svitkoma je iz žice kvadratnega preseka in je uvita v obliki črke S (3656). Premer svitka 2,8 cm, dolžina prečke 7,4 cm, debelina žice 0,3 cm.
4. Dva fragmenta svitka neke bronaste fibule očalarke (3653). Premer spiralnih svitkov 2,1 in 1,8 cm, debelina žice do 0,2 cm.
5. Fragment bronastega spiralnega svitka fibule očalarke (3652). Premer spiralnega svitka 8,3 cm, debelina žice do 0,2 cm.
6. Fragmentiran bronast spiralni svitek fibule (3650). Premer svitka 2,6 cm, debelina žice do 0,2 cm.

Ostale fibule

7. Fragment ločne fibule iz brona z ostankom peresovine. Locen je okroglega preseka (3685). Dolžina 6,2 cm, debelina locna 0,3 cm.

Igle-lasnice

8. Nekoliko fragmentirana bronasta igla okroglega preseka s čašasto glavico (3637). Dolžina 9,7 cm, debelina 0,2 cm, višina glavice 0,9 cm.
9. Fragmentirana bronasta igla. Glavica igle manjka, pod njo so svitek in horizontalni žlebiči (3638). Dolžina 15,5 cm, debelina do 0,2 cm.
10. Nekoliko kolenasto ukrivljena, fragmentirana bronasta igla z masivno cilindrično glavico, ki ima koničen zaključek (3639). Dolžina igle 13,1 cm, debelina do 1,3 cm, višina glavice 0,7 cm, premer glavice 0,9 cm.
11. Polkrožno usločena bronasta igla s čašasto glavico (3640). Dolžina igle 14,5 cm, debelina do 0,2 cm, višina glavice 0,7 cm.
12. Fragment bronaste igle okroglega preseka s ploščato skovano, zvito glavico (Rollnadel) (3642). Dolžina 4,6 cm, debelina do 0,3 cm.
13. Kroglasta glavica bronaste igle (3669). Premer glavice 1,5 cm.
14. Fragment bronaste igle (?) iz žice okroglega preseka (3706). Dolžina 5,1 cm, debelina 0,3 cm.
15. Fragmentirana bronasta igla s kroglasto glavico. Glavica je na vrhu ornamentirana z dvema koncentričnima krogoma, obdanima s puncirano linijo; na največji periferiji sta dve horizontalni liniji, ki ju obdajajo stoječi in viseči polkrogi iz treh linij; na spodnji strani glavice so trije koncentrični krogi, obdani s puncirano linijo (3670). Ohranjena dolžina igle 5,8 cm, debelina igle 0,3 cm, premer glavice 1,8 cm.
16. Fragmentirana bronasta igla s prav tako ornamentirano glavico kakor zgoraj (3671). Ohranjena dolžina igle 2,4 cm, premer glavice 1,8 cm.
17. Fragmentirana bronasta igla za šivanje (3641). Dolžina 5,8 cm, debelina do 0,1 cm.

Ovratnice

18. Bronasta ovratnica iz debelejšje žice kvadratnega preseka. Ovratnica je tordirana. Konci so fragmentirani (3628). Premer ovratnice do 13,9 cm, debelina 1,8 cm.

19. Štiri bronaste ovratnice iz debelejšje žice okroglega preseka s sploščeni in nazaj zavilanimi koncema (3624, 3625, 3626, 3627). Premer ovratnic 13,2, 14,1, 14,5, 12,5 cm, debelina žice 0,5, 1,4, 0,5, 0,5 cm.

20. Bronasta ovratnica iz žice okroglega preseka s fragmentiranimi, nekdanj sploščeni in nazaj zaviti, široko razprti koncema (3629). Premer do 13,8 cm, debelina do 0,5 cm.

21. Fragmentirana bronasta ovratnica iz masivnejše žice okroglega preseka, ki ima poševne kanelure. Konca sta bila gladka in sploščena (3631). Premer do 11,9 cm, debelina 0,5 cm.

22. Fragment bronaste ovratnice iz žice okroglega preseka (3648). Dolžina fragmenta 5,3 cm, premer žice 0,3 cm.

23. Fragment bronaste ovratnice iz žice okroglega preseka (3673). Dolžina fragmenta 5,6 cm, debelina žice do 0,4 cm.

24. Fragment bronaste ovratnice iz žice okroglega preseka z nazaj zavitim koncem (3674). Dolžina 4,8 cm, debelina žice do 0,4 cm.

25. Dva fragmenta morda iste bronaste ovratnice okroglega preseka z ostanki prečnih kanelur (3675, 3676). Ohranjena dožina 7,5, 7,9 cm, debelina žice 0,5, 0,4 cm.

26. Trije fragmenti morda iste bronaste ovratnice iz žice okroglega preseka (3679, 3680, 3681). Dolžina fragmentov 6,5, 8,9, 6,3 cm, debelina žice 0,2, 0,3, 0,5 cm.

27. Fragment bronaste, tordirane ovratnice iz žice okroglega preseka (3684). Ohranjena dolžina 4,1 cm, debelina 0,3 cm.

28. Fragment bronaste, tordirane ovratnice iz žice okroglega preseka (3686). Ohranjena dolžina 8,0 cm, debelina 0,3 cm.

Prstani

29. Fragment bronastega prstana iz tanke žice okroglega preseka (3660). Premer do 2,4 cm, debelina žice 0,2 cm.

30. Bronast, spiralen prstan iz dveh okroglih žic s petljo na enem koncu (3661). Premer do 2,1 cm, širina do 2,2 cm, debelina ene žice 0,2 cm.

31. Fragmentiran bronast, spiralen prstan iz dvojne žice, ki se na enem koncu končuje v preplet (3662). Premer 1,6 cm, širina 1,3 cm, debelina žice 0,15 cm.

32. Fragment bronastega, spiralnega prstana iz dveh spletenih žic (3663). Premer do 2,2 cm, širina 1,5 cm, debelina žice 0,15 cm.

33. Fragment bronastega, spiralnega prstana iz dveh spletenih žic z zanko na enem koncu (3664). Premer do 2,5 cm, širina 1,1 cm, debelina žice 0,2 cm.

34. Dva fragmenta, morda istega bronastega spiralnega prstana iz dvojne žice (3665, 3666). Premer 2,5; 2,6 cm, širina 1,1; 0,6 cm, debelina žice 0,2; 0,15 cm.

35. Fragment bronastega prstana iz dvojne žice, s tremi široko razprtimi petljami na koncu (5667). Premer do 2,1 cm, širina 1,4 cm, debelina žice 0,1 cm.

36. Fragment bronastega, spiralnega prstana iz dveh žic okroglega preseka (5695). Premer 2,2 cm, širina 0,5 cm, debelina žice 0,15 cm.

37. Fragment bronastega, spiralnega prstana iz štirih žic (5694). Premer 1,8 cm, debelina žice 0,1 cm.

38. Fragment bronastega prstana iz žice okroglega preseka (morda uhan?) (5699). Premer 2,8 cm, debelina žice 0,2 cm.

39. Fragment bronastega spiralnega prstana iz dvojne žice (5700). Premer 2,1 cm, debelina žice 0,3 cm.

40. Fragment bronastega, spiralnega prstana iz dvojne žice (5701). Premer 2,0 cm, širina 0,8 cm, debelina žice 0,2 cm.

41. Fragment bronastega prstana iz dvojne žice (5702). Premer 2,1 cm, širina 1,3 cm, debelina žice 0,15 cm.

42. Fragment bronastega prstana iz žice okroglega preseka (5705). Premer 2,5 cm, debelina žice 0,25 cm.

43. Fragment bronastega prstana iz žice okroglega preseka (5708). Dolžina fragmenta 1,6 cm, debelina žice 0,2 cm.

44. Fragmentiran bronast, spiralen prstan iz štirih žic (5657). Premer 2,1 cm, širina 0,6 cm, debelina žice 0,2 cm.

45. Mehanično deformiran, bronast prstan iz trikrat spiralno uvite, sploščene žice (5658). Premer do 2,0 cm, širina 0,7 cm, debelina 0,7 cm.

46. Fragment bronastega prstana iz žice okroglega preseka (5649). Premer 2,3 cm, debelina žice do 0,2 cm.

47. Bronast prstan s ploščico, ki ima verjetno živalsko upodobitev. Od ploščice izhajajo na vsako stran drobni vrezi (5707). Premer do 1,8 cm, širina prstana pri ploščici 0,5 cm, debelina obročka 0,1 cm.⁵⁹

Zapestnice

48. Nekoliko fragmentirana, ploščata bronasta zapestnica z okroglim vzdolžnim rebrom po sredi. Konci so presegajoči (5652). Premer do 7,5 cm, širina do 0,9 cm, debelina 0,1 cm.

49. Fragment ploščate, bronaste zapestnice z okroglim, vzdolžnim rebrom po sredi (5653). Ohranjena dolžina 7,8 cm, širina do 1,8 cm, debelina 0,1 cm.

50. Fragmentirana in pozneje mehanično ukrivljena bronasta zapestnica iz žice okroglega preseka (5654). Premer do 5,9 cm, debelina žice do 0,3 cm.

51. Fragmentirana, ploščata bronasta zapestnica z vzdolžnim, okroglim rebrom po sredi (5655). Ohranjena dolžina 5,2 cm, širina 0,8 cm, debelina 0,2 cm.

52. Fragment bronaste zapestnice iz žice okroglega preseka (5643). Premer do 6,0 cm, debelina žice 0,2 cm.

⁵⁹ Da pripada ta bronasti prstan res ilirskemu grobišču iz Zg. Hajdine, ni verjetno. Morda je bil najden ob priliki tamkajšnjih izkopavanj in to v višjih plasteh in pripada neki poznejši kulturni perijodi ali pa je pomotoma prišel v hajdinsko zbirko predzgodovinskega gradiva.

53. Trije fragmenti iste ploščate bronaste zapestnice s presegajočima, ovalnima koncema. Zapestnica ima prečne trakove vrezanih linij (3644). Premer 8,9 cm, širina 1,0 cm, debelina do 0,2 cm.

54. Dva fragmenta ploščate in nažlebljene bronaste zapestnice z navznoter spodvitimi robovi (3651). Ohranjena dolžina fragmentov 4,8 in 3,3 cm, širina do 1,3 cm, debelina 0,1 cm.

55. Fragment bronaste zapestnice iz žice okroglega preseka (3654). Dolžina fragmenta 3,0 cm, debelina do 0,3 cm.

56. Dva fragmenta verjetno iste ploščate in nažlebljene bronaste zapestnice z navznoter spodvitimi robovi. Fragmenta sta v ognju nekoliko poškodovana (3655). Dolžina fragmentov 5,8 in 5,5 cm, širina do 1,3 cm, debelina 0,2 cm.

57. Fragment ploščate, bronaste zapestnice (3659). Dolžina fragmenta 2,4 cm, širina 1,0 cm, debelina 0,2 cm.

58. Fragment ploščate in nažlebljene bronaste zapestnice z navznoter spodvitimi robovi (3668). Dolžina fragmenta 2,6 cm, širina 1,4 cm, debelina 0,15 cm.

59. Fragment bronaste zapestnice iz žice ovalnega preseka (3678). Dolžina fragmenta 5,2 cm, širina žice 0,4 cm, debelina 0,1 cm.

60. Fragment bronaste zapestnice iz žice okroglega preseka (3696). Dolžina fragmenta 3,1 cm, debelina žice 0,3 cm.

61. Fragment bronaste zapestnice iz žice okroglega preseka (3697). Dolžina fragmenta 4,2 cm, debelina žice 0,3 cm.

Uhani

62. Šest fragmentov različnih bronastih uhanov iz žice okroglega preseka. Konci uhanov so nekoliko razprti ali pa presegajoči (3646, 3647, 3682, 3685, 3692, 3695). Premer 2,5, 3,0, 3,3, 3,9, 3,5, 1,5 cm, debelina 0,2, 0,2, 0,2, 0,3, 0,3, 0,3 cm.

Obeski in obročki

63. Fragment bronastega, ploščatega, kolesastega obeska (3645). Ohranjena velikost $4,3 \times 2,9$ cm, debelina do 0,2 cm.

64. Dva fragmenta nekega obeska iz spiralno uvite, tanke žice zelo ovalnega preseka (3677). Dolžina fragmentov 1,8 in 1,6 cm, premer 0,5 cm.

65. Fragmenta dveh bronastih obročkov iz žice okroglega preseka (3698, 3704). Premer obročkov 1,9 in 0,8 cm, debelina 0,2 cm.

66. Fragment bronaste spirale iz tanke, sploščene žice (3691). Dolžina 1,8 cm, premer 0,5 cm.

Ostali predmeti

67. Fragmentirana, bronasta nanožnica (?) iz žice ovalnega preseka (3630). Premer 8,8 cm, debelina žice $0,7 \times 0,5$ cm.

68. Fragmentiran, bronast gumb v obliki tutulusa. Na spodnji strani je ušesce za pripenjanje (3690). Ohranjena velikost $2,5 \times 2,0$ cm, debelina 0,1 cm.

69. Fragmentiran, bronast gumb v obliki tutulusa. Na spodnji strani je ušesce za pripenjanje (3688). Premer gumba okoli 3,6 cm, debelina 0,1 cm.

71. Fragment bronaste pločevine neznanega izvora (3687). Velikost $4,5 \times 2,8$ cm, debelina 0,1 cm.

72. Fragment bronaste pločevine neznanega izvora (3689). Velikost $2,4 \times 1,7$ cm, debelina 0,1 cm.

SUMMARY

The results of the most important discovery of the Illyrian settlement on the Castle of Ptuj (1946-47) and of the excavation of the Illyrian-Hallstatt necropolis in Ljubljana (1948-49) — both made by Professor Korošec — were a series of important archaeological data solving chiefly problems of the Slavonian culture in its final phases; at the same time those results are throwing light upon the origin and the first periods of the Iron Age on our territory. The problems of that period will be solved by the help of the material of some necropoles which has not been sufficiently treated as yet. In our museums the material of those necropoles was labelled as »Earlier Hallstatt«. It is chiefly from some burying places in the surroundings of Maribor (Pobrežje, Sp. Radvanje, Maribor — Titova ulica, Sv. Benedikt v Slovenskemu goricah), from earlier necropoles of Rifnik, Vače, Ljubljana, Ostrožnik, and, finally, from the burying place at Zg. Hajdina near Ptuj.

In 1906 at Zg. Hajdina near Ptuj a burial place with flat burnt graves was excavated; the excavations were going on in 1907. Two short reports only (see note 3 and 5) were published about those investigations by Škabar. The greater part of the material became the property of the Museum of Ptuj; some pottery was divided between the Museum of Maribor and the Johanneum in Graz. The author is mainly referring to the objects displayed in the Museum of Ptuj and, partly, to the ones of the Museum of Maribor, without considering the material of the Johanneum in Graz as it was not available.

The data about the site being scarce it is impossible either to form an opinion about a more exact way of interment or to arrange the material according to the graves. Even the number of excavated graves is unknown, but judging by the objects, there must have been at least 150 graves. This is why we are compelled to treat the object from typological point of view which at the same time is the only resource of the following reflections. First of all the necropolis of Hajdina has yielded a multitude of pottery. Besides two medium-sized urns the graves contained mostly smaller vessels none of which were higher than 20 cm. The pottery may be divided into six main types: smaller two-handled urns, egg-shaped oval pots, cups with ribbon-shaped handles rising above the rim, conical or semi-spherical vessels, terrines and medium-sized urns. Of all above-mentioned pottery types the most characteristic for the Hajdina burial place are small urns with ribbon-shaped handles, and terrines. After having analyzed the shapes we may form the opinion that the development has taken place from baggy forms with a wide rounded-off maximal periphery and a low cylindrical neck to vessels with a conical neck sharply distinguished from the shoulder, to vessels with definitely longitudinal necks; the neck had become higher by the lower part of the vessel having been lowered. In such cases the vessel is very conical and has a sharp maximal periphery. When there is an ornament it does not

represent only a decoration, but develops simultaneously with the shape of the vessels, helping to form a new shape by localizing on a certain part of the vessel, namely on the shoulder; thus it is dependent on the shape of the vessel. The development refers mostly to the neck which finally is high, to the sharply distinguished shoulder which is pressed deeply downwards, and to the generally biconical shape of the vessel. The earliest types represent degenerated remains of forms which in the inventory of the Slavonian culture are labelled as amphorae with cylindrical necks and with two small handles. There is a rich comparative material for that type of Hajdina pottery from the burnt graves of the above-mentioned burial places at Maribor and its surroundings. Specimens of very similar shapes were yielded by some Bosnian sites (Jezerine). Owing to slight differences in ornamentation it is possible that, typologically, the shapes of the Slavonian culture are either the precursors of the urns from Jezerine, or their shape may have originated in the south (Dipylon style). A similar development of shapes which in my opinion was going on from the Slavonic amphora with a cylindric neck and two small handles to the typologically earliest small Hajdina urns with two small handles has taken place with the type of the Lusatian urn. In its latest phases the latter is very similar to the shapes of Hajdina.

Typologically, also terrines are very important; here we may notice two stages of development. The earlier one has more rounded-off shapes in its profile; for the later one — as with the above-mentioned small urns — sharp transitions between single parts of the vessel, and the biconical scheme are characteristic. Also in ornamentation very similar tendencies of development may be traced which are characteristic for the small handled urns. In earlier specimens on the ornamental base there are motives in the structure of which tendencies of vertical dismembering are united; in later specimens a consequently horizontal motive is characteristic.

Almost all Hajdina pottery is made of a well-refined clay which is more or less mixed with sand, sometimes also with mica. The walls of the vessels are often mechanically polished; it seems that the polishing as well as the ornamentation have taken place in a half-dry stage. The vessels were well and intensely burnt, the proof thereof being their yellowish brown and grey colour. Technically, the ornamentation was performed by a simple cutting-in; in some cases it was filled by white incrustation. Yet also stamped motives (e. g. imitation of a cord) are found.

Among metal objects are to be mentioned smooth and also torced necklaces with backwards wound ends, bracelets and finger-rings of twisted wire, pins with conical or round heads, and frequent pins with rolled ends (Rollnadel), spectacle fibulae or fibulae with figure 8 loops, one specimen of a double looped violin-bow fibula, and flat bracelets with longitudinal ribs.

The majority of pottery shapes of the Hajdina burying place are to be considered as a typological legacy of the Slavonian culture. In the development of the shapes of single types we may trace certain tendencies of metamorphosis whereby single shapes, being characteristic for the earlier

Illyrian-Hallstatt culture on that territory, have developed. While watching this interesting transition of forms we ask: what relation is there between the representatives of the Slavonian culture and the representatives of the successive culture of the early Iron Age? When trying to answer that question on the base of typology we have several explanations. First: as to the mentioned typological relation and connection between the last Slavonian and early Iron Age culture we have to do only with a sedimentation of earlier forms which were included into the culture of the representatives of later periods with quite an original culture. These later forms were transformed on account of new tendencies of development into types which are represented at Hajdina, too. In such case we should have to do with two different ethnic groups whereof the later-arrived one would have taken over some forms from the earlier one on that territory, and transformed them in the long run in its own way. Then the tendencies that in our work have dictated the already mentioned formal metamorphoses would be the property and characteristics of the second ethnic group, and it would be this group that ought to be considered as the representative of the Iron Age culture on that territory. Second: the metamorphosis of a certain shape, e.g. from the Slavonian amphora with two small handles into a double-handled urn from the Hajdina burial place may be considered as a continuation of a shape undergoing a necessary and lawful development, respectively metamorphosis. In the case of continuity of forms undergoing a development in course of time, we must, however, expect a greater relation as to what ethnic group the representatives of cultural remains of the Hajdina and similar burial places belong. Beyond doubt it is possible that on a certain stage of development the representatives of the Slavonian culture had adopted a new element which definitely influenced the typical forms of the Slavonian culture; and it is just owing to the tendencies of the new element making their influence felt that in the long run they lost their originality. Only in that way the existence of the most elementary features of the Slavonian culture — which was preserved as a sufficiently convincing element, though degenerated in the transitional and first stages of the Iron Age — can be explained. Consequently the forms of the Slavonian culture were transformed under the influence of new tendencies and owing to the necessity of development into types of vessels which are characteristic of the so-called Hallstatt culture, or, better, of the later Iron Age culture of the Illyrians. This supposition refers, of course, only to our territory.

Owing to lack of data about the site the chronological definition of the Hajdina burial place is rendered rather difficult. The relative chronology would be the following: The graves of Hajdina are prior to the beginning of the burial place at Vače and Rifnik, except some elements that might be chronologically parallel or even earlier than the Illyrian-Hallstatt necropolis in Ljubljana (1948-49). They are sure to be later than the burial place at Pobrežje near Maribor, than the earlier graves from Titova ulica at Maribor,

than some graves from Sp. Radovanja, and than single specimens from Sv. Benedikt v Slovenskih goricah. The lower limit of absolute chronology is probably represented by the latest elements of the Hajdina burial place; these are not prior to Benacci II, i.e. to the period of the transition into 8th century. As to the number of graves and very different development of shapes in single specimens of pottery, the burial place might have originated during the transition into 9th century, admitting that some graves may be prior to that date.

From typological point of view, more especially on account of lack of iron in the graves of Hajdina, we may infer that the material of the Hajdina burial place is presenting a picture of the material culture of the transition between the Bronze and Iron Ages.

DVE NOVI NAJDBI ČELAD S SLOVENSKEGA OZEMLJA

Stano Gabrovec

Bogatim najdbam čelad s slovenskega ozemlja sta se v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno pridružili še dve novi. Obe sta slučajni najdbi, od katerih poteka ena po vsej verjetnosti iz našega že znanega arheološkega najdišča Valične vasi, druga pa iz Nevelj pri Kamniku, znanih le po paleolitski najdbi mamuta. Prvo je l. 1945. prodal Narodnemu muzeju advokat dr. Peršin, ki je kot najdišče navedel Zagradec,¹ kar je pa že naknadna zamenjava. Znano je, da je isto čelado že pred vojno neki kmet iz Žužemberga ponudil v nakup svetniku Sadnikarju v Kamniku in kot najdišče navajal žužembersko okolico. Kot najverjetnejše najdišče bo po vsej verjetnosti smatrati Valično vas, znano že dolgo po svojih prazgodovinskih najdbah. V Valično vas jo je lokaliziral že tudi W. Schmid. Čelada je iztolčena iz enega bronastega kosa.² Izdelana je v obliki klobuka s krajei, kot običajno

¹ Ko je bilo poročilo o čeladi že napisano, je izšla že l. 1942. napovedana Reineckova študija *Der Negauer Helmfund*, 32. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1942. (izšlo 1950.) str. 117—195, z 20 tablami izven teksta, ki na str. 147. in v dodatku str. 195. omenja tudi čelado, ki jo sedaj objavljam. Čelado bi morala publicirati skupaj še z nekaterimi drugimi Wiener Prähistorische Zeitschrift v 51. letniku 1944., ki pa do danes še ni izšel. Reinecke navaja, da je bila čelada ponujena v nakup Narodnemu muzeju v Ljubljani, ki pa je nakup odklonil in da se je zatem izgubila. WPZ navaja kot najdišče Žužemberk, W. Schmid Valično vas. — Reineckova študija je temeljno delo o tako imenovanem italško-etrusčanskem tipu čelade, v katerega spadajo tudi negovske čelade in obravnavani primer. Četudi po izidu tega dela objavljam kratek pregled problema, ki sem ga po izidu Reineckove študije lahko v mnogočem dopolnil, ne najmanj s podrobnejšim seznamom najdišč z našega ozemlja, seveda moj namen ni biti izčrpen — kdor bo znova načeljal problem, bo moral nujno poznati Reineckovo delo z izčrpnim gradivom in literaturo — ampak želim le pokazati nekatere različne poglede na problem.

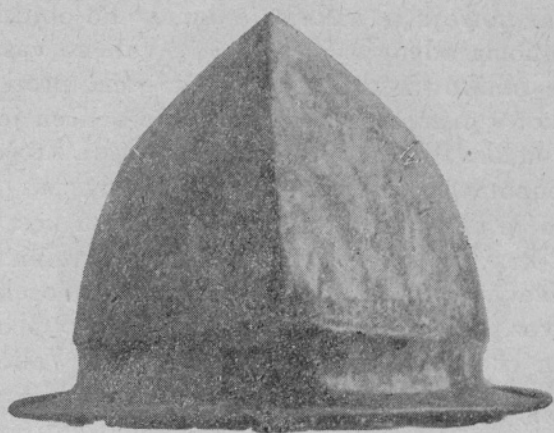
² Da so bile te vrste čelade izkovanе iz enega samega kosa, je bilo vse do zadnjih Reineckovih del v literaturi splošno mnenje, ki ga je v ostalem delil še tudi Reinecke v *Prähistorische Zeitschrift* VII (1915), 181. Sedaj navaja Reinecke za te vrste čelade, ki so delane gotovo v isti tehniki, da so bile vlite in nato še več ali manj tolčene. Univ. prof. M. Zumer in akademski kipar S. Dremelj, ki sem ju vprašal za mnenje, sta se oba izrazila za tolčeno tehniko. V kolikor dopuščata tudi vlivanje, bi šlo to le za grob osnutek, krajei in greben so bili gotovo izkovani. Obema se tudi na tem mestu za izraženo mnenje in svet najlepše zahvaljujem.

imenujemo to vrsto čelade. Vrh šture je iztolčen v oster greben, ki sega spredaj prav do vtisnjenega, povprečno 3 cm širokega pasu, s katerim je poudarjen prehod iz šture v krajce, zadaj pa se ostrina grebena izgubi že nekoliko preje. Vtisnjenost šture pred prehodom v krajce je imela izrazito praktičen pomen. Zadrževala je podlogo, da ni silila izpod čelade na obraz oziroma na vrat. Okrajec čelade je skoraj vodoraven, 3 cm širok, rahlo upognjen navzdol, razen zadaj, kjer je malenkostno zavihan navzgor. Okrajec se končuje v malo dvignjenem robu, ki je na spodnji strani navznoter zapognjen in v njega je vdolan edini posebej izdelani kos, ki prekriva spodnjo stran krajca. Ta kos je na notranjem robu zavihan navzdol in opremljen z luknjicami, v katere je bila pripeta podloga. Poleg tega nosi na vsaki strani spiralno zaviti držaji za jermen, ki je izdelan iz istega kosa kot nosilec podloge in s katerim si je vojak privezal čelado pod brado. Čelada je okrašena na prehodu iz stisnjenega dela v štulo s punciranimi krožci s piko v sredini in palmetami med krožci. Okrašeni so tudi krajci na posebej izdelanem kosu, nosilcu podloge, in sicer z dvojnimi pasom punciranih krožcev s piko v sredi. Vsa zunanja površina je gladko obrušena. Čelada je dobro ohranjena in lepo patinirana, vendar po precejšnjem delu površine oksidirana. Že za uporabe je bila na vrhnjem zgornjem delu zakrpana z 8 cm dolgo in 4,5 cm široko bronasto pločevino pritrjeno z zakovicami. Ker je ta na enem delu popustila, je bila ponovno pritrjena z zakovico in podložena z 2 cm dolgim in 1 cm širokim kosom pločevine. Obe popravili sta originalni, antični.

Čelada je visoka 20 cm. Zunanji spodnji premer je 27 oz. 29 cm, notranji 21 oz. 19 cm. Krajci so široki 3 cm, tehta 2 kg. V Narodnem muzeju je inventarizirana pod inventarno št. P 8001.

Druga čelada je bila izkopana na posestvu Remšaka v Nevljah pri Kamniku³ (katastrska mapa vasi Nevlje). Izkopal jo je l. 1928. delavec Kregar, ki je imel tedaj omenjeno parcelo v najemu. Po njegovi izjavi je ležala čelada približno 70 cm globoko in iz njegovega opisa sklepam na skeletni grob. Iz terena je razvidno, da moremo računati na plano grobišče, ne na

³ Čelado omenja že Reinecke l. c., 195. Tudi ta bi morala biti publicirana v WPZ 31 (1944), ki pa ni izšel.

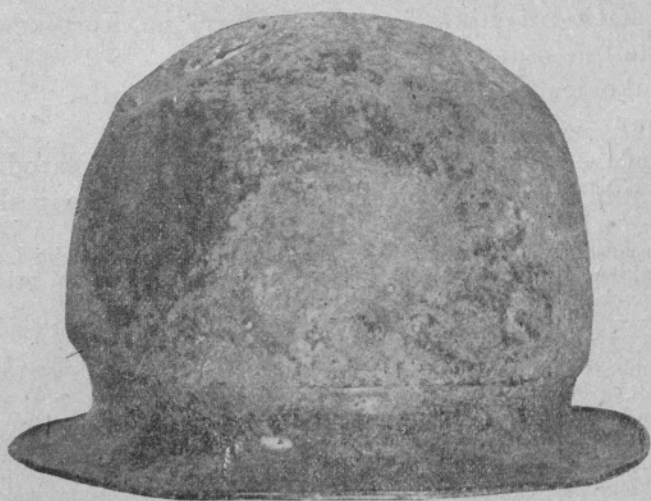
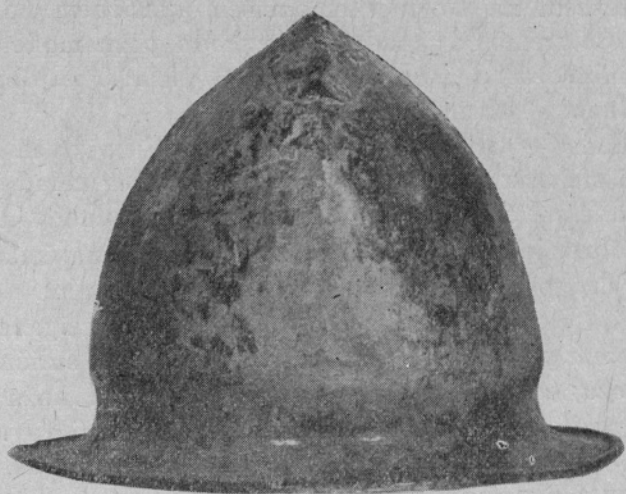
Čelada iz Valične vasi, od spredaj in od strani

gomilo v običajnem halštatskem smislu. V grobu sta bili poleg čelade še dve sulični osti in cevasta železna sekira, grob sam pa je bil delno prekrit oz. obložen s kamenjem. L. 1935. je najditelj čelado skupaj s spremnim materialom izročil svetniku Sadnikarju, v čigar muzeju se nahaja še danes.⁴ Po obliki in izdelavi čelada popolnoma odgovarja opisani iz Valične vasi, le da ima še izraziteje oblikovan greben, ker sta steni proti vrhu manj zaokroženi kot v primeru iz Valične vasi. Različen je okras. Nad vglobljenim delom teče pas punciranih dvojnih krožcev, zunanji krožec ni popolnoma sklenjen, pod njim pa pas pravokotnih žigov. Dobro je ohranjen tudi posebej izdelan kos, ki prekriva spodnji del krajcev in je nosil podlogo. Okrašen je s pasom trojnih krožcev, od katerih zunanja dva nista docela sklenjena. Držaja za vez, s katero so si pritrdili čelado pod brado, sta bila izdelana enako kot pri opisani čeladi iz Valične vasi; en držaj je odlomljen. Čelada je pokrita s plemenito patino, vendar na veliki površini, predvsem na vrhu, oksidirana. Na vrhu ima tudi nekaj recentnih raz, največja je 6 cm dolga.

Čelada je visoka 21 cm. Zunanji spodnji premer je 28 oz. 27 cm, notranji 21 oz. 20 cm. Širina krajcev je 3 cm, širina vglobitve 2,6 cm, spredaj v stiku z grebenom 3 cm; tehta 1795 g.

Opisani tip čelade se v literaturi običajno uvršča v italisko-etruski tip, ne da bi bil s tem niti tipološko niti kulturno etnično opredeljen. Imenovanje samo je nastalo že zelo zgodaj, še v času prevladovanja klasične arheologije, ki je rada navezovala vse pomembnejše najdbe na klasične narode, in pojmi izvenklasičnih kultur še niso bili oblikovani. V osnovi je to čelada v obliki klobuka s krajci, ki se z ozirom na oblikovanje krajcev in predvsem vrhnjega dela, štule, razhaja v različne deloma tudi razvojno pogojene podvrste. Opisani enogrebenasti primer je na Slovenskem najpogostejši tip prazgodovinske čelade mlajše halštatske periode. Po gostoti najdb se more meriti z njo le še približno istočasna dvogrebenasta čelada.

⁴ Večkrat izražen dvom o pristnosti te čelade je neutemeljen. Pavič je to razvidno že iz same izdelave, ki do zadnje podrobnosti odgovarja podobnim izdelkom, in drugič je v vasi sami še živ spomin na najdbo, ne samo pri najditelju, ampak tudi pri sosednem prebivalstvu. Tudi sedanji lastnik njive, kjer je bila čelada najdena, ki sicer o najdbi čelade same ni ničesar vedel, mi je omenil, da večkrat pri oranju naleti na kake zarjavele železne fragmente, posebej je omenil železno sekuro.

Čelada iz Nevelj, od spredaj in od strani

Današnje slovensko ozemlje kaže v okviru najdišč enogrebenaste čelade zaključeno in tipološko enotno podobo z izrazitim središčem na Dolenjskem, našem klasičnem halštatskem področju. Če gremo od zapada proti vzhodu, poznamo tele najdbe:

1. Tominčeva jama pri Škocjanu⁵ — osamela najdba.

2. Sežana⁶ — osamela najdba.

3. Solkan⁷ — dve čeladi. Najdeni sta bili v dveh skeletnih grobih, ki sta ležala drug poleg drugega. Poleg čelad sta bili v grobu še dve sulični osti, lonci in novci (nepoznani). Od najdbe je danes ohranjena v privatni zbirki samo še ena čelada in sulični osti, drugo je izgubljeno.

4. Idrija pri Bači.⁸ Čelada je bila najdena v žganem grobu št. 18. V istem grobu je bila najdena tudi železna sulična os, dva železna noža, eden od njiju z uhljatim ročajem, nožu podobno britvasto rezilo, vinjek, železna kosa, dve železni rovnici, plug in plužni nož, železna lopata, štirirobna železna palica, poznolatska fibula s trakastim locnjem in fragment podobne fibule, bronasta sponka, bronasta skodela. V isti nekropoli, v grobu št. 25, je bil najden tudi bronast kipec, ki nosi podobno čelado s širokim pasasto razširjenim robom krajcev.

5. Kamen pri Rikarji vasi ob Dravi na Koroškem⁹ (Stein im Jauntal) — osamela najdba.

6. Lukovica pri Domžalah¹⁰ — osamela najdba. (Nar. muzej v Ljubljani, inv. št. P 6290.)

7. Vače — dve čeladi istega tipa; prva je v Narodnem muzeju v Ljubljani (invent. št. P 66); najdena je bila v skeletnem

⁵ Marchesetti, Mitt. d. Zentralcomm. 15 (1889), 136; Reinecke l. c. 141. Navajam le glavno literaturo, podroben seznam literature se dobi pri Reinecku.

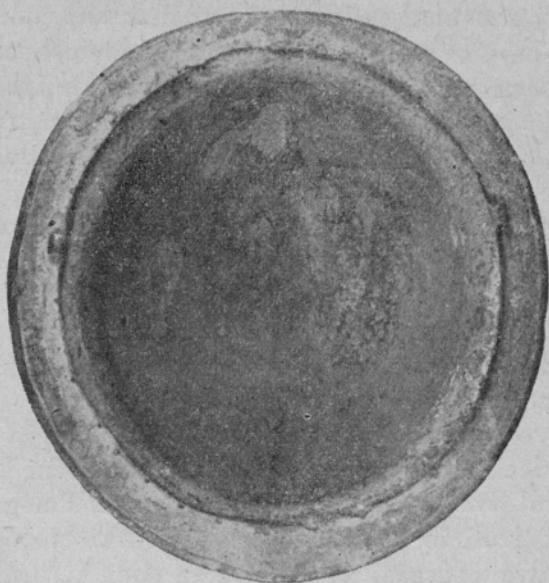
⁶ Reinecke l. c. 141.

⁷ Reinecke l. c. 195. (Nachschrift). Tudi ta najdba bi morala biti publicirana v WPZ 31 (1944).

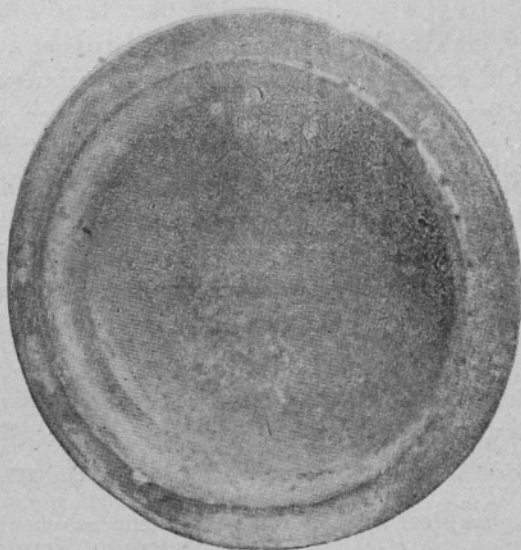
⁸ Szombathy, Das Grabfeld zu Idria bei Bača, Mitt. d. Prähist. Comm. 1 (1905), 320 s. in 356 s.; Reinecke l. c. 141 s.

⁹ Reinecke, Carinthia 131 (1941), 284 s.; Reinecke l. c. 140 s.

¹⁰ Točno najdišče je hrib Kopa ob drž. cesti med Lukovico in Krašnjo blizu naselja Trnjava. Najdena je bila že v začetku 19. stol. Kot najdišče se citira zelo različno: Podpeč pri Brdu, Trnjava (Ternawa pomotoma poročata kot o fragmentu, dasi je v resnici čelada odlično ohranjena. Nastala je torej kopica imen in nejasnosti. Izbral sem si ime najdišča Lukovico, dasi v literaturi ni najpogostejša, ker je najbližji večji kraj. O najdbi sami cfr. Hochstetter, Präh. Ansiedelungen und Begräbnisstätten in Niederösterreich und in Krain, 3. Bericht, str. 10. (Aus dem 80 Bd. der Sitzb. d. k. Akad. d. Wissenschaften 1879.); Müllner, Typische Formen, Taf. XXXIII, št. 8.; Reinecke l. c. 146 s.

Čelada iz Valične vasi, od spodaj

Čelada iz Nevelj, od spodaj

grobu skupaj z dvema sulicama.¹¹ Druga z napisom v severno-italskem alfabetu se nahaja v Kulturnozgodovinskem muzeju na Dunaju.¹² Točen sestav najdbe ni znan, vendar izhaja po vsej priliki tudi ta iz kakega skeletnega tamkajšnjega groba. Skupaj s čelado je dunajski muzej prejel tudi tipičen mladohalštatski material.

8. Magdalenska gora — tri čelade. Prvo je izkopal l. 1893. Pečnik.¹³ V skeletnem grobu (grob 1 po inventarju dunajskega muzeja) sta bili poleg čelade še dve enostavni certoški fibuli, dve certoški fibuli na samostrel, dve trakasti fibuli z okroglim diskom na glavi, enostaven bronast opasač, dve cevasti sekiri in ena z ušesom, štiri sulične konice, zakrivljen nož.

Drugi dve¹⁴ sta iz 29. groba gomile št. 5, ki jo je izkopala vojvodinja Mecklenburg. Grob 29. je bil središčni grob gomile, ki je vseboval dva skeleta s pokopom konja. Poleg obeh čelad so položili v grob še železni zgodnjelatenški meč, dve železni sulični osti, dva opasača, od katerih je eden figuralno okrašen (Treasures of Carniola, plate VIII) s pripadajočimi obročki okrogle in zankaste oblike. V istem grobu je bila najdena tudi rebrasta cista s fragmentarno ohranjenim, ornamentiranim pokrovom, večja situla, dva bronasta kotlička (lebetes) z ročaji, eden z ravnim, drugi s tordiranim. Od okrasa je bilo v grobu le nekaj prstanov, steklenih biserov in velik bronast žebelj s kroglasto glavico. Od konjske opreme so bile v grobu uzde z bronastimi diski in gumbi križaste oblike (Treasures of Carniola, plate VIII).

9. Iz izkopavanja vojvodinje Mecklenburške sta še dve enogrebenasti čeladi, ki ju je darovala cesarju. Wilhelmu in sta danes v berlinskem muzeju.¹⁵ Spadata v skupino izkopanin, v sklopu katerih je bil najden tudi znani oklep z dvogrebenasto čelado (sedaj v Berlinu). V skupini je še tudi mnogo drugega

¹¹ Deschmann-Hochstetter. Prähist. Ansiedelungen und Begräbnisstätten in Krain. I. Bericht, str. 18. (Aus 42. Bd. der Denkschr. d. mathem.-naturw. Classe d. k. Akad. d. Wissenschaften, Wien 1879; Müllner, Typische Formen, Taf. XXXIII, št. 7.; Reinecke l. c. 145.

¹² Archäologischer Anzeiger 1892, 54 s.; Reinecke l. c. 145.

¹³ Hoernes, WPZ 2 (1915), 98 s. Reinecke te zaradi spremnih najdb zelo važne čelade v svojem sicer zelo podrobnem seznamu ne omenja. Skico Pečnikovih izkopavanj cfr. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 3 (1893), 2.

¹⁴ Treasures of Carniola 1934, 77 s. z barvno sliko; Reinecke l. c. 147 s.

¹⁵ Reinecke l. c. 146.

značilnega dolenskega halštatskega inventarja. Najdišče je verjetno št. Vid pri Stični.

10. Brezje pri Mirni peči.¹⁶ V 16. grobu 7. gomile je Pečnik našel enogrebenasto čelado skupaj z dvema bronastima situlama, dvema suličnima ostema, dvema lončenima posodama in štirimi lesenimi okroglimi ploščicami, okovanimi z bronom. Ostrogo in ostale predmete, ki jih Reinecke še pripisuje temu skeletu, Hoernes izrečno pripisuje drugemu grobu, dasi tudi ostroga sama ni ovira, da ne bi mogli grob staviti v mlajšo halštatsko periodo. V isti nekropoli je bila najdena tudi bronasta čelada s polkroglasto štulo in dvema ptičema na vrhu, med katerima je tekla perjanica. V katero vrsto spada, je na podlagi Pečnikove kratke notice nemogoče določiti.

11. V Toplicah pri Novem mestu¹⁷ je Pečnik pri kopanju gomil našel v 5. gomili dve enogrebenasti čeladi. V prvem grobu, ki ga Pečnik opisuje kot grob poglavarja, je bil ob skeletu položen še velik lonec ob glavi, nad koleno je stala strta situla, najdeni pa sta bili še dve sulični osti, skleda, razjeden bronast pas, dve fibuli (vrsta ni navedena), čelado samo pa je imel skelet pod koleno. Po Rutarjevem poročilu, ki podaja točno tudi globinske in horizontalne mere groba, je bil skelet pokrit z ogromno množino kamenja, za tri vozove, kot pravi Rutar. Druga čelada je bila najdena v dvojnem grobu moža in žene. Mož je imel poleg čelade še dve sulici, sekiro, štirioglato pušično ost in ob nogah dve vitki situli mlajše razvojne faze. Žena pa je imela jantarjeve jagode, votle zapestnice in fibule (vrsta zopet ni navedena).

12. Libenska gora pri Vidmu.¹⁸ O čeladi, ki jo danes hrani dunajski muzej, nimamo nobenih podatkov, tako da so nam okoliščine najdbe nepoznane. Brez dvoma pa spada v sklop pretežno mlajših halštatskih nekropol s področja Libenske gore in Stare vasi pri Vidmu. Tu sta kopala Pečnik in Gurlitt; po različnih muzejih v Ljubljani in na Dunaju leži bogato, večinoma še ne publicirano gradivo iz tamkajšnjih nekropol.

¹⁶ Hoernes, WPZ 2 (1915), 106 s.; cfr. še Pečnik IMK 4 (1894), 112 (čelada z bronastima ptičema); Reinecke l. c. 149.

¹⁷ IMK 8 (1898), 102 s.; Reinecke l. c. 149 s.

¹⁸ Reinecke l. c. 153.

13. V Naravoslovno-historičnem muzeju na Dunaju je ohranjena še ena čelada, katere najdišče je sicer neznano, a se zanjo domneva, da je s slovenskega ozemlja. Spremnih podatkov ni.¹⁹

14. Ženjak²⁰ v Slovenskih gorica. Slovita najdba 26 čelad iz l. 1811. Njih podrobno zgodovino je napisal Reinecke v naj-novejšem citiranem delu. Danes je po Reinecku ohranjenih 23 čelad,²¹ večinoma v muzejih v Gradcu in na Dunaju, kjer je tudi znana čelada s prvim germanskim napisom; ena izmed njih je v Ljubljani (Narodni muzej, inv. št. P 6291.). Kot najdišče se običajno napačno navaja bližnja Negova v Slovenskih gorica.

15. Čungar pri Cazinu v Bosni.²² Čelada je bila najdena ob nogah skeleta. Kot grobni pridatki se omenjata še dva železna predmeta nejasne uporabe, morda ročaja kake posode.

Če podrobneje analiziramo teh 43 ohranjenih čelad s slovenskega ozemlja, katerim priključujem še najdbo iz Bosne, ne upoštevam pa danes izgubljene čelade, dobimo dokaj enotno podobo, ki je sicer daleč od neke uniformirane serijske izdelave, kaže pa vendar izrazite podobnosti, ki jih lahko vežemo samo na izdelke najdene na slovenskem ozemlju. Tipološko je za današnje slovensko ozemlje karakterističen primer čelade z enostavnim nepoudarjenim grebenom in s krajci, ki so na zunanjem robu enostavno zapognjeni navznoter brez pasasto razširjenega roba, tako kot nam to kažeta n. pr. opisani čeladi iz Valične vasi in iz Nevelj pri Kamniku. Ta zaključek krajcev je karakterističen prav za čelade na našem ozemlju, saj jih ima od 43 najdenih čelad tega tipa tako oblikovane krajce 39. Istovrstne in istodobne

¹⁹ Reinecke l. c. 153 s.

²⁰ Najdba se omenja zelo pogosto, glavna literatura je zbrana v citirani Reineckovi študiji. Zadnje delo o germanskem napisu, ki je ohranjen na 22. čeladi po Reineckovem seznamu, je Arntz, *Handbuch der Runnenkunde*, Haale-Saale, 1944, str. 59 s.

²¹ Za 21 čelad je gotovo, da izhajajo iz najdbe v Ženjaku. 2 čeladi (št. 12 in 23 po Reineckovem seznamu) je Reinecke pridružil tej skupini le na podlagi zunanjih podobnosti, predvsem zaradi enake patine. Taki argumenti so nezadostni, predvsem še za čelado št. 23 po Reineckovem seznamu, ki se nahaja sedaj v Berlinu. Ta čelada s poudarjenim grebenom, cristo, je omejena le na zapadnoalpsko področje, na vzhodnoalpskem bi bil to edini primer. Mislim, da enaka patina in še druge podobnosti čisto zunanjega značaja brez vsakršnih drugih podatkov še ne dokazujejo zadostno pripadnost te čelade k skupini iz Ženjaka. Gotovo ne toliko trdno, da bi jo lahko smatrali za dovolj trdno bazo, iz katere bi lahko izvajali nadaljnje zaključke. Zato je v nadaljnjem ne upoštevam.

²² Fiala, *Über einige Wallbauten in nordwestlichen Bosnien*, WMBH 4 (1896), 94 s.; Reinecke l. c. 150 s.

čelade tega tipa izven slovenskih najdišč takega robu krajcev sploh ne poznajo. Običajen je pa pri starejših čeladah v obliki klobuka s kraji in deloma tudi pri nekaterih istodobnih drugega tipa. Na ta moment, ki ga tu le ugotavljam, se bomo pri vprašanju tipološkega razvoja še povrnili. Čelada te vrste ima lahko spredaj in zadaj gumb oz. zanko za pritrditev perjanice, pogosto stoji gumb spredaj, zanka pa zadaj. Gumbi oz. zanke za perjanico so tipološko stare in verjetno pod vplivom čelade z dvema grebenoma, kjer jih imamo redno, in predstavljajo njen tipološko sestaven del. Čelade imajo v večini primerov ornament, ki stoji običajno nad vglobljenim delom in na posebej izdelanem kosu, ki je prekrival spodnji del krajcev in služil za pritrditev podloge. Tudi ornament je vezan na razmeroma zelo omejeno število motivov. Najpogostejši je okras, kot ga nosi čelada iz Valične vasi, to so puncirani krožci s piko v sredini in palmetami med krožci, na posebej izdelanem kosu pa imamo dvojni pas vtisnjenih krožcev s piko v sredini. Ta varianta v celoti odgovarja okrasu čelade iz Vač v ljubljanskem muzeju. Mesto krožcev s pikami imamo tudi dvojne koncentrične krožce ali spirale, zelo sklenjene, tako da dajejo vtis koncentričnih krožcev. Mesto palmet se dobe še razni pravokotni žigi, ki so včasih šrafirani, redkeje so šrafirani trikotniki. Običajno se na zgornjem pasu nad vglobitvijo vežejo palmete oz. pravokotni žigi s krožci oz. spiralami, lahko so pa tudi krožci sami, kot je to običajno na posebej izdelanem kosu, nosilcu podloge. Pri čeladah s pasasto razširjenim robom krajcev je okrašen tudi ta pasasto razširjeni del. Čelade, ki imajo poudarjen greben, tako imenovano cristo, imajo okrašeno tudi to, običajno z valovnico. Neznatne so tudi variante v držajih, kamor so pritrjevali trak, s katerim so si zavezali čelado pod brado. V večini primerov so držaji izdelani iz istega kosa kot nosilec podloge, dobimo pa tudi posebej z zakovicami pritrjene zanke. V celoti so vse te variante, ki bi jih nekaj lahko še našeli, malenkostne in nevažne; tudi večja ali manjša zaobljenost štule, ki bi sama po sebi lahko sicer kazala na večjo ali manjšo zvezo s starejšim polkroglastim tipom, nima v naših primerih več razvojnega pomena, ampak kaže le na individualno izdelavo, ne da bi kakor koli mogli razločevati posamezne delavnice. Kljub precejšnji podobnosti posameznih čelad, o kakem duplikatu vendarle ne moremo govoriti. Važ-

nejša je druga inačica te čelade, ki je na slovenskih tleh zastopana le v štirih primerih (dve iz negovske najdbe, čelada z Libenske gore in en primer iz neznanega najdišča), to je čelada s pasasto razširjenim robom krajev, kar označuje Lipperheide v svojem katalogu kot »Krempe«. V tem primeru krajec čelade ni enostavno uvihan navznoter, ampak je razširjen tako, da tvori bolj ali manj ozek pasast rob. Ta inačica je važna zaradi tega, ker je značilna za vse italške čelade, ki najbolj odgovarjajo najdbam z našega ozemlja z enostavno uvihanimi krajci, in le iz te vrste, imenujmo jo italško v nasprotju z vzhodnoalpsko, ki pasasto razširjenega robu krajev redoma ne pozna, je nastala še tretja, ki ima greben poudarjen s tako imenovano cristo. Ta tretji tip bi bil pri nas izpričan le v 23. čeladi iz Ženjaka po Reinecku. Pripomniti pa je treba, da je Reinecke to čelado spravil v sklop negovske najdbe dosti samovoljno in brez dokazov. Verjetno v njega ne spada, ker bi bil to sicer edini primer inačice pri nas, ki je sicer omejena le na zapadno-alpsko področje. Če torej na kratko povzamemo, imamo med tako imenovanimi čeladami italško-etrusčanskega tipa v zaključnem razvoju tri inačice.

1. Inačica z enostavnim nerazširjenim robom krajev (vzhodnoalpska inačica, ki je omejena le na slovensko ozemlje in Čungar v Bosni).

2. Inačica s pasasto razširjenim robom, ki jo pri nas poznamo le v štirih primerih (italška inačica).

3. Inačica s pasasto razširjenim robom krajev in poudarjenim grebenom, ki je pri nas sploh ni (zapadnoalpska inačica). To so tri zaključne variante tega tipa, od katerih je tretji razvojno očitno najmlajši.

Tretja inačica s poudarjenim grebenom je prav tako kot vzhodnoalpska krajevno razmeroma jasno omejena in sicer na zahodnoalpsko področje, približno na linijo med prelazom Sv. Bernarda in vzhodno Švico. Glavni najdbi sta dve čeladi iz Giubiasca²³ (vzhodno od severnega dela Lago Maggiore), nekropole, ki začenja v mlajšem halštatskem obdobju in sega tudi še v začetek rimskega carstva. Ta prehod pod dokončno rimsko nad-

²³ R. Ulrich, Die Gräberfelder in der Umgebung von Bellinzona, Kt. Tessin, 1914 (Kataloge d. Schweiz. Landesmus. 1, 2) 294 s. Citiram po Reinecku l. c. 154 s.

oblast je zaradi svojstvenosti razvoja teh odmaknjenih krajev enako nejasen kot često pri nas. Po Reinecku sta obe čeladi tako iz groba 262 in 119 že cesarskodobni. Do Ulrichove publikacije, ki datira grobova v znatno starejšo dobo, a je ni v Ljubljani, je težko zavzeti stališče. Če spadajo vsi pridevki, kot jih navaja Reinecke za grob 262, kar nekateri dvomijo, dejansko v ta grob, je njegova datacija pravilna; vsekakor pa je možna za grob 119, vsaj teoretično, in več kot teoretično se le na podlagi po Reinecku naštetega materiala ne da govoriti, tudi še starejša datacija. Kajti razna lokalna keramika provincialno latenskih form je prav v podobnih najdiščih, kot je Giubiasco, zelo dolgotrajna v svojih formah. Če je v nekem grobu datirana n. pr. z rimsko *terro sigillato*, velja ta datacija samo za ta določen primer; ne moremo pa še o tej provincialno latenski keramiki vedno govoriti kot o rimskodobni, kadar ni podrobneje določena z drugim rimskodobnim predmetom. To prav po istem principu konservativnosti, katerega običajno uporabljamo v obratnem sklepanju. Konkretno je to primer za Reineckova izvajanja glede groba 119, v katerem je bila najdena čelada s *cristo*. Tu imamo med drugim čašo z lijakastim vratom latensko provincialne forme, ki je bila najdena tudi v grobu 116 skupaj s *terro sigillato*. Grob 116 v tem primeru dokazuje samo, da je lahko tudi grob 119 istočasen z grobom 116, ne pa da mora biti. To je pa v našem primeru važno. Ne trdim namreč, da obravnavani primer čelade ne bi mogel spadati tudi še v avgustejsko dobo, toda izključujem možnost, da spada le v avgustejsko dobo. Poleg tega pa slično kot v Idriji pri Bači tudi v Giubiascu ni vedno računati že na rimsko okupacijo, kadar naletimo na kak rimski element, ampak se ga da pogosto zadovoljivo razložiti s trgovskimi zvezami, za katere nam antični pisatelji poročajo, da so obstajale. Istovrstne čelade s *cristo* so bile najdene na tem področju še v Daoni, Sanzenu (vsaj dva kosa), Churburgu iz Obervintschgaua, v Tartschu (Obervintschgau), iz Obervintschgaua so poznani še nadaljnji, ne ožje določeni fragmenti čelad te vrste, v Innsbrucku (ena fragmentarno ohranjena, druga cela) in v Igisu pri Churu.²⁴

²⁴ Lipperheide, *Antike Helme*, München 1896, 213—215 št. 469—471 (Daone in Judikarien); 210—211 št. 205, 472 (Churburg in Vintschgau); 212 št. 460 (Innsbruck); 209 št. 15 (Igis pri Churu); Reinecke l. c. 157 s.

Mislim, da ni samo slučaj, da spadajo vse našete čelade, v kolikor niso osamele najdbe, v okvir prazgodovinskih postojank. Zaradi pomanjkanja dobro dokumentiranih najdb s spremnim materialom, ali pa zaradi nezadostnih publikacij, nam je sicer težko določiti točno, kdaj se je ta prehod iz enostavnega grebena v poudarjenega izvršil, domnevati moremo le, da razmeroma kmalu po certoški periodi, ker crista ne predstavlja tipološko bistvenega premika, najdbe same so pa tudi iz takih najdišč, ki ta čas dopuščajo. Stara mnenja, ki datirajo čelado s poudarjenim grebenom v 4. oz. 3. stol., in Reineckovo, ki jo datira izključno le v avgustejsko dobo, bi modificirali tako, da bi dopustili čas od 3. stol. pa do avgustejske dobe. Taka datacija tudi odgovarja odmaknjenemu položaju najdišč, kjer so se konservativno ohranjale stare forme; popolnoma neverjetno pa je, da bi ustvarjali nove samostojne forme prav v času, ko so prišli pod rimsko nadoblast, kar je brez dvoma predstavljalo za nosilce največjo ekonomsko krizo, ki ni dopuščala razcveta, v izdelovanju orožja še celo ne. To je, mislim, jasno za vsakogar, ki ima le nekaj predstave o tem, kaka je bila rimska okupacija.

Skupni izvor dveh tako sličnih variant, kot sta zapadnoalpska s poudarjenim grebenom in pasasto razširjenim robom krajcev in vzhodnoalpska z nepoudarjenim grebenom in enostavno uvitimi krajci, dve varianti, ki sta kljub svoji sorodnosti omejeni na razmeroma zelo oddaljena področja in ki se med seboj ne mešata, nam je nujno iskati na nekem tretjem področju, ki je v našem primeru tako geografsko kot kulturno jasen, to je v Italiji.

Italija, in to ne Italija odmaknjenih gorskih predelov in dolin, je matica celotnega tako imenovanega italsko-etrusčanskega tipa in zato nam je tu najlažje začeti tudi predzgodovino in razvoj tega tipa.

Na začetku vrste²⁵ stoji preprosta čelada v obliki klobuka, ki se začenja javljati že na koncu 7. stol. in nato nadaljuje preko vsega 6. stol. v 5. stol. Po vsem videzu prevladuje preprosta for-

²⁵ Najboljši pogled v razvoj dobimo še vedno v Lipperheide, Antike Helme, kjer je zbrano mnogo gradiva, čeprav še daleč ni popoln. Cfr. še Schröder, Die Freiherrlich von Lipperheidische Helm-Sammlung in den k. Museen zu Berlin, Archäolog. Anzeiger 20 (1905), 15 ss.

ma v Picoenu. Dumitrescu²⁶ omenja 30 takih čelad s picoenskega ozemlja (Novilara, Ripatransone, Cupramarittima, Recanati, Belmonte, Numana, Fermo, Pergola, Montegiorgio, Marsia itd. Od tod se je razširila tudi v nepicoenske kraje, kot Citta di Castello v Umbriji, Seste Calende, Forli idr.). Omeniti je seveda treba, da omenjena najdišča ne predstavljajo niti po formi niti po starosti istovrstnih čelad. Nekatera najdišča bomo pozneje še posebej omenili. Večkrat se čelada v obliki klobuka s krajci družijo s starejšimi tipi čelade, najpogosteje s čelado stožčaste forme (Novilara; v Narodnem muzeju v Ljubljani imamo stožčasto čelado iz Gorenjega sela pri Vrhpolju v Gorjancih, inv. št. P 4405, Müller, *Typische Formen*, Taf. XXXIII, št. 5). Že na začetku klobukastega tipa s krajci imamo dve vrsti. Prva je sestavljena iz več bronastih plošč, ki so med seboj spete z zakovicami — ena taka že razvitejša, mlajša, sestavljena iz petih kosov, je bila najdena tudi na Vačah²⁷ — druga, ki je nastala najbrže nekoliko pozneje pa je že v začetku iztolčena iz enega samega kosa. Sestavljene čelade so redno iz tanjše bronaste pločevine podložene z usnjem, ki ima tu še svoj prvotni zaščitni pomen, saj je tanka pločevina le slabo varovala pred udarci. Njihova razvojna pot gre od ozkih, nepoudarjenih in ne v ostrem kotu se odvajajočih krajev do širokih, ki stoje pravokotno na štulo. Njen spodnji del pred prehodom v krajce se nekoliko zoži, vendar ta zožitev ni niti tako izrazita niti tako nujna kot pri čeladah izdelanih iz enega samega kosa. Večkrat je samo nakazana. Vaški primer sestavljene čelade te vglobitve nima. Ena mlajših in sicer tega tipa so dvogrebenaste čelade,²⁸ pri nas so ti grebeni redoma iztolčeni iz štule. V zadnji fazi so te čelade pri nas vedno sestavljene samo še iz dveh kosov: posebej iz štule z grebenom in posebej krajci, ki so nanjo z zakovicami pritrjeni. Med obema grebenoma so stavliali perjanico: spredaj in zadaj imamo nastavke, večkrat v obliki konjička, kamor so jo zapeli. Tudi na vrhu sta še po-

²⁶ Dumitrescu, *L'età del ferro nel Piceno* (9129). Citirano po *Monumenti antichi* 35, 340.

²⁷ Hochstetter, *Die neueste Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain*. Denkschriften math.-naturw. Cl., Wien, 47 (1883), 182 s..

²⁸ Najdbe dvogrebenastih čelad so na naših mladohalštatskih najdiščih zelo pogoste in redoma spremljajo najdbe enogrebenastih. V Narodnem muzeju imamo dvogrebenaste čelade iz Vač, Magdalenske gore, Družinske vasi pri Šmarjeti. Neprimerno večje število dvogrebenastih čelad z našega ozemlja je po avstrijskih muzejih.

gosto ohranjena nastavka, večkrat v obliki krilatih figur, med katerima je tekla perjanica.

Čelada skovana iz enega samega kosa prav tako razvija krajce, ki postajajo širši in pravokotno odklonjeni od štule, začenja se javljati vglobitev med krajci in štulo. Primer take starejše stopnje je n. pr. enogrebenasta čelada iz Hallstatta.²⁹ Polkroglasta štula se začenja umikati grebenasto zaključeni in kot smo videli, je v tipološko končnem razvoju ta greben celo poudarjen. Spredej in zadaj imamo pogoste držaje za pritrditev perjanice, prav tako včasih še na vrhu, vendar vse to se počasi izgublja, pri čeladi s cristo so že popolnoma nepotrebni in dejansko odpadejo, in prav ta tip čelade se v svojem končnem razvoju razvije v izrazito praktično vojno čelado, ki služi dejansko in predvsem za uporabo in ni le paradni kos. Če je v začetku, vendar že v mlajši halštatski periodi, pogostejša čelada z dvema grebenoma kot enogrebenasta, se to razmerje pozneje izpremeni in v 1. stol. se ohrani samo še enogrebenasta. Značilno in važno je, da imamo pri nas od čelad s polkroglasto štulo le starejše primere iz 5. stol. nikakor pa ne mlajših. Vzrok je, kot bomo videli, v tem, da se na eni strani uveljavi izdelava v domačih delavnicah, na drugi pa prekine tisti plodni stik z Italijo, ki ga poznamo iz dobe Certose. V Italiji se vzporedno z grebenasto čelado dolgo ohrani še polkroglasta, ki je dopuščala tudi okrasu večji razmah. Čelade s polkroglastim klobukom so bile najdene tudi še na bojišču pri Kanah.³⁰ Prav tako poznamo iz Italije bogato ornamentirane čelade te vrste. Dobimo jih predvsem na etruščanskem ozemlju, vendar je prav tu literatura zelo skromna s podatki o najdiščih. Okras je še v strogem stilu 6. stol., mlajši kosi z ornamentiko v obliki vitic pa segajo tudi še v 4. in 3. stol.³¹

V okviru tega skopo nakazanega razvoja imamo trdno postojanko, ob kateri se moramo ustaviti. To je Hieronova čelada, ki je bila najdena l. 1817. v Olympiji in je danes v Britskem muzeju v Londonu.³² Čelada stoji prav na pragu razvoja, ki že neposredno uvaja v čelade, ki jih prvenstveno obravnavamo.

²⁹ Sacken, *Das Grabfeld von Hallstatt*, Wien 1868, str. 43.

³⁰ Richter, *Greek, Etruscan and Roman Bronzes*, New York, 1915, str. 419.

³¹ Schröder l. c. str. 27.

³² Lipperheide, *Antike Helme*, str. 170 št. 235, napis 558.; Reinecke l. c. 163 z nadaljnjo literaturo str. 127 op. 15.

Čelada že kaže vglobljen pas med štulo in krajci, začenja se javljati greben, ki je pa komaj skromno nakazan, krajci so v primeri s pozneje običajnimi ozki. Čelada nosi napis, ki nam pove, da je čelado daroval Hieron Olimpijskemu Zevsu v zahvalo za zmago nad Etruščani pri Kanah l. 474. pr. Kr. V začetku 5. stol. imamo torej čelado, ki ni sicer neposredna paralela tem, ki so bile najdene na slovenskem ozemlju, je pa do njih le še kratka razvojna pot. Zelo blizu Hieronovi čeladi stoje čelade iz S. Maria Maddalena di Cazzano vzhodno od Bologne, nadalje fragment čelade iz Certose,³³ ki kažeta na krajce s podobno ozko zaključenim robom kot poznejša vzhodnoalpska varianta italsko-etruščanskega tipa. V tem času se pa že tudi pojavljajo čelade s pasasto razširjenim robom krajcev, kot jih najdemo v etruščanskem grobu v Vulcih, nadalje čeladi iz Dovadole južno-vzhodno od Forlija in v Forliju samem in v Numani.³⁴

Stopnjo razvoja iz 5. stol. kažejo tudi upodobitve čelad v umetni obrti na situlah in opasačih, naj omenim tu le bolognsko in vaško situlo in opasača iz Vač in Magdalenske gore, kjer je pa iz razumljivih vzrokov težko določiti točno, za katero varianto gre. V tej zvezi je treba omeniti še tudi kipec iz groba 25. iz Idrije pri Bači, ki nosi čelado s pasasto razširjenim robom. Grob spada v starejšo periodo nekropole. S temi nekaj primeri pa slika te vrste obrambnega orožja v Italiji še daleč ni izčrpana. Tudi je to naloga, ki že prestopa naš okvir. Kajti v Italiji imamo v tem času zelo pisano podobo, ki znanstveno še ni obdelana³⁵ in ki jo od tu obdelati tudi ni mogoče, dasi bi znanstvena razčlenitev in opredelitev italskega materiala tudi nam odkrila marsikateri zanimiv in važen moment. V tej zvezi je le omeniti skoraj gotov import čelade iz Tržišča pri Cerknici³⁶, na že omenjeno sestavljeno čelado iz Vač, čeladi iz Magdalenske gore,³⁷ po formi

³³ Reinecke l. c. 164.

³⁴ Reinecke l. c. 165 s.

³⁵ Cfr. Lipperheide, *Antike Helme*, 160 št. 240; 161 št. 259; 162 št. 337; 165—164 št. 424b in 424a; 166—167 št. 415a in 415b; 171 št. 89; 173 št. 462; 181 št. 290; 182 št. 354; 183 št. 87; 188 št. 289; 189 št. 229a; 192—193 št. 418a in 418b; 194—195 št. 414a 414c; 197 št. 319; 199 št. 107; 200 št. 27; 201 št. 468; 202 št. 82; 203—204 št. 252c in 250a; 205 št. 320; 207 št. 252a; 220 št. 351. Često pri teh najdbah, katerim bi lahko pridružili še marsikatero drugo, nimamo ne potrebnih podatkov o spremnem materialu niti podrobnosti, kje in kako so bile najdene.

³⁶ Schmid, *Jahrbuch für Altertumskunde* 4 (1910), 108 s.

³⁷ Reinecke l. c. 166.

podobni oni iz Tržišča pri Cerknici, ki ju hrani prazgodovinski seminar univerze na Dunaju, o katerih pa ni točnih podatkov, kje in kako sta bili izkopani. Sem spada še marsikateri kos iz naših prazgodovinskih nekropol, ki je bil izkopan na koncu 19. in v začetku 20. stol., ki pa je bil zaradi slabe ohranjenosti zavržen, ali pa se skriva kje po avstrijskih muzejih na Dunaju ali v Gradcu. Marsikatera kratka notica Rutarja ali Pečnika v Izvestjih iz teh let nam da to slutiti, da si danes nimamo s kratko notico kaj početi, ker je znanstveno nezadostna. Omenil sem že čelado z okroglo štulo iz Brezij, ki verjetno spada v ta okvir. Ti kosi so prišli k nam po vsej verjetnosti za viška zvez naših krajev z Italijo, to je v certoški dobi, morda kak primer tudi za Arnaldi periode s čimer se skladata tako tipologija čelad kot spremni grobni material. V oči pade dejstvo, da imamo v teh importiranih primerih povsod le čelado z enostavno uvihanim robom krajev, ne pa pasasto razširjenim. Suponirati moramo, da italške pokrajine, s katerimi smo imeli prvenstveno zveze, takrat tega pasasto razširjenega robu krajev še niso poznale, ali pa vsaj v močno podrejeni meri. Deloma nam to potrjuje že material, ki ga poznamo (čeladi iz Certose in S. Maria Maddalena di Cazzano z enostavno uvitimi kraji v nasprotju s pasasto razširjenimi, ki spadajo na etruščansko področje). Popolnoma pa si zaradi nerazčiščene problematike v Italiji sami, vendar ne moremo še jasno razložiti tega dejstva. Morda je pasasto razširjen rob krajev nastal v Etruriji in je v venetske kraje prišel šele pozneje. Vsekakor je dejstvo, da so čelade s polkroglasto štulo brez grebena na slovenskem ozemlju, ki so po vsej verjetnosti import, dosledno brez pasasto razširjenega robu krajev, da si je v Italiji ta varianta že zastopana. Na podlagi teh importiranih kosov, ki so služili kot nekak prototip, je kmalu nato, prav za časa Certose razživela obrt v naših krajih nadaljevala in se samostojno uveljavila, ko je tesna zveza s severno Italijo, kot jo izkazuje certoška perioda, z začetki keltskih vpadov prenehala. Mislim, da si na ta način zadovoljivo razrešimo na eni strani podobnost tipa in na drugi vendar samostojno varianto v okviru enogrebenaste čelade italjsko-etruskega tipa. Ko je v Italiji že skoraj popolnoma prevladala čelada s pasasto razširjenim robom krajev, je bila na eni strani zveza z Italijo že razrahljana in na drugi lastna obrt že toliko razvita, da se

ta zadnji tip ni mogel več uveljaviti. Razmerje štirih čelad s pasasto razširjenim robom proti 39 brez tega roba jasno kaže na to. Podrobnejša obdelava naših najdišč v celoti bo verjetno pokazala na podobno problematiko tudi v drugem materialu in jo lahko šele prav poglobila. V tej zvezi naj omenim samo neko splošno trdoživost v certoški dobi nastalih form, ki se jim v stoletjih do prihoda Rimljanov pridružijo le maloštevilne nove. Naše ozemlje se je v tej dobi razmeroma zelo konservativno zaprlo za tuje vplive. Že popolnoma razvita čelada italsko-etrusčanskega tipa s pasasto razširjenim robom krajcev kaže lahko sicer še vedno na neko dinamično moč nosilcev, če ne nasproti našemu ozemlju, pa zato nasproti severu. Najdbe teh čelad italske variante v Saulgrubu, Obersaksenu, Astnu³⁸ bi kazale na to, v kolikor ni vendar verjetnejša razlaga, da se je ljudstvo, ki so ga Kelti pregnali iz rodovitnih dolinskih predelov umikalo v gorske predele in tam ostalo še toliko samostojno in močno, da je lahko nadaljevalo svojo kulturno tradicijo. Če se zadnja razvojna stopnja, to je čelada s poudarjenim grebenom, sploh ni dotaknila našega ozemlja, to dokazuje, da so njih nosilci zgubljeni na moči in pomenu, zveze z našim ozemljem pa so se iz razumljivih vzrokov še bolj pretrgale. Omejitev teh čelad na zahodnoalpsko ozemlje nam kaže, da so se njih nosilci že popolnoma umaknili v gorske predele in se lahko samo tam obdržali, rodovitne južnejše predele pa so morali prepustiti svojim nasprotnikom, Keltom in pozneje Rimljanom. Na kratko bi bila torej podoba razvoja ta, da se v 5. st. v Italiji iz prvotne preproste oblike čelade klobukaste forme, potekajoče iz 7. stol., razvije čelada, ki je podlaga tudi za vzhodnoalpsko inačico, da se pa v 4. stol. z vpadi Keltov skupni razvoj prekine in se v Italiji ustali čelada s pasasto razširjenim robom krajcev, na vzhodnoalpskem ozemlju pa s preprosto navznoter uvihanim. Italska vrsta razvija še zahodnoalpsko inačico, ki pa ostane omejena samo še na zapadnoalpske kraje, dočim vzhodnoalpski nimajo več stika s tem razvojem in ohranijo svojo varianto neizpremenjeno. Kronološko torej lahko odgovarja vzhodnoalpska inačica tako italški kot zahodnoalpski.

³⁸ Reinecke PZ 7 (1915), 179 (Saulgrab); MAG 46 (1916), Besiedelung des Ennser Bodens (za Asten); Reinecke l. c. 159 in 166 op. 79.

S tem je podana že tudi osnova za datacijo vzhodnoalpske inačice, torej tudi čelad iz Valične vasi in Nevelj pri Kamniku. Preostane še analiza spremnega materiala, ki je bil najden ob čeladah v vzhodnoalpskem področju. Od najdb na slovenskem ozemlju so čelade iz Tominčeve jame pri Škocjanu, Sežane, Kamna pri Rikarji vesi, Lukovice pri Domžalah, Ženjaka osamelci in za datacijo nevažni. V isto vrsto spada tudi najdba, kateri niti najdišča ne poznamo, dočim tretja vrsta sicer očitno kaže svojo zvezo z grobišči mlajše halštatske dobe, ne poznamo pa okolišnih najdb, ali pa te obstajajo le v neizrazitem materialu (Libenska gora, Vače, mecklenburška najdba iz Št. Vida). Ostane pa jih še vedno nekaj, katerih izrazit spremni material govori dosti jasno in nedvoumno. To so predvsem vse tri čelade z Magdalenske gore, iz Brezij pri Mirni peči, čeladi iz Toplic pri Novem mestu in končno čelada iz Idrije pri Bači. Spremni material je sicer, razen v zadnjem primeru, le sumarično in grobo naveden brez podrobnejšega opisa, risb ali fotografij, toda zadostno, da ga, če izvzamemo Idrijo pri Bači, lahko uvrstimo v pojem mlajšega halštata, ki ima navzdol nekoliko nižje, to je mlajše postavljeno mejo, kot jo je postavil Hoernes za naše kraje. Podrobnejše izvedena slovenska prazgodovinska kronologija bo pojem Hoernesovega mlajšega halštata še natančneje razčlenila in razširila, vendar to ne bo moglo bistveno vplivati na kronologijo čelad tako imenovanega italško-etrusčanskega tipa, ker sta njihova izdelava in predvsem uporaba brez dvoma bili dolgotrajni. Točneje in z večjo gotovostjo bomo lahko začrtali njen začetek. Toda mislim, da se bistveno ne motim, če že danes postavim kot začetek neposredno dobo po višku vpliva Certose. To je čas, v katerem so ekonomsko in kulturno naši kraji še vedno močni in je predvsem civilizatorično še vedno čutiti razcvet, do katerega so naši kraji prišli v plodnem stiku z Italijo, na drugi strani pa ta zveza zaradi novih političnih dogodkov, ki imajo svoj začetek v keltski invaziji, vendar že krha in se hkrati začenjajo pojavljati latenskodobni elementi. V ta čas nas je pripeljala, kot smo videli, tipološka analiza čelade same, potrjuje ga pa tudi spremni material, ki ob glavnini cer-toškodobnega že kaže mlajše elemente latena B. Omenim naj tu le železni zgodnjelatenski meč, preluknjano sekiro iz Magdalenske gore, vitko situlo iz Toplic, trakasto fibulo z diskom na

glavi i. p. Za podrobnejšo analizo bi bilo seveda nujno da bi bil na eni strani spremlni material bolje publiciran, na drugi strani pa da bi imeli v posameznih monografijah solidnejšo in natančnejšo osnovano našo prazgodovinsko kronologijo, kot jo za enkrat nimamo.

Trdoživost tega tipa čelade pa nam najbolj dokazuje najdba v Idriji pri Bači. V tem pretežno latenskodobnem najdišču z že močno rimskimi elementi v zadnjem obdobju je čelada tega tipa tuj element. V istem najdišču najdemo že rimske legionarne čelade in vendar predstavlja obravnavani primer s svojimi držaji spredaj in zadaj za perjanico tipološko starejši kos, kot je n. pr. vaški ali opisani iz Valične vasi. Szombathy jo stavlja v 2. stol., lahko pa sponiramo tudi še poznejši čas. Reinecke jo stavlja že v avgustejsko dobo, kar sicer ni izključeno, vendar tudi nujno ne. Spremlni material, ki je večinoma poljedelskega karakterja, vsekakor ne dopušča natančnega datiranja in poznolatenska fibula kakor tudi sponka še dopuščata eventualno avgustejsko dobo, toda dokazujeta je ne. Končno je to v našem primeru le toliko važno, da lahko trdimo podobno kot za čelado iz Giubiasca, da se je tudi vzhodnoalpska inačica italско-etruščanskega tipa ohranila še v 1. stol., pri čemer tudi začetek našega štetja ni izključen, ni pa seveda nujen.

Že iz analize tako tipološke kot splošno politične, v katero smo morali poseči že v dosedanjih izvajanjih, nujno sledi tudi naslednji zaključek, da so bile čelade vzhodnoalpske inačice izdelane v domačih delavnicah. Zdelo se bo morda odveč, da je za predmet, ki je bil na slovenskem ozemlju najden v 39 primerih, povsod drugod pa niti v enem, treba to še posebej poudariti. In vendar so vsi raziskovalci do sedaj skoraj dosledno mislili na import iz Italije in tudi Reinecke v svoji zadnji študiji še misli tako. Za njega je to toliko bolj čudno, ker pozna ves material in ga poleg tega še datira v avgustejsko dobo, ko so v severnoitalski ravnini, od koder naj bi čelada prišla, imeli že rimsko državljansko pravo in bili torej vključeni v rimsko vojsko. Morali bi torej že čisto iz neke muzeološke pietete do svojih »odrešenih«
sosedov zopet začeti izdelovati že več sto let stare čelade, v katerih so se včasih sami borili proti Keltom in pozneje proti Rimljanom. Odprto pa ostane vprašanje za čelade s pasasto razširjenim robom krajev, ki so lahko tako import kot delo naših

delavnic na podlagi italških podlog. Za prvo govori sorazmerno majhno število primerov te variante v nasprotju z vzhodnoalpsko, za drugo pa vendar precejšnja enotnost v izdelavi. Tudi napisi v severnoitalskem alfabetu na nekaterih čeladah niso ovira za našo tezo. Severnoitalske pisave, ki jih danes izvajamo iz halkidijsko-etrusčanskega osnovnega alfabeta 8. stol. kažejo izredno mnogovrstnost, ki jo je pripisovati dejstvu, da se je posluževalo te pisave najmanj 6 ljudskih skupin — Etruski, Reti, Iliri, Veneti, Kelti, Latini, morda Šabeli in celo Germani, če upoštevamo čelado iz Ženjaka s prvim germanskim napisom. Ni resnih pomislekov, da ne bi mogli uporabljati tega alfabeta tudi v naših krajih, katerih civilizacija je bila razmeroma zelo visoka. Dokaza iz pisave sicer nimamo, tudi bi bil zaradi temnega in nepoznanega področja zelo težak, a verjetnost izhaja že iz same gospodarske in kulturne podobe naših krajev v tem času.³⁹

Reinecke je že v svojem prvem delu iz tega področja pravilno videl, da je čelado italško-etrusčanskega tipa nemogoče omejiti le na 4. in 3. stol., pozneje pa ga je zavedla težnja razložiti prvi germanski napis na eni izmed čelad iz Ženjaka. Reinecke izhaja v svojem delu iz čelade, ki je bila najdena v Idriji pri Bači in ji pripisuje preveliko važnost. Omenili smo že, da sicer ni izključena njena datacija v avgustejsko dobo, vendar je to dokaj osamljen primer, ki je važen le za dolgotrajnost vrste, ne more pa ob velikem številu drugih čelad, ki spadajo v območje mladohalštatskih najdišč in od katerih so nekatere celo dokumentirane z izrazitim spremnim materialom, predstavljati hkrati tudi gornje starostne meje. Reinecke si te najdbe razloži s poznejšimi rimskodobnimi pokopi. Za tako drzno postavko pa bi bili nujno potrebni močni dokazi, ki jih ravno ni. Nedvomno niso bila ne Pečnikova ne mecklenburška izkopavanja idealna, vendar vsaj tako samovoljno ne moremo mimo njihovih podatkov, če si nočemo podreti sploh vse podlage za poznavanje našega halštata. Če n. pr. vojvodina Mecklenburška navaja za magdalenskogorsko najdbo številko groba, njegove globinske mere, pove točno, ob katerem delu skeleta je bila čelada položena, to ni izmišljeno niti zamešano, posebej še, ker se je čelada

³⁹ Cfr. Arntz, *Handbuch der Runnenkunde*, str. 52 s; Pittioni, *Die urgeschichtlichen Grundlagen der europäischen Kultur*, Wien, 1949, str. 295 s. W. Schmid, 15 BRGK, 1926, 200 s.

vedno smatrala za dragocen pridatek, kateremu so gotovo posvetili vso pozornost. Prvo čelado iz Magdalenske gore in Brezij publicira Hoernes, ki bi brez dvoma moral opaziti eventualni spremeni rimski material, za katerega Pečnik ni imel interesa, da bi ga skušal prikriti. Če govori Rutar v poročilu o izkopavanjih v Toplicah o 1 m globokem grobu poglavarja, ki je bil zasut »s tremi vozmi kamenja« očitno tudi to ni poznejši rimski pokop. Takih primerov bi lahko še navedel in končno je vendar popolnoma neverjetno, da bi se vse te pomote nanizale ravno ob najdbah enogrebenastih čelad ne glede na to, da v istih gomilah, pa tudi drugod, Pečnik večkrat izrecno omenja poznejši latenskodobni pokop.⁴⁰ Odpade torej tudi domneva, da Pečnik ne bi bil zmožen spoznati poznejše pokope. Še posebej pa je popolnoma neverjetno, da bi ljudstva na našem ozemlju prav v trenutku, ko so že prišla pod rimsko oblast in je bila njihova ekonomska sila strta, iz nekih neznanih vzrokov nenadoma segla po čeladi, katere prototip je skoraj 500 let star in ga sami prej niso poznali. Po Reinecku je zvezni člen med Hieronovo čelado in »avgustejsko« najdba v Vetuloniji,⁴¹ toda vsak zvezni člen je brez smisla, če pomislimo, da se je v tem času položaj v Italiji, ki se je medtem vključila v rimski imperij, popolnoma izpremenil. Da bi pa tudi rimski legionarji iz Italije za Avgusta nosili čelado italsko-etrusčanskega tipa, tega tudi Reinecke ne trdi. Na kake močne politične in trgovske zveze med premaganimi plemeni v zahodnih Alpah in temi v vzhodnih Alpah pa prav tako ni računati. Če pa nasprotno vzamemo stvar tako kot jo opisujejo Rutar, Pečnik, Hoernes i. dr. pa je stvar neprisiljeno jasna v smislu, kot smo ga skušali razložiti. Po teh ugotovitvah lahko samo na kratko omenim nadaljnja Reineckova izvajanja.⁴² Ne glede na prejšnje ugotovitve so njegove teze tudi same na sebi neverjetne. Po njegovem so najdbe osamelci izgubljene čelade rimske pomožne vojske sestajajoče se iz podložnikov z našega ozemlja, in sicer iz bojov l. 16 pr. Kr., ko je Silius Nerva zadušil upore v Panoniji in Dalmaciji in je pri tem tudi Noricum izgubil samostojnost; morda iz Tiberijevega panonskega pohoda iz let 12 do 9 pr. Kr., ali pa, kar mu je najverjetnejše, iz pa-

⁴⁰ IMK 4 (1894), 210.

⁴¹ Reinecke l. c. 167 s.

⁴² Reinecke l. c. 185 ss.

nonskega upora iz let 6 do 9 po Kr. V kolikor so pa grobne najdbe, pripadajo grobovom rimskih veteranov — pomožnikov, ki so jim bila na našem ozemlju dodeljena zemljišča. Proti temu govori že karakter najdb, prav tako tudi njegove zgodovinske razlage niso verjetne. V bojih l. 16 pr. Kr. prebivalci Norika sploh še niso mogli biti rimski vojaki, ker so takrat šele izgubili de facto — de iure še ne — svojo samostojnost. Panonski upor l. 6 do 9 po Kr. verjetno niti ni zajel vzhodnoalpskega ozemlja, gotovo pa je bilo težišče bojev drugod, na vzhodu in jugu, kjer obravnavanih čelad ravno niso našli, pač pa izrazito rimske, ki jih smatrajo za ostanke iz teh bojev.⁴³ Tiberijev pohod l. 12 do 9 pr. Kr. je bolj prizadel naše kraje, toda zelo neverjetno je, da bi Tiberij pri tem uporabljal tudi noriške pomožne čete, ne glede na to, da bi tudi v tem primeru pričakovali najdb čelad obravnavanega tipa tudi z drugih bojnih področij iz teh Tiberijevih vojska. Nobene grobne najdbe z našega ozemlja ne moremo dodeliti rimskim veteranom, le grob vojaka iz Idrije pri Bači bi za silo lahko podredil temu časovnemu okviru. Tudi obdržanje severnoitalske pisave do Avgusta je neverjetno. Predvsem v neki vojaški formaciji, ko vemo, da je bila vojska med glavnimi romanizirajočimi silami.

Če na koncu omenim še problematiko prvega germanskega napisa na tako imenovani Harigastovi čeladi iz Ženjaka, je treba samo aplicirati dosedanje ugotovitve na ta problem in nam postane jasno, da je Reineckova teza, po kateri bi bil nosilec te čelade nek germanski osvobojenec iz Porenja, ki je služil kot vojak v rimski pomožni vojski in padel v Slovenskih goricah v panonsko-ilirskem uporu, milo rečeno, vsaj toliko negotova, da jo jezikoslovec ali kulturni zgodovinar ne more jemati kot dejstvo za svoje nadaljne raziskave. S tem pa ostaja vprašanje še v celoti odprto. Samo na podlagi arheološke analize, pri čemer pa je treba upoštevati, da je napis lahko nastal tudi pozneje in drugod kot čelada, lahko rečemo, da obstoji možnost za nastanek napisa od približno 3. stol. pa do našega štetja. Zakaj in ob kakšni priliki je nastal, sega že v novo vprašanje, za katerega so teoretično zelo široke možnosti odgovora, ker smo videli, da je prav čelada s pasasto razširjenim robom krajcev in brez po-

⁴³ Hoffiller, Oprema rimskoga vojnika u prvo doba carstva, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva 11 (1911), 175 s.

udarjenega grebena najmanj vezana na določen teritorij in je lahko nastala tako v Italiji v širšem smislu kot v severozahodnih alpskih predelih in končno celo tudi na vzhodnoalpskem področju. To vprašanje, ki je bilo povod že neštetim hipotezam, pa ne spada več v naš okvir.

Obe novo objavljeni najdbi iz domnevane Valične vasi in Nevelj pri Kamniku brez natančnejših podatkov oziroma izrazitega spremnega materiala in le slučajno odkriti, ne prinašata ničesar novega v problematiko. Nasprotno pa nam je analiza problema pokazala, da ni formalno tipoloških pomislov za stavo domnevno v Zagradcu oz. žužemberški okolici najdene čelade v halštatskodobni prazgodovinski horizont Valične vasi. V Nevljah pri Kamniku pa smemo računati z novo mladohalštatsko postojanko.

SUMMARY

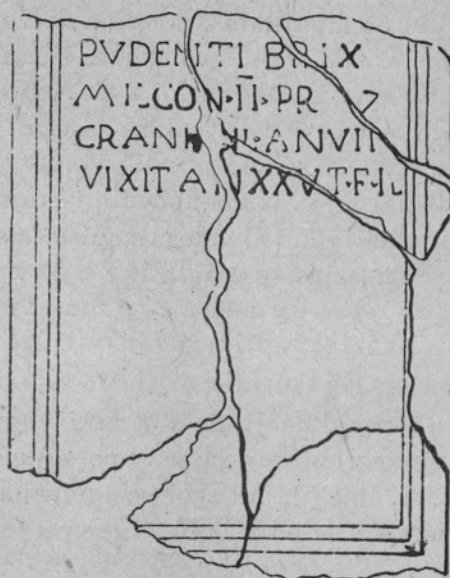
In the treatise 2 new helmets of the so-called Italian-Etruscan type from the Slovene territory from Valična vas and Nevlje near Kamnik are published. Both helmets were mentioned by Reinecke already in his work »Der Negauer Helmfund 32 BRGK (published in 1950). In this connection the author raises on the base of other findings the question of the periodisation of that type again. In the last stage of the so-called Italian-Etruscan type there are three variants: helmets with their brims widened in the shape of a belt; helmets with their brims widened in the shape of a belt and their cristae having developed independently on the present Slovene territory on the basis of in the shape of a belt and without cristae, as are the published specimens from Valična vas and Nevlje. The author shows that the last variant has developed independently in the present Slovene territory on the basis of a common Italian base for all three variants from 5th century, and that it was at the same time limited to that territory. It originated soon after the influence of Certosa, when the strong influence of Italy — its existence during Certosa being proved — was over owing to Celtic invasions, while the civilization of the eastern Alps territory was still in full swing. The connections with Italy were getting worse, and in consequence thereof the helmets with cristae being limited to the western Alps territory, had no influence on the eastern Alps one. This periodisation is in accordance with the accompanying material in the graves; this material being predominantly of late Hallstatt — corresponding to the period of Certosa — shows the influence of La Tene B. It is quite wrong to consider the findings from the graves of the sites in the Slovene territory to be later Roman interments, but they are chronologically parallel to the late Hallstatt accompanying material, which doubtless has not come into contact with the helmets on account of its inadequate exploration.

The helmet from Idrija near Bača is only the proof of that type of a helmet having been preserved also in the first century B. C., and not of its having originated only then. The author shows also the improbability of Reinecke's thesis about the people on the Slovene territory having begun manufacturing the type of helmets the prototype of which reaches as far as the fifth century, when there were neither economical nor political conditions for it nor can be explained by the unexpected reappearance of a some hundreds of years old Italian type during the Roman occupation. Therefore it is clear that neither the well-known finding from Ženjak must have inevitably originated from the period of Augustus, but possibly from the beginning of the third century till the period of Augustus.

NEKAJ NOVIH ANTIČNIH SPOMENIKOV

Josip Klemenc

Vlada LRS je pričela spomladi l. 1947. graditi v Gregorčičevi ulici zgradbo planske komisije. Del te zgradbe sega tudi na

Slika 1

dvorišče tiskarne Merkur, na katerem je stal del zapadnega rimskega obzidja antične Emone, ki so nanj naleteli že l. 1910., ko so gradili kanale (W. Schmid, Emona I. str. 68). Pri kopanju temeljev za omenjeno poslopje so pa našli temelje zidovja, ki je štrlelo 1,80 m iz obzidja ven na zunanjo stran. Zelo verjetno je, da imamo tukaj opraviti s temelji stolpa, ki je stal kakih 30 m od zapadnih vrat proti severu. V teh temeljih so bili kot gradbeni material tudi razbiti kosi spomenikov št. 1 in 3.

Vzporedno z zunanjim robom južnega pločnika v Aškerčevi ulici je bila položena rimska kloaka, v katero so se od južne

strani zlivali manjši kanali. Pri kopanju kanala oktobra 1947 so naleteli na dve taki ustji, od katerih je eno oddaljeno proti severu od zidu pri vratih tehnike ca. 18 m a od zahodnega nekoliko naprej pomaknjenega zidu proti vzhodu 8,30 m. To ustje je bilo prekrito z napisno ploščo (št. 2). Ves profil kloake pa ni bil ugotovljen, pač pa so ugotovili, da so porabljali za zidavo kloake že rabljeno opeko. Vsekakor je prišel ta kamen precej kasno v ta drugotni položaj.

Od spomenika iz sivkastomodrega apnenca (slika št. 1.) je ohranjeno vsega šest skupaj spadajočih kosov srednjega dela, gornji in spodnji del pa manjkata. Največja dolžina ohranjenih, skupaj sestavljenih kosov tega spomenika znaša 1,15 m, največja širina je ca. 0,90 cm, a debelina 0,22 m. Napis sam je v profiliranem, 9 cm širokem in 3 cm visokem okviru. Črke so vklesane v obliki ∇ in njihova višina je od 5,5 cm v prvi ohranjeni vrsti do 4,3 cm v drugi vrsti. Nima nobenih okrajšav, le nad številko II je horizontalna črta. Od celega napisa imamo ohranjene zadnje štiri vrste. Sam napis se p aglasi: *Pudenti Brix(ia) / mil(iti) coh(ortis) secundae pr(aetoriae) c(enturia) / Grani, [mil(itavit) an(nos) VII/vixit an(nos) XXV t(estamento) f(ieri) i(ussit)*.

Iz tega napisa zvemo, da je neki rimski vojak s priimkom Pudens iz druge pretorijanske kohorte, po rodu iz Brixie (današnja Brescia v Sev. Italiji), dal sebi postaviti nagrobni spomenik. Umrli je razmeroma mlad v dobi 25 let po sedmih letih vojaške službe.

Zunanja oblika napisa: lepe, pravilne, široke črke kažejo, da izvira napis iz prvega stoletja po Kr. rojstvu. Za prvo stoletje govori tudi kognomen in dejstvo, da je naveden kot pokojnikov rojstni kraj Brixia, ki je v severni Italiji. Do Vespazijanovega časa so se rekrutirali vojaki iz Severne Italije.¹ Iz provincije Dolnje Mezije imamo ohranjena dva napisa iz *coloniae Ulpiae Oesci* (CIL. III. št. 12.348 in pa št. 12.352), kjer se omenjajo vojaki, rojeni v Brixii; oba spomenika sta iz prvega stoletja. Sicer pa to dejstvo ne pride tu toliko v poštev, ker govori

¹ Mommsen, Die Konskriptionsordnung des römischen Heeres, Hermes, 1884, str. 19. Ges. Schriften III, str. 37.

naš napis o pretorijancu. Pretorijanci so se še dolgo kasneje rekrutirali iz cele Italije.²

Oznaka *Pudens* je precej običajna (CIL. III. št. 14.136¹, št. 14.209, št. 14.358^{21a}, št. 14.507 v 20. vrsti št. 14.623¹). Granius je znano rimsko gentilno ime tudi za naše kraje (CIL. III. Suppl. str. 2.353. V CIL. III. št. 181 se omenja neki Granius Romanus).

Za kronološko opredelitev spomenika nam pa daje glavne podatke zgodovina cesarske garde, pretorijancev. Pretorijanci so imeli svoje skupno taborišče v Rimu in to šele od Tiberija naprej. Za Augusta pa je štela ta garda devet kohort, od katerih so bile samo tri, ki so skrbele za stražo v cesarski palači, nastanjene v Rimu. Ostalih šest je bilo razmeščenih po ostali Italiji, in sicer največ v krajih, kjer se je cesar navadno mudil³ n. pr. v Raveni. Pretorijanske kohorte so tudi spremljale imperatorje pa tudi člane njihovih rodbin na njihovih potovanjih. Tak primer je bil pri nas. Takoj po Augustovi smrti (dne 19. avgusta l. 14 po Kr.) so se namreč uprle legije, ki so delale na cestah pri Nauportu (Vrhnika). Da jih pomiri, pošlje Tiberij svojega sina Druza z dvema pretorijanskima kohortama, ki sta bili za ta primer še posebno ojačani s konjeniki in nekaj Germani,⁴ v Paonijo v Nauport. Ko se je Druzu posrečilo pomiriti upornike, je dal voditelje upora poiskati, nekatere pa, ki so se potikali v okolici taborišča, so centurijoni in vojaki obeh kohort pobili.⁵ V eni od teh dveh pretorijanskih kohort je služil tudi Pudens. V borbi proti upornim vojakom, ki so se potikali okrog taborišča, je verjetno padel, pa so mu potem postavili ta spomenik, ki ga po teh dogodkih lahko točno datiramo z l. 14 po Kr.

Nagrobnik je iz belega apnenca, (sl. 2) štirioglate oblike; ohranjen je tudi del nastavka za podnožje. Kamen sam je žilav, leva stran na vrhu ima močno razpoko in tudi dolnji del napisnega polja je razpočen. Višina je brez nastavka 1,17 m, širina 66,5 cm, debelina 23 cm. Cel nastavek bi bil širok 54 cm, njegova ohranjena višina znaša 13 cm. Napis sam je v profiliranem okviru, čigar širina znaša 9,5 cm. Nad okvirom, čigar zunanji rob je od gornjega kamenovega roba oddaljen 21,5 cm, je trikoten za-

² Tudi iz Dalmacije so nam znane osebe, rojene v Brixii (Petričević, Bull. Dalm. XIII. pag. 117, št. 63)

³ Marquardt J., Die römische Staatsverwaltung II, str. 476.

⁴ P. Cornelii Taciti, Annalium ab excessu Divi Augusti lib. I. c. 24.

⁵ Tac., ann. I. c. 50.

trep, visok 17 cm, njegov vrh pa je oddaljen od gornjega roba kamna 5 cm. Poševni stranici zatrepa sta profilirani. V sredini zatrepa je samo v konturi izdelana rozeta, ki pa je razdeljena z enakokrakim križem (10×10 cm) na štiri dele.

Slika 2

Prva črka »D« je oddaljena od gornjega notranjega dela profiliranega okvira 4,5 cm, medtem ko je dolnji del besede »gener« od dolnjega notranjega dela okvira oddaljen 10 cm. Razdalja med posameznimi vrstami znaša po 2 cm. Črke so vkle-sane v ostrem kotu. Splošno grede črke bolj v širino kot pa v

višino. Vse črke so visoke približno enako po 6,5 cm. Nekatere so zelo izlizane. Ligatur ni nobenih, vsa imena so izpisana. Edini znak okrajšave je za črko »C(aius)«.

Napis v šestih vrstah se glasi: D(iis) M(anibus)/Tiberiae/C(aius) Bono/nius A/hilleus/gener.

Iz vsebine tega napisa izvemo, da je neki Bononius Ahilleus postavil svoji tašči Tiberiji ta nagrobni spomenik.

Bononius je omenjen na več spomenikih, n. pr. Bononius Vitalis iz Savariae, ki je danes v budimpeštanskem muzeju (CIL. III. 11.024), in ki ga datiramo v čas po cesarju Marku Aurelu. Napis CIL. III. 4.150 (4. vrsta, 15. ime), ki je postavljen za konzulov Fusciana in Silana l. 188 po Kr., omenja ime Bononius Niger. Sext. Bononius je omenjen tudi na napisu iz Italije (CIL. VI. 13.626).

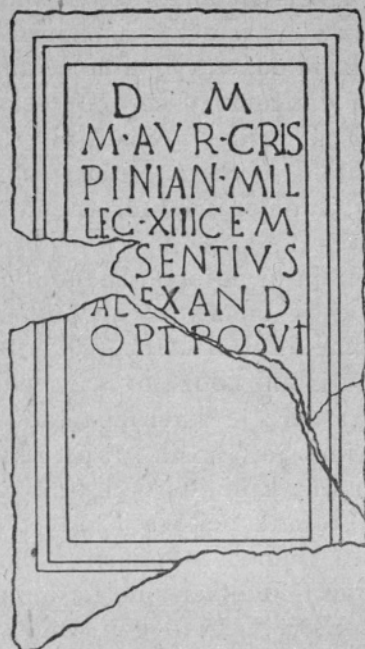
Žensko ime Tiberija ni posebno znano. Pač pa je mnogo bolj običajna Tiberina, ki je omenjena na napisu CIL. III. 3.563 iz Budimpešte. Na spomeniku CIL. III. 870 iz Klausenburga, ki je časovno opredeljen z imeni konzulov »Severo et Quintiliano consulibus« v letu 235 po Kr., je omenjena tudi Tiberina.

Ahilleus, grško ime, je v naših krajih redko, pač pa je mnogo bolj pogosto v krajih, kjer je grški vpliv močnejši. Spomenik CIL. II. 3.596 je nagrobnik nekega T. Iunija Ga(la) Achilleusa, najden pa je v mestu Ondara v Španiji. Iz Španije je tudi napis CIL. II. 4.446. V Franciji je omenjeno to ime na več spomenikih: CIL. XII. 1.600, 835, 3.383, 3.453 (drugo stoletje) in 1.759. Od tam je znano to ime tudi s ploščic CIL. XII. 5.686, 924. V Italiji je pa to ime na napisih CIL. V. 735, 5.553, CIL. X. 4.600, 1.712, CIL. XIV. 4.760. Ahilleus je mnogo pogosteje omenjen v zapadnih pokrajinah rimskega imperija, kjer je bil ne samo latinski, nego tudi grški vpliv mnogo intenzivnejši kot pri nas, posebno ob morju. Za našete spomenike je zelo težko določiti njihovo dobo, razen za spomenik CIL. XII. 3.453, ki je iz II. stoletja.

Za drugo stoletje govori pri nas formula Diis Manibus, vendar je več momentov, ki kažejo na prvo stoletje. Za prvo stoletje govore razmeroma široke črke, kratki lapidarni stil brez okrajšav, za čas po Klaudiju pa kognomen. Ime Tiberia, ki je zelo redko, je verjetno nosila oseba, ki je bila rojena za vlade cesarja Tiberija (14—37 po Kr.). Ker ji je postavil ta spomenik zet, je morala biti stara najmanj nad štirideset let, ko je umrla.

Torej spada ta spomenik časovno v drugo polovico prvega stoletja, verjetno v dobo okrog l. 100 po Kr.

Mogoče je, da imamo opravka celo z zgodnjekrščanskim spomenikom. Prvi širitelji krščanstva so bili ljudje iz Orienta, a njihovi nagrobni spomeniki so imeli še popolnoma značaj običajnih nagrobnikov v tistem kraju in času. Zato je naš nagrob-

Slika 5

nik popolnoma običajna stela s karakteristično posvetitvijo Diis Manibus, le v akroteriju, kjer je bila slabo izdelana rozeta, je vanjo vsekana enakokraki križ, ki se vidi kot popolnoma slučajna geometrijska figura. Spomenika CIL. III. št. 3.860 in št. 3.895 (AIJ št. 185 in 216) imata v zatropih rozeti s križem, vendar tako, da se zdi, kakor da se stikajo podaljški dveh cvetov, ki so prekrížani z navpičnico, kar je popolnoma nesumljivo. Nagrobni spomenik CIL. V. št. 475 (Degrassi A. Inscriptiones Italiae, Vol. X. Regio X. Fasc. III. Histria septemtrionalis št. 50), ki je sedaj v Trstu v muzeju, ima v sredini zatropa rozeto z vsekanim križem, ki je tak, kakor je na našem spomeniku. Pri spomenikih št. 3.860 in 3.895 je križ zelo spretno skrit (maskiran) cvetovi, pa

tudi imena in druge okolnosti, ki so navedene na teh dveh spomenikih, govore le pogojno, da bi šlo v teh dveh primerih za zgodnjekrščanske nagrobnike. Pri spomeniku iz Trsta, govore podatki za to, da je nastal v času po cesarju Konstantinu Velikem; gotovo pa, da je že krščanski. Prav tako govori poleg že omenjenih grških imen tudi vklesani križ na zatrepu našega spomenika, da gre mogoče za zgodnjekrščanski nagrobni spomenik.

Tretji nagrobni spomenik iz apnenca (sl. 3) je prelomljen v dve neenaki polovici, del ga pa celo manjka. Največja ohranjena dolžina obeh skupaj spadajočih delov je 1,29 m, največja širina 68 cm, debelina pa 21 cm. Napisno polje je v močno profiliranem, 11 cm širokem okviru, ki se dviga 3 cm nad njim. Črke so dobro izklesane v obliki √. Njihova višina pa znaša od 7 cm (»D« na pričetku) do 5,5 cm (»S« v »posuit«). Gornji del črke »D« je oddaljen od gornjega okvira 3,5 cm, a zadnja vrsta od spodnjega okvira 16,5 cm. Razdalja med posameznimi vrstami znaša 2,5 cm (n. pr. med 4. in 5. vrsto), najmanjša pa je 1,5 cm med 6. in 7. vrsto. Črke so izdelane precej neenakomerno, tako je n. pr. črka »P« v tretji vrsti visoka 7 cm, drugi »N« v isti vrsti pa le 6 cm.

Napis sam se glasi: D(iis) M(anibus) / M(arcus). Au(r)elius). Cris(p)inian(us). mil(es) / leg(ionis). XIII Gem(inae) / [M(arcus)] Senti(us) / Alexand(er) / opt(io) posuit. V vsem napisu je samo ena ligatura, in sicer »it« v zadnji besedici posuit. Pač pa je kot znak okrajšave popolnoma samovoljno uporabljena trioglata točka, in to vsega skupaj štirikrat, vendar le v zgornjih štirih vrstah napisa. V četrti vrsti manjka začetek, kjer sta mogli stati le dve ozki črki ali pa ena širša. V našem primeru sem vzel na to mesto črko »M«.

Iz napisa izvemo, da je dal spomenik postaviti svojemu tovarišu Marku Aureliju Krispinianu, vojaku trinajste legije Gemine neki podčastnik Mark Sencij Aleksander.

Nekaj podatkov za časovno opredelitev tega spomenika dobimo deloma iz oblike črk, ki so precej podolgovate in spadajo potemtakem v kasnejšo dobo. Spomeniki z imenom Marka Aurela spadajo navadno pod konec drugega ali v pričetek tretjega stoletja po Kr., so pa tudi kasneje zelo pogosti. Kognomina, ki se končuje na »ianus« so značilna za kasnejšo dobo rimskega

imperija.⁶ Zelo pogosto je v rabi gentilno ime Sentius tudi v naših krajih. Nosijo ga tako civilne kakor tudi vojaške osebe. Iz Salone je nagrobnik, ki ga je postavil neki Sentij Januarij sebi in svojcem (CIL. III. 14.848²), iz Benkovca pa je napis, kjer je omenjen neki Recus Sentius (CIL. III. 9.958). Iz okolice Skoplja, iz Skupija, poznamo ime Primus Sentius celo na dveh spomenikih (CIL. III. 8.186 in 8.224). Tudi na opekah je znan žig Sentijev (CIL. III. 13.552¹⁰³). Kot vojake poznamo Sentije iz raznih vojaških diplom (CIL. III. LXXII vrsta druga, LXXIII vrsta druga, LXXIV četrta vrsta, LXXVI druga vrsta). Iz Iglice v bližini starega mesta Troesmis (Moesia Inferior, današnja Dobrudža) nam je znan spomenik, ki omenja celo dvakrat nekega Sentija Ponticusa, vojaka V. Macedonske legije (CIL. III. 7.502). Na Sedmograškem v Biogradu na Marošu, v nekdanjem rimskem mestu Apulum, provincija Dacija, so našli kamen z napisom, ki omenja isto ime ko naš spomenik, samo da je to civilna oseba M. Sentius Alexander (CIL. III. 7.748). Ne moremo sicer trditi z gotovostjo, da je Sentij Alexander z našega spomenika sorodnik ali celo sin onega Sentija Alexandra iz Apuluma, vendar pa lahko trdimo, da je naš Sentius Alexander po rodu iz provincije Dacije, ker je bila XIII. legija Gemina obenem s V. Macedonsko kot posadka v Daciji že od časa M. Aurela sem. Že od Vespazijana naprej so se rekrutirali novinci za legije iz tistih pokrajin, kjer je bila legija stationirana. Iz Dacije so pa prišle tamošnje čete k nam šele takrat, ko je bila Dacija definitivno opuščena kot rimska provinca, a to je bilo za vlade cesarja Galliena (253—268 po Kr.) Iz časa samovlade tega cesarja nam je znan iz Ptuja neki detaširani oddelek — vexillatio —, ki je bil sestavljen iz vojakov teh obeh Dačanskih legij t. j. XIII. Geminae in V. Macedonicae. Vojaki teh legij so postavili več žrtvenikov bogu Mitrasu.⁷ Ti dve legiji je uporabljal cesar Gallien kot neko rezervo v borbi proti svojim proticesarjem Ingenuus in Regalianu. Potreboval je pa te čete tudi proti Gotom, ki so vedno grozili napasti Italijo. Zato je zelo verjetno, da je bil del XIII. legije tudi v Emoni.

⁶ Kognomina na »-ianus« in »-inus« n. pr. Maximianus, Secundinus itd. spadajo v kasnejšo dobo rimskega imperija. Schober, Die röm. Grabsteine von Noricum und Pannonien, str. 10.

⁷ Abramić M., Poetovio, vodnik po muzeju in stavbinskih ostankih r. mesta. Ptuj 1925, str. 183 sqq. Hoffiller-Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien. Heft I. Zagreb 1938, str. 147 sqq, št. 314—317.

Legionar M. Aurelius Crispinianus je bil v vexilaciji te legije, ki se je zadrževala v Emoni, kjer ga je dohitela smrt. Zgodovina te legije nam torej pove, da je ta spomenik iz časa vladanja cesarja Galliena (253—268 po Kr.), kar se popolnoma strinja tudi z drugimi navedenimi podatki za ta spomenik.

Od četrtega nagrobnega spomenika iz marmorja imamo ohranjen samo zgornji kos, ki je sestavljen iz dveh delov, medtem ko napis popolnoma manjka. Višina obeh skupaj spadajočih ohranjenih delov znaša 56 cm, širina 81 cm, debelina pa je 11,5 cm. Središče spomenika zavzema zatrep, čigar stranici sta bogato profilirani, v sredini pa je peterolistna rozeta. Ob obeh zunanjih poševnih stranicah ležita dva prekrasna delfina z glavami navzdol. Pod zatrepom je 25 cm široko napisno polje, bogato okrašeno z girlandami. Izvrstno delo s konca prvega stoletja.

SUMMARY

In 1947 while the edifice for the Planning Commission in the court-yard of the printing-office »Merkur« in Gregorčičeva ulica was being built, broken stone monuments Nos. 1, 3 and 4 were excavated. The first two had been used as building material in the groundwork of the antique tower at the outer side of the western part of Emona walls. The inscription No. 1 in grayish limestone, broken into six pieces and fragmentary, mentions a soldier of 2nd praetorian cohort Pudens, who died in 14 A. D., at the time when Drusus (Tac. Ann. I. 24,30) was ordered by emperor Tiberius to pacify the rebellious Pannonian legions in the surroundings of Nauportus. Monument No. 3 of whitish limestone is fragmentary, too, and broken into two pieces; it tells us it was erected by the non-commissioned officer Marcus Sentius Alexander in the memory of his comrade M. Aurelius Crispinianus, a soldier of XIIIth legion Gemina. It is even possible that the above-mentioned Sentius was a relation of a civilian of the same name from Apulium in Dacia (CIL III. No. 7748) where that legion was garrisoned. Thus the monument originated in the reign of emperor Galienus (253—268 A. D.) when the Roman army abandoned Dacia for ever; yet some parts thereof were proved to have been at Ptuj (Abramič, Poetovio, str. 183, Hoffiller-Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien pp. 147 sq.). The upper part of the marble tombstone, decorated by dolphins, belongs as to its shape and beautiful elaboration to 1st century A. D. Monument No. 2 of white limestone was found in Aškerčeva ulica near the Roman cloaca. It is significant that in the acroterion the plastic, badly elaborated rosette is divided by a Greek hewn-in cross into four parts. It had been erected by C. Bononius Achilleus for his mother-in-law Tiberia. His mother-in-law had been probably born in the reign of emperor Tiberius (14—37 A. D.), and it is possible that the monument was erected about the

year 100 A.D. Bononius Achilleus was probably of Greek origin, and it is possible that he was Christian. The hewn-in cross in the acroterion which was used here as an ornament seems to confirm that view. Two more monuments in Ljubljana (CIL III. 3860 and 3895, Hoffiller-Saria, AIJ No. 185 and No. 216) have a hewn-in hidden cross in their rosette; one monument from Triest has in its rosette a cross very similar to ours. This monument (CIL V. No. 475, Degrassi, *Inscriptiones Italiae*, Vol. X. Regio X, Fasc. III. *Histria Septentrionalis* No. 50) originates from the period after Constantine the Great already, and it is certainly Christian. Thus it is sure that in our case the Christian Greek Achilleus has come to Emona, and that we have here a very early ancient Christian monument, probably from about the year 100 A.D.

BIZANTINSKI IMPORT V ZGODNJIH SLOVANSKIH KULTURAH JUGOSLAVIJE

Paola Korošec

Ako pregledamo inventar slovanskih grobnih najdb na vsem področju, ki so ga naseljevali Slovani po doselitvi v današnje pokrajine, lahko po tehniki izdelovanja nakita razlikujemo dve skupini. V eno skupino moramo šteti predmete, ki kažejo čisto domačo izdelavo, v drugo pa tiste, ki se ne samo v izdelavi, temveč tudi v drugih detajlih razlikujejo od prve. Predmeti prve skupine so izdelani grobo, brez kakršnihkoli plastičnih potez; v glavnem so skoraj vsi liti v kalupih. Osnovni metal je pri njih bron, ki je včasih pomešan z več ali manj odstotki srebra. Zaradi lepšega videza so ti predmeti često ornamentirani z imitacijo raznih livarskih tehnik, ki se je dobila že pri samem litju, ali so pa ornamentirani izvedeni pozneje v kaki drugi tehniki. Nakit domače izdelave ima poleg tega veliko število raznih oblik in raznih variant. Kljub temu so ti predmeti zelo grobi in težki, kar dokazujejo, da okus ni bil niti pri izdelovalcu niti pri odjemalcu tako rafiniran kakor v nekaterih drugih kulturah. Z druge strani je po svoji preprostosti bil ta nakit laže dostopen širšemu krogu. Predmeti boljše tehnične izdelave so pa izdelani tudi v boljšem metalu, v zlatu in srebru. Okrašeni so z granulacijo vseh velikosti od popolnoma drobne, velike komaj za makovo zrno, do precej debelejšje. To tehniko navadno spremlja tudi filigran, kolikor ne nastopa popolnoma samostalno. Pri teh predmetih vidimo, da je izdelovalec obrtnik delal precizno in pazljivo, da je izvajal oblike z gracijo in umetnostjo. Na mnogih mestih uporablja za filigran, da bi se uklonil teži in grobosti, tanko srebrno ali pa zlato nit. Ta je že sama po sebi lahka, krhka in gracilna. Četudi jo umetnik uporablja v več nitih, vendar predmet s tem ni izgubil svoje ličnosti. Ta očitni kontrast med predmeti dveh skupin nam vsiljuje misel, da ne gre za izdelek enega in istega naroda, odnosno za izdelek iste delavnice.

Ne moremo domnevat niti, da bi bili izdelek raznih delavnic, ki so bile na enem področju ob istem času, četudi jih najdemo pomešane skupaj v grobovih itd. Po vsem sodeč gre pri enih za import iz neke druge pokrajine, kar je danes že dovolj dokazano. V naše pokrajine je prihajal ta import iz Bizanca, kjer sta se srečavali antična in vzhodna umetna obrt.

Bizanc je z vseh strani sprejemal vplive v vseh vejah umetnosti, posebno pa v drobni umetnosti in v zlatarski umetni obrti. Zlatarska umetnost je v Bizancu prav zaradi raznih tujih vplivov dosegla res zavidljivo višino. Vendar pa Bizanc vseh teh raznih umetnosti in umetnih obrti ni konzervativno hranil samo za sebe, ampak jih je dajal tudi pokrajinam, kjer je politično gospodaril. To so bile predvsem južna Italija, Ravenski ekzarhat, Dalmacija itd. Ta umetnost, ki jo je Bizanc prenašal na pokrajine, ki so mu bile politično ali podrejene ali pa vsaj z njim povezane, je pa na novih mestih prihajala tudi pod vpliv drugih kultur ter tako dobila delno popolnoma nov značaj. Poleg tega je pa seveda Bizanc s svojo umetnostjo tudi sam vplival na druge kulture, kar nam najbolj kažejo belobrdska in köttläška slovanska kultura. Poleg vpliva na razvoj tujih kultur, je eksportiral Bizanc čez meje svojega področja tudi lastne izdelke.

V krogu raznih slovanskih kultur srednje in južne Evrope so importirani bizantinski predmeti na prvem mestu proti našemu pričakovanju na področju Panonske ravnine. Ker je na obalah Jadranskega morja vladala politična uprava Bizanca, bi tam prej pričakovali večje število najdb, ki bi pomenile direkten import iz Bizanca. Toda v veliko večjem številu so taki predmeti najdeni v Panonskem bazenu kot spremstveno gradivo belobrdske in keszthelyjske kulture. Posebno bogate take najdbe te vrste so v Tokaju,¹ Keszthelyju,² Peszér Adácsu,³ Szt. Endri v Pešti,⁴ Sziráku,⁵ Regölyu,⁶ Tolna Szanti⁷ itd. Številne najdbe čisto bizantinskega gradiva na področju Panonske ravnine nam dokazujejo, da je bil stik Panonije z delavnicami na vzhodu

¹ Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Budapest 1905, zv. II, str. 489 in sledeče.

² I. c. II, str. 166 in sledeče. — I. c. III, T. 159 in sledeče.

³ *Památky archeologické*, Praha, 1927, str. 344.

⁴ Hampel, *Alterthümer*, III, T. 265.

⁵ I. c. III, T. 65, 67 in 72.

⁶ I. c. III, T. 174, 184, 186 in 235.

⁷ I. c. III, T. 408.

zelo živ. Ali je svoje izdelke razpošiljal direktno sam Bizanc, odnosno njegove delavnice po trgovski poti, ali na kak drug način, ali bizantinske delavnice na Črnem morju, ali se je to go-dilo s posredovanjem tujih trgovcev, Arabcev, Vikingov, Perzij-cev, Judov itd., kakor nekateri domnevajo, je danes še nemo-goče ugotoviti. S tem vprašanjem se je poleg Červinke, posebno bavil Niederle, ki je skušal ugotoviti, kako je dospel na Češko nakit, ki je bizantinski import.⁸ Ta nakit, najden na področju Češke in Moravske, je Niederle razdelil v celo vrsto tipov, ki jih je analiziral in prišel do končnega zaključka, da je pot, po kateri so ti predmeti dospeli na Češko in Moravsko, vodila lahko samo z vzhoda proti srednji Donavi, nikakor pa ni mogla voditi z juga iz Dalmacije ali pa z Apeninskega polotoka. Ta Niederlov zaključek je popolnoma točen, kar nam dokazuje tudi gra-divo, najdeno na področju Jugoslavije in v Panonski ravnini. V tem gradivu nimamo nikakršnih oblik, ki bi nam prikazovale pot, ki bi vodila od južne smeri. Zato je ta import lahko prišel samo z vzhoda, kakor misli tudi Niederle. Nastaja pa novo vprašanje: kako so ti predmeti importirani v naše kraje, po kateri poti in kdaj.

Importirani predmeti na naših nekropolah so zelo raznovrstni. Največ je bilo najdenih uhanov; prstanov, ovratnic in drugih vrst nakita pa je veliko manj. Ker so uhani najbolj tipični in tudi najbolj raznovrstni, jih bom razdelila v skupine ter upoštevala samo glavne odlike, ne bom se pa spuščala v detajle. Tipološko razdeljeni uhani kažejo več skupin:

a) U h a n i v o b l i k i o b r o č k a, pri katerih je spodnja polovica obročka okrašena z granuliranim filigranom. Na mestu, kjer obroček prehaja v gornji del, t. j. v srednji polovici, je majhna rozeta, ravno tako kakor pri nekaterih drugih tudi na sredi spodnjega dela. Po Niederlu so ti uhani orientalskega, sir-skega izvora.⁹ Pri nás je najden ta tip v Dalmaciji in je shranjen v muzeju v Kninu,¹⁰ našli pa smo ga tudi na nekropoli na Gradu v Ptujju.¹¹

⁸ Památky, 1927, str. 338 in sl.

⁹ l. c. str. 340.

¹⁰ Rad Jugoslavske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1940, str. 23, sl. 25.

¹¹ Korošec, Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji, Celje, 1947, str. 14, sl. 11.

b) U h a n i s p r i v e s k o m v o b l i k i z v e z d e. Na obročku je privesek v obliki zvezde, katere kraki so izvedeni v obliki granuliranih trikotnikov. Niederle misli, da moramo iskati prototip teh uhanov nekje v Orientu, a v črnomoških delavnicah grških kolonij imamo take uhanе že v VI. in VII. stoletju.¹² Najdeni so tudi v Panoniji,¹³ pri nas pa v Golubiću pri Kninu.¹⁴ Imitacija teh uhanov je pa v liti tehniki posebno pogosta v belobrdski kulturni skupini. Originalni uhani iz Golubića so posebno karakteristični še zaradi S-petlje na enem koncu obročka, medtem ko se na drugem nahaja kvačica. Četudi sta v tej najdbi dve vrsti uhanov, kjer ima ena pravi privesek v obliki zvezde, medtem ko ima drugi bolj obliko ploščate piramide, vendar predstavljajo eno celoto ne samo zaradi skupne najdbe, temveč tudi zaradi tehnične izdelave. Neki uhani z zvezdastim privesk, katere navaja Niederle, morda niso import, temveč bodo predstavljali domače delo po tujih vzorih, ker kaže, da so uliti v kalupih. Tak primer imamo na Pasterském gradišču.¹⁵ Popolnoma identični uhani pa so najdeni pri nas v Čadjavici,¹⁶ ti so nekoliko bogateje ornamentirani, vendar pa so ravno tako uliti v kalupih. S tem ne mislim, da tudi taki uhani nikakor ne bi prišli v poštev kot import, četudi je to manj verjetno.

c) U h a n i s p r i v e s k o m v o b l i k i g r o z d a. Uhani te vrste imajo na spodnji strani obročka privešen grozdček, ki se navadno nadaljuje tudi še nad obročkom kot nekaj nastavek. Hadaczek¹⁷ misli, da se je ta tip razvil iz uhana, ki je imel na obročku natak njeno podolgovato jagodo, ta pa se je pozneje, v klasičnem obdobju, spremenila v grozd podolgovate ali piramidalne oblike. Na tej razvojni stopnji postaja ta tip uhana eden najbolj razširjenih in uporabljenih oblik že v rimskem, še bolj pa v bizantinskem času. O priljubljenosti tega tipa nam pričajo mnogoštevilne najdbe na vsem področju, kjer je deloval vpliv Bizanca. Pojavljajo se številne variante oblik, pa tudi v velikosti so razlike. Ti uhani so izdelani v glavnem v tehniki granuliranja, včasih pa so okrašeni tudi s filigranom in granula-

¹² Památky, 1927, str. 545.

¹³ E. S. A., 1934, str. 285 do 307, T. 15 in 15.

¹⁴ Rad J. A. 1940, str. 22.

¹⁵ Památky, 1927, str. 341, sl. 101, štev. 1.

¹⁶ Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, Zagreb, 1942/43, T. III, sl. 6—7.

¹⁷ Hadaczek, Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker, Wien, 1903, str. 18, 27 in 31.

cijo. Zelo lepi primeri uhanov so pri nas iz Trilja,¹⁸ Biskupije pri Kninu¹⁹ in iz Ptuja.²⁰ V Češki so jih našli v Želenki pri Vrbki,²¹ in v Zakolanih,²² v Moravski pa v Těmicah,²³ Vacovu,²⁴ Starem Městu pri Uher. Hradištu.²⁵ Analogije piramidalnih priveškov na uhanih kažejo najlepše zelo zanimivi uhani, najdeni v Szent Endreu²⁶ in na drugih mestih.²⁷ Pri uhanu z grozdnim priveškom imamo tudi tip, kjer je srednji del grozda izdelan v obliki večje votle jagode, ki je včasih ornamentirana z drobnim filigranom. Lepe primere imamo v uhanih, najdenih v depotu v Tokaju.²⁸ Verjetno pomenijo ti uhani prehod od uhanov z grozdnim priveškom k uhanom s štirimi jagodami.

d) U h a n i s p r i v e š k o m v o b l i k i j a g o d. Tu imamo tri skupine: uhane s štirimi jagodami, uhane z eno in uhane s tremi jagodami. Prva skupina ima štiri jagode razporejene tako, da je na vsaki strani uhanā po ena jagoda, medtem ko sta na spodnji strani dve jagodi, ena vrhu navpične osi, ki je pritrjena odnosno zlita z obročkom, druga pa spodaj. Primere teh uhanov imamo v kninskem in v zagrebškem muzeju iz raznih najdišč. Nadalje imamo ravno tako srebrne in zlate identične uhane iz slovanske nekropole v Ptuju.²⁹ Iste uhane imamo pa tudi na Češkem v Předmosti, na Moravskem v Starem Městu,³⁰ nadalje v Tempelhofu³¹ itd. Pri tem tipu uhanov je včasih jagoda, ki je pritrjena na zgornjem koncu navpične osi, že degenerirana ali pa je celo že izginila. Lep primer take degenerirane jagode imamo pri srebrnih uhanih iz Glavičin v Dalmaciji.³² Jagode uhanov tega tipa so okrašene s filigranom v obliki majhnih krožkov ali pa z granulacijo v obliki majhnih rombov in trikotnikov. Po Nie-

¹⁸ Rad J. A. 1940, str. 21.

¹⁹ Nahajajo se v muzeju v Kninu.

²⁰ Doslej še niso objavljeni, a izkopani so leta 1947.

²¹ Schrānil, Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens, Berlin, 1928, T. LXXI, sl. 5, 6 in 7.

²² l. c. T. LXVIII, sl. 18.

²³ l. c. T. LXVIII, sl. 25.

²⁴ Památky 1927, str. 342, sl. 102, štev. 10.

²⁵ Archeologické rozhledy, štev. 1—2, Praha, 1949, str. 23, sl. 11.

²⁶ Památky 1947, str. 342, sl. 102, štev. 8 in 11. — Hampel III, T. 263, sl. 5, 6, T. 286, sl. 9.

²⁷ Hampel III, T. 286, sl. 7, 8.

²⁸ Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, Ljubljana, 1950,

²⁹ Archeologické rozhledy, 1949, str. 23, sl. 12.

³¹ Schrānil, Vorgeschichte, str. 299

³² Rad J. A. 1940, str. 11, sl. 8.

derlu ima tudi ta tip svoj izvor v Orientu. Drugi tip uhanov, kjer so na obroček nanizane tri jagode, in tretji tip, kjer je na obročku samo ena jagoda, sta posebno pogosta v Dalmaciji. Mnogo jih je v kninskem muzeju in v Splitu. Velik del predstavlja delo domače zlatarske obrti, vendar so vmes tudi lepi primeri originalnega importa. Po tehnični izdelavi so ti uhani, odnosno jagode izdelani na dva načina. Jagode so lahko okrogle, podolgovate, bikonične, vselej pa so votle in obdane s pločevino, okrašeno s filigranom ali z granulacijo. Pri drugem načinu izdelave pa so jagode votle, toda njih stene so prebite, da je videti, kakor bi bile sestavljene iz reber, ki so včasih ravno tako izdelane iz filigranskih niti. Analogne primere prebitih jagod imamo tudi na Češkem v uhanu s tremi jagodami, najdenim v Čistěvesu.³³ Po mnenju Kondakova in Schránila izvirajo te iz grških ali orientalskih delavnic.³⁴ Zelo zanimiv je tudi uhan, najden v Erdutu v Slavoniji, ki je sedaj v arheološkem muzeju v Zagrebu.³⁵ Ima tri prebite jagode, nanizane na obroček. Uhan je zelo velik in okrašen z zelo velikimi zrnci granulacije ter z granuliranim filigranom in filigranom. Vendar pa vzbuja vtis precejšnje grobosti. Zelo je zanimiv tudi sam obroček iz dveh uvitih žic, zaradi česar spominja precej na uhan iz Perjamoša, čeprav ima ta eno samo jagodo in je časovno iz druge periode.³⁶ Erdutski uhan ima obroček med jagodami omotan s filigransko žico. Podoben uhan omenja Karaman v arheološkem muzeju v Beogradu.³⁷ Po masivni in skoraj grobi ornamentiki in po večji srednji jagodi je precej podoben srebrnim uhanom iz tokajskega srebrnega depota.³⁸ Uhani z eno jagodo imajo lahko jagodo jajčaste oblike, obešeno na enem koncu obročka, lahko pa je jagoda tudi bikonična in po dolžini natakunjena na obroček. Prve in druge so zastopane v lepih primerkih v Gajinah in tudi na drugih najdiščih.³⁹

Neznani so doslej pri nas primerki uhanov bizantinskega importa z jagodo v obliki kocke z odrobljenimi vrhovi, kakor je

³³ Schránil, *Vorgeschichte*, str. 299, T. LXVIII, sl. 24.

³⁴ *l. c.* str. 299.

³⁵ Rad J. A. 1940, str. 21, sl. 22.

³⁶ *Památky* 1927, str. 345, sl. 105.

³⁷ Rad J. A. 1940, str. 52 do 53 in 43, opomba 100.

³⁸ Hampel II, str. 495, sl. F.

³⁹ Rad J. A. 1940, str. 31, sl. 50.

to slučaj z uhanom v Perjamošu, ki ga Niederle uvršča v slovansko periodo, čeprav ji morda ne pripada.⁴⁰ Sicer pa je ta oblika zelo znana. Razen v Perjamošu jo najdemo na Ogrskem tudi v Puszti Bakod,⁴¹ Szentesu,⁴² Dombovaru,⁴³ Szegszárdu,⁴⁴ Bökény-Mindszentu,⁴⁵ pa tudi na Krimu.⁴⁶ Večina teh najdb ne pripada slovanski periodi, nekatere so pa dvomljive.

e) Uhan s priveskom v obliki lunule. Podobni uhani so mi kot import v večjem številu na teritoriju Jugoslavije neznani. Samo v Nišu sta najdena dva zlata uhana, ki sta danes v arheološkem muzeju v Beogradu. Uhana imata na dnu lunule podolgovato jagodo in jagode so tudi na rogovih lunule. Okrašena sta s filigranom in granulacijo. Da je pa ta oblika uhanov bila zelo priljubljena, pričajo uhani köttlaške kulturne skupine, za katere vemo, da so slovanski izdelek in so nastali v domačih delavnicah. Verjetno je, da nastopa bizantinski import tudi v tej obliki v večjem številu že zaradi priljubljenosti tega tipa v domači obrtni umetnosti. Ta porablja celo neko vrsto perforirane lunule pri uhanih tipa z grozdastim priveskom. Tu je kljub lunuli grozdasti privesek še ohranjen. Verjetno so ti uhani nastali iz luničastih uhanov s tremi rogovi in priveska, ki je lahko različen, kakor pri uhanih iz depota v Tokaju in iz depota v Starem Městu,⁴⁷ čeprav so te polno delane in ornamentirane s filigranom, ne pa perforirane. Razvoja tega uhana danes še ni mogoče točno ugotoviti, ker so najdbe še preskromne. Zanimiv in zelo lep uhan je bil najden na nekropoli v Ptujju,⁴⁸ izdelan je v srebru, dobro ohranjen in pomeni čist bizantinski import. Izveden je v filigranu, granuliranem filigranu in granulaciji.

Poleg uhanov moramo omeniti kot bizantinski import v slovanskih kulturah tudi ovratnice, kakršne so najdene v Dalma-

⁴⁰ Památky 1927, str. 345, sl. 105.

⁴¹ Hampel I, str. 359, sl. 954. — Hampel II, str. 3. — Hampel III, T. III, sl. 2.

⁴² Arch. Ert. 1904, str. 158. — Arch. Ert. 1906, str. 50.

⁴³ Hampel II, str. 688, sl. 3.

⁴⁴ Hampel II, str. 690, sl. 1, 2. — Hampel I, str. 359, sl. 958.

⁴⁵ Hampel I, str. 359, sl. 954. — Hampel II, str. 68. — Hampel III, T. 56, sl. 3.

⁴⁶ Uzb. apx. ko. XIX. 50, tab. 1.

⁴⁷ Hampel II, str. 492, sl. E, štev. 1, 2. — Niederle, Rukovět slovanské archeologie, Praha, 1951, str. 195, sl. 89.

⁴⁸ Korošec, I. c. str. 71, sl. 15.

ciji v Trilju⁴⁹ in v Golubiću pri Kninu.⁵⁰ Te ovratnice so sestavljene iz zlatih bikoničnih jagod. Triljska ovratnica ima 24 jagod, od katerih je 20 ornamentiranih s filigranom, ovratnica, najdena v Golubiću ima 23 jagod, od katerih so pa samo nekatere ornamentirane. Takih jagod na slovanskih lokalitetih res ni mnogo, toda kolikor nastopajo, jih je večinoma lahko datirati. Na Češkem jih srečamo v Kolinu, Čistěvesu in Uherci.⁵¹ na Ogrskem v Gavi a te so ornamentirane s pregradicami, v katerih je bilo vstavljeno steklo ali neka druga materija.⁵²

Na ovratnici iz Golubića v Dalmaciji so zelo zanimivi luničasti priveski na samih jagodah ter so tako nanizani na ovratnico vsega pet po številu. Cela lunula je ornamentirana s filigranom, medtem ko so navzdol obrnjeni rogovi in srednji del lunule ornamentirani z granulacijo. Lunula se pri Slovanih pojavlja od X. do XII. stoletja, kar potrjujejo novci, ki jo spremljajo. Bogate najdbe takih priveskov so znane iz južne Rusije, tako iz Gnezdova ter volinskega, jurkoveckega, belogostickega in iz nevelskega depota.⁵³ Po Niederlu so ti vzhodni kosi datirani okoli leta 1000. Schráníl omenja dva srebrna priveska, najdena v Naměštih, od katerih je eden polmesečne oblike in to kot lunula s tremi rogovi. Ta oblika je karakteristična posebno za Dnjeprski bazen v času knezov v Češki.⁵⁴ Poleg originalov so zelo pogosti, toda zelo grobo izdelani luničasti priveski iz domačih delavnic, med katerimi Niederle razlikuje celo dva tipa. Starejši tipi so bolj zaprti, t. j. njih rogovi so nekoliko zoženi, neornamentirani, mlajši pa so bolj odprti ter ornamentirani z grobo granulacijo. Na Ogrskem je najden tudi originalen importiran privesek v grobišču v Arad Földváru, omejen je s filigransko nitjo. Spremlja ga čisto belobrdsko spremljajoče gradivo. Z istega grobišča sta poleg tega znana tudi dva novca, prvi Bele I., drugi pa Vladislava II.⁵⁵ Zelo lep luničasti privesek, ki bi pripadal temu času, je najden v Igaru.⁵⁶ Izdelan je v zlatu, ornamentiran pa s celicama, v katerih je bila nekdanj steklena pasta.

⁴⁹ Rad J. A. 1940, str. 21, sl. 21.

⁵⁰ I. c. str. 19, sl. 18.

⁵¹ Schráníl, Vorgeschichte, str. 305.

⁵² Arch. Hung. Budapest, 1932, str. 267, T. CI, CII.

⁵³ Niederle, Rukovět, str. 200.

⁵⁴ Schráníl, Vorgeschichte, str. 305, T. LXIX, sl. 15 in 17.

⁵⁵ Hampel II, str. 56, sl. 6.

⁵⁶ Hampel II, str. 355.

Med domačimi izdelki slovanskih kultur, posebno v belobrdski kulturi, so zelo številni razni prstani. Posebno pozornost vzbujajo prstani z imitiranim filigranom in granulacijo. Navadno so odprti, a na mestu, kjer se konci stikajo, je okov z biserom. Vsi ti prstani v resnici pomenijo kopijo bizantinskih izdelkov, kakršni so kot import, toda v zelo majhnem številu, najdeni tudi na tleh naše države. Zelo lep primer je prstan iz Trilja⁵⁷ z biserom v okovu in ornamentiran z granulacijo. Krasen je tudi zlat prstan, najden na Gradu v Ptuju z belobrdskim spremstvenim gradivom.⁵⁸ Sam obroček je ornamentiran s pletenim filigranom, na sprednji strani pa je pet kupolastih vzboklin ornamentiranih z granulacijo. Na Češkem so našli nekoliko importiranih prstanov. Eden je najden ob skeletu v Předmosti; na vrhu vzbočenega dela ima v okovu steklen moder biser, omejen s 4 nizi granulacije. Obroček je ornamentiran s prepletenim filigranom. Sem spada tudi fragmentirana srebrna prstan iz Zákolany⁵⁹ in prstan iz Starega Města.⁶⁰ Zelo bogate prstane so našli tudi na raznih krajih na Ogrskem. Najbolj zanimivi so tisti, ki imajo obroček ornamentiran s prepletenim filigranom.⁶¹

Zelo zanimiv nakitni, obenem pa tudi praktični predmet, ki ga Slovani uporabljajo, so gumbi. Imamo jih večje število, ki so lahko tudi domače delo in so lepo ter pravilno ornamentirani, taki gumbi so bili najdeni na Gradu v Ptuju⁶² in na Češkem v Budeču, Zákolanyh, Žalovu, Rousovicah in Starem Městu.⁶³ Podobne so našli tudi na Ogrskem v Puszta-Szilasu.⁶⁴ Na drugi strani pa imamo zopet importirane bizantinske gumbе, kakršni so najdeni tudi v naši državi v Trilju,⁶⁵ na Češkem v Želenkyh,⁶⁶ poleg tega so pa znani tudi v Pilinu in v Tokaju.⁶⁷ Okrašeni so samo z granulacijo kakor oni iz Tokaja in Trilja, ali pa s fili-

⁵⁷ Hampel III, T. L., sl. 1 ab; T. LI, sl. 2, 4ab.

⁵⁸ Korošec, l. c. str. 95, sl. 19.

⁵⁹ Schráníl, Vorgeschichte, str. 301, T. LXVIII, sl. 27.

⁶⁰ Arch. rozh. 1949, str. 25, sl. 11 (leta 1948 najdena prstana imata obroček prav tako ornamentiran s filigramom).

⁶¹ Hampel III, T. L., sl. 1, ab; T. LI, sl. 2, 4ab.

⁶² Korošec, l. c. str. 95, sl. 20, 21.

⁶³ Schráníl, Vorgeschichte, str. 302, sl. 30, str. 305, sl. 51 in Arch. rozh. 1949, str. 50—56.

⁶⁴ Hampel II, str. 401, sl. 1115 in 1116, katere on sodi med priveske.

⁶⁵ Rad J. A. 1940, str. 21, sl. 21.

⁶⁶ Schráníl, Vorgeschichte, T. LXXI, sl. 3, 5a, 4, 4a.

⁶⁷ Hampel II, str. 491, sl. 11. — Hampel I, str. 400, sl. 109.

granom kakor gumbi iz Pilina. Najbogateje je ornamentiran par gumbov iz Želenky, ki je okrašen s filigranom, z granuliranim filigranom in z granulacijo, na nekaterih mestih pa so bili nekdanj vstavljeni biseri v obliki koščkov stekla ali podobnega materiala.

Po množini gradiva, ki v naših krajih in v Panonski ravnini kaže jasne znake bizantinskega importa, je opravičeno vprašanje, kako so ti predmeti dospeli v naše pokrajine. Dve možnosti sta. Prva bi bila politična povezava in kulturni stiki, ki so vladali v X. in XI. stoletju med Bizancem in njegovimi slovanskimi sosedi na severu in severo-zahodu. Verjetnejša je pa po mojem mnenju trgovska zveza. Da so vso to okrasje prinašali v slovanske pokrajine ljudje, ki so zastopali politično oblast, skoraj ni mogoče. V tem primeru bi ga vsekakor ne našli v takih množinah tudi izven političnega območja njihove države, in to celo na severu, na Češkem.

V X. in kasnejših stoletjih je kulturni stik med Bizancem in njegovimi sosedi zelo tesen, prav tedaj ko sta Ciril in Metod začela med slovanskimi narodi širiti krščanstvo. Vendar pa tudi ta stik ni mogel mnogo prispevati k širjenju te umetne obrti, ker je bilo tedaj, kakor trdi tudi sam Niederle, prinešeno zelo malo predmetov cerkvenega značaja, kar tudi ustreza vlogi te akcije. Zato pa tudi ti predmeti bizantinskega značaja niso bili importirani s politično prevlado Bizanca, niti s kulturnimi stiki med Bizantinci in drugimi narodi, temveč moramo kot njih najboljšega posrednika in širitelja v resnici domnevati le trgovino. Tako so ti predmeti prihajali v bazen Panonske ravnine in šele od tu so jih raznašali dalje, kar nam potrjujejo tudi same najdbe. Če bi bile v trgovskem stiku z vzhodom na jugu Evrope razen Panonskega bazena tudi druge dežele, bi gotovo tudi v teh predelih našli večje število importiranih predmetov, ne pa domačega dela. Število importiranih predmetov, ki so najdeni n. pr. v Ptujju, je v razmerju do predmetov köttlaške in belobrdske kulture na istem grobišču večje kakor pa n. pr. v Mravincih in na drugih najdiščih v Dalmaciji. To nam dokazuje, da je bil v Ptujju import močnejši kakor na jugu. Nerazumljivo bi bilo nasprotno, ker so v Dalmaciji, kjer je bizantinska uprava bila veliko močnejša, grobne najdbe z importiranimi predmeti relativno skromne. Res je pa, da bi ravno tu, glede na direkten

stik lahko pričakovali večje število importiranih predmetov. Na drugi strani nam pa to zopet dokazuje, da je v Slavonijo in dalje proti zahodu v alpske predele import prihajal iz Panonske ravnine, kakor je prihajal tudi v Češko, kakor meni tudi sam Niederle. Četudi Niederle misli, da je vzhodno alpsko področje bilo v trgovskem stiku z Bizancem, vendar mislim, da je to malo verjetno, čeprav je naše področje doslej še malo raziskano. Mislim celo, da globlje v köttlaško kulturo import ni daleč segal. Vemo, da v Köttlachu in ostalih najdiščih tega področja, ki so raziskani, ni bil najden niti en predmet, ki bi bil importiran z vzhoda. Lahko bi domnevali, da je ravno ozemlje, kjer se stikata belobrdska in köttlaška kultura, končna meja, kamor sega bizantinski import. Tukaj moram omeniti tudi Karamana, ki misli ravno tako, da je bizantinski import prišel v naše kraje s trgovino, čeprav ne omenja poti, po kateri je v te kraje tudi prišel.⁶⁸ Na drugi strani meni Niederle ob poročilu Ibrahima Ibn Jakuba, da so se s trgovino teh drobnih predmetov bavili arabski trgovci, ki so trgovali s sekanim srebrom.⁶⁹ Kasneje pa pravilno sodi, da so se s trgovino bavili tudi razni drugi trgovci in tudi slovanski.⁷⁰

S katere strani je prihajal import v Panonsko ravnino? Če bi vodila trgovina po Jadranskem morju čez Dalmacijo ali čez Apeninski polotok ali če bi bilo blago izdelano v tamkajšnjih bizantinskih delavnicah in delavnicah, ki so bile pod bizantinskim vplivom, bi imel nakit neke značilnosti, ki bi kazale tudi na njegov izvor. V Panonski ravnini vse do vzhodnoalpskega področja sploh nimamo tipov, kakršne najdemo v Palazzolu, Akreidi ali Ruovu, Taormini ali Raccineci. Prav tako ni tipa uhana, ki ga Niederle navaja iz Severne Italije iz Castel Trovina.⁷¹ Ravno tako nimamo raznih vrst uhanov luničastega tipa in uhanov z zvezdastim priveskom, kot ga poznamo iz Kalaja Dalmaces.⁷² Naši tipi, ki so analogni onim iz Želenky, Žižica, Praha I, Předmosti, Žalova, Čistěvesi, Levýga Hradca, Bukola, Těmice, Starega Města, Rybešovic, Kroměříža, Kyjova, Jaro-

⁶⁸ Karaman, *Iz kolijevske Hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930, str. 135.

⁶⁹ *Památky* 1927, str. 352.

⁷⁰ Niederle, *Rukovět*, str. 137 in sledeče, str. 125 in sledeče.

⁷¹ *Památky* 1927, str. 345, sl. 106, štev. 4.

⁷² W. M. B. H. XII, str 195.

hnovic in Kolina,⁷³ in ki so analogni onim iz Panonske ravnine, morajo biti vsekakor istega izvora. Ako poleg tega upoštevamo, da se vsi ti predmeti med seboj skladajo in da nimajo nikakršne južne odlike, moramo njih izvor iskati direktno na vzhodu v Bizancu ali pa na obalah Črnega morja. Najnaravnejša pot iz teh krajev proti severozahodu je Donava, ki sega s svojo plovnostjo globoko v evropski kontinent.

Veliki del najdb v Panonski ravnini spremljajo bizantinski novci, na Češkem pa novci Břetislava I. in drugih domačih čeških vladarjev. Pri nas te najdbe nimajo vedno spremljajočega jih novčiča, medtem ko imajo nekatere celo rimske novčiče, toda samo kot priveske ali kot slučajne najdbe v grobu. Vendar se tudi pri nas pojavljajo bizantinski novci. V resnici služijo vsi ti novci pri dataciji samo kot terminus ante quem non, če pa uporabimo nekatere druge faktorje, vidimo, da je vsaj približna datacija vendarle možna. Tako trdi Schráníl, da so ornamentirani gumbi zelo priljubljeni v drugi polovici X. stoletja, in domneva, da so tipične oznake bogatejših družbenih razredov.⁷⁴ Da bi to datacijo lahko porabili tudi pri najdiščih vzhodnoalpskega področja, nam najbolj kažejo ptujske najdbe. Bogati ornamentirani gumbi čisto bizantinskega importa so gumbi iz Triljske najdbe. To najdbo, ki je v resnici cela bizantinski import spremlja bizantinski novc iz sredine VIII. stoletja. Tokajski depot, ki ima ravno tako podoben fragmentiran gumb bizantinskega izvora ima novce X. stoletja vladarja Romana Christofora, Nikefora II. in Basilia II. Zanimiv pojav je pri uhanih iz Golubića v Dalmaciji da se en konec uhana končuje v S-petljo. Tako končnico pozna arheologija samo v slovanski periodi. Karaman sicer datira to najdbo v VII. stoletje in vzporeja uhan z uhanom z zvezdastim priveskom iz Taormine, ki je iz VII. stoletja. Toda ta nima S-petlje in čeprav bi bil taorminski uhan iz VII. stoletja, ni potrebno, da bi bil naš uhan z njim istočasen, posebno ker je imel Bizanc na Siciliji svoje postojanke pa tudi svoje delavnice. V depotu v Golubiću je najdena tudi ovratnica, sestavljena iz zlatih jagod, kakršne so našli tudi na Češkem v Kolinu.⁷⁵ Ob tem gradivu so pa v Kolinu našli tudi bogato okrašene gumb

⁷³ Schráníl, Vorgeschichte, str. 298 in sledeče.

⁷⁴ l. c. str. 301.

⁷⁵ l. c. T. LXVI, sl. 5 in 7.

in relikvarije, ki so datirani v X. do XI. stoletje. Nadaljnje datiranje ovratnice iz Golubića omogoča tudi najdba srebrnih granuliranih jagod v Čistěvesi, najdenih v depotu denarja in sekanega srebra, kakor tudi jagoda iz groba v Uhercih, poleg katere je najden novec Vratislava II., ki potem takem pada v drugo polovico XI. stoletja.⁷⁶ Ravno tako luničaste priveske na ovratnici iz Golubića lahko datiramo po luničastem privesku iz Arad Földvára, čigar najdba je datirana z novcem iz srede XI. stoletja. Tako lahko izvedemo datiranje Golubića po Niederlovem in Schránilovem datiranju gornjih najdb na Češkem. Podobno je tudi z triljsko najdbo, ki bo padla verjetno v isti čas; o tem pričajo uhani, ki so jim bili enaki najdeni tudi v Bolgariji v Sofiji in datirani z novcem Komnena iz XI. stoletja, pa tudi gumbi. Datacija ptujskih najdb je izvršena že z značajem celotnega grobišča, ki spada v X. in XI. stoletje.

BYZANTINE IMPORT IN EARLIER SLAV CULTURES OF YUGOSLAVIA

Comparing Byzantine imported objects from early Slav graves on the territory of Yugoslavia with the same or similar objects found in Slav graves in Pannonia and Czechoslovakia, we come to the conclusion that import took place during 10th and 11th centuries. It was by commercial communications between Byzantium and western countries that import was carried out. To all appearance goods were transported by the Danube either from Byzantium itself or from its workshops on the shore of the Black Sea. By the same way goods were imported to Central Europe.

⁷⁶ l. c. str. 505.

PREDROMANSKI PLETENINI IZ BATUJ

• Emilijan Cevc

Ob številnih spomenikih pleteninaste ornamentike, ki so se nam ohranili na Koroškem — kar 20 jih je doslej znanih¹ — smo bili lahko res začudeni, da nam ozemlje osvobojene Slovenije, ki je bilo v času okoli preloma tisočletja sestavni del frankovske države in v sklopu njene Furlanske in Vzhodne marke, ni ohranilo, razen kamna v Slivnici pri Mariboru,² nobenega spomenika te vrste. Temu se človek toliko bolj začudi, če pomisli da je prav na nekdanjih kranjskih in južnoštajerskih tleh, torej na ozemlju južno od Drave, bilo glavno torišče oglejske cerkvenopolitične akcije med Slovenci in bi torej prav tu upravičeno pričakovali še večjo gostoto tovrstnih spomenikov kakor pa na Koroškem, ki je po l. 811 z vsem, severno od Drave ležečim ozemljem cerkveno pripadala salzburški nadškofijski oblasti. Načrtno topografsko raziskavanje terena in načrtno arheološko izkopavanje bo nedvomno odkrilo še nove priče plastične tvornosti zgodnjega srednjega veka na tem ozemlju.

Nedavno pa me je stud. theol. Lojze Vetrih opozoril, da v njegovi rojstni vasi, v Batujah v Vipavski dolini, hranijo v neki hiši (vulgo »pri Možinovih«) kamen, okrašen s pleteninastim ornamentom. Našli so ga, ko so podirali domače kamenito ognjišče. Ko sem si kamen ogledal, sem bil res prijetno presenečen,³ še bolj pa, ko sem v isti vasi naletel še na drug fragment pletenine, ki je še zdaj vzdignjen nad stensko omarico v kuhinji pri Lipovževih, h. št. 61.

¹ K. Ginhart, Die karolingischen Flechtwerksteine in Kärnten, Carinthia I, 1942, str. 112—167.

² F. Stelè, Predromanski ornament iz Slivnice, Razprave Slovenske Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, Filozofsko-filološko-historični razred, 1944, str. 347—363.

³ Zdaj je shranjen v oratoriju batujske župne cerkve.

Obe plošči sta izklesani iz belega marmorja, le da je druga prebeljena in tako okajena, da ne kaže več iste barve kot prvi kos.

»Možinova« plošča je trapezne oblike, predstavlja pa le odlomek večje plošče. Fragment je debel 9,8 cm; daljša stranica mu meri 45,5 cm, krajša 38,5 cm, širok pa je 23,5 cm. Zadaj je kamen popolnoma gladek in izlizan, spredaj pa je okrašen z značilnimi »starohrvatskimi« motivi, izvedenimi v tehniki stranskega zareza. Ne, ker bi to morda ustrezalo prvotni

»Možinova« plošča

legi fragmenta, ampak zaradi lažjega opisa, si položimo ploščo podolž na njeno krajšo stranico — tako kot jo kaže tudi naša reprodukcija — in tako dogovorno govorimo o njenem spodnjem in zgornjem, levem in desnem delu.

Spodnji dve petini plošče sta izpolnjeni z na prvi pogled nejasnimi motivi, ki se za okrog 0,5 cm dvigajo iznad gladkega ozadja. Prav na sredi ploskve vidimo motiv, ob katerem bi najprej pomislili na nekak rustificiran, raztegnjen jonski kapitel: gre za širok, gladek pas, ki se na vrhu razceplja v dve polovici, ki se nato polžasto zavijata navzdol; levi zavoj delita dve ostri brazdi v tri trakove, desni pa je gladek in malo nižjega reliefa. Levo od tega motiva so prav nad odlomom plošče nanizane tri trotračne, proti levi strani polžasto zavite kvake, nad njimi pa se od levega odloma izteza na dolgem, golšasto nabreklem vratu glava nekake ptice, ki se z jasno naznačenim kljunom dotika srednje polžaste kvake pod seboj. Verjetno prehaja na skrajnem levem koncu vrat že v ptičje telo, trikoten odlom v levem spod-

njem oglu pa bi utegnil biti preostanek nekdanje ptičje noge, če seveda ni morda le sled četrte kvake. Teme ptičje glave je izoblikovano v ostrem loku, njeno oko pa je skoraj trikotna vdolbina; od očesa proti levi se vleče lahna zareza, ki pa je nastala najbrž nehote, kajti dleto je udarjalo v lahnem loku na to črto in vzdolž njene smeri, pri tem pa je odbilo najbrž neko žilo, ki je na tem mestu potekala v kamnu. Ploskev desno od »kapitela« je prazna, le pod voluto zaznamo dve vzporedni črti, katerih pomen pa je nejasen.

Reliefni rob, prisekan proti spodnjemu delu navpično, proti zgornjemu pa poševno, deli opisano ploskev od zgornje, okvirne, ki se navzven spet končuje z 2,8 cm širokim, pridvignjenim robom, med obema pa se nad poglobljenim, 11 cm širokim ozadjem razvija niz iz trotračnih, prepletajočih se osmic (Achtergeflecht), ki jim relief dosega višino 0,5 do 0,6 cm. Ohranjenih je v celoti še 11 zavojev, na vsaki strani pa še po pol zavoja.

Preden si poskusimo razložiti motiviko prve plošče, si oglejmo še

»Lipovžev« ploščo. Tudi ta je le fragmentiran ostanek večjega kosa in podolžne oblike. Po dolžini meri v sredi 57 cm (v liniji, v kateri odlom na levi strani v kotu izstopa; pri opisu vzemimo spet dogovorno »zgornji« in »spodnji« del, tako kot kaže slika); zgornja stranica meri 55 cm, spodnja pa 51 cm; širina znaša 16,5 cm.

Tudi dekoracija te plošče nam kaže pleteninasto motiviko ter je prav tako izvedena v stranskem zarezu kot pri »Možinovi« plošči. Po vsej dolžini deli ploščo po sredi vrvičasto nabrazdan trak. Nad njim je nanizana vrsta kvak, zasukanih v levo stran, ki se jim spodaj širše, nažlebljeno steblo oži z zarezo vred navzor proti vrtincu. Polžasto zavita glavica je ploščata, njeno jedro tvori poln krog brez votlega očesca. Spodnji del pa izpolnjuje trotračna pletena kita, katere trakovi so polkrožnega prereza. Kvak je ohranjenih še 7 in pol, od kite pa osem celih in na vsaki strani še po pol vozla. Pod kito poteka na spodnjem robu plošče pridvignjen rob, ki je na levi strani in v sredini odkrušen.

Nad tem fragmentom je v isti hiši vzidan še kamen, ki moli iz stene kakor velika, ožja polovica jajca; premer mu znaša

okrog 13,5 cm. Neznano je, kaj naj bi pomenil, verjetno pa je bil najden obenem z opisano ploščo in pietetno vzdan v steno.

Za osrednji motiv »Možinove« plošče smo rekli, da je sličen kapitelu. Toda pri še tako rustikalni izdelavi bi bil kapitel označen vsaj še s prstanom pod seboj, tega pa na našem reliefu iščemo zaman. Po vsej verjetnosti imamo opravka z enim od krakov križa, ki se je raztezal v osrednjem delu nekdanje celotne plošče ter so se mu kraki na koncih volutasto razcepljali.

»Lipovževa« plošča

Podobnih primerov bi lahko našteali mnogo, opozorim naj pa le na križ na Višeslavovi krstilnici iz Nina v zagrebškem Arheološkem muzeju (prej v Benetkah) iz časa okoli l. 800⁴; od italških primerov naj spomnim na križe na pregradni plošči iz S. Sabina v Rimu iz 9. stol.⁵, na ploščo v rimski cerkvi S. Maria in Cosmedin in na ploščo v Cisanu⁶ iz 2. polovice 8. stoletja. Prav relief iz S. Sabine pa bi nam morda lahko osvetlil tudi nejasni pomen polžastih kvak pod ptičem ob križu: morda gre za ostanek pre-

⁴ Lj. Karaman, *Iz kolijevske hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930, sl. 50.

⁵ *ibid.* sl. 85.

⁶ E. Schaffran, *Die Kunst der Langobarden in Italien*, Jena, 1941, tab. 33c in 33b. Čeprav knjiga sicer ni priporočljiva, se je poslužujem zaradi bogatega ilustrativnega gradiva.

stiliziranega rastlinskega motiva, drevesa? V S. Sabini imamo ob križih nekake smreke, enako na plošči v muzeju v Sirmionu⁷ in v Čedadu na plošči s Kalistovega baptisterija⁸. Sam po sebi ni motiv kvak nič nenavadnega; razvil se je iz antičnega »tekočega psa« ter se kot okvirni motiv na pleteninastih spomenikih pogosto pojavlja⁹ — kot takega ga srečamo tudi na batujski »Lipovževi« plošči! Vendar pa je na »Možinovi« plošči funkcija tega motiva nedvomno drugačna in nesamostojna. Pač pa je ptičja figura popolnoma razumljiva. Tu gre za starokrščanski simbol duše, ki v podobi ptiča pije iz studenca (vrča) milosti, zoblje grozd itd. V našem primeru najbrž kljuje neke sadove, rastoče ob križu. Naj navedem spet le nekaj analognih primerov: relief pri sv. Janezu v Lateranu¹⁰ in že zgoraj omenjeni plošči s čedadskega baptisterija in iz S. Maria in Cosmedin; pri zadnjem primeru pijeta dva pava iz vrčev, stojećih na ramenih križa itd.

Tudi osmičasti preplet, ki smo ga našli na okviru našega reljefa, v pleteninasti ornamentiki ni neznan, dasi nastopa redkeje in navadno v bolj komplicirani obliki dveh recipročno se prepletajoćih osmičastih vzorcev. Takega srečamo n. pr. na plošči iz S. Lorenza v Veroni,¹¹ v samostanski cerkvi v Schännisu v vzhodni Švici;¹² na Blazijevem sarkofagu v spoletskem muzeju¹³ pa je sestavljen prepletajoći se pas le iz trakov, medtem ko nastopa na fragmentu iz Brescie¹⁴ celo enotračno. Tudi starohrvatsko gradivo ga pozna. Najdemo ga na odlomku v ulici za cerkvijo sv. Bartola v Dubrovniku¹⁵ in Radić domneva, da izvira morda iz cerkve sv. Štefana ali iz malo znane cerkve sv. Apostolov v Dubrovniku. Na splitskem reljefu starohrvatskega kralja nastopa kot njegov vrhnji zaključek¹⁶ in N. Z. Bjelovučić¹⁷ ga omenja tudi pri kraljevem dvorcu v Ninu. Prepričan, da na-

⁷ ibid. tab. 21a.

⁸ ibid. tab. 30a.

⁹ Lj. Karaman, Iz kolijevske... c. c.

¹⁰ Tu nastopajo ob pticah tudi ovce. E. Schaffran, o. c. tab. 26.

¹¹ ibid. tab. 18b.

¹² ibid. tab. 66b.

¹³ ibid. tab. 64d.

¹⁴ ibid. tab. 21b.

¹⁵ F. Radić, Razvaline crkve S. Stjepana u Dubrovniku, Starohrvatska prosvjeta III. Knin, 1897, str. 27, sl. str. 26.

¹⁶ Lj. Karaman, Iz kolijevke... o. c. str. 114, sl. 120.

¹⁷ Crvena Hrvatska i Dubrovnik, Zagreb, 1929, str. 40.

stopa osmičasti motiv vedno v zvezi s kakim kraljem,¹⁸ sklepa Bjelovučić, da naj bi bil to simbol hrvatske narodne dinastije — misel, ki spada seveda v kraljestvo prebujne domišljije. Pač pa me je dr. Lj. Karaman opozoril, da je osmičasti motiv pogost na freskah koptskih cerkva. W. Holmquist¹⁹ je skušal dokazati, da je prav koptska ornamentika preko irskih rokopisov iz mozaičnega okrasja v Teoderikovi palači in v cerkvi S. Vitale v Ravenni odločilno vplivala tudi na nastanek pleteninaste ornamentike. Prav osmičasti niz res začudo spomni na motive koptskih fresk in tkanin, v Ravenni pa ga ne najdemo.²⁰ Po dr. Karamanovem mnenju Mediteran koptskih elementov ni mogel sprejeti naravnost iz Egipta — arabska invazija je l. 642 potegnila med njima močno pregrado — ampak preko irskih menihov. n. pr. iz samostana Bobbio.

Manj problematična je motivika »Lipovževe« plosče. Za kvake smo že zgoraj ugotovili njih pomen in izvor. Pleteninasta kita se prav tako zelo pogosto pojavlja — omenim naj le Kalistov baptisterij v Čedadu! — in vrvičasti trak srečamo že v 8. stoletju na lokih istega baptisterija. Ta primer je tem dragocenejši, ker nam obenem tudi pove, da je vrvičasti motiv pravzaprav nadomestilo za biserni okvirni niz, saj nastopa pogosto ali s tem skupno ali pa na mestu, na katerem se na drugi stranici baptisterija pojavlja biserni niz.²¹

Toda kdaj sta batujaska reljefa nastala in od kod izvirata?

Po ysem povedanem je jasno, da gre za izdelek »karolinško-italske državne umetnosti poljudne smeri«, kot jo je označil ob sintezi vseh dosedanjih mnenj dr. F. Stelè,²² saj je »nedvomno italaska po svojem poreklu in značaju, karolinška pa po času in obsegu največje razširjenosti«. Iz Italije, kjer se je izoblikovala

¹⁸ Dubrovniški relief naj bi po njegovem mnenju krasil kraljevi sedež ali kako kraljevo spominsko ploščo v cerkvi Sv. Štefana, ki naj bi jo okoli srede 10. stoletja postavila kralj Stjepan in kraljica Margareta.

¹⁹ Kunstprobleme der Merovingerzeit, Stockholm, 1939.

²⁰ Lj. Karaman, Problemi umjetnosti ranoga srednjeg veka, Časopis za hrvatsku poviest, Zagreb, 1943, zv. 3, str. 269.

²¹ C. Cecchelli, I monumenti del Friuli dal secolo IV all' XI, I, Milano-Roma, 1943, tab. XI.—XV.

²² Predromanski ornament iz Slivnice, o. c. str. 354. Tu avtor našteva tudi številne dosedanje teorije o izvoru in pomenu te umetnosti in navaja izčrpno literaturo.

v 8. stol., se je razširila v vzhodnoalpske dežele, v južno Nemčijo, v Švico in nekoliko variirana celo v Francijo, Anglijo, severno Španijo in Katalonijo, na vzhodu pa je preko Istre in Dalmacije prodrla na Hrvatsko in v bosansko-hercegovske predele. Toda v primeri z večino hrvatskih, italških in celo koroških spomenikov opazamo na batujskih ploščah močne rustikalne poteze, ki nas v bližini oglejskega kulturnega centra preseenečajo. Fini zaključek krakov križa, ki navadno prehaja v elegantni valovnici v voluto, je pri nas kar nerodno razcepljen; ptičje telo je izgubilo običajne mehke obrise, prepletena osmica se je iz dvojnega, regularnega recipročnega vzorca zreducirala na en sam preplet, ki je izgubil ritmično mero in strogost, kakršno smo srečavali na tujih primerih, ter se je raztegnil v neenakomerno razporejene vozle. Toda tudi v teh se je nekdanja, mehko zaobljena forma spremenila v oglato, kar trikotniško. Tudi kvake na »Lipovževi« plošči so izgubile finost, ki odlikuje ta motiv v njegovi klasični fazi. Če upoštevamo, da vlada v 9. in 10. stoletju v pleteninasti ornamentiki jasna, stroga in simetrična razporeditev, ki pa začena v 11. stoletju usihati ter se umikati neorganski medsebojni povezanosti motivov, potem moramo naš ornament pripisati že kasni dobi pletenine, to je 11. stoletju. Tudi pojav ptice priča v prid naše datacije. Živalski motiv, ki se v klasični fazi te umetnosti, zlasti v 9. stol., izživlja često le v dekorativni funkciji, dobi ob nje dozorelosti spet svojo prvotno simbolično vsebino, hoče spet poučevati.²³ In naša ptica je bila gotovo več kot samo okras.

Pa tudi tehnična stran izdelave priča o propadanju delavniške kvalitete. Poleg že omenjenih rustifikacij naj opozorim še na to, da zdaj rame križa ni več trotračno prepleteno, ampak popolnoma gladko; da je ptičje telo golo, brez običajno nakazane perja itd. Čeprav moramo tudi v klasični dobi pletenine računati z bolj ali manj izurjenimi mojstri, vendar nas ves značaj batujskih reljefov prepričuje o njih kasnem nastanku, o čemer bi pričali tudi okrogli zaključki polžastih kvak.²⁴

²³ L. J. Karaman, Iz kolijevke... o. c. str. 112.

²⁴ Tudi dr. L. J. Karaman, ki sem mu poslal fotografijo batujskih kamnov, jih datira v kasno razdobje; za vse podatke mu dolgujem iskreno zahvalo.

Po tradiciji izvirata oba reljefa iz stare cerkvice sv. Jurija, o kateri poroča župna kronika,²⁵ da je stala nekoč v bližini Huha ter so jo podrli l. 1726, ko so sezidali sedanjo župno cerkev sv. Ane.²⁶ Okoli cerkve sv. Jurija je bilo baje svoje dni tudi pokopališče. V temeljih cerkve so našli menda še prazen grobek oltarnega relikviarija, na pokopališču pa rimski novec z napisom IMPER. TIBERIVS in IDIBVS MARTII na drugi strani.²⁷ Kamenje stare cerkve naj bi porabili pri zidavi nove cerkve sv. Ane, delno pa so ga raznesli ljudje. Tako sta se nam v privatni hiši ohranila tudi naša fragmenta.

Kraj, kjer je stala cerkvena sv. Jurija, se še danes imenuje »Pri sv. Juriju« in leži zahodno od Batuj na spodnjem delu hrbtiča nad potokom Konjščakom. Ledinska imena ob njegovih mejah se glase: na vzhodni strani Japne, na jugu Jelše, na zahodu pa Gmajne. Zemljišče, kjer naj bi stala cerkev, je bilo nekoč last družine Lipovž, kar bi nam še potrdilo izvor kamna, ki je pri Lipovževih še danes ohranjen... Danes je lastnik zemljišča Ivan Birska iz Batuj (št. 7), malo više ležeča parcela pa je v lasti družine Krušič — vulgo Kovač. Prostor, kjer naj bi stala cerkev, je danes pokrit delno s travo, delno pa je zasajen z vinogradom, točnejša lokalizacija pa je brez kopanja nemogoča. Petinosemdesetletni Anton Krušič mi je pripovedoval, da so Lipovževi pri kopanju vinograda pred kakimi 50 leti našli človeško čeljust, na »Kovačevi« parceli pa »star sold«. Ta poročevalec trdi, da je stala cerkev sama na travniku pod vinogradom. Sedeminosemdesetletni Filip Vetrih pa se spominja, da so Lipovževi našli temeljne kamne že v vinogradu in da so to kamenje porabili pri zidanju novejšega oratorija župne cerkve... Pri celotnem položaju pa ne smemo prezreti tudi možnosti zemeljske erozije.

Že patrocinij sv. Jurija dokazuje, da je bila porušena cerkev lahko zelo zgodnjega izvora. Ne daleč od tod, malo nad Huhovim mlinom, se imenuje neka senožet »Na Oštariji«, ki naj bi dobila ime po rimski obcestni taberni. Tod mimo, torej blizu naše cerk-

²⁵ Parochia Batuje, Folium Periodicum Archidioecesis Goritiensis, Gorica, 1882, str. 5 in 14.

²⁶ Cerkev sv. Ane je stala na sedanjem mestu že v srednjem veku. Prezbiterij srednjeveške cerkve — v njem so bile lani odkrite freske iz ca. 1480 — tvori zakristijo današnje cerkve.

²⁷ Parochia Batuje, o. c. str. 5. Ker novec ni več ohranjen, seveda ne morem nekoliko nenavadnega napisa več kontrolirati. Morda ga je kronist napačno bral?

ve, toda reliefno nad njo, je namreč po vsej verjetnosti potekala stara rimska cesta, katere sledovi se v batujski okolici še vidijo na Ravnah in pri vasi Selo. To naj bi bila cesta, ki je potekala od Aquileje čez Sočo (pri Majnici — Pons Sontii) na Sovodnje, mimo današnjega mirenškega pokopališča do mosta čez Vrtojbo in ob vznožju Vrtojbinskega hriba proti Bukovici in Volčji dragi; ker je bil svet ob reki Vipavi močvirnat in zato za cesto neprimeren, se je cesta rečni dolini ognila ter se usmerila po hrbtu ob njeni severni strani, tako da je šla od Volčje drage najbrž na Vogrsko za potokom Vogrščkom proti Bujam ter dalje mimo sv. Križa proti Ajdovščini...²⁸

Vsa ta tradicija nam dovoljuje sklep, da imamo pri naši cerkvi opraviti s srednjeveško kontinuiteto antičnih postojank v bližini stare rimske ceste. Tudi ime Batuje še kaže na pred-slovanski izvor. Srednjeveška viša »Litterae Petri Dandoli« in »Vitae patriarcharum Aquilejensium«, nastala v 15. in 16. stoletju, imenujeta za čas kmalu po l. 1086 Batuje »Buttaria« oz. »Buttavia«.²⁹ To ime pa spominja na romanski izvor n. pr. od lastnega imena »Buttavos«, kakor domneva dr. J. Kelemen.³⁰ Slično kot bližnji Vrtovin, Ozeljan ali Solkan bi torej tudi ime Batuje kazalo, da so ga novonaseljeni Slovenci prevzeli še od staroselcev.

Verjetno je, da je torej naselbina oz. njena okolica dobila že v zgodnjem srednjem veku svojo cerkev, katere kamenita oprema je bila okrašena s pleteninasto ornamentiko. In najdena kamna sta ostanek te opreme; »Možinov« je verjetno fragment oltarne pregrade. Celotno ploščo moramo rekonstruirati najbrž v kvadratno ali pravokotno obliko. Uokvirjal jo je osmičast preplet, čez notranje polje pa se je raztezal križ, ki ga je spodaj na vsaki strani flankirala po ena ptica. Ker ni verjetno, da bi ptici viseli z glavama navzdol, si moramo naš fragment pač zamisliti vstavljen nekje v sredini levega dela plošče, tako da sta ptici zrla navzgor. Da bi stali ptici vodoravno na ramenu križa, kakor n. pr. na plošči iz S. Maria in Cosmedin, ter bi bil

²⁸ S. Rutar, Rimske ceste po Vipavski dolini in po Krasu, Koledar za goriško nadškofijo za l. 1897, Gorica, 1896, str. 157 ss.

²⁹ Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, III. Ljubljana, 1911, št. 385. Vira naštevata posestva, ki naj bi jih podaril oglejski patrijarh Udalrik I. samostanu v Rožacu.

³⁰ Za to ustno razlago se mu toplo zahvaljujem.

torej naš fragment vrhnji del celote, se mi ne zdi verjetno; v tem primeru bi namreč pričakovali simetrično postavljeno ptico tudi na »desni« strani križa — ta pa je prazna.³¹

»Lipovževa« plošča pa je po vsej verjetnosti le fragment nekega okvirnega kosa.

Možno je, da bi arheologova lopata razkrila še ostanke temeljev in pokopališča okoli tega mikavnega zgodnj srednjeveškega objekta ter tako razkrila še kako doslej nejasno vprašanje.

SUMMARY

At Batuje in the Valley of Vipava (Slovene Littoral) two fragments of stone with basketry design originating from the destroyed church of St. George in the surroundings of Batuje were discovered. Iconographically, the first one is a fragment of a plate decorated by a cross with birds at its sides; a special attention is to be paid to the 8 loop interlacing which is reminiscent of Coptic patterns. The second stone represents only a frame motive composed of snail-like curves, a corded belt and a plait underneath. The loosened organization of the ornament, the lack of symmetry and rhythm, and the rusticized technique are the proof of its late origin, so that we must range the two fragments probably into 11th century when this »Carolingian-Italian art with popular tendency« (F. Stelè) has already passed its classical stage.

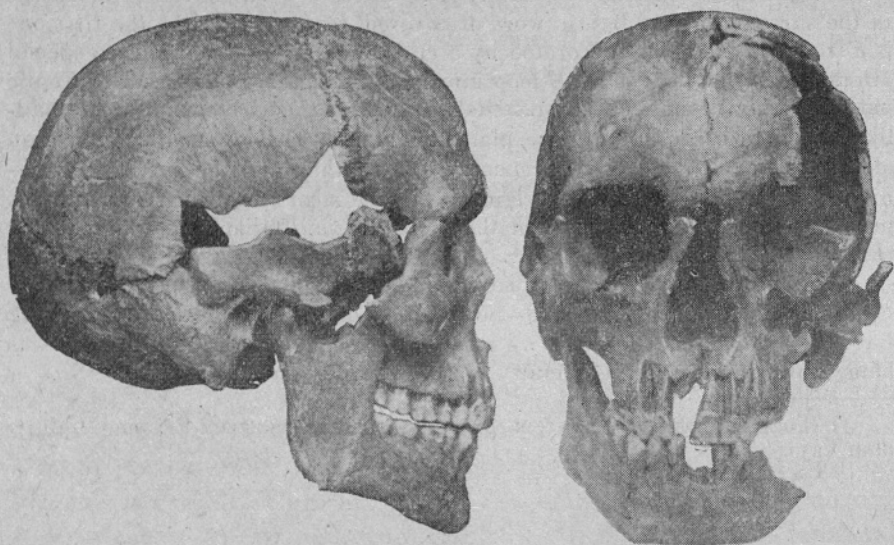
The church of St. George was situated near the former Roman highway Aquileia—Pons Sontii (Majnica)—Sovodnje—Volčja draga—Vogrsko—passing Batuje—Ajdovščina. Therefore we may conclude that, while that church was being built, there was a continuity of the antique population.

³¹ Pogosto najdemo na tem prostoru rosetne motive. Pri nas tudi ti manjkajo.

KOSTNI OSTANKI TREH STAROSLOVANSKIH GROBOV, IZKOPANIH NA DVORIŠČU SAZU V LJUBLJANI

B. Škerlj

Po J. Korošcu gre za staroslovenske grobove iz VII. ali VIII. stoletja p. n. št.

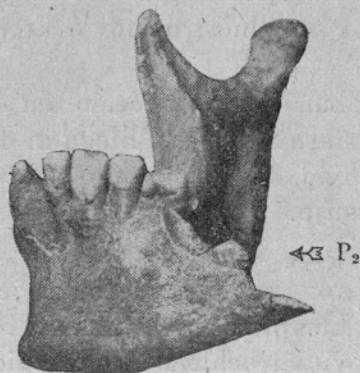
Sl. 1. Moška lobanja K 18 — The male skull K 18

K 18. Ohranjeno: velik del lobanje, mandibula, obe claviculae, del sternuma, desni humerus. Kosti govore za krepkega mlajšega moškega, starega okoli 25 let.

Lobanja je od zemeljskega pritiska nekoliko deformirana tako da se ni dala brezhibno sestaviti; razen tega manjka velik del os. pariet. sin., squamae ossium temporalium, velik del os. front. sin., tako da ostane leva orbita odprta. Desna maxilla je dobro ohranjena, leva toliko, da se je dala opreti na čelnico. Ohranjen je tudi desni os zygomaticum. Mandibula je cela. Zob-

je so bili kompletni, post mortem izpadli manjkajo zgoraj I_d in spodaj oba I₁; tudi M₃ je v vseh štirih kvadrantih ust dobro razvit. Zobje so zdravi. O zanimivi anomaliji v mandibuli bomo govorili kasneje. Lobanja ima dokaj krepak torus supraorbitalis, processus mastoideus, relativno slabše pa lineae nuchae. Na čelnici je ohranjena sutura metopica, znak, ki ga najdemo na staroslovanskih lobanjah z Bleda (1948) v 11,8%.

Mere in indeksi vseh treh lobanj so podane na koncu v tabelici, zato se naj tu omejim na popis in tolmačenje. Že po ob-

Sl. 2. Mandibula K 18
V prelomu desno je videti krono ležečega P₂

liki moške lobanje se vidi, da gre za mezokrano lobanjo, kar potrjuje tudi verjetni indeks. Glede na obokanost (višino) svoda, gre za hipsi oz. akrokrano lobanjo. Obraz je visok in je bil verjetno tudi dokaj širok. Očnici sta visoki (ohranjena je le desna v celoti), bolj četverooglati, po indeksu bi jih morali uvrstiti med hipsikonhne.

Mandibula je krepka, široka, z izvihanimi robovi v gonionih in zelo krepko protuberantio mentis, ki pa ni simetrična: desno je bolj oglata, levo zaokrožena. Če računamo, da je bila najmanjša širina čela, ki se tu da določiti le posredno s pomočjo sut. metopike, pribl. 98—102 mm, bi frontomandibularni indeks padel v mezomandibularno skupino (ca 50% med blejskimi Staroslovani, 1948).

Zobni lok je prostoren, širok, v maksili 45 mm, v mandibuli 47 mm med obema M₃, oz. njihovim zobiščem. Kljub temu v man-

dibuli niso vsi zobje našli svojega mesta. V desni polovici je bilo komaj prostora za oba premolara, ki ne stojita točno v loku; v levi pa sploh manjka en vrzeljak, po vsem videzu drugi. Prav na tem mestu, kjer bi moral biti, je bila sicer tako krepka mandibula postmortalno zlomljena. V zlomu pa se je pojavil drugi premolar, ležeč s svojo krono pod koreninami prvega meljaka, bolj ob notranji steni corporis mandibulae, ki jo je skoraj predril (zato se je mandibula tudi prav na tem mestu zlomila). Meljaki so izredno močni in kažejo vsi krepko uporabo, kakor jo najdemo sicer pri starejših osebah. Toda pri starih Slovanih z Bleda smo se na to značilnost njihovih krepkih, zdravih zob že navadili.

Zaključno o lobanji lahko rečemo, da sodi v okvir, ki smo ga lani določili za stare Slované z Bleda in da ima izrazite znake kromanjonidnega tipa, ki je bil tako značilen tudi za blejske staroslovanske lobanje.

Claviculae sta zelo krepki in močno razviti. Prav tako je krepak, debel in širok sternum, kolikor ga je ohranjenega. Desni humerus je skoraj kompleten, dolg nekako 335—340 mm; ker mu manjka pribl. polovica trochleae in ves epicondylus radialis, se dolžina ne da določiti natančno. Tudi humerus je zelo krepak in kaže, da je moral imeti njegov lastnik zelo močne mišice. Po dolžini humera se da približno določiti tudi višina rajnkega, ki je bila nekako 168—170 cm, za današnje razmere pri nas torej nekako srednja.

K 13: Ohranjena je skoraj cela lobanja z mandibulo, velik del medenice, glavica desnega femurja, desna clavicula, desni humerus, desni radius, levi radius in ulna. Kostí so žensko nežne, starost rajnke je mogla biti po zobeh, šivih in zraslosti epifiz z diafizami nekako 18 let. Brez dvoma pripada to okostje ženski.

Lobanja je skoraj kompletna in neznatno deformirana, tako da se je dala lepo sestaviti. Manjka glabela, tako da se dolžina ne da točno določiti, manjka tudi obnosni del orbit, oba lična loka sta zlomljena, prav tako desna maxilla v fossi canini. Zobovje je v maksili kompletno, dasi na levi strani zadnji molar še ni popolnoma na svojem mestu. Na mandibuli manjka le desni proc. articularis in levi M₃ še ni razvit. Lobanja je lepo obo-

kana, torus supraorbitalis ni mogel biti močno razvit, torus occipitalis je za žensko primerno naznačen, proc. mastoideus je sicer precej dolg, vendar ne debel. Orbitae so bolj četverkotne oblike, srednjevisoke (mezokone). Nosne stene so močno poškodovane, tako da oblika aperturae piriformis ni jasna, zdi se, da je bila precej visoka; spina nasalis ant. močno izstopa. Mandibula ne kaže posebnosti, je znatno nežnejša od moške, ima pa v goni-

Sl. 3 Ženska lobanja K 13 — The female skull K 13

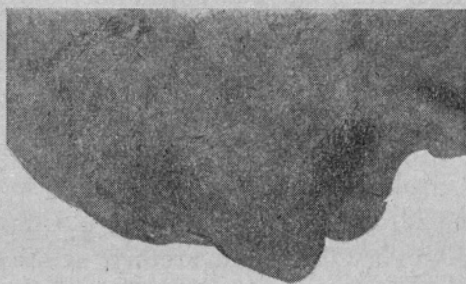
onih nekoliko izvihan rob. Protuberantia mentis je dobro razvita, okroglo-šiljasta, ne široka. Zobje so, kakor omenjeno, prav dobro ohranjeni in lepi, le desni M_1 v mandibuli je imel caries; vsi M_1 so relativno že močno obrušeni. Oba zgornja incisiva sta značilno žensko široka v razmerju do obeh I_2 . Zobni lok je med M_3 v maksili 40, v mandibuli 47 mm širok, lepo obokan.

Po svojih merah je ta lobanja na zgornji meji mezokranije, po višini pa orto-, oz. tapeinokrana, torej relativno nižja od moške. Morfološki indeks obraza je — glede na nezanesljivo merljivo višino in širino — skoraj leptoprozopen, na meji mezoprozopije. Kljub temu, da je obraz torej visok in dolg, je tudi širok, zlasti v mandibuli; po frontomandibularnem indeksu sodi

med mezomandibularne, kakor večina blejskih (l. 1948 izkopanih) lobanj. Po frontoparietalnem indeksu moramo to lobanjo uvrstiti med metriometopne, na meji k stenometopnim (ozkočelim). Zanimiva sta zelo asimetrično razvita proc. mastoidei, od katerih je desni znatno manjši od levega (sl. 4); pa tudi po obliki sta različna.

Od ostalih delov okostja dokazujejo vsi, da gre brez dvoma za mlajšo, vendar že razvito žensko. Od medenice je ohranjen večji del obeh črevnic in kranialni del križnice. Te kosti so se dale sestaviti. Bikristalna širina je po sestavi 268 mm, transversalni premer lineae arcutae je 120 mm, največja širina os. sacri 112 mm. Razmerje med bikristalno širino medenice in širino medeničnega vhoda je 44,8. Osifikacija medeničnih grebenov še ni končana; širina medeničnega vhoda bi se najbrž še nekoliko razširila, tako bi vsaj pričakovali v primerjavi z današnjimi ženskimi povprečji v Evropi, kajti indeks 44,8, je za zrelo žensko odločno premajhen.

Clavicula je normalne oblike in še ni popolnoma osificirana. Humerus je 279 mm dolg, še ne dokončno osificiran. Za žensko so morale biti mišice dokaj krepke (kar sodimo lahko tudi po radiusih in ulni). Torsio humeri je malenkostna, normalna. Zanimiva je perforatio fossae olecrani, ki jo najdemo v Evropi danes razmeroma redko, okoli 10—20%. Mere te perforacije (6 : 3 mm) so normalne. Na splošno vidimo, pravi Martin, da je ta perforacija pogostnejša pri ženskah in na levem humeru, kakor pri moških in na desnem (tu gre za desni ženski humerus). Iz dolžine humera bi sklepali (po Pearsonovi formuli), da je bila ta ženska 148,3 cm višoka (po Manouvrierjevi pa 148,8 cm), torej majhna. Desni radius je prav tako še nepopolno osificiran, razen tega je capitulum nekoliko poškodovan. Njegova dolžina bi bila nekaj večja (216 mm) kakor celega levega radiusa (214 mm). Iz te dolžine se da izračunati višina 153,4 cm (po Pearsonu), oz. ca 155,6 cm (po Manouvrierju). Iz dolžine obeh lahtnih kosti bi rezultirala višina 148,6 cm (po Pearsonu). Leva ulna je 234 mm dolga; višina, določena po tej kosti (po Manouvrierju) bi bila 156 cm. Razlike so torej nerazveseljivo velike, toda najverjetnejša je določitev višine le iz humera, ako manjkajo, kakor tukaj, dolge kosti nog. Radiohume-

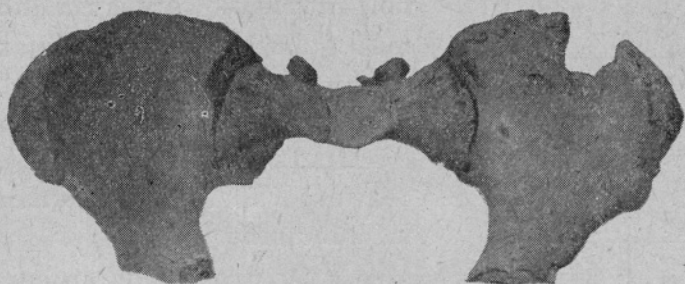
Sl. 4. Processus mastoideus K 15; zgoraj oba od zadaj, v sredini levi, spodaj desni — Above: Both from behind; in the middle: The left Proc.mastoideus; below the right one

ralni indeks je 77,5, kar kaže na srednje dolgo dolžino spodnje lahti. Ker spodnja laket torej ni abnormalno dolga, kakor bi se zdelo po velikih razlikah v določanju višine, moramo upoštevati še skupno dolžino desnega humera in radiusa; potem dobimo po Pearsonovi formuli višino 150,5 cm, ki jo smemo morda imeti za najverjetnejšo. Verjetno gre tu za drobno, majhno dekle, vendar s precej krepkimi mišicami. Tudi ulna še ni popolnoma osificirana in kaže dokaj krepke hrapavine (tuberositates in lineae).

Od desnega femurja je ohranjen caput, collum in trochanter maior. Glavica še ni popolnoma osificirana. Fragment je pre-majhen, da bi ga kazalo opisati, sodi pa brez dvoma k temu skeletu. Majhen fragment desnega ossis ischi je brezpomemben. K temu okostju sodi še fragment enega levega rebra (V.—VII.) in zelo fragmentirana desna scapula.

K-9: Tretja lobanja je brez dvoma najmlajša in najslabše ohranjena, tako da se ni dala sestaviti niti kompletna možganska šramba, niti obraz, kajti od obraza je ohranjen le del obeh maksil z zobmi in vsa mandibula. Na možganski šrambi manjka glabela, velik del baze in skoraj vsa temporalka (poleg drugih delov; tako n. pr. ni ohranjen noben proc. mast. in večji del os. sphenoidalis). Kostni so zelo tenke, kar le potrjuje mladost rajnkega. Sicer pa je neurokranion lepo visoko obokan in po absolutnih merah odrasel, nekoliko asimetričen (verjetno sekundarno zaradi lege v zemlji). Oblika čela govori za žensko. Torus supra-orbitalis ni močno razvit, toda morda bi se še bil; o glabeli ni mogoče ničesar reči, ker manjka. Torus occipitalis je tudi manj razvit. Zanimiva je oblika zatilja, kar kaže najboljše fotografija. Nad torusom occip. sup. je znatna plitva poglobitev (fossa).

Po svojih merah sodi ta lobanja na mejo med mezo- in brahikrane, po višini pa med orto- in metriokrane, to se pravi, da je normalno visoka in obokana. V maksili so razen obeh M_3 že bili vsi zobje, zdravi in neporabljeni. Postmortalno izpadla sta I_2 desno in I_1 levo. Ohranjeni srednji sekalec je širok, kar govori za žensko. Na splošno so zobje drobni. Prav tako v mandibuli, ki je skoraj cela in je imela vse zobe, razen obeh M_3 . Postmortalno se je izgubil desni I_2 . Mandibula in zobje govore

Sl. 5. Pelvis K 15

Sl. 6. Claviculae: K 18, moška — male; K 15, ženska — female;
K 9, otroška — child

Sl. 7. Desni humerus, zgoraj K 15, spodaj K 18 — The right humerus of K 15
(above) and K 18 (below)

Tabelarični pregled mer (negotove mere so v oklepaju):

sex.	aet. prob.	alti- tu io prob.	diametri										indices						
			gl-op 1	eu-eu 2	ba-br 3	ft-ft 4	zy-zy 5	na-gn 6	mf-ek 7	alt. orb. 8	go-go 9	gn-id 10	2/1	3/1	3/2	4/2	8/7	9/4	6/5
♂	(25)	(169)	185	(140)	140	(100)	—	121	37	34	102	(33)	(77)	75.9	(100)	(71.3)	92.0	(102)	—
♀	(18)	(150)	(177)	140	126	93	(122)	(110)	39	32	94	28	(79)	(71)	90.4	66.5	82.2	101.1	(90)
♂ ?	(15)	—	(177)	141	131	93	—	—	—	—	93	25	(80)	(74)	92.8	65.8	—	100.0	—

bolj za žensko. Corpus mandibulae je nizek, zlasti tudi v simfizi; tudi ramus je nizek, fossa intercondyloidea (incisura mandibulae) je globoko izrezana. Po frontomandibularnem indeksu sodi tudi ta lobanja med mezo-mandibularne.

Ostalo okostje: ohranjeni sta obe claviculae, ramenska dela obeh lopatic, troje rebernih fragmentov (med njimi desno prvo rebro), fragmenti glavic in diafiz obeh humerov in fragmenti štirih vretenc. Claviculae sta zelo nežni, nekaj krajši od ključnice 18 letne ženske in seveda še ne dokončno osificirani. Tudi ti skeletni fragmenti govore za to, da je to okostje bilo dekliško.

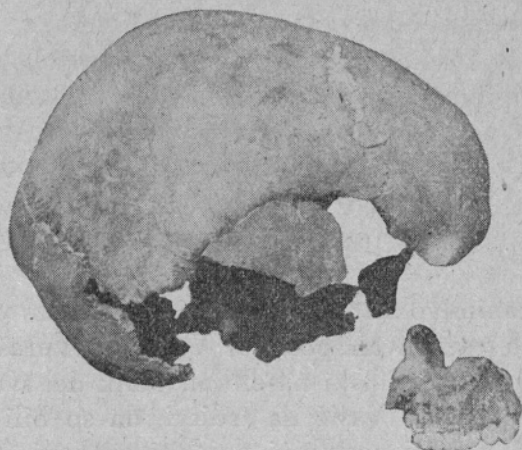
Če primerjamo te tri lobanje z blejskim materialom iz l. 1948, ne vidimo ničesar, kar bi jih bistveno razlikovalo od tega. Moško lobanjo uvrstimo med kromanjonidne, prav tako verjetno tudi žensko, dasi manj gotovo. O dekliški (?) je bližja tipološka diagnoza nemogoča. Vse drugo je razvidno iz tabele.

Slovstvo:

Hooton, E. A.: Up from the Ape. New York, 1947.

Martin, R.: Lehrbuch der Anthropologie. Jena, 1928.

Škerlj, B., in Zl. Dolinar: Staroslovanska okostja z Bleda. Ljubljana, 1950.

Sl. 8. Lobanja K 9 — The skull K 9

SUMMARY

In 1948/49 several graves were found in the back-yard of the Academy of Sciences and Arts in Ljubljana, belonging to the seventh to eighth centuries A.D. as to the accessories (J. Korošec) being ancient Slav. Only three skeletons, respectively their remains were capable of being treated anthropologically.

K-18 is an about 25 years old, approximately 169 cm (as to the humerus) high, strong man, with well developed torus supraorbitales, with a well-preserved sutura metopica, a wide, strong mandibula which is broken in the space of P_2 on account of its crown having been placed below the roots of M_1 . The mandibula has in the gonions turned-out edges and a vigorous, wide protuberantia mentis. The teeth are healthy, but strongly whetted-off. The orbitae are high, rather quadrangular. It is of Cromagnon type.

K-15 is an about 18 year old woman, approximately only 150 cm high (as to the humerus + radius). Lower, quadrangular orbitae, a turned-out edge of an else much smaller mandibula (beside other characters) are apparently of Cromagnon type as well, which was rather frequent in ancient Slavs. The teeth are healthy, only the right M_1 is decaying, on the whole the M_1 are rather whetted-off. The bicristal width of the pelvis is 268 mm, diameter transversus lineae arcuatae 120 mm, the greatest width of the os sacrum 112 mm. In the right humerus there is an interesting perforatio fossae olecrani. The radio-humeral index is 77.5, i. e. normal.

K-9. A badly preserved skeleton, very delicate, possibly of a 15 years old girl.

In comparing these three skulls with the material of Bled from 1948 there is nothing to be seen that might be essentially different. All other data are to be seen in the table.

GROBOVI V VINČI

Josip Korošec

Najbolj zanimivo in tudi najbolj delikatno vprašanje, ki ga je v svojih razpravah postavil Vasić, je vprašanje grobov v vinčanski predzgodovinski naselbini. Velik del svojih zaključkov in hipotez bazira Vasić na trditvi, da so bili v vinčanski kulturni plasti v sami naselbini najdeni grobovi. Ta trditev je Vasiću služila tudi pri tolmačenju vinčanskih plastičnih izdelkov tako glede njihovega pomena kakor glede posameznih predstav na statuetah. V mnogočem je predpostavka grobov vplivala tudi na Vasićevo datiranje Vinče. Analogije je iskal v zgodovinskem času, ker so mu bili podobni načini pokopov, kakor jih predpostavlja, v predzgodovini neznani oziroma jih v namišljeni obliki sploh ni bilo.

Minilo je že več kakor deset let po objavi gradiva iz Vinče¹, toda doslej je ostalo mnenje o grobovih še nespremenjeno. Vendar so potrebne določene korekture, na temelju katerih dobimo dokaj spremenjeno sliko o Vinči in njeni dataciji, čeprav proti slednji govori že sam material. Ne nameravam tu kritizirati našega zaslužnega predzgodovinarja prof. Vasića, kateremu se moramo zahvaliti za mnoga odkritja, želim pa nakazati nekaj momentov, ki jih je Vasić spregledal, kar mu pri obilici gradiva in obširnem delu ni moči nikakor zameriti, ker bi se to zgodilo tudi še v večji meri drugim.

V najnižji plasti Vinče, t. j. v plasti stanovanjskih jam, je odkrita jama, katere robovi so ležali približno 9,30 m globoko, računajoč po Vasiću od najvišje točke naselbine. Jama sega do globine 11,20 m.² Na začetku je Vasić smatral to jamo kot specialno grobnico v obliki sobe s pristopnim hodnikom (dromosom), t. zv. »chamber-tomb«.³ Šele naslednjega leta so pri nadaljnjih

¹ Vasić, Preistoriska Vinča I.—IV., Beograd, 1932 do 1936 (č).

² Vinča II, str. 15, sl. 9.

³ Vinča II, str. 9 in sl.

izkopavanjih ugotovili, da je to navadna stanovanjska jama, ki so jo šele kasneje porabili za grob. V njej so našli 9 celih skeletov okrog 11,0 m globoko, poleg tega pa tudi fragmente posameznih drugih skeletov (dve madibuli, eno kolikor toliko ohranjeno lobanjo ter fragment neke druge lobanje). Ti deli pa niso ležali v sami jami, temveč na višjem nivoju (okrog 10,64 in 10,92 m globoko) in poleg tega tudi na mnogo širšem prostoru. To bi lahko pomenilo poznejše pokopavanje v že obstoječi grob. Zanimiv je vsekakor tudi detajl, ki pa ni posebno pomemben, da so namreč posamezne glave in posamezni deli skeletov ožgani ali pa nosijo vsaj sledove kalciniranja. Skoraj popolnoma je kalcinirana lobanja skeleta šte. 1, eno hrbtno vretence in fragmenti lobanje, ki so najdeni v globini 10,92 m, medtem ko je ena mandibula pooglenela samo delno. Vasić na temelju tega izvaja, da so bili tu pokopani upepeljeni in neupepeljeni mrlič, t. j. da so tu pokopavali na dva načina. Splošno pa nam ti skeleti kažejo zanimivo dejstvo, da jih niso pokopavali v kaki posebni legi, s posebno položenimi rokami ali nogami ter na razne načine, kot jih poznamo iz starejše predzgodovine. Mrlič so bili tu bolj ali manj nametani v jamo, in sicer z iztegnjenimi nogami, z glavami pa delno v krogu ob robu jame. Tako so noge raznih mrličev na sredi jame prišle brez kakršnega koli reda druga preko druge.⁴ Pridevkov ni bilo v tem množičnem grobu nikakršnih. Dve glinasti vretenci, najdeni med skeleti, ne predstavljata pridevkov, temveč navaden material, ki je sem slučajno zašel pri zasipavanju, ali pa je že prej ležal na tem mestu. Kar zadeva kalcinirane lobanje in dele skeleta, ne kažejo sledov sežiga trupel, kakor misli Vasić, temveč so tudi ti primeri nastali slučajno, ne pa hote. Poleg lobanje skeleta šte. 1 je najden kos pooglenelega lesa oziroma bruna.⁵ To bruno je pa pripadalo leseni konstrukciji jame. Na kakšen način pa je prišlo do požara te nekdanj stanovanjske, pozneje grobne jame, danes ni možno ugotoviti. Morda se je to zgodilo slučajno, ali pa tudi hote, kar bi bilo še skoraj najbolj verjetno. Bodi kakor koli že — o sežiganju mrličev ne moremo govoriti. Deli skeletov so kalcinirani samo tam, kjer se jih je dotikal že imenovani kos po-

⁴ Vinča II, str. 10, T. IX.—XVII.

⁵ Vinča II, str. 10.

oglenelega bruna. Slika je jasna. Pri požaru lesene jamske konstrukcije, ali bolje dela nad njo (strehe), je goreči kos bruna padel na te danes karbonizirane kosti ter zapustil na njih sledove ognja.

Pomembno pa je vprašanje, komu pripadajo skeleti, ki leže tu brez določenega reda. Možnosti sta samo dve. Ali pripadajo nosilcem tako imenovane vinčanske kulture, ali pa prvim prebivalcem Vinče. V najnižjih plasteh Vinče, t. j. v plasti stanovaljskih jam, je odkrito kulturno gradivo, ki po obliki, tehničnem načinu izdelave in tudi po ornamentiki ne ustreza čisti vinčanski kulturi, čeprav je z njo delno pomešano. To kulturno gradivo pripada kulturni skupini, znani pod imenom Körös kulture, Starčevačke kulture itd.⁶ Verjetno je, da so tudi najdeni skeleti pripadali nosilcem te kulture, ki je v Vinči vsekakor starejša kakor pa vinčanska. Na drugem mestu sem že izrazil predpostavko, da so bili ti prebivalci od novih doseljencev podjarmljeni, vendar sem na temelju nekaterih pojavov to hipotezo odklonil.⁷ V Vinči niso namreč do danes nikjer našli niti ene stanovanjske jame, ki bi vsebovala čisto gradivo ali samo vinčanske ali samo Körös kulture, temveč sta vedno obe pomešani. Prav tako niso na prekopanem delu vinčanske naselbine našli nobenih podatkov, po katerih bi lahko pozitivno ugotovili prebivalstvo z neko posebno kulturo na začetku naselbine. Zato sem tedaj predpostavil, da je prebivalstvo, ki se je naselilo v Vinči, prineslo s seboj dva popolnoma tuja elementa kulture, od katerih je enega sčasoma, toda relativno precej hitro odvrгло iz svojega inventarja, medtem ko je drugi trajal z raznimi spremembami ves čas življenja na tej naselbini.⁸ Vendar pa moram danes to svoje nekdanje mnenje korigirati. Prvi prebivalci Vinče, kljub temu, da niso našli doslej nikakršnih čistih kulturnih ostalin, so bili nosilci starčevačke, odnosno Körös kulture, ki je tudi veliko starejša kakor pa vinčanska. Obe pa se pojavljata na samem začetku naselbine. Da danes nimamo najdb čiste materialne kulture v jamah, je iskati vzroka v tem, da so novi doseljenci, t. j. nosilci vinčanske kulture, kratko malo uporabili

⁶ Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1942, str. 61 in sl. — Banner jo označuje kot Körös kulturo, a Grbić kot starčevačko (Vojvodina I., Novi Sad, 1939, str. 50 in sl.).

⁷ Glasnik, Sarajevo, 1942, str. 82 in sl.

⁸ l. c. str. 82 in sl.

za svoja stanovanja že obstoječe jame, ki so ali tako ali drugače prišle v njihovo last. Toda v njih so bile že materialne ostaline nekdanjih prebivalcev. Tudi mešana plast približno do 8,0 m, kjer najdemo ostaline prve in druge kulture, bi govorila za to, da staro prebivalstvo ni bilo iztrebljeno, ali pa da je popolnoma zapustilo to mesto, temveč je živelo skupaj z novimi doseljenci, dokler se ni z njimi asimiliralo, kar bi hronološko lahko ugotovili s prenehanjem kulturnih ostalin Körös kulture v vinčanski plasti. Kakšno razmerje je vladalo med starimi prebivalci in novimi doseljenci, danes še ni mogoče reči. Ni pa izključeno, da so bili prvi res podjarmljeni.

Vprašanje pripadnosti skeletov je pa težko rešljivo, ker nimamo ob njih nikakršnih pridevkov. Antropološke ugotovitve nam tudi še ne nudijo pomoči, dokler ne bomo našli vinčanske nekropole in z njo komparativno gradivo. Ni pa izključeno, da imamo tu opravka celo s pripadniki neke tretje kulture. Vendar je pa vprašanje, kako bi ti dospeli na našo lokaliteto.

Ko so položili mrliča v stanovanjsko jamo, ki je tedaj še imela leseno strešno konstrukcijo, je bila ta ali slučajno ali hote zažgana. Pri tem so koši gorečih brun padli na mrliča, ki so pri tem poogleneli. Najbolj očitno pričajo o tem že imenovani kos bruna, najden pri lobanji skeleta števil. 1., koščki pooglenelega lesa na drugih mestih in ponekod tudi pepel, kar vse izvira od sežgane lesene konstrukcije stanovanjske jame. Nad temi ostanki pooglenelega lesa, pepela, skeletov in humozne plasti okoli skeletov, nastale pri razpadanju mrličev, je ležala tanjša plast čistega lössa, debela svojih 10 cm, ki je bil sem prinešen in s katerim je bila pogorela jama pokrita. Nad lössom imamo zopet črno humozno zemljo, pomešano z ogletenino in pepelom, ki jo sekajo tudi tanjše plasti čiste zemlje in plasti pepela. Po tem sklepa Vasić, da je tu od časa do časa gorel ogenj,⁹ verjetno v kultne namene. Vendar bi pa sledovi kulturnega ognja, ki naj bi gorel nad tem množičnim grobom, morali biti drugačni. Na drugi strani pa je ta slika identična s celotno plastjo v Vinči, kjer so pogosto najdene v kulturni plasti tudi ogletenina in tanke plasti pepela. Zato ti ostanki ogletenine in pepela pomenijo delno le

⁹ Vinča II, str. 10.

ostanke zgorele strehe, delno ostanke okoliških objektov ali pa odpadke in pepel iz drugih jam.

Drugi nedvomni grob v vinčanski plasti je bil najden že mnogo prej, leta 1911, v globini 8,75 m, in je stratigrafsko mlajši od gornjega groba. Okostje, ležeče v tem grobu, se razlikuje od prejšnjih tudi po legi. Ima skrčeno lego ter leži na desni strani z roko pod glavo ter je usmerjeno od zahoda proti vzhodu. Pridelkov ni imelo in, kakor pravi Vasić, ne kaže sledov ognja.¹⁰

To sta v Vinči edina primera pokopavanja nesežganih mrličev. Imamo pa v vinčanskih kulturnih plasteh celo vrsto drobnih fragmentov človeških lobanj, velikih včasih komaj nekaj cm². Vsega jih je najdeno okrog 10, a bili so razmetani po vsej kulturni plasti, posebno pa v njenem najnižjem delu, t. j. v plasti stanovanjskih jam.¹¹ Vasić sodi celo, da so ti fragmenti pripadali sežganim pokojnikom. Danes teh fragmentov in njih pomena v kulturni plasti še ni mogoče razložiti. Grobovom po svojem najdišču ne pripadajo. Verjetno izvirajo iz nekih starejših grobov v najnižji plasti, kakršni so že zgoraj imenovani, ki pa so bili v kasnejši periodi prekopani in tako uničeni. Posamezne kosti so se pa lahko ohranile, kar nam najlepše izpričujejo najdeni fragmenti lobanj. Manj bi bilo verjetno, da so ti fragmenti človeških lobanj pripadali lobanjam, ki so služile v kultne namene. Prav tako malo verjetno je, da bi te lobanje pripadale mrličem, ki niso bili dostojno pokopani.

Vasić poleg tega domneva v Vinči še več načinov pokopavanja. V zvezi z analogijami, ki jih išče v Egeji, meni, da so mnoge pitose, ki so najdeni samo v fragmentih in katerih oblike navadno ne moremo rekonstruirati, prav tako lahko uporabljali za pokopavanje, čeprav zaključuje, da je bila njih večina v Vinči uporabljena v druge namene.¹² Ta Vasićeva domneva nima nikakršne realne podlage, ker niso bili v Vinči nikjer najdeni ostanke bodisi sežganega bodisi nesežganega mrliča. Poleg tega so fragmenti najdeni navadno na raznih mestih v kulturni plasti, t. j. ne na enem mestu. Zato so lahko služili le v vsakdanjem življenju, najdeni fragmenti pa pomenijo uničen in odvržen material.

¹⁰ Vinča II, str. 33, sl. 55.

¹¹ Vinča II, str. 33, 50.

¹² Vinča II, str. 36 in sl,

Drugi način pokopavanja v Vinči je, po Vasičevem mnenju, shranjevanje upepeljenih mrličev v urnah. Za taki urni naj bi veljali dve bikonični vazi z reliefnimi predstavami.¹³ Tudi tu se Vasić naslanja na analogije iz Egeje, z otoka Lemnosa, iz IX. do VIII. stoletja, čeprav sta najdeni v plasteh tik nad stanovanjskimi jamami, okrog 8,5 m globoko. Pozneje šteje Vasić za urne tudi antropomorfne vaze odnosno vaze s prosopomorfnimi pokrovi.¹⁴ Poprej je Vasić te pokrove razlagal kot pokrove z »mističnimi očmi«,¹⁵ ki naj bi bile orientalni element in egipčanskega izvora ter naj bi predstavljale tako imenovano »Horusovo oko«. ¹⁶ Pozneje jih zopet razlaga kot pokrove, izdelane v obliki čelade, vendar delno obdrži še svoje nekdanje mnenje, t. j. da bi mogle biti tudi mistične oči, kakršne najdemo v VII. in VI. stoletju v pokrajinah vzhodnih Grkov, katerih kolonija naj bi bila tudi Vinča. V glavnem pa vzporeja Vasić te pokrove z italjskimi urnami s pokrovi v obliki čelad iz Etrurije (Benacci I), le da sodi, da v Vinči ni predpostavljena stožčasta, temveč jonsko-korintska čelada s paragnatidami ter vertikalnimi rogovi (?). Zato naj bi te oblike v Vinči bile tudi mlajše od etrurskih (?).¹⁷

Nadalje meni Vasić, da bi nekatere tudi čisto antropomorfne vaze lahko tolmačili kot urne, pri katerih je obraz upodobljen v obliki aplicirane maske. V tem jih vzporeja z maskami na urnah, najdenih v Chiusiju. Skupni izvor tehnike izdelovanja pa bi bil tako za Vinčo kakor za Chiusi zopet Jonija arhajskega časa.¹⁸ Maske na obrazih skeletnih mrličev so najdene v Kleingleinu in v Trebeništu; prve so iz brona, druge iz zlata. Nekateri menijo, da so portreti pokojnikov. Tudi Vasić meni, da bi zato maske na vinčanskih urnah, t. j. antropomorfnih vazah, prosopomorfnih pokrovih in na statuetah, pa tudi maske iz Chiusija morali razlagati na podoben način, t. j. s portretom pokojnika.¹⁹

V Vinči je najdena tudi vaza, ki ji doslej pomen in namen še nista dovolj razjasnjena. Vasić jo je prvotno tolmačil kot

¹³ Vinča II, str. 36, sl. 36. — Vinča I, str. 46, sl. 97.

¹⁴ Starinar, 1938, str. 6 in sl.

¹⁵ Vinča II, str. 65 in sl.

¹⁶ Vinča II, str. 84 in sl.

¹⁷ Starinar, 1938, str. 6—10.

¹⁸ l. c. str. 11 in sl.

¹⁹ l. c. str. 13 in sl.

predstavo čelade,²⁰ pozneje pa dovoljuje tudi možnost, da gre za urno v obliki hiše.²¹

Na tem mestu se ne nameravam spuščati v problem, kaj te razne vaze predstavljajo in čemu so služile. Vprašanje je le v tem, koliko gre reš za urne, t. j. koliko so se uporabljale za pokop sežganih mrličev, odnosno koliko so bile samo pridevek v suponiranih grobovih. Vse govori proti Vasićevi domnevi. Redki so primeri, da bi našli te vaze cele ali vsaj približno cele. V večini primerov imamo ohranjen samo en fragment. Ako pa je več fragmentov iste vaze, so ti raztreseni po raznih mestih kulturne plasti in včasih celo še v različni globini. Relativno najboljše so ohranjeni prosopomorfni pokrovi. Toda tudi ti so fragmentirani ali pa so ohranjeni v neznatnih fragmentih. Zelo redko pa so najdeni v bližini kakega fragmenta vaze, ki bi ji lahko pripadali. Vedno leže popolnoma samostojno, pomešani z ostalim kulturnim gradivom. Najvažnejše pa je, da teh fragmentov ni nikdar ob ostalinah, ki bi jih lahko imeli za ostanke pokojnikov. Res je, da so včasih tudi blizu pepela; vendar je pa to navaden pepel z ognjišč, ne pa žgani grob. Zato teh vaz ne moremo imeti za urne, ker niti v eni ali vsaj poleg nje — odnosno poleg fragmenta — ni najdena nikakršna sled groba ali ostanka kakega pokojnika. Vasić sicer pravi na nekem mestu dobesedno: »Tek u 1934 godini poslužila nas je sreća da utvrdimo i način pogrebanja pepela spaljenih pokojnika u vinčanskom sloju. Još ranije sam na osnovu kalciniranih fragmenata ljudskih lubanja nadjenih u sloju, zaključio o postojanju grobova spaljenih pokojnika u tom sloju. Tek je u 1934 godini taj raniji zaključak potpuno dokazan.« Ta dokaz mu je pa plast pepela, v katerem je bila najdena fragmentirana človeška lobanja. Toda vmes so bili tudi drugi fragmenti kalciniranih kosti.²² Ta primer je ležal 7,64 m globoko, t. j. v nižjih plasteh tik nad stanovanjskimi jamami. Na podlagi tega pa Vasić razlaga tudi druge tanke plasti pepela, najdene v vinčanski kulturni plasti »bilo izmedju ruševina bilo u nabojima sveže zemlje, kojom je nivelirano zemljište«, kot pepel sežganih pokojnikov. Nadaljnji njegov zaključek je, »da velika većina zemljanog posudja — naročito

²⁰ Vinča III, str. XXI, sl. 1.

²¹ Starinar, 1938, str. 20 in sl.

²² Vinča II, str. 182, sl. 364.

amfora i pithosa ... često polovine suda — treba u Vinči dovesti u svezu s grobovima spaljenih pokojnika«. ²³ Vasić ne omenja, ali je imenovana fragmentirana lobanja, najdena v pepelu, kalcinirana ali ne, pa tudi ne, ako druge kalcinirane kosti pripadajo človeškemu ali pa živalskemu skeletu. Končno grob v tej plasti ni izključen, čeprav je dovolj nerazumljiv. Vendar pa, naj bi lobanja bila tudi kalcinirana, s pepelom ne bo imela nikakršne zveze, ker o žganem grobu ne more biti govora. Kar zadeva druge kosti, je trenutno vprašanje, ali pripadajo človeškemu skeletu ali ne, kar v glavnem situacijo ne spremeni. O eventualnem delnem sežiganju pa tako ne moremo govoriti, ker nimamo zanj v Vinči nikakršnih dokazov. Primer v stanovanjski jami, ki sem ga omenil, je nastal čisto naravno. Tudi gornjo lobanjo danes lahko razložimo na isti način, kakor tudi ostale slučajno najdene fragmente v vinčanski kulturni plasti, ki so sem dospeli pri kasnejšem prekopavanju in slučajno iz starejših grobov v plasti stanovanjskih jam. Če bi najdena lobanja tudi imela kake sledi ognja, jih je lahko dobila pri kakem požaru, pepel pa bo navaden pepel s kakega ognjišča v njeni okolici. Še teže pa je, da bi druge plasti pepela, ki se nahajajo v vinčanskih plasteh, predstavljale grobove, ker tam ni niti fragmentov človeških lobanj ali drugih človeških kosti, niti drugih predmetov, ki bi mogli vsaj nuditi najskromnejši dokaz za žgani grob. Kolikor je meni znano, so v takih plasteh pepela, ki so včasih tudi večje od 1 m², debele pa po nekaj centimetrov, najdene tudi nežgane živalske kosti, fragmenti keramike in podobni odpadki.

V neki grobo izdelani bikonični vazi, ki je bila najdena v globini 8,5 m, t. j. v plasti stanovanjskih jam, in ki ima v notranjosti sledi pastozne rdeče barve, kakor pravi Vasić, je bil tudi pepel s kalciniranimi kostmi. ²⁴ Ni pa ugotovljeno, kakšen je ta pepel in kosti. Mogoče res pripada žganemu grobu, kar bi bilo pa dokaj neverjetno in doslej v Vinči tudi edinstven primer. Mislim pa, da tudi za ta primer lahko menimo, da je nastal slučajno in da je v vazi ležal navaden pepel in živalske kosti. Vasić pa ob tej vazi, urni (?), misli, da lahko sklepamo, da so v Vinči ob istem času uporabljali razne oblike posod za urne.

²³ Vinča II, str. 182.

²⁴ Vinča II, str. 182, sl. 365.

Toda Vasić domneva v Vinči še več načinov pokopov. Eden izmed njih bi bil pokop s pomočjo ovalnih plošč in pokrovov.²⁵ Takšne plošče so debele do 5,0 cm, dolge včasih tudi nekaj nad 40,0 cm, pa tudi manjše, široke pa do 20,0 cm. Izdelane so iz zemlje, so slabo žgane ter imajo različno število večjih izvrtanih lukenj. V Vinči se pojavijo v globini pred 6,0 m in segajo skoraj do globine 2,0 m. Z njimi v zvezi naj bi bile, po Vasiću, grobe ovalne posode večjih dimenzij z vertikalnimi, popolnoma nizkimi stenami, ki naj bi služile kot pokrovi za ovalne plošče. Nahajajo se pa v globini od 7,0 do 4,0 m. Vasić jih razlaga kot larnakse, kakršni so najdeni po raznih mestih na Kreti in imajo na dnu luknje, da bi, kakor meni A. Evans, mogla odtekat tekočina razpadajočega telesa.²⁶ V Vinči bi pa kretske larnakse zamenjale ovalne plošče in nizke, komaj nekaj centimetrov visoke ovalne posode. Ovalne posode predstavljajo navadno keramiko, uporabljano v vsakdanjem življenju, četudi znaša dolžina, pri največjih primerih tudi nad 50,0 cm. Imamo pa celo vrsto fragmentov, ki so veliko manjši in le izjemoma ovalne oblike; praviloma so okrogle. Ovalne posode imajo na ožji strani tudi po en ročaj. Proti Vasićeви hipotezi ne govori samo dejstvo, da so posode veliko premajhne in prenizke za tako uporabo, temveč so tudi neprimerne, kakor tudi ovalne plošče, ter so neprikladne za domnevano praktično uporabo. Mogoče misli Vasić tu na simboličen pomen, kar pa nas tudi ne prepriča, ker so te posode najdene vedno samo v neznatnih fragmentih (kolikor toliko cela sta samo dva primera). Poleg tega pa se nikdar ne pojavljajo v zvezi z ovalnimi ploščami, temveč samostojno. Dalje ni nikdar niti poleg plošče niti poleg take posode ali fragmenta najdena sled kakega skeleta, po katerem bi lahko sklepali na kak grob. Kolikor se kak keramični fragment znajde v pepelu, moramo računati, da gre za odpadke. Poleg tega Vasić nikdar ne domneva, da bi tako pokopavali upepeljene mrlične. Plošč, ki so najdene v Vinči, trenutno ni mogoče pravilno razložiti.

Nadaljnji način pokopavanja bi bila grobna jama (»shaft grave«). Vasić sam omenja ta primer z vprašanjem, vendar ga

²⁵ Vinča II, str. 52 in sl., sl. 88—95.

²⁶ Archaeologia or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity, London, 1905, str. 488.

poskuša nekako rekonstruirati s pomočjo raznih podatkov.²⁷ V analogijo navaja Kreto, posebno nekropolo Zafer Papaura²⁸ in otok Rhodos²⁹. V Vinči bi pričale za take grobove neobdelane plošče iz peščenca, od katerih največja, skoraj kvadratna, je 46×42 cm velika in 6 cm debela.³⁰ Drugi podatek bi nudile statuete, katerih fragmenti so bili najdeni v raznih globinah vinčanske kulturne plasti, med katerimi pada v oči posebno ona, ki je najdena v dveh fragmentih v raznih globinah v razliki dveh metrov.³¹ Tako pa ni samo s to statueto, temveč tudi z mnogimi drugimi in raznimi posodami, čeprav razlika v globini ni tako velika, medtem ko je razlika v globini pri posameznih fragmentih iste vaze še mnogo večja.

Eksistence grobov v obliki grobnih jam v mlajših plasteh Vinče ne moremo razložiti na ta način. Prvič nimamo nikakršnega arheološkega materiala niti kakršnega koli drugega podatka, po katerem bi lahko sodili o takih grobovih. Razlika v globini med fragmenti iste statuete in med fragmenti iste posode za to še ni dovolj prepričljiv dokaz. Naselbina ni stala na nivelirani planoti ter moramo računati z raznimi čisto naravnimi višinami. Dalje imamo tu jame od bruñ in soh, ki so bile vkopane v zemljo ter so pripadale hišnim stenam. Ščasoma so sohe razpadle, jame so pa ostale ter so včasih tudi do 1,0 m in več globoke. V te jame so lahko padali tudi fragmenti keramike. Domnevati moramo tudi prekopavanje za časa samega življenja na naselbini. Ne smemo pa pozabiti najvažnejšega momenta v Vinči, t. j. velikih in tudi več metrov globokih razpok v zemlji, nastalih zaradi izpodjedanja Donave (Vinča leži neposredno ob obali, na gričevju, ki se danes strmo spušča v reko). Poleti zaradi suše zemlja razpoka in pozimi celi kompleksi padajo v Donavo. Med izkopavanjem smo često našli takšne razpoke in s pazljivim raziskovanjem smo mogli ugotoviti, da so mnogi fragmenti, najdeni pri dnu razpoke, padli vanjo z višje površine. Zato v teh primerih nikakor ne moremo govoriti o nekih eventualnih gro-

²⁷ Vinča II, str. 55 in sl.

²⁸ Archaeologia, l. c. 1905, str. 401.

²⁹ Vinča II, str. 55, 56.

³⁰ Vinča II, str. 55, sl. 94.

³¹ Vinča II, str. 55, sl. 95.

bovih. Kamenite plošče pa, ki jih Vasić omenja, predstavljajo material, pripravljen za nadaljnjo obdelavo.

Ob tej priliki lahko omenim še en primer, ki ga Vasić sicer ne tolmači direktno kot grob, temveč kot nagrobni spomenik. To je v resnici velika, doslej največja amfora, najdena v Vinči (višina 1,25 m).³² Nahajala se je v hiši, ki jo Vasić indirektno zaradi te amfore šteje za grobnico. Pod v hiši je bil izdelan iz prstenega tlaka ali bolje glinenega premaza z nekoliko vzdignjenim mestom, kjer je stala amfora. V vdolbini, ki je bila v podu, so našli še dno amfore. Amfora ima na vratu antropomorfne in arhitektonske ornamente. Fragmentov podobnih amfor niso našli samo v Vinči, temveč tudi v tiški kulturi na mnogih lokalitetah. Ne bom tu načel vprašanja, kako tolmačiti predstave na Vinčanskem pitosu odnosno amfori, temveč samo problem njene domnevne vloge kot nagrobnega spomenika. Omenim lahko, da pomeni ta vaza zame po predstavah, s katerimi je okrašena, samo antropomorfno vazo. Če bi bila nagrobni spomenik, bi morali v njej, poleg nje ali po pod njo najti vsaj kakršno koli sled upepeljenega ali pa neupepeljenega mrliča, kar pa se ni zgodilo. Tozadevne analogije iz VI. in VII. stoletja v Grčiji ne morejo priti v poštev. V isti stavbi so najdene tudi še druge vaze. Velike uteži, ki jih Vasić tolmači kot kruh za zagrobno življenje pokojnika, kakor tudi stožčasti glineni pokrov (?), kakor ga tolmači Vasić; vse to naj bi bili predmeti, ki so bili položeni pokojniku v grob. Ker pa nosijo vsi ti, kakor tudi velika antropomorfna pitos amfora, sledove ognja, zaključuje Vasić, da so bili postavljeni na grmado pri upepeljevanju mrliča ter so tako dobili tudi sledove sežiganja. V resnici pa je stavbo, navadno stanovanjsko hišo, v kateri so bili vsi ti predmeti skupaj z veliko amforo, uničil požar. Pri tem požaru so pa tudi vsi predmeti v hiši bolj ali manj trpeli. Tako so nekateri celo deformirani, kar lahko trdimo tudi o veliki amfori. Nerazumljivo bi vsekakor bilo, da se je nagrobni spomenik upepeljeval skupaj s pokojnikom. Namen predmetov, ki jih Vasić tolmači kot kruh, se vidi jasno že po sledovih, ki so ostali na njih, t. j., da so služili kot velike uteži. Vsi predmeti, najdeni v tej hiši, predstavljajo

³² Vinča II, str. 57 in sl., sl. 61—69.

navaden hišni inventar, podobno kakor so v Vinči odkrili tudi druge, po požaru uničene hiše z bolj ali manj ohranjenimi posodami in drugimi predmeti za vsakdanjo uporabo.³³

Iz vsega gornjega lahko zaključimo, da v Vinči na doslej raziskanem delu zemljišča obstajajo samo skeletni grobovi v najnižji plasti, t. j. v plasti stanovanjskih jam. Ti grobovi so bili v sami naselbini, ne pa izven nje. Primeri fragmentiranih lobanj, ki jih tu in tam najdemo v kulturni plasti predvsem v najnižjih delih, ne predstavljajo sami po sebi grobov, temveč so ostanki že prekopanih grobov še iz najstarejšega časa življenja v tej naselbini. Tudi kolikor toliko ohranjena lobanja, najdena v pepelu, bo verjetno tak primerek. Najdena bikonična vaza s pepelom in ostanki kalciniranih kosti prihaja v poštev samo tedaj, ako se izkaže, da so tu res ostanki človeških kosti in pepel upepeljenega mrliča. V nasprotnem primeru pa menim, da imamo opravka samo s posodo, ki je slučajno napolnjena s pepelom in živalskimi kostmi. Ako se pa izkaže, da se v tej vazi nahaja upepeljeni mrlič, bi imeli v njej doslej edinstven primer v Vinči. Vse ostale domneve o grobovih v Vinči morajo odpasti. To pa velja za celo kulturno plast vinčanske kulture, v kolikor bi najdene grobove v najnižji plasti pripisali Körös kulturni skupini. Vinčansko nekropolo bo treba iskati drugod; ne pa v okviru same naselbine. Kje pa naj bi bila, je danes težko domnevati.

THE GRAVES OF VINČA (SUMMARY)

In Vasić's works many of his hypotheses are based on graves which he says to have been discovered in the cultural strata of the prehistoric settlement of Vinča.

It was positively stated that in the lowest stratum in one of the dwelling caves 9 skeletons and some fragments of other ones had been excavated. Originally, Vasić considered that dwelling cave to have been a special sepulchre, a so-called chamber tomb. On some skeletons there are traces of a partial carbonization, especially on the skull of skeleton No. 1. Over such carbonized parts a carbonized beam was lying which was a part of the wooden construction of the dwelling cave. Therefore Vasić means that there must have been inhumed both cremated and not cremated corpses, which is wrong. The traces of fire are of a later period when the dwelling cave was

³³ Vinča IV, str. 74 in sl., sl. 98 in sl.

used as a tomb, or burnt by accident. Pieces of burning beams had fallen on the corpses or skeletons, and left their traces on some of their parts.

Over that dwelling cave which was used as a sepulchre there is a thinner stratum of pure loess, and above it a new humic layer mixed with crushed charcoal and ashes. This is the reason why Vasić states that over the mass grave there was a cult fire burning. Yet that statement is wrong, the remains being of the burnt wooden construction or offal and ashes from the neighbouring cultural caves.

Another positively stated grave is the one with a skeleton in contracted attitude in another dwelling cave. The third grave does not belong to the Vinča culture period any more, but to all appearance to the la Tène period; it was found in more recent layers.

As far as we know at present those are the only graves that have been excavated at Vinča. Yet in the layer of Vinča there are several fragments of human skulls, especially in the lower strata. They probably belong to earlier graves which were later destroyed while various works were being undertaken on the spot.

Vasić supposes that there were more ways of interment. Thus he thinks that a considerable number of pithoi which have been found in fragments had served for interments. Another way of inhuming may have been the burying of cremated corpses in urns. As urns may have served two conical (fragmentary) vases with reliefs, anthropomorphic vases with prosopomorphic lids, anthropomorphic vases without lids and other vases, etc. Yet all of them are represented only by fragments, sometimes even by quite slight ones. Besides, in connection with such vases neither human cremated bones nor any other traces of a cremated corpse have ever been found. It is true that in Vasić's opinion any layer of ashes belongs to a cremated corpse, yet there are at the same time no burnt bones which might be expected. The fragmentary human skull which he mentions to have been discovered in the layer of ashes in 1934, and other fragments of calcified bones do not belong to a cremated corpse, but are the remains of some later turned up skeleton grave. Also in another case, mentioned by him, namely that in the layer of dwelling caves a biconical vase with ashes and calcified bones has been found, the finding does not seem to be really a cremated inhumation, as it was stated neither what kind of ashes nor what kind of bones it was, and whether they were really remains of human bones or not.

Further Vasić supposes there were some more ways of burying: a kind of larnaces consisting of perforated oval clay plates and shallow oval dishes. The longest dish, however, was hardly 0,5 m long and a few centimetres high. Nowadays it is impossible to explain to what purpose the oval plates served (their size is up to 45 cm, but also much smaller), while the dishes represent simply pottery for everyday use. Besides, the plates are never found in any connection with the pottery, and are usually in small fragments only.

In his opinion there was another special way of burying, the »shaft graves«, the proof of their existence being statuettes the fragments of which

graves, the proof of their existence being statuettes the fragments of which various fissures in that area or cultural caves, etc.

The biggest amphora that has been discovered up to the present at Vinča is in Vasić's opinion not a grave, it is true, but a tombstone anyhow. It was excavated in a house which is being considered a sepulchre now. Also other objects found in the same house, objects of everyday life, have been explained to be grave accessories. As a matter of fact the amphora represents a store vessel, which is to be seen by its manufacture, despite of its anthropomorphic representations.

At Vinča we have thus only some specimens of skeleton graves in the lowest strata; and there are no traces of cremated corpses. The necropolis of Vinča must have been in another place.

GRADIŠČE PRESEK PRI ČREŠNJEVCU

Predzgodovinske najdbe na jugovzhodnih obronkih Pohorja v okolici Slovenske Bistrice so za rano dobo dokaj skromne. Redki kosi posamič najdenih kamnitih sekir pri Sv. Arehu, Tinjski gori, Turiški vasi, Visolah, Venčeslu, G. Poljskavi, G. Ložnici, Sv. Jožefu, Črešnjevcu in Pečkah dajejo le skromen pogled na naselitev na izteku neolita, ki se je iz nižin širila razmeroma visoko na Pohorje. V rano bronasto dobo štejejo v prejšnjem stoletju najdeno manjšo zalogo, ki jo hrani danes Prirodoslovni muzej na Dunaju in ki obsega dve bronasti sekiri, kratek meč in troje srpov. Nato na tem področju za daljšo dobo ni najdb, dasi je področje Dravskega polja v 1. tisočletju gosto naseljeno, o čemer pričajo velika plana grobišča z žarnimi grobovi v Rušah, Mariboru, Pobrežju in Hajdini. V zadnja stoletja pred našim štetjem pa spadajo gradišča na jugovzhodnih obronkih Pohorja pri Tinju, Turiški vasi, Rep in pri Črešnjevcu. Označevala naj bi dobo prihoda keltskih Tauriskov, ki so zagospodarili nad domačim ilirsko-noriškim prebivalstvom in se polagoma spojili z njim, za obrambo pa so služila tudi v poznejših dobah. Vse je leta 1915 na splošno pregledal W. Schmid in jih po redkih najdbah opredelil v dobo pred prihodom Rimljanov, vendar nobeno izmed njih doslej ni bilo natančneje raziskano. Tudi tu bo podan le pregled gradišča Presek z bližnjimi grobišči, ki posega preko rimskega razdobja celo v poznejšo dobo in nakazuje vrsto še nerešenih vprašanj o naselitvi tega področja.

Črešnjevec se nahaja severozapadno ob železniškem predoru med postajama Črešnjevec—Pragersko na hrbtu gričevnatega slemenca, ki se spušča v jugovzhodni smeri od Pohorja in je pri Črešnjevcu nad 300 m visoko, nato pa se približno v isti višini zelo razčlenjeno nadaljuje proti vzhodu, doseže pri Ptujski gori 352 m višine in se pred izlivom Poljskave v Dravinjo klinasto zniža v ravnino. Njemu vzporedno poteka na severu v smeri od Šmartna na Pohorju podoben greben, ki pa se severno od Črešnjevca med potoki Poljskava in Devina zaključi v 303 do 320 m visokih obronkih Veleniškega gozda in preide v ravnino. Zapadno in južno od Črešnjevca so gričevnati odrastki Pohorja

mnogo bolj obsežni in razčlenjeni, njih višina pa niha med 280 in 340 m in se na jugu med Dravinjo in Ložnico zožijo v trikot, ki se pri vaseh Mostečno in Pečke konča. S tem je tudi področje grebenasto razčlenjenih jugovzhodnih obronkov Pohorja zaključeno, kajti medtem ko se na severu Pohorje na svoji vzhodni strani dokaj strmo spušča v ravnino Dravskega polja, se dalje na jugu nahaja srednje visoka pregraja hribov od Konjiške gore preko Boča proti vzhodu. Črešnjevski greben obdaja na severu dolina Devine, ki se med Črešnjevcem in Pragerskim naglo razširi v ravnino Dravskega polja. Ker izpod Pohorja prihajajoči potoki tu deloma pronicajo v zemljo in se podzemsko odtekaajo proti Dravi, je ta del ravnine dokaj zamočvirjen in tvori tako imenovane Čreti. Na drugi strani grebena se dolina Ložnice in Bistrice južno od železnice zoži in je na tem področju ter dalje južno zamočvirjena. Relativni vzpon grebena znaša nad Slovensko Bistrico 35 m, pri Črešnjevcu 35 do 50 m in se nato do Rtujske gore polagoma dviga. V najbližji okolici je greben razčlenjen na več odrastkov, ki strmo prehajajo v nižino: greben Sp. Nova vas — Lokanja vas, odrastek Presek (270 m) zahodno in odrastek Gomilce (281 m) severovzhodno od vasi.

Ta oblika ozemlja je seveda vplivala na prvotno naselitev. Sončni in rodovitni griči so bili pripravna mesta za selišča, tembolj ker jih obdajajo dokaj zamočvirjene in težko prehodne doline. Tudi prvotna trgovska pota so se morala teh nižin izogibati in tako je verjetno že prastara »jantarska cesta« — trgovska pot med Italijo in Baltikom potekala ob obronkih Pohorja. O Rimljanih pa je znano, da so na prvotna pota naslonili svoje ceste in naselbine.

Presek pri Črešnjevcu spada med jugovzhodna pohorska gradišča, ki osvetljujejo podobo naselitve v stoletjih pred prihodom Rimljanov. Njegov pomen je doslej dokaj skromen, saj v njem ni posebnih najdb, ki bi jasneje prikazala življenje v bližnji naselbini. Nahaja se jugozahodno od vasi na koncu slemenastega odrastka, ki zlasti na jugozahodni strani strmo prehaja v močvirnato dolino. Domačini mu pravijo večinoma »stari grad«, naziv Presek pa je prenesen nanj z bližnje globeli, kjer so nekdanj presekali gozdni pas, da so dobili prostor za njive. V kraju obstoji mnenje, da je gradišče bilo zgrajeno iz kamenja, ki naj bi bilo mnogo kasneje uporabljeno pri gradnji nove župnijske cerkve v Črešnjevcu. W. Schmid se je izrekel proti temu na temelju iz zemlje zgrajenih okopov.

Gradišče samo tvori za 2,2 m nad okoliško površino zvišano kopo skoro kvadratne oblike z zaobljenimi ogli, vendar je zaradi kasnejših preoblikovanj kopa že spremenjena. Današnji vrh tvori nekaka planota, dolga približno 20 in široka 12 m. Na severozahodni strani se polagoma zniža do jarka in tvori tik pred

njim manjšo teraso, medtem ko na ostalih straneh precej strmo prehaja v jarek. V kopo izkopana terasa, deloma do njene višine zasut jarek in poploščeni vrh nasipa za njim kažeta na namerno preoblikovanje pred daljšim časom. To mesto, sicer še neraziskano, dopušča edino možnost domnevnega odvoza kamenitega materiala z gradišča, kar pa bo treba še ugotoviti. Vrh kope je v sredini planote razrit. V jugovzhodno stran kope je izkopan 8 m dolg rov, ki se nadaljuje v jamo sredi planote. S tu izkopano zemljo je zasut jugovzhodni jarek, ki je zaradi tega zvišan in razširjen na širino 3—4 m. Jarek, ki poteka okrog kope, je ohranil svojo najpristnejšo obliko na vzhodni strani, kjer je 1,5 m širok in 2 m globok. V prvotni obliki pa je dobro ohranjen tudi na zahodni strani, le da zaradi preoblikovanega nasipa ni tako dobro viden.

Okrog kope poteka razmeroma dobro ohranjen nasip, ki omejuje jarek pred njim. Zgrajen je iz ilovnate zemlje, pridobljene z izkopom jarka. Na vzhodni strani, kjer se nahaja posebej utrjena planota, je zelo močan, visok do 2,5 m in ima precej širok vrh, ki je v današnji obliki še bolj oploščen v širino. V prvotni obliki je ohranjen tudi na južni strani, medtem ko je na severozahodni strani delno spremenjen v zvezi z že omenjenim nastankom terase na jugozahodni strani pa v sredini stranice sploh preneha. Tu je v zvezi s tem morda plitek usek v tu 4 m visoko pobočje kope, ki se v že zarastli obliki nadaljuje pod jarkom proti dolini.

Pobočja ožjega gradišča so različno strma. Na severozahodni strani se greben strmo spušča v od treh strani obdano kotanjo, ki ima ploščato-valovito dno in se v zahodni smeri kakor polica odpira proti dolini. Na jugozahodni strani se hrib strmo spušča neposredno v zamočvirjeno dolino. Na jugovzhodni strani pa prehaja pobočje terasasto v dolino, pri čemer dela prva terasa pod gradiščem videz, da je bila umetno prirejena.

Na severovzhodni strani se hrbet slemena, na čigar koncu je gradišče, nadaljuje in skoro neposredno za gradiščem zavije proti severu, kjer poteka nekaj časa skoro vodoravno, nato pa se prične dvigati po grebenu proti Črešnjevcu. Ker je bil od te strani dostop do gradišča najlažji, je razumljivo, da je bilo tu tudi močnejše utrjeno. Pred severovzhodnim okopom je 20 m široka in 35 m dolga planota, ki na vzhodni strani z eno vmesno polico tik pod njo strmo prehaja v že omenjeno kotanjo, na ostalih straneh pa jo obdaja poseben jarek. Na severnem delu te planote je ohranjen tudi okop, ki se na severozahodni strani izklini med jarkom in globeljo, na nasprotni strani pa se spoji z višino planote. Verjetno je obstajal ob celotnem robu planote in se na južni strani spojil z glavnim okopom, vendar je tu že

močno zabrisan in neugotovljiv. Jarek pred planoto je večinoma 1,5 m širok, na jugovzhodu razmeroma plitek in ožji. Na severu, kjer je dobro ohranjen, je 1,5 m globok. Tu je za jarkom še en okop ki je ščitil prednjo planoto, vendar je ohranjen le v dolžini 30 m in to ne nepretrgano, ker pelje skozenj gozdna cesta, ki ga je presekala, obenem pa v nadaljevanju zasula jarek pred njim. Jarek sam pa je prekinjen in zasut tudi na mestu, kjer je napeljana stranska cesta na planoto. Vsa ta preoblikovanja so bila izvršena pred daljšo dobo.

Do prvega načrtnega raziskovanja gradišča je prišlo med leti 1887 in 1893, kar je znano le po pripovedovanju domačinov očitvidcev. Raziskovalci — baje iz Celja — so izkopali v kopo na njeni jugovzhodni strani že omenjeni 1—2 m globoki rov, ki je segal v današnjo jamo v sredini planote. Ugotovitve tega izkopavanja najbrž niso bile objavljene, ker tudi W. Schmidu niso bile znane. Robovi rova kažejo iz rahle ilovice sestavljeno kopo, po njenem površju pa je na mestu tega profila razsut redek ilovnat omet in črepinje slovanskega izvora. Globje v ilovici je bila na nekem mestu najdena manjša neoblikovana marmornata plošča.

To izkopavanje je verjetno vzpodbudilo nekatere domačine v njihovi veri, da je v gradišču skrit zaklad, zato so v sredini kope, na mestu, kjer se je končal rov, izkopali do 2 m globoko jamo, ne da bi kaj našli.

Raziskovanje W. Schmida, izvršeno julija 1913, je dalo prve določnejše podatke o gradišču. Na več mestih je napravil nekaj poskusnih kopov, pri čemer je našel na severozahodnem robu planote 0,5 m pod površjem ognjišče v obsegu 75×50 cm z 15 cm debelo rdeče ožgano ilovnato podlago, na kateri so se našli ostanki smrekovega oglja. Na zahodni strani planote pa je ugotovil večje ostanke deloma močno stopljenega ilovnatega ometa. Sledovi kože, ki ji je moralo ognjišče pripadati, niso bili ugotovljeni.

Najdeni material je W. Schmid na kratko opisal:

»Iz ilovnatega ometa je razvidno, da je bil poleg okroglega lesa v rabi tudi tesan les. Nekaj črepinj iz rjave in temne gline kaže deloma na prostoročno, deloma pa na izdelavo na lončarskem kolesu. Na poslednjem so bili prvenstveno izdelani lonci s širokim podnožjem in ploščatim, navzven razširjenim trupom, čigar rob je večinoma oblikovan strmo navzven in okrašen s polkrožnim obrobkom. Manjše število prodnikov s sledovi uporabe kaže tudi za to gradišče na izdatno rabo kamnitega materiala. Med ostanki sta bila še železen, pri konici upognjen žrebelj in polovica modrozeleno rebrnate emajlne koralde, kar kaže na razrušenje gradišča v rani rimski dobi.«

Na planoti pred gradiščem W. Schmid s poskusnimi kopi ni ugotovil sledov naselitve.

Dosedanji ogledi gradišča dajejo sliko, ki deloma dopolnjuje, deloma pa izpreminja Schmidove ugotovitve. Predvsem je bil leta 1920 na mestu, kjer je Schmid napravil poskusni kop v kopo, najden tik pod površjem $61 \times 55 \times 32$ cm velik kvader iz debelozrnatega pohorskega marmorja, ki je na eni ožjih strani po površini valovito izklesan. Prav taki kvadri so vzdani v obzidje cerkve v Črešnjevcu. Ostaniki takega materiala v gradišču dopuščajo domnevo, da so stale na tem mestu v rimski dobi kamnite stavbe, pri katerih so bili uporabljeni tudi marmornati kvadri, ves gradbeni material pa naj bi bil v srednjem veku — sledeč izročilu domačinov — odpeljan v Črešnjevec za gradnjo dotlej lesene cerkve. Pomislek obstoji zaradi množine pri cerkvi uporabljenega materiala, ki ne more v celoti izvirati iz razmeroma majhnega gradišča.

Gradišče je bilo uporabljano tudi v porimskih obdobjih. Za to govorijo druge ugotovitve. Ne le na zapadni strani, ampak skoro po vsej površini planote se nahaja razsut ilovnat omet in to — z izjemo na vrhu pod kasneje iz jame izmetano zemljo — neposredno pod današnjim površjem. Ta omet kaže po svoji obliki na uporabo pri lesenih kočah, kjer so bila kot gradbeni material uporabljena okrogla in tesana bruna pa tudi različne pletene veje. V profilih jame sredi kope je lahko opaziti lomljeno kamenje manjših velikosti, ki se nahaja razprostranjeno ali pa v skupinah kot nekak tlak ali temelji morebitnih sten. Tu so na dveh mestih bili vidni sledovi ognjišč. Keramika, ki jo je lahko najti v številnih črepinjah, je slovanskega izvora in podobna tisti, ki jo je W. Schmid opisal brez oznake pripadnosti. Iz tega je mogoče sklepati, da je bilo gradišče uporabljeno tudi po prihodu Slovencev in Schmidove ugotovitve o razrušenju gradišča v rani dobi ne smemo jemati kot dokončno opustitev gradišča, kolikor je ta ugotovitev sploh zadostno utemeljena. Ilvovnat omet, ognjišče in črepinje, ki jih Schmid postavlja v dobo pred razrušenjem gradišča, so po primerjavi zaradi istega najdišča gotovo mnogo mlajši in prav tako slovenskega izvora.

Za to govori še tale primerjava:

Oktober 1949 so bili na planoti pred ožjim gradiščem, ki je dotlej veljala za nenaseljeno, odkriti ostanke slovenske koče. Iz najdenih ostankov posod je razvidno, da je spadala že v srednji vek. Zato je posebno važno, da je sorodnost materiala na obeh mestih tako očitna, saj pripada oboje slovenski dobi. To velja za ilvovnat omet, ognjišče, kamnito podlago severne stene in keramiko, čeprav vzbuja ta na prvi pogled videz, da je mlajša od one na planoti ožjega gradišča.

Iz vsega sledi, da način in čas uporabe gradišča še ni jasno dognan, zlasti v razdobjih 1. tisočletja po našem letoštetju, medtem ko se za prejšnje dobe lahko naslonimo na sorodnost gradišč jugovzhodnega Pohorja. Uporabljali so ga do srednjega veka. Nadaljnje raziskovanje bo moralo ugotoviti način njegove uporabe v rimski dobi in pomagati rešiti vprašanje, ali izhaja slovenska naselitev od tu, ali pa je bilo gradišče v rabi vzporedno z naselbino na drugem mestu.

V zvezi z gradiščem, oziroma z rimsko naselbino so tudi grobišča, ki se nahajajo v bližini Črešnjevca. Eno teh grobišč leži zahodno od vasi na končujočem se obronku desno od ceste Črešnjevec — Slovenska Bistrica. Na vrhu obronka je v dolžini 135 m po Schmidovih ugotovitvah 12 gomil, verjetno pa jih je nekaj več le da niso vse enako dobro ohranjene. Tri od njih dosegajo višino do 1,8 m, ostale pa so večinoma le do 0,3 m visoke. Razporejene so v dveh nevzporednih vrstah, nekaj pa ji je tudi izven vrst. Opaziti je, da so bile pravokotno oblikovane. Tri od njih je julija 1913 raziskal W. Schmid, našel pa je v njih le »plast žganine s človeškim pepelom, brez kamnite obloge, nekaj črepinj rimskih posod in v eni gomili v globini 50 cm kamnito ploščo brez napisa (68×54 cm), z okrajkom, iz pohorskega marmorja«. Po nekaterih mnenjih naj bi bile na teh gomilah rimski nagrobniki s keltskimi imeni, ki so sedaj vzdani v zidovih cerkve v Črešnjevcu. Grobišče bi bilo torej v rabi v rimski dobi za prebivalce tedanje naselbine.

Drugo grobišče leži severovzhodno od vasi na hrbtu grebenastega obronka v gozdu, imenovanem »Gomilce«. Po obsegu je manjše od prejšnjega, obsega pa večje število gomil, približno 25. Vse so manjše in nižje. Le dve dosegata višino 0,6 m, ostale pa povprečno 0,2 do 0,4 m. Opaziti je razporejenost v več nepravilnih vrstah. Večino gomil je med leti 1860 in 1870 izkopal tedanji župnik Simon Pirc. Podrobnejših podatkov, ki bi omogočili datiranje v zvezi z ostalimi najdišči, o njih nimam. Tudi ni znano, kateremu naselju je grobišče pripadalo. Od Črešnjevca je oddaljeno 1 km.

V okolici Črešnjevca je še več gomil. Dvoje ohranjenih gomil je v gozdu ob krajevni cesti Črešnjevec — Sp. Nova vas in sta 1 km oddaljeni od vasi. Ker tu cesta preseka greben, ni mogoče zaslediti ostalih. Pretežno gozdnati griči jugovzhodno od Črešnjevca še niso pregledani. V devinski dolini severno od Črešnjevca je ob cesti Slovenska Bistrica — Pragersko tik km 2 osamljena gomila. Na jugovzhodnem grebenu Veleniškega gozda med Črešnjevcom in Sp. Poljskavo pa je večje, po vrhu obronka razprostrto grobišče. Eno teh gomil je pred leti neznano kdo

izkopal, v njej pa je danes vidno le nekaj lomljenih kamnov večje velikosti, ki leže v različnih globinah.

Navedene najdbe segajo skoro vse izrazito v dobo rimske osvojitve Norika, zato je treba obravnavati problem črešnjevskega okoliša v skladu z rimskimi epigrafskimi najdbami. Teme-ljitejša raziskovanja bi tako morda dala pomembnejše podatke tudi o legi iskane »mansio Pultovia«.

Nekateri podatki iz:

Walter Schmid: Südsteiermark im Altertum (Hausmann: Südsteiermark, Graz, 1923).

Walter Schmid: Die Ringwalle des Bacherngbietes (Mitth. d. präh. Kom-mission, II 3, Wien, 1915).

Balduin Saria: Arheologische Karte von Jugoslawien — Blatt Rogatec (Zagreb, 1939).

Stanko Pahič

POROČILO O NOVIH ANTIČNIH NAJDBAH V PTUJU

V letu 1949. je ptujski muzej dobil nekaj novih stvari. Naše poročilo je napisano z namenom, da bi te slučajne najdbe ne izginile neznane in pozabljene v depoju in se pridružile množici predmetov, o katerih danes žal nihče ne ve, kdaj, od kod in kako so prišli v muzej, tako da zaradi pomanjkanja podatkov nimajo prave — da ne rečemo nobene — vrednosti. Predmeti, o katerih bomo govorili, izvirajo v glavnem iz Zg. Hajdine, deloma pa tudi iz Ptuja samega oz. Vičave.

Hajdinske najdbe

Na zg. Hajdini najdeni predmeti pripadajo že znanemu antičnemu grobišču ob Pragerski cesti. Paralelno ob tej cesti, in sicer tik nje na severu, je tekla antična cesta Poetovio — Celeia. Začetek grobišča ob tej cesti ni točno določen in prav tako ni še ugotovljeno, do kod sega grobišče na zapadu. Po dosedanjih podatkih imamo opraviti v glavnem z žarnimi grobovi, le na pobočju je bilo najdenih nekaj skeletnih grobov. Grobovi so se našli verjetno že na parc. 489/2, kjer je začel kopati graški muzej. Datum tega izkopavanja ni znan in tudi o najdbah ne vemo dosti. Isto velja za parc. 487, kjer je tudi kopal graški muzej.¹ Prva izkopavanja, o katerih imamo podatke, so se začela spomladi l. 1891. pod vodstvom Fr. Ferka, ki je odkril nad 200 grobov. Jeseni istega leta je prevzel izkopavanja antični kabinet Štajerskega deželnega muzeja pod Gurlittovim vodstvom in do konca leta 1895. je bilo odkopanih še okoli 2000 grobov.² Najdbe, dobljene pri teh izkopavanjih, ki so bila doslej največja, so prišle v graški muzej.³

Poslej so se vršila izkopavanja pod različnimi vodstvi na raznih mestih razsežnega, nad 1 km od vzhoda proti zahodu raztezajočega se grobišča. Leta 1869. je kopalo ptujsko muzejsko

¹ Klemenc — Saria, *Archeol. Karte von Jugosl. Blatt Ptuj*, str. 60.

² O. Fischbach, *MhVSt XLIV*, 1896, 4s.; Ferik, *MhVSt XLI*, 1893, 226s.

³ *Berichte d. Landesmuseums Graz*, 1891, 36s in 39s; 1892, 34ss; 1893, 42s; 1894, 35s; 1895, 51s.

Sl. 1

Sl. 2

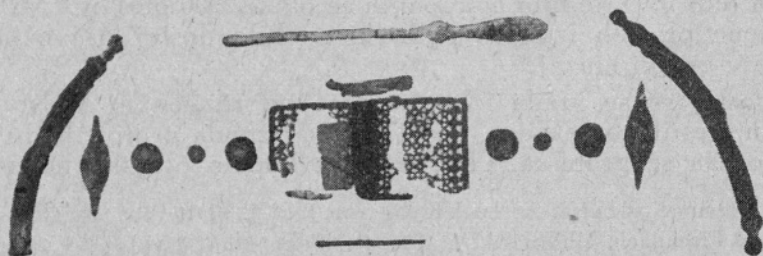
Sl. 6

Sl. 3

Sl. 4

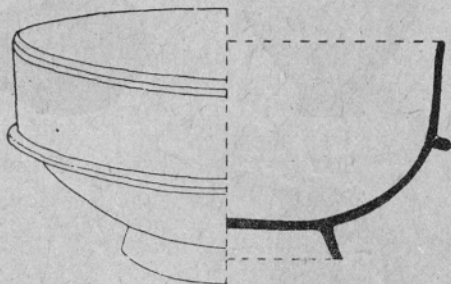

Sl. 5 in 8

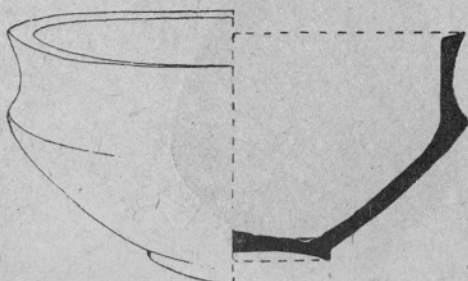
društvo pod vodstvom Fr. Ferka, ki je zopet odkril mnogo žganih grobov in nekaj nagrobnikov.⁴ Ferk je kopal tudi leta 1908.⁵ Že okoli leta 1904. pa je ob gramoznici kopalo Zgodovinsko društvo Maribor,⁶ pozneje, dec. 1908 leta ter v letih 1909 in 1910, pa mariborsko Muzejsko društvo.⁷ Leta 1911. so se vršila izkopavanja ptujskega Muzejskega društva.⁸ Najdbe žganih grobov so zabeležene še leta 1912, 1913 in 1937.⁹ Kmetje so pri obdelovanju polja tudi kasneje večkrat naleteli na grobove.

Sl. 4a

Sl. 3a

Sl. 2a

Najdbe v zgornjem odstavku omenjenih izkopavanj hrani deloma ptujski, deloma mariborski muzej. Med predmeti moramo omeniti predvsem veliko množino raznih glinastih posod in svetilk. Dalje so tu steklene posode, fibule in zrcala, bronasto okovje in pozabiti ne smemo še nagrobnikov.

Po nagrobnikih in po pridevkih je grobišče datirano v prvo in drugo stol. V novcih so zastopani cesarji poavgustejske dobe do Hadrijana.

⁴ Klemenc — Saria, *Archeol. Karte von Jugosl. Blatt Rogatec*, str. 26s.

⁵ l. c. str. 25.

⁶ Kovačič, *ČZN I*, 1904, 93s.

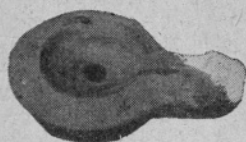
⁷ Rak, *JfA III*, 1909, 165ss; *MZK 3. F. IX*, 1910, 161s.

⁸ Klemenc — Saria, *Archeol. Karte von Jugosl. Blatt Rogatec*, str. 27.

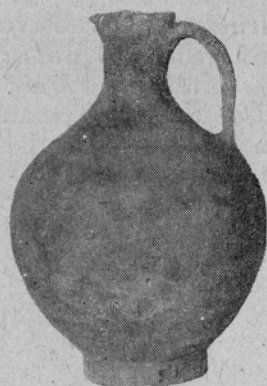
⁹ l. c. str. 26s.

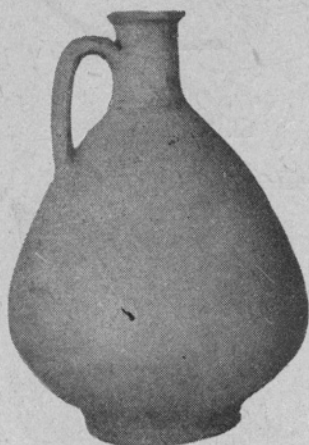
Sl. 7

Sl. 10

Sl. 19

Sl. 11

Sl. 18

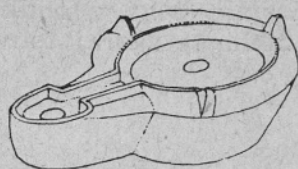
Sl. 12

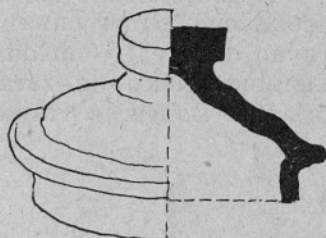
Sl. 17

Med zadnjo vojno je leta 1944. kopal na naši nekropoli W. Schmid, ki je odpeljal gradivo v Graz. Podatki o tem izkopavanju niso znani.

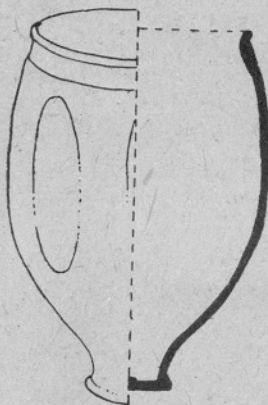
Letošnji predmeti so bili slučajno najdeni na parc. 445/1 in 445/2. Na teh dveh parcelah že dalj časa kopljejo pesek in prav na robu obeh gramoznic kjer se je pesek zaradi taljenja snega

Sl. 7a

Sl. 9

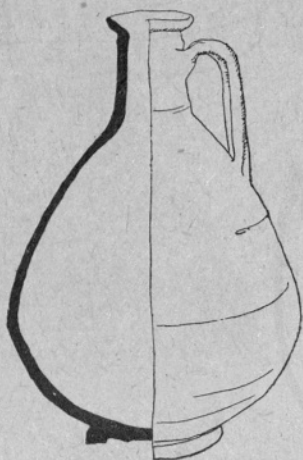
Sl. 10a

začel udirati in krušiti, je že meseca januarja muzejski uslužbenec tov. J. Gojkovič opazil žarne grobove. Nekaj predmetov je takoj lahko vzel iz grobov, ostalo pa je pustil v zemlji in jih dvignil v začetku maja, ko se je zemlja na robu znova odkrutila. Jeseni se je zopet pokazalo nekaj grobov. Predmete iz teh je dobil muzej meseca novembra. Vsega skupaj je tov. Gojkovič našel 10 grobov. Od tega 7 na parc. 445/1 in 3 na parc. 445/2, ki leži nedaleč od prve v smeri proti vodovodni stavbi ob cesti v Rače — Fram. Grobovi ležijo v strmem pobočju obeh gramoznic, katerih profil kaže zgoraj 15 do 20 cm debelo plast humusa, ki ji do globine enega metra in mestoma še več sledi plast drobnega proda. Pod tem se začne plast debelejšega proda. Grobovi se nahajajo v drugi plasti v globini od 0,50 do 1 m pod rušo. Medse-

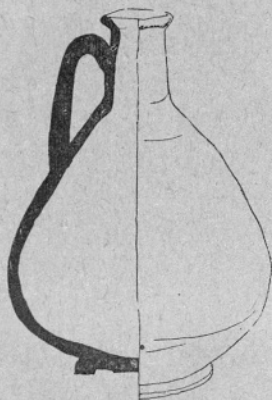
bojne razdalje so različne, toda ne presegajo 5 m. Ker predmeti niso bili odkriti na stratigrafski način, temveč odkopani iz profila, ne moremo trditi, da imamo opravka s celotnim grobnim inventarjem.

Grobni inventar

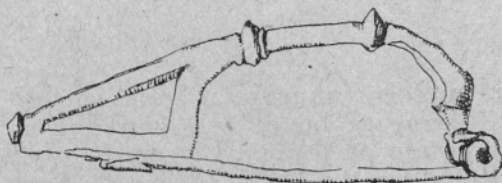
1. grob: Lonec (sl. 1) iz rdečerjave, dobro pečene in dobro prečiščene gline. Zunanja stran je bila rdečkasto uglajena. V ravno dno je 1,3 cm od spodnjega roba vdolbena široka, plitva kanelura, tako da zaradi te vglobitve nastaja noga v obliki prstana. Lonec je valjastosodaste oblike. Stena se zgoraj ostro

Sl. 11a

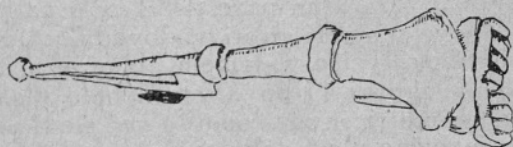
Sl. 11b

Sl. 13

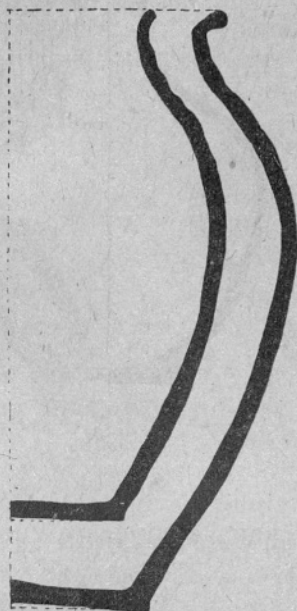
Sl. 14

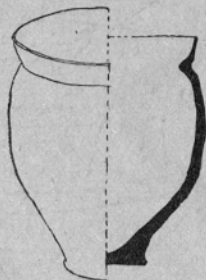
Sl. 13a

lomi v vodoravno ramo. Ustje je razvrnjeno, rob poševno navzven odrezan. Lonec je bil razbit na več kosov, zdaj je sestavljen in deloma dopolnjen. Viš. 22,1 cm, premer ustja 13,8 cm, premer dna 18,8 cm. Inv. št. 401.

2. grob: a) Lonec (sl. 2 in 2a) iz rjavočrne gline, močno mešane s peskom. Dno z nekoliko ojačenim robom je ravno. Lonec ima jajčasto ovalno obliko in je po vsem zgornjem delu okra-

Sl. 12a in 18a

Sl. 15

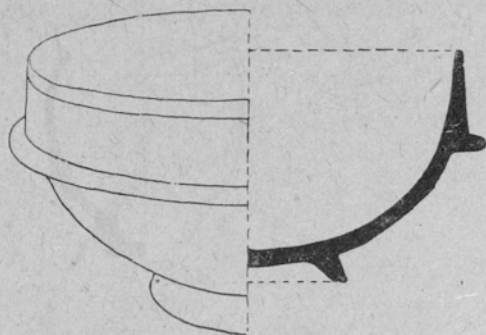
Sl. 16

šen z grobimi poševnimi kanelurami, narejenimi z nekim glavničastim instrumentom. Ta ornament je na rami presekan z vzporednimi vodoravnimi kanelurami, ki so plitve in slabo začrtane. Ustje je močno navzven upognjeno, rob poševno navzven odrezan in na zunanji strani okrašen z močno kaneluro. Na notranji strani ustja je komaj opazna vdolbina za pokrov. Lonec je bil delan na primitivnem lončarskem kolesu, kar kažejo plitve poteze na ustju. Na notranji strani pa so ostali močni sledovi gnetenja z roko. Lonec je restavriran. Viš. 18,5 cm, premer ustja 14,7 cm, premer dna 9 cm. Inv. št. 402.

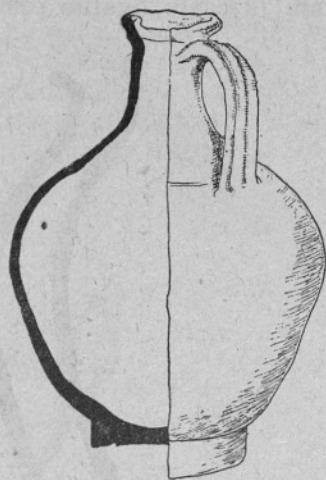
b) Balzamarij iz modrozelenega stekla. Pri prehodu v vrat je trup nekoliko zažet. Rob je odbit. Viš. 9 cm. Inv. št. 403.

3. grob: a) Skodelica (sl. 3 in 3a), terra nigra. Dobra sivočrna glina, mešana z drobno sljudo. Stožčasta, znotraj votla noga je ostro ločena od trupa, čigar spodnji del je izbočen. Ostro ločen

prehod v navpično gornjo steno je poudarjen s plastičnim rebrom. Pod gladko odrezanim robom sta na zunanji strani dve plitvi vodoravni kaneluri. Na notranji strani dna je sicer lepo izdelan žig v obliki podplata, a črke C. ATI (?) so slabo čitljive. Skodelica je domala nepoškodovana. Viš. 6 cm, premer ustja 11 cm, premer dna 5,7 cm. Inv. št. 404.

Sl. 17a

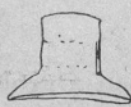
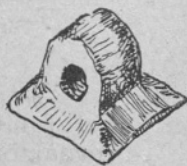

Sl. 19a

b) Skodelica (sl. 4 in 4a), slaba provincialna imitacija terrae sig. Dobro prečiščena svetlorjavkasto rumena glina. Na zunanji

Sl. 21

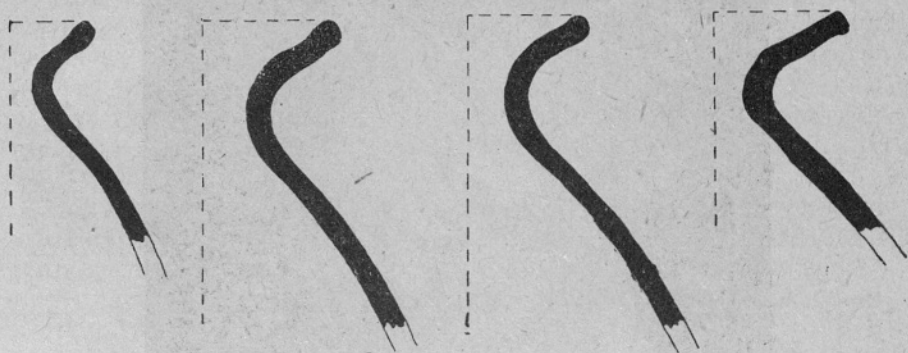
Sl. 25

in prav malo tudi na notranji strani so vidni ostanki rdeče prevleke. Dno je spodaj rahlo usločeno. Okrogla nizka noga je ostro ločena od trupa posode, ki se dviga konično. Oster je tudi prehod v navznoter usločeno rame, ki v lepem loku preide v navzven razširjeni vrat. Rob je navznoter upognjen in zaokrožen. Skodelica je rastavirana. Viš. 6,4 cm, premer ustja 11,8 cm, premer dna 5 cm. Inv. št. 405.

c) Bronasto okovje za pas in spona (sl. 5). Okovje sestoji iz več različnih delov. Tvorijo ga votli gumbi polkroglaste oblike, od katerih imajo 4 večji premer 1,9 cm, 2 manjša pa 1,1 cm, 2 okova čolničaste oblike s priostrenimi globoko kaneliranimi

konci in dvema luknjicama za pritrditev, dalje dva podolgovata nekoliko upognjena, dvodelna na sredi pregibna okova, ki sta ornamentirana s kombinacijo poševnih vodoravnih in navpičnih kanelur. Okova sta votla, na koncih profilirana in gumbasto zaključena. Eden je na koncu fragmentiran. Vsak del ima tri luknjice za zakovice, od katerih sta v celem ohranjeni samo dve. Dolž. 11,5 cm, šir. 1,2 cm. K okovju verjetno spada še deformiran kos, dolg 4,8 cm.

Spona, sestojeca iz dveh delov kvadratne oblike. En del je na robu, kjer se spona zapenja, nekoliko navzven ukrivljen, medtem ko je drugi del spone na istem mestu lepo krožno zavrt

Sl. 22 a—d

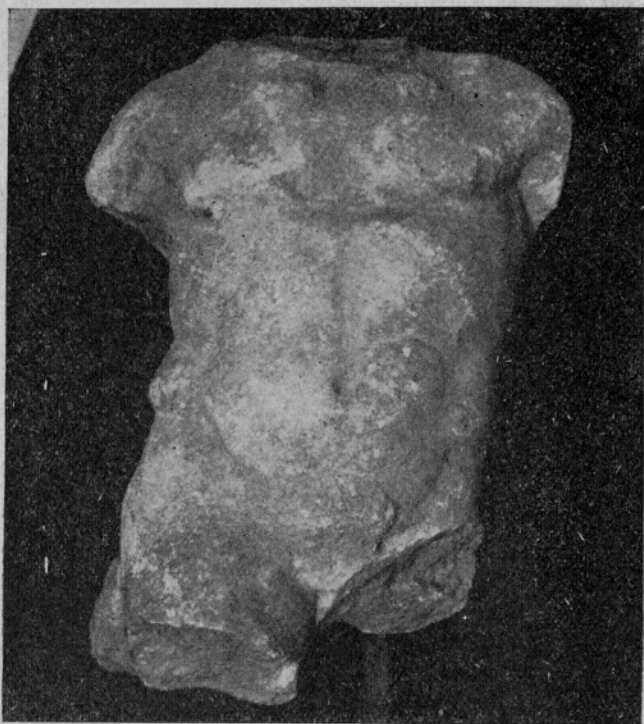
navznoter in ornamentiran z vertikalnimi, pravzaprav malce poševnimi črtami, ki jih na sredi seka 7 horizontalnih kanelur. Ostala površina je izdelana v predrti (prebiti) tehniki. Vsak del spone je bil pritrjen z 8 zakovicami na enem in 8 na drugem koncu. Od teh jih je na enem delu ohranjenih 6 na drugem pa 2. Vel. spone: 10,5×5 cm. Inv. št. 406 (okovje s spono).

d) Fragmentirana igla, dolga 6 cm. Inv. št. 407.

4. grob: a) Vrč iz rdečkastorumenegle glin (sl. 6). Nizka, na znotraj poševno proti rahlo usločenemu dnu odrezana noga. Zgornji del kroglastega trupa je okrašen s tremi ozkimi, med seboj 2,4 oz. 2,8 cm odmaknjenimi kaneliranimi pasovi. Rama se boči v prav rahlem loku. Visok, ozek, cilindrični vrat je ostro ločen od ramena. Ustje je nekoliko širše in profilirano s tremi kanelurami. Trakast, prav tako s tremi kanelurami okrašen ročaj veže ramo z vratom nekoliko pod ustjem. Vrč je neznatno dopolnjen. Viš. 30,5 cm, premer ustja 6 cm, premer dna 9,2 cm. Inv. št. 408.

b) Oljenka (sl. 7 in 7a) iz svetlorumenkastordeče glin, najenostavnejšega tipa svetilk, ki imajo običajno žig. Naša oljenka nima žiga, le malenkostno vglobljeno dno je na robu profilirano

z dvema kanelurama. Plastični obroček, ki loči diskus od ramena, na kateri so 3 kanelirane plastične vzboklinice, ni zaključen v krog, temveč tečeta njegova konca dalje po precej dolgem vratu in tvorita kanal, ki se na samem nosku okoli odprtine za stenj nekoliko razširi in zaključi v loku. Dolž. 8,7 cm, viš. 2,6 cm. Inv. št. 409.

Sl. 24a

c) Bronast medicinski instrument (sl. 8). Dolg, vitek držaj je na eni strani odebeljen in nato konično zaključen, na drugi strani pa najprej rombasto sploščen, nato oblikovan v nekako lopatico podolgovate, listnate oblike. Dolž. 17,4 cm. Inv. št. 410.

5. grob: Nekoliko fragmentiran majhen pokrov (sl. 9) iz sivo-črne, s peskom mešane gline. Ploščat, precej velik, dobro izdelan gumb. Viš. 4,3 cm, premer 7,2 cm. Inv. št. 411. Dalje neznatni ostanki kakih treh različnih posod. Nekaterih črepinj so se držale kalcinirane kosti.

6. grob: Čaša gubanka (sl. 10 in 10a) iz dobro prečiščene rjavkastorumene gline z ostanki rdečkastorjave prevleke. Dno je ravno. Noga s poudarjenim spodnjim robom je precej uslo-

čena. Spodnji del posode se stožčasto razširja. Visoka, strma stena čaše je nagubana s 6 podolgovatimi vdolbinami jajčaste oblike. Skoraj neopazni prehod stene v rame je poudarjen samo s plitvo kaneluro. Tudi pod ustjem z zaokroženim robom je kanelura. Čaša je restavrirana in nekoliko deformirana. Viš. 95, cm premer ustja $6,5 \times 5,6$ cm, premer noge 2,6 cm. Inv. št. 412.

7. grob: a) Vrch iz svetlo rdečkastorumene gline (sl. 11a). Nizka profilirana noga v obliki prstana. Stena se v spodnjem delu dviga močno poševno in kmalu doseže največji obseg, nato se polagoma oži, tako da je zgornji del hruškastega trupa zelo strm. Razmeroma poudarjen je prehod v ozek, cilindričen vrat z razširjenim ustjem in poševno navzven odrezanim robom. Eno-staven, trakast ročaj veže neizrazito ramo z vratom nekaj pod ustjem. Vrch je nepoškodovan. Višina 15,5 cm, premer ustja 2,8 cm, premer dna 5,8 cm. Inv. št. 413.

b) Vrch (sl. 11b). Po barvi in obliki docela podoben zgornjemu, le manjši. Višina 19,5 cm, premer ustja 3,9 cm, premer dna 6,2 cm. Inv. št. 414.

c) Lonec (sl. 12 in 12a) iz rjavo pečene prečiščene porozne gline. Skoraj ravno dno. Noga zabrisano prehaja v strmo steno trupa jajčaste oblike. Rama ni poudarjena. Stožčast vrat ima tri plitve, zelo široke kanelure, tako da je stopničast. Ustje je nekoliko razširjeno, rob navzven upognjen in zaokrožen. Trup je ornamentiran z gostimi paralelnimi vrstami kvadratnih, v zgornjih vrstah že skoraj trikotnih vtisov. Izgleda, da je ornament, ki ni docela enakomeren, delan na roko. Višina 20,4 cm, premer ustja 10,5 cm, premer dna 9,2 cm. Inv. št. 416.

d) Bronasta fibula na pero (sl. 13 in 13a). Na locnju sta 2 bikonični gumbasti odebeljenji, na nogi pa trikoten izrez. Igla je fragmentirana in tudi noga nekoliko. Dolžina 11,7 cm, višina 4 cm. Inv. št. 421.

e) Bronasta fibula (sl. 14). Slična zgornji, le da ima na locnju eno samo odebeljenje, a na nogi nima izreza. Precej manjša je. Igla je fragmentirana. Dolž. 4,5 cm, viš. 1,7 cm. Inv. št. 422.

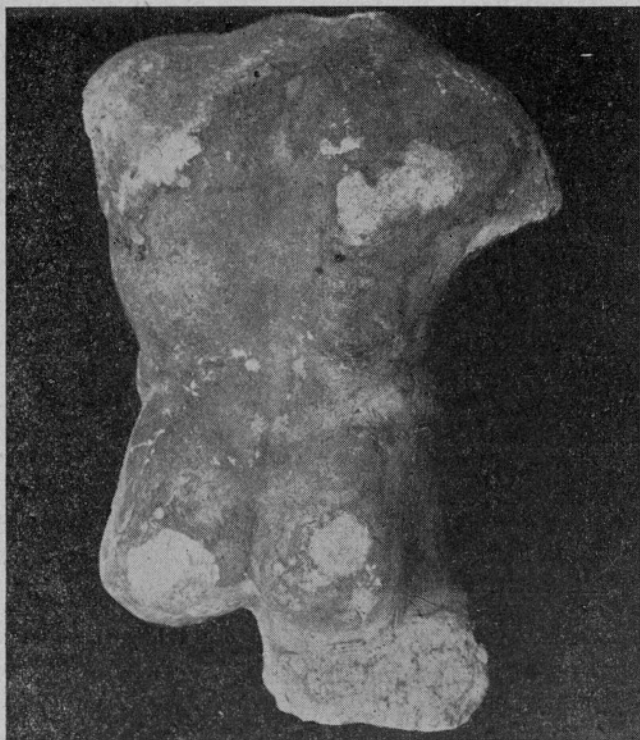
f) Fragmenti bronastega ogledala. Ohranjenih je toliko, da se dá določiti premer, ki je znašal 11,5 cm. Na obodu so na gosto razvrščene luknjice s premerom 0,2 cm. Na spodnji strani so se nekaterih fragmentov držali ostanki lesa. Inv. št. 451.

Neposredno ob grobu in nad njim so se našle črepinje vsaj 4 posod in dveh oljenk. Inv. št. 427. To dejstvo dopušča domnevo, da je bil grob prekopan.

8. grob: a) Lonček (sl. 15) iz rjavordeče pečene, dobro prečiščene gline z ostanki prevleke. Ravno dno ima poudarjen rob. Razmeroma visoka noga polagoma prehaja v precej strme stene. Največji obseg doseže stena približno na sredi višine. Gornji del stene je malone navpičen. Strmo ramo loči od trupa ozka plitva

kanelura. Med ramo in vratom z razširjenim ustjem je brazda. Rob je stanjša. Lonček je sestavljen in delno dopolnjen. Višina 9,6 cm, premer ustja 7,2 cm, premer dna 3,3 cm. Inv. št. 417.

b) Krožnik (sl. 16). Temnosivo pečena glina z bleščečo delno poškodovano prevleko. Ravno dno ima nogo v obliki prstana, ki je navznoter nekoliko poševno odrezana. Lepo izbočena

Sl. 24b

stena preide v ustje, ki je močno navzven upognjeno in ima zaokrožen navzdol zavihan rob. Pod ustjem na notranji strani je kanelura, 3 ozke, plitve, zabrisane kanelure tečejo znotraj posode okoli dna. Rob je nekoliko poškodovan. Viš. 4 cm, premer ustja 19,5 cm, premer dna 8,6 cm. Inv. št. 418.

9. grob: a) Skodelica (sl. 17 in 17a) — terra nigra. Dobra sivočrna glina, mešana z drobno sljudo. Dno je nekoliko izbočeno na zunanjo stran. Stožčasta noga v obliki prstana je visoka 0,8 cm. Spodnji del trupa je izbočen. Prehod v skoraj navpično gornjo steno je poudarjen s plastičnim rebrom, ki je na spodnji, širši strani kanelirano. Rob je stanjša in gladko odrezan. Skodelica

je malenkostno dopolnjena. Višina 6 cm, premer ustja 11,3 cm, premer dna 5,2 cm. Inv. št. 419.

b) Žara (sl. 18) iz črnosive, mestoma rjavkaste, močno porozne, nekoliko s peskom mešane gline. Rahlo usločeno dno ima na zunanji strani odtis paralelnih, neenakomerno razvrščenih in neenakomerno debelih črt (od deske). Na sredi lonca so ti odtisi tanjši. Noga neopazno prehaja v trup jajčaste oblike. Poševna, od trupa neizrazito ločena rama preide v nizek vrat, ta pa v razvrnjeno ustje z navzven upognjenim in zaokroženim robom. Posoda je sicer delana na lončarskem kolesu, toda na notranji strani ima dobro vidne sledove ročne obdelave. Posoda je sestavljena in delno dopolnjena. Višina 24 cm, premer ustja 18,2 cm, premer dna 11,3 cm. Inv. št. 420.

c) Bronasto okovje za pas in spona prav take oblike kakor okovje in spona v grobu št. 3, le da je prvo mnogo boljje ohranjeno. Inv. št. 423.

d) Trije fragmentirani žebli z okroglo glavico in kvadratnim presekom. Dolžina od 0,5 do 4 cm, premer glavice od 0,9 do 1,9 cm. Inv. št. 424 in 425.

e) Fragmentiran balzamarij iz modrozelenega stekla. Ohranjen je spodnji del v dolžini 3 cm. Inv. št. 426.

10. grob: Vrch (sl. 19 in 19a). Rjavkastordeča glina z ostanki prevleke. V rahlo usločeno dno je 0,4 cm od roba vglobljena razmeroma široka kanelura. 1,3 cm visoka, cilindrična noga. Od noge ostro ločena stena se dviga precej strmo in v močni izbočenosti preide v zgornji del. Prehod v ramo je poudarjen z majhnim sedelcem. Rama v loku prehaja v ozek, ne ravno visok vrat. Ustje je razširjeno in na eni strani oblikovano v livček. Ročaj veže vrat tesno pod ustjem s trupom tik pod ramo. Ročaj je dopolnjen in ni gotovo, če je bil kaneliran. Višina 16,2 cm, premer ustja 3,7×3,9 cm, premer dna 5,5 cm. Inv. št. 415.

Vrch je bil najden čisto osamljen. V bližini ni bilo nobenih sledov kake druge posode ali kakega drugega predmeta. Pokrit je bil s tanko ploščico iz škrlavca.

Inventar obsega, kot je razvidno iz gornjega opisa, v glavnem keramiko. Znanstvena obdelava našega materiala je mogoča le v sklopu obdelave gradiva, ki so ga dala vsa dosedanja izkopavanja, ali pa — kar bi bilo vsekakor bolje — v zvezi z gradivom, ki bi ga prineslo sistematično odkritje celotnega grobišča. Grobišče je tako razsežno, da gotovo zajema dobo nekaj stoletij, in bi pregled čez celoten grobni inventar utegnil v precejšnji meri razjasniti med drugim nekatera vprašanja glede razvoja in datacije naše provincialne rimske keramike. Doslej je grobišče, kot smo že zgoraj omenili, datirano v 1. in 2. stol. naše ere. Večina naših predmetov — tako posode kakor obe fibuli — to datacijo le potrjujejo. Iz kasnejšega časa pa bi

utegnil biti lonec sl. 2 in 2a iz drugega groba, ki kaže dosti podobnosti s slovanskimi lonci. Vsekakor bi zgolj na podlagi te neznatne slučajne najdbe vsako razširjanje dosedanje datacije v kasnejšo dobo ne bilo več kot drzna hipoteza. Prav ta lonec — toda nikdar ne sam — bi morda nekaj pomenil tudi pri reševanju vprašanja o lončarski tradiciji pri nas in o vplivu rimske

Sl. 24c

provincialne keramike na kasnejšo slovansko in s tem posredno pomagal razjasniti nastanek slovanske keramike.

Ptujske in vičavske najdbe

Dne 26. aprila 1949 je bil pri odstranjevanju ruševin v Lackovi ulici, parc. KO Ptuj 73, med kupom kamenja slučajno odkrit torso stoječe gole moške figure. Učenci v gospodarstvu so ga takoj prenesli v muzej, kjer je vpisan v lapidarijskem inventarju pod številko 434. Torso dokazuje mojstrsko roko

veščega kiparja in spada gotovo med najboljša rimska kiparska dela ne samo v ptujskem, ampak sploh v slovenskih muzejih. Torso zasluži podrobnejšo obdelavo in je na tem mestu omenjen le zaradi celotnega pregleda letošnjih pridobitev. (Sl. 24 a—c.)

Enako bo treba posebej obdelati fragment rimskega spomenika, ki ga je letos v maju tov. Gojkovič našel med kamni, ki so bili pripeljani iz ruševin minoritske cerkve in pripravljeni za zidanje ograje ob vznožju grajskega pobočja. Na sprednji strani kamna je deloma ohranjen napis. Inv. št. 484. Na istem kupu kamenja je bil najden še en fragment, ki verjetno pripada vrhnjemu delu kakega nagrobnika z volutnim okvirom. Inv. št. 485.

V začetku junija je bil muzej obveščen, da so na Vičavi, parc. 375, pri kopanju peska za zidanje nove hiše naleteli na rimske ostanke. Muzej se je za to odkritje zanimal, vendar se izkopavanja iz različnih vzrokov niso mogla začeti. Zadovoljiti smo se morali z golo konstatacijo nove arheološke točke, dokumentirane s tem, kar se je v jami našlo. Na dnu 2,20 m dolge in prav toliko široke ter 1,70 m globoke jame so se v dolžini 1,80 m videli ostanki zidu, ki se je očitno še nadaljeval v zapadni smeri, kjer zemlja ni bila več izkopana. Zid je bil širok — kolikor se je dalo izmeriti — 40 cm, ni pa izključeno, da je bil širši. Zidan je bil iz velikih, z malto zvezanih kamnov z obtolčenimi robovi. Južno od zidu je bil še delno ohranjen tlak iz velikih opek kvadratne oblike. Severno od zidu in v severnem kotu tudi nad zidom se je našel sip opeke. V jami, katere severno-vzhodni profil kaže slika 20, se je našlo dosti črepinj, nekaj ostankov steklenih posod, bronast okov, dalje ostanki ometa rumenkastobelega oziroma karminastordečega barve (največji fragment, na katerem sta kombinirani obe barvi, meri $8,5 \times 6$ cm), živalske kosti in lupine školjk.

Restavrirana je ena sama posoda (sl. 21), ki je imela ohranjeno dno in toliko drugih predmetov, da se je dal rekonstruirati celoten profil zelo plitve sklede oziroma krožnika iz čiste svetlordeče pečene gline z nizko nogo in kaneluro na rahlo usločenem dnu, z zelo položno se dvigajočo, rahlo izbočeno steno, katere rob je nekoliko odebeljen in navzven zavihan. Višina 5,7 cm, premer dna 9,5 cm, premer ustja 18 cm. Inv. št. 448.

Ostale črepinje so najrazličnejše, vendar domala vse pripadajo preprostemu hišnemu posodju za vsakdanjo rabo. Med njimi je največ fragmentov amfor, velikih in majhnih loncev, skodel, skled itd. Glina je zdaj boljše zdaj slabše prečiščena, večkrat močno mešana s peskom. Tudi pečena je različno. Nekaj posod je svetlordeče oziroma rumenordeče barve, druge zopet

so svetlosive; tudi črnkastosivih in rjavosivih ne manjka. Izdelane so na lončarskem kolesu, en sam fragment ima tudi sledove obdelave z roko.

Med najpreprostejšo keramiko so zanimivi štirje fragmenti ustij (sl. 22 abcd), ki močno spominjajo na slovanske posode. Vsi štirje imajo močno razvrnjeno ustje in na različen način bolj

Sl. 24d

ali manj odebeljen rob. Fragment a) je zunaj temnordečkastorjave, znotraj rdeče barve. Glina je mešana s peskom. Fragment je na zunanji strani okrašen z navpičnimi plitvimi potezami, narejenimi z metličastim instrumentom. Velikost $8,5 \times 4,8$ cm. Fragment b) je iz svetlorjavordečkaste gline, mešane s peskom. Neornamentiran. Velikost $8,5 \times 8$ cm. Fragment c) je zunaj rjavkastordeče, znotraj temnorjave barve. Ornament je sestavljen iz vertikalnih, horizontalnih in poševnih črt. Velikost $15,6 \times 8,2$ cm. Fragment d) je temnordečkastorjave barve, glina je mešana s peskom, zunanja stran je ornamentirana s plitvimi

kanelurami, potegnjenimi v obliki prepletene valovnice. Velikost $9,8 \times 5,8$ cm. Inv. št. 429—452.

Tehnična sorodnost s slovansko izdelavo loncev kaže fragmentirano dno iz sivo pečene s peskom mešane gline, ki je znotraj gladko, na zunanji strani pa ima vtisnjenih mnogo peščenih drobcev, kar kaže na to, da je bila podloga, na katero ga je lončar postavil, posuta s peskom. Inv. št. 433.

Ostankov boljših posod se ni ohranilo skoraj nič. Niti imitacije terrae sig. ni bilo, razen neznatnega fragmenta z zaokroženim, nekoliko stanjšanim robom, pod katerim sta na zunanji strani dve kaneluri, ena tik pod njim, druga pa 1,7 cm pod prvo. Velikost $4,7 \times 7$ cm. Inv. št. 435. Slaba provincialna imitacija terrae nigrae je zastopana v močno fragmentiranem dnu neke posode z nogo v obliki prstana. Na notranji strani dna je v sredini okrogla vzboklina in okoli nje nekaj koncentričnih krogov iz kratkih poševnih vrezov. Velikost $11 \times 10,2$ cm. Inv. št. 434.

Stekleni fragmenti pripadajo dvema posodama. Od ene je ohranjen slabo izdelan ročaj s široko navpično kaneluro.

Bronast okov (sl. 23) ima skoraj kvadratno osnovno ploskev. Na zgornji strani je obokasto dvignjen nastavek z luknjo. Velikost $2,3 \times 2,5$ cm, višina 1,6 cm.

Vse popisane najdbe, tako ostanki zidu, tlaka, ometa, posodja itd., govorijo za to, da imamo opravka z rimsko hišo, ki je po vsej verjetnosti imela skromno gospodinjstvo. Natančnejša datacija zaradi maloštevilnih najdb, pravzaprav samih fragmentov, ni mogoča. Vendar bi morda iz obilice grobe, preproste keramike, iz omenjenih profilov in iz pomanjkanja finega posodja smeli sklepati na kasnejšo dobo.

Poudariti pa je treba, da je naša slika o tej novi arheološki najdbi nujno nepopolna, ker ne vemo, kaj zemlja še skriva, saj ne poznamo niti tlorisa hiše, niti ne vemo točno, kje je stala.

Na koncu naj omenim še nekaj novih arheoloških ugotovitev, ki sicer niso prinesla muzeju arheološkega gradiva, so pa važna za topografijo ptujske okolice. Tov. Gojkovič je ob zapadni steni prvega mitreja na Sp. Hajdini našel 6 skeletnih grobov brez pridatkov, ki so verjetno rimski. Ekipa Arheološke sekcije, ki je pod vodstvom univ. prof. dr. Korošca kopala na severnem grajskem pobočju, je raziskovala tudi ptujsko okolico in našla ostanke rimskega vodovoda, o katerem poroča članek Jaroslava Šašla in Staneta Pahiča.

RECENT ANTIQUE FINDINGS AT PTUJ

In the well-known burying place at Hajdina there are still new graves being found, the site having not been thoroughly examined as yet. This year as well some pottery and bronze objects and a glass balsamary have been found near the pit where sand is being dug. The objects were discovered in

nine graves. Chronologically they belong to 1st and 2nd (Fig. 1 to 20) centuries. The object on Fig. 2 and 2a from the grave Nr. 2 might be a little later.

At Ptuj there has been excavated a torso of a standing male figure and two fragments of a tombstone; on one of them there is even a partly preserved epitaph. All those objects will be published separately.

On Vičava remains of an antique building have been discovered with a quantity of ceramic and bronze material (Fig. 21 and Fig.)

Anica Jalen.

NEKAJ NOVIH MOMENTOV NA TLEH NEKDANJE EMONE

Erjavčeva cesta

Pri polaganju novih vodovodnih cevi jeseni 1949. leta na levi strani Erjavčeve ceste ob pločniku — gledano od Prešernove ceste v smeri proti Drami — so vsekali delavci v cesto povprečno 2 m globok in 1 m širok jarek, ki je presekala severni del mestnega področja Emone do sterilne plasti.

Često so se že pojavile rimske najdbe pri gradbenih delih v tem sektorju mesta — opisal jih je n. pr. Mantuani v Carnioli N V VIII, 1917, str. 242—259; Ložar v GMS XIV, 1933, str. 128—145; Gabrovce v Slov. Poročevalcu št. 256, 30. okt. 1949. Sistematična izkopavanja se doslej tod še niso vršila.

V glavnem je ta del kontroliral Narodni muzej v Ljubljani, pod čigar kompetenco so tudi spadala, delno in bolj mimogrede pa tudi arheološki seminar Ljubljanske univerze, ki se pa temu poslu ni mogel temeljiteje posvetiti, ker je bil mnogo zaposlen na planiranih terenskih delih drugod.

Vsa opažanja in vsi zapiski arheološkega seminarja s tega sektorja so v naslednjem objavljeni.

Jarek je dosegal sterilno plast, to je fluvio-glacialni prod ljubljanske kotline, v vsej svoji dolžini. Prod se pričinja v tistem predelu jarka, ki je bližji Prešernovi cesti, okrog 130 cm pod asfaltom, medtem ko je bil na terenu pred Dramo v globini 180 cm in več, na Vegovi ulici pa že 280 cm. Osnovni teren se je torej rahlo spuščal proti levemu bregu Ljubljanice in je prešel v višini Kongresnega in Napoleonovega trga — kakor je še danes — v strmejšo nagnjenost.

Razen v profilu (sl. 1) preiskanega terena ni bilo v plasti, ki je prva nad prodom, konkretnjših sledov človeškega delovanja. V omenjenem profilu pa se v plasti nad prodom pojavlja rdeča ožganina. Vendar je ta rdeča ožgana plast drobnejšega proda, pomešanega z rjavo glino in mivko, problematična, ker nam ni bilo več mogoče ugotoviti njene razprostranjenosti, niti najti v njej drobec kakršnekoli najdbe, ki bi plast ožje določala.

Da bi bila to rimska plast — tik nad prodom — se nam zdi skoraj pregloboko, razen, če to ni vsek; da bi bila pa predzgodovinska, nimamo dokaza.

Dokazano predrimskih plasti tod torej ni.

Rimske plasti se pričenjajo povprečno 30—40 cm nad osnovnim prodom. Na prvi pogled se je dalo videti več zaporednih gradbenih obdobj.

V stenah jarka so se videle tudi prekinitve med različnimi objekti, ki so bile napolnjene s temnim antičnim sipom; bilo je več kasnejših vsekov, ki so bili napolnjeni s srednjeveškim in novejšim zasipom.

Iz orientacijske skice položaja Erjavčeve ceste je razvidna topografska lega profilov. V naslednjem opisu se držimo vrstnega reda, ki je označen na orientacijski skici.

Opis in razlaga profila št. 1. Lega in mere so razvidne na skici.

Od 180 cm globine navzdol je osnovni savski prod.

180—160 cm. — Plast drobnejšega proda v rjavi glini, pomešana s peskom. Na levem robu profila je v tej plasti sled že uvodoma omenjene rdeče ožganine, ki se v levo še nadaljuje in je brez najdb; delno sega ožganina tudi v svetlorjavo plast.

160—150 cm, ki jo tvorita pesek in mivka, pomešana z glino.

150—145 cm. — Plast temnosive gline, ki je pod plastjo oblic v desni polovici profila čista, v levi polovici so pa v njej sledovi žganine.

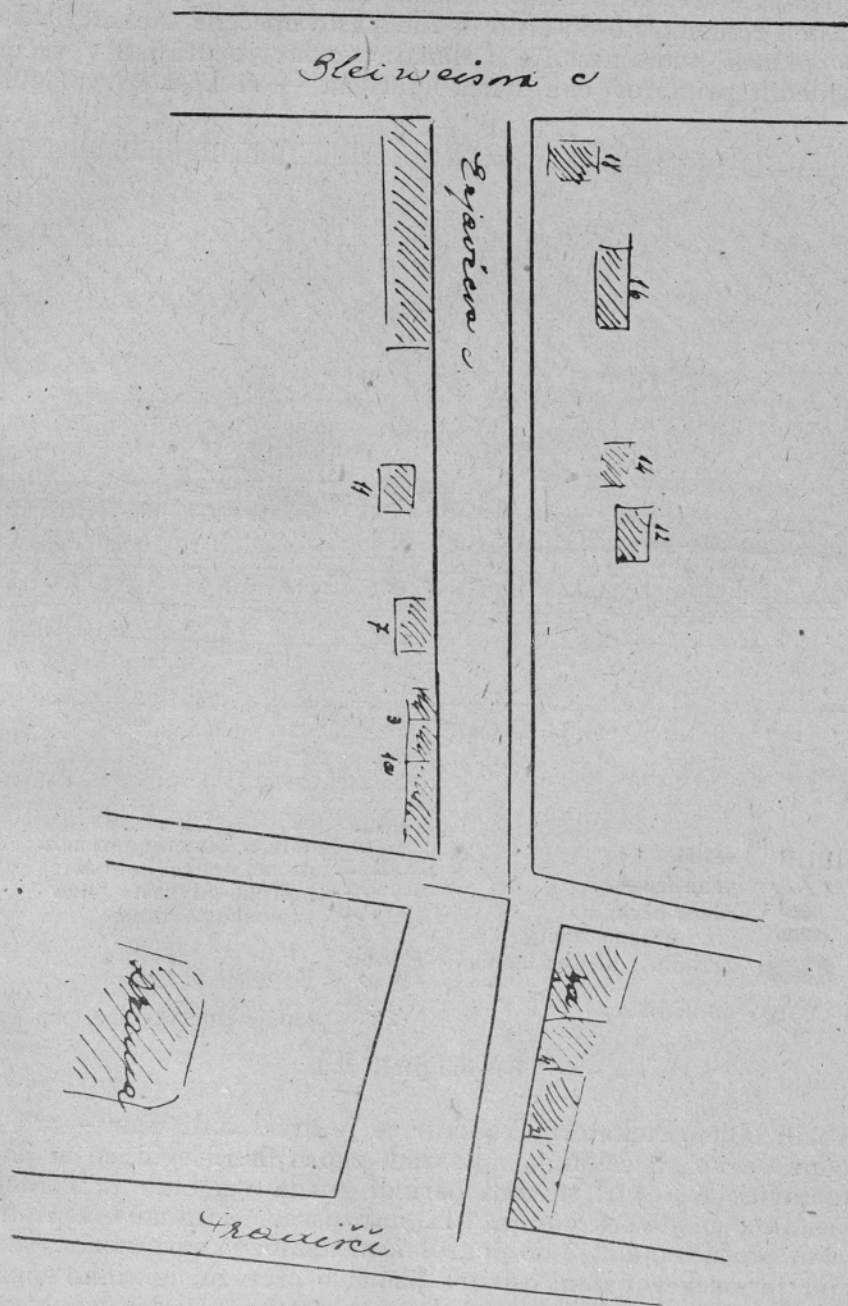
140 cm. — V to plast gline je bila vtlačena strnjena plast za pest velikih oblic; prelita je bila z nekaj cm debelo plastjo malte, ki je bila bogato mešana s stolčeno opeko, drobci zelo fine keramike in peskom. Plast oblic zavzema le dve tretjini profila na levi strani in se v levo še nadaljuje. Desno tretjino v globini 145—150 cm pa tvorijo plast glinaste mivke, posamični prodniki ter sledovi rdeče ožganine z drobci opeke; vrhnji sloj plasti prehaja v čistejšo, bolj rumenkasto glino pod — v globini 150 cm — kompaktnim tankim slojem žganine s pepelom. Na levi strani profila je v analogni višini nad tlakom iz malte in oblic v globini 150—120 cm mivkasto-glinasta plast, ki prehaja v čistejšo, sphano rumeno glino; v njej se nahajajo fragmenti keramike, opeke ter drobci dvojnega stekla; eno je zelo fino, tanko, drugo debelo do 2 mm, oboje pa je neprozorno kot celuloz in polno žlez in črt v strukturi. Proti desni prehaja ta plast že v drugo stavbno periodo, v ruševine druge zgradbe, ki jih tvori klinast vriv med spodnjim in zgornjim pasom žganine v globini 150—120 cm. Sestavljajo ga ruševine malte, fragmenti opeke, drobci keramike in rdeča ožganina, posamični večji kamni ter fragmenti ometa, ki so dobro mešani z drobnim peskom, z drobno stolčeno opeko, na zunanji strani uglajeni, na notranji pa kažejo

nekateri fragmenti vzdolžne žlebove, ki izvirajo verjetno od osnove, na katero je bil omet ometan.

Iz prej omenjene mivkasto-glinaste plasti, ki prehaja navzgor v čistejšo, sphano, rumeno glino, izvirajo še naslednje najdbe: 1. Mnogo fragmentov vaze iz rdeče, relativno dobro pečene ilovice, ki je nasičena z drobnim peskom (apnenec, kremenjak, sljuda). Na zunanji in notranji strani fragmentov je temnordeč oziroma temnorjav premaz, na katerem so vidni sledovi izdelave na vitlu. Po fragmentih sodeč je posoda taka: dno ravno, nekoliko vboklo od ploščice na vitlu. Spodnji del posode je zelo razsežen in rahlo koničen ter zložno prehaja v zaobljeno največjo periferijo s strmim ramenom in skoraj cilindričnim kratkim vratom z navzven zavihanim in na koncu nekoliko odebeljenim ustjem. Na vratu se nahajajo vzporedne, horizontalne kanelure. Pečenje je neenakomerno: površina lisasta. Nima sledov požara. Premaz je na spodnjem delu večinoma odpadel. — 2. Plitva skodela z dvema ročajema iz svetlorjave, ne docela prečiščene gline. Dno ima 6 mm od roba 11 mm široko kaneluro, ki poudarja nogo. Noga je navpična, nizka. Spodnji del stene se širi zelo poševno; zgornji del, ki je z ostrim kolenom ločen od spodnjega, je rahlo usločen. Ustje je nekoliko navzven zavito, z odebeljenim zaokroženim robom. 14 mm pod robom teče ozka, plitva horizontalna kanelura. S tremi vzporednimi, vertikalnimi kanelurami profiliran majhen okrogel ročaj veže koleno z ustjem tik pod robom. — 3. Fragment kvadratastega, na vseh štirih ploskvah uglajenega in izbrušenega brusa; dolžina 7,5 cm, širina in višina pa $1,5 \times 1,9$ cm. Zelo je trpel v ognju, kamen kaže razpoke in je črno ožgan. Ostale najdbe iz te plasti so še: fragmenti amfor, fragment tegule, ki je pa že bila zazidana, držala se je še malta. Vse te najdbe so ležale v plasti 130—120 cm, delno tudi na njej, tik pod pasom žganine.

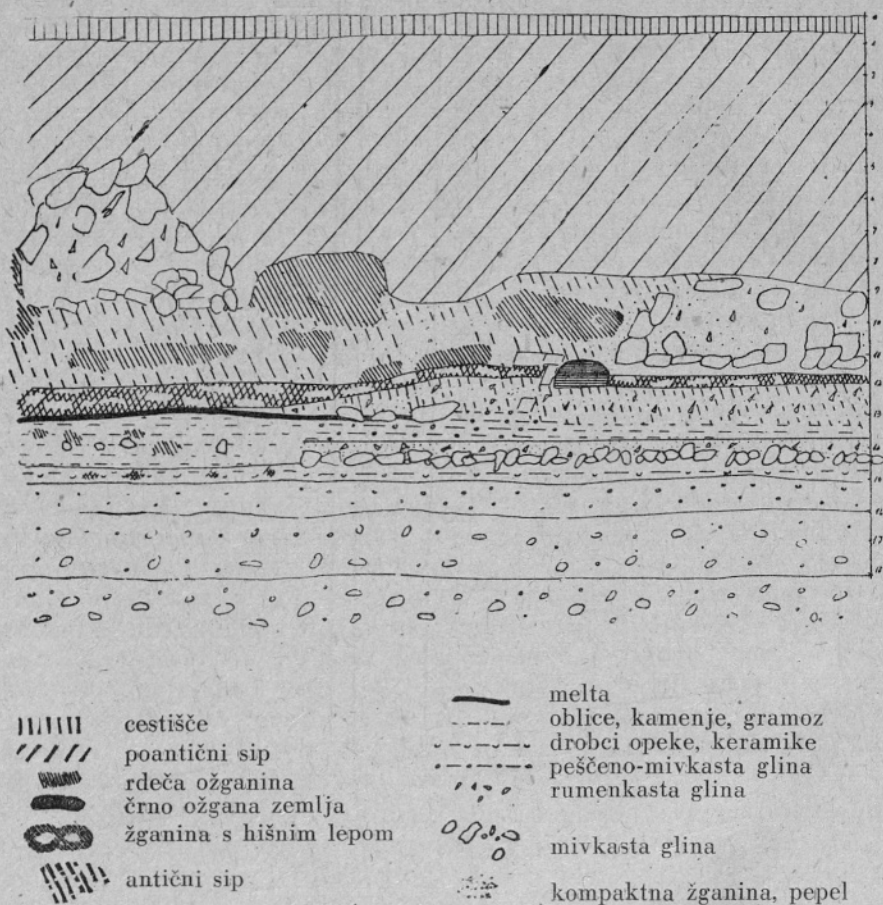
Dosedaj omenjene kulturne plasti kažejo verjetno notranjost nekega stanovanjskega prostora, ki je bil porušen (morda je pogorel — vendar so sledovi ožganine v plasti 140—135 cm skoraj prepričli), nato površno splaniran: ruševine so samo presute z navoženo in nečisto glinasto mivko. Ko je naslednja stavba pogorela, so ležale v zgornjih delih te plasti razpočene posode, zlomljen brus, črepinje zavrženih posod — in ruševine druge stavbe so padle preko ruševin prve, kot je razvidno iz profila.

115 cm. — Nad vsemi doslej omenjenimi plastmi se z leve vzdiguje proti desni plast žganine ter v njej ostanek zoglenelega jelševega bruna. V plasti je ogromna množina drobcev hišnega lepa z žlebastimi sledovi šibja in vejevja, preko katerih je bil nametan. Žlebasti sledovi so pri nekaterih kosih vidni na obeh straneh. Tvarina lepa je temnosiva glina z mivko, ki je ponekod

Orientacijska skica (Gradišče — Erjavčeva c. — Prešernova c.)

še vidna v osrednjih delih prelomov, medtem ko je po zunanjih plasteh rumenkasto do črno in rdečkasto opečena. Nekateri kosi so pokazali tudi mešanje s slamo; vendar je pri teh v večini najdenih primerov ena stran uglajena — ti kosi so verjetno

Severni profil št. 1

tvorili oblep. Nekaterih koščkov se je držal tudi omet — ali je to primarno ali sekundarno zaradi zgornjih ruševin, se ni dalo ugotoviti. K tej II. stavbni periodi spada verjetno tudi rdeča ožganina na levi strani profila, nad pasom žganine. Nasprotni, južni profil kanala je do podrobnosti analogen severnemu. Tam, kjer je v severni steni ostanek bruna v prerezu, je vidno zoglenelo bruno tudi v južni steni. Iz njega izvira 7 železnih žebeljev. Žebelji imajo štirioglat, koničast trup, so kovani; nekateri imajo

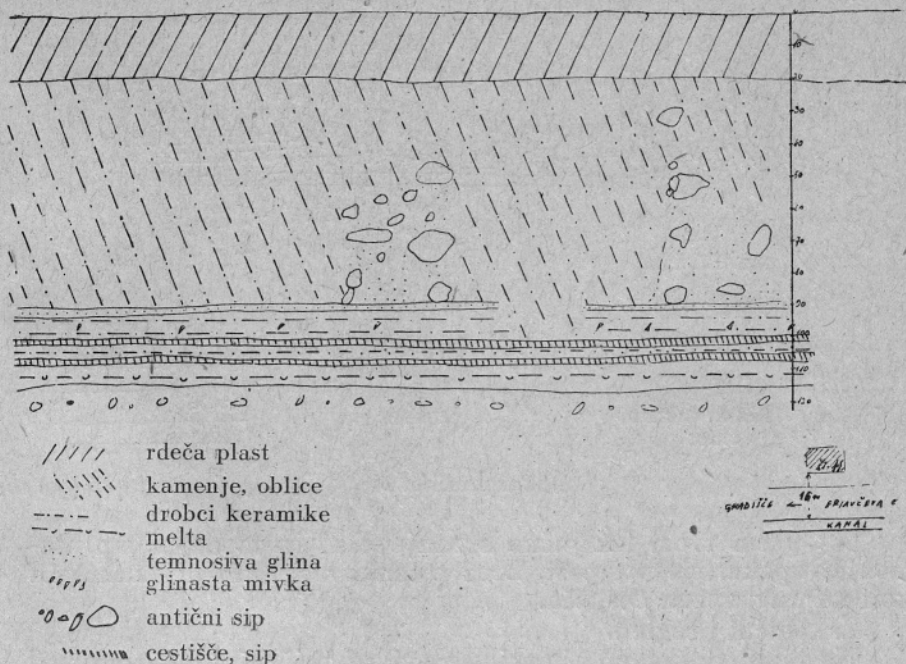
glavico sploščeno v široko ploščico v velikosti $2,5 \times 2,5$ cm, drugi imajo manjšo in kopasto. Dolgi so od 12,5 do 8 cm.

Druga stavba, ki nje profil verjetno ne kaže notranjih prostorov, ampak prostor ruševin ob zgradbi, je nedvomno pogorela.

Prerez skodele iz profila št. 1

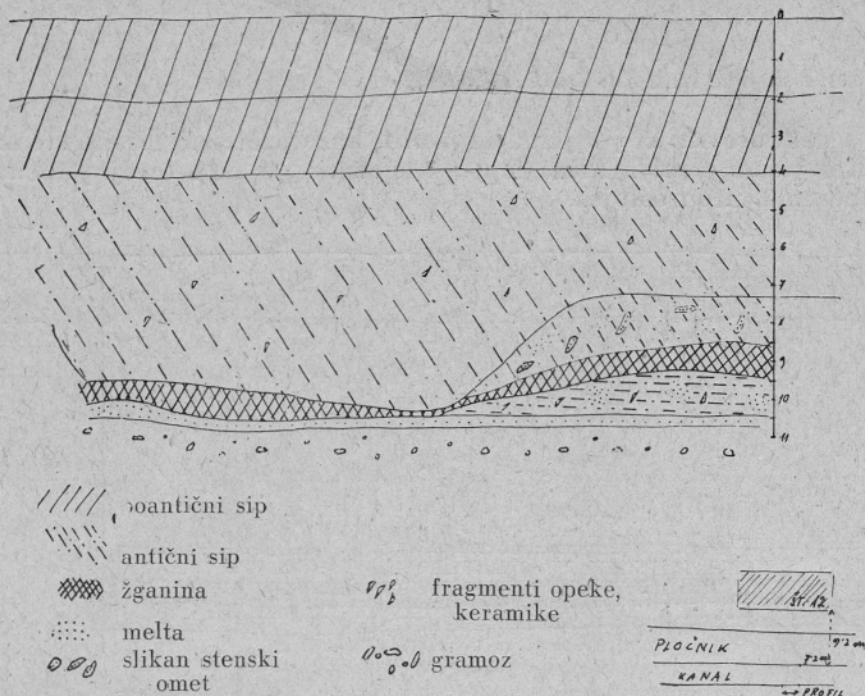
Ta del ruševin, ki jih je zajel profil, kaže pretežno leseno strukturo (tram, žebli, hišni lep) — zgradba je bila torej pletena, ometana, preprostejša.

Južni profil št. 2

115—90 cm. — Plast sestavljajo na desni strani ruševine zidovja z ostanki vmesne malte, ki je bila mešana s stolčeno opëko. Enaki ostanki zidovja — vendar kompaktnejši — so na levi strani profila. Med obema pa leži: malta, opeka, rdeče ožgane glinaste plasti, sip. Iz te plasti je odlom plošče iz drobno zrna-

tega marmorja v ohranjeni velikosti $29,5 \times 13$ cm, debelina 4,5 cm. Plošča je na zgornji strani gladko in ravno odsekana, enako na vseh treh vidnih robovih, na spodnji strani pa bolj grobo izravnanana z udarci na dleto. Ogli so zakroženo stožčasti, robovi so rahlo zakroženi. Plošča je trpela v ognju. Tretjo stavbno periodo torej tvorijo ostanki zidovja, ki so bili porušeni med požarom, kot se vidi iz kompaktne, temnordeče ožganine med obema.

Južni profil št. 5

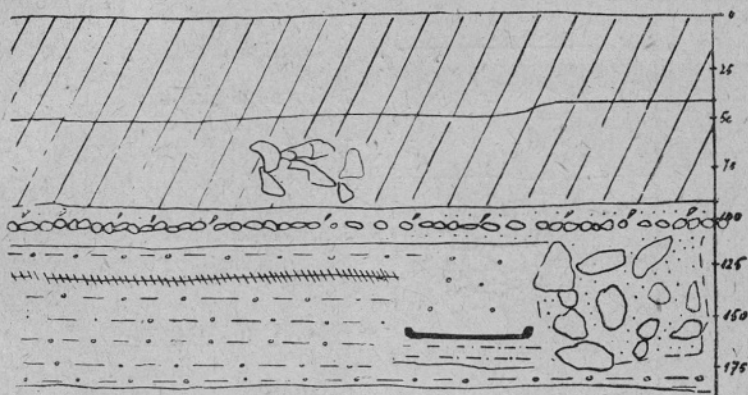
90—0 cm tvori izključno srednjeveški in moderni sip, kamenje, opeka, steklo, prst, brez ostankov zgradb ali kakršnih koli naprav, razen cestišča.

Zaključni pregled.

Najnižji, dokazano rimski sledovi se pričenjajo 150 cm pod cestno površino in tvorijo zaključeno, istočasno celoto s plastmi in najdbami do višine 135 cm. Te plasti kažejo predvsem tlak iz oblic in estriha, ki mora biti zelo star, prvič zaradi svoje najnižje lege, drugič zaradi izredno fine keramike, ki je bila malto primešana, in tretjič zaradi starinske keramike iz glinastega sipa, ki je bil zaradi planiranja presut čez ruševine, ko se je ta stavba porušila. Najznačilnejša posoda je zgoraj opisana pod

št. 1. Njena oblika je latenoidna. Lahko je to tradicija iz takega materiala delanih posod v periodi Certosa in še kasneje (vendar se tam zrnca ne lomijo in so posode slabše pečene). Po materialu in obliki so podobne posode z Vintarjevca za Litijo. Plast estriha in obličnega tlaka predstavlja, kakor že zgoraj povedano, notranjost nekega prostora, ki ga po vsej verjetnosti ni uničil ogenj.

Od II. stavbne periode je ločena I. s pasom ilovice in glinastega sipa; in šele na ta sloj se je od ognja uničena zrušila

////// antični sip

malta

+ + + + + rdeča ožganina

- - - - - zelen. mivka

- . - . - . rjavkasti pesek

“” fragmenti keramike,
opeke

“” kamenje, oblice

Južni profil št. 4

naslednja stavba, ki je, kot že omenjeno, preprostejša, lesena, ometana s hišnim lepom in tudi z ometom. Od stavbe je zajel profil le obhišne predele, notranjosti pa ne.

Od III. stavbne periode sta v profilu zajeta le dva razrušena zidova; določujočih podrobnosti ni, razen da sta bila porušena med požarom.

Opis profila št. 2.

120 cm gl. — Na plasti peska, mivke in oblic — ki je navzdol ni bilo več mogoče opredeliti — leži temnosiva glinasta plast; na njej v globini 110—100 cm spodnja tanka rdečkasta plast; nad njo zgornja rdečkasta plast.

100—90 cm. — Plast tlaka iz malte, na njem dva ostanka zidu, vezana z grobo malto iz mivke, zdrobljene opeke in drobnejšega peska, vezava je slaba, luknjičava.

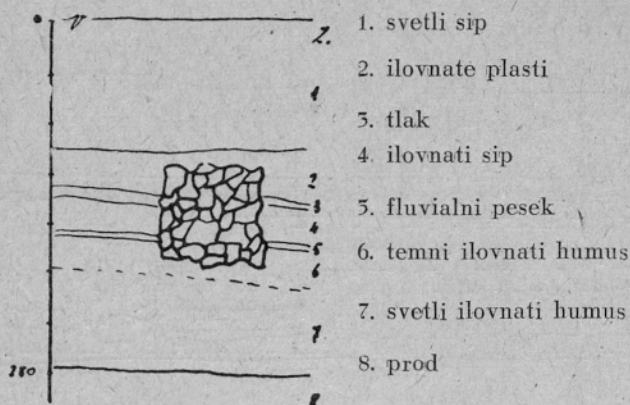
90—30 cm. — Vso ostalo plast nad tlakom iz malte tvori sip, ki je v spodnejših plasteh temnejši kot v zgornjeh.

Opis profila št. 3.

110 cm. — Ozek tlak iz malte; navzdol: rjavkast gramoz, ki prehaja v prod.

110—90 cm. — Plast žganine, ki se v sredini profila zoži; klinast vriv na desni tvorijo ruševine: malta, glina, fragmenti keramike.

90—75 cm. — Glinasta plast s fragmenti malte in slikanega stenskega ometa.

Južni profil v sondi na dvorišču realke

Vse ostalo navzgor je sip; v spodnjih plasteh antičen in bogato mešan s fragmenti rimske keramike.

Opis profila št. 4.

180—110 cm. — Plast rjavkastega peska. Vanjo je na desni strani profila vkopan zid — morda od kanala (?), poleg njega narobe obrnjena tegula z zožujočima se roboma, ki leži na plasti zelenkaste mivke in se povsem analogno nadaljuje v severni steni jarka.

150 cm. — Plast rdečkaste ožgane gline v rjavkastem pesku, tik nad njo drobci rimske keramike.

100 cm. — Tlak iz oblic, prelitih z malto, ki je mešana s fragmenti keramike in opeke. Plast oblic leži na plasti malte.

100—50 cm. — Ostanki zidu v srednjeveškem sipu.

Zgoraj omenjena tegula od kanala (?) je 3 cm debela, dolžina in širina ni bila ugotovljiva. Oba vzdolžna robova sta privihana za 3,5 cm in se od enega konca do drugega razširjata; na fragmentu, ki je dolg 32 cm, znaša razširitev od 3 do 4,5 cm.

Kanal na Erjavčevi cesti je tudi presekala zapadni emonski zid (sl. 2). Ta se pričinja 30 cm pod nivojem in seže v globino

290 cm. Debel je 2 m. Zunanja robova zidu sta zgrajena iz grobo obdelanih lomljencev, osrednji predel pa je izpolnjen z oblicami in malto. Njegova natančnejša lega je razvidna na skici. Naj se še omeni, da se je Walter Schmid v svoji suponaciji tega predela zidu zmotil za slabih 60 cm, kar pa se lahko pripiše zmotljivosti načrtov.

V bližini tega obzidja je bil tudi presekani rimski kanal: 165 cm pod površjem, širok 60 cm, sestavljen iz peščenčevih plošč, vrhnja nekoliko obokana; njegova notranja širina znaša 51 cm.

Pogled na kanal v smeri proti
Prešernovi cesti

Presekani zahodni emonski zid

Dvorišče realke

Na severozahodnem delu dvorišča realke ob Vegovi ulici 4 so se pri pripravljanju tal za fizikulturno igrišče zasledili v gornjih plasteh sipa fragmenti srednjeveške keramike, različne rimske opeke, fragmenti rimske keramike, tudi imitirana terra sigillata, kocke rimskega mozaika ter sileks iz roženca. Zaradi teh najdb je bila na omenjenem mestu izkopana sonda v razsežnosti 2×2 m. Pri delu je sodeloval arheološki seminar pod vodstvom asistenta F. Stareta, ki je tudi sestavil naslednje poročilo. (Profil št. 5.)

Sonda je bila izkopana do sterilne plasti, to je do proda, ki je rumenkaste barve, sestavljajo ga manjše oblice in se pričinja v globini 280 cm pod današnjo površino. Nad njim leži 111 cm debela plast ilovnate zemlje, ki je sem in tja pomešana z manjšimi kamni. Ta plast, ki je trda, je v spodnjem delu v debelini 74 cm svetlejša rumene barve, v zgornjem, 37 cm debelem, pa je

temnejša, sivorjava. Nad to plastjo, ki je še brez arheoloških ostalin, leži tanka, do 3,5 cm debela plast fluvialnega peska in je tu in tam nekoliko pretrgana z naslednjo plastjo ilovnatega sipa, ki je debel do 19 cm. Nad tem je do 15 cm debel tlak iz malte, nad njim sledi ponovno plast ilovnatega sipa, debela 32 cm. Naslednja plast je novejši sip od 80 do 100 cm debeline, ki sega do današnjega nivoja. Plasti so po večini med seboj vzporedne, le na vzhodni steni sonde se je ilovnati sip, ki leži nad tlakom iz malte, zajedel preko njega v temni ilovnati humus. Nekako v sredi sonde, okrog 1 m pod današnjim nivojem, so naleteli na antični zid, ki je 65 cm širok in sega v globino do okrog 180 cm pod površino. Zid je iz lomljenca in vezan s slabšo malto; smer: SV—JZ.

V zgornjih plasteh svetlega sipa in delno tudi pod njim ležečega ilovnatega sipa so bili najdeni posamezni fragmenti poznejše srednjeveške keramike. V omenjenih plasteh, v ilovnatem sipu pod tlakom ter delno tudi v zgornjem delu temnega ilovnatega humusa, ki leži pod fluvialnim peskom, so bili najdeni fragmenti rimske keramike, nekaj kosov imitirane terra sigill., fragmenti manjših amfor, lončkov, skodele ter več fragmentov bolj grobe sivočrno pečene in močno s kremencem mešane keramike loncev z navzven zavihanim, odsekanim ustjem; en fragment takega lonca ima na ramenu dvojno valovnico. Dalje so bili najdeni koščki mozaika. V ilovnatem sipu nad tlakom ter pod njim je bilo najdenih mnogo fragmentov stenskega ometa, ki so uglajeni ter slikani rdeče, rumeno, oranžno in belo — nekdanj verjetno zeleno. Eden večjih fragmentov ometa je imel na notranji strani odtise ometanih kamnov. Pod tlakom se je našel še fragment zgornjega dela antične oljenke. Iz te plasti so končno še štirje novci: vel. br. Maksimiliana P F AVG, mala br. Cladiusa (?), Antoniana, Claudia ter eden nedoločljiv.

Po rezultatih v sondi sta bili na tem mestu dve antični periodi; zid pripada mlajši.

Jaroslav Šašel.

ZAČASNO POROČILO O RAZISKAVANJU RIMSKEGA KANALA V GRAJENSKI DOLINI PRI PTUJU

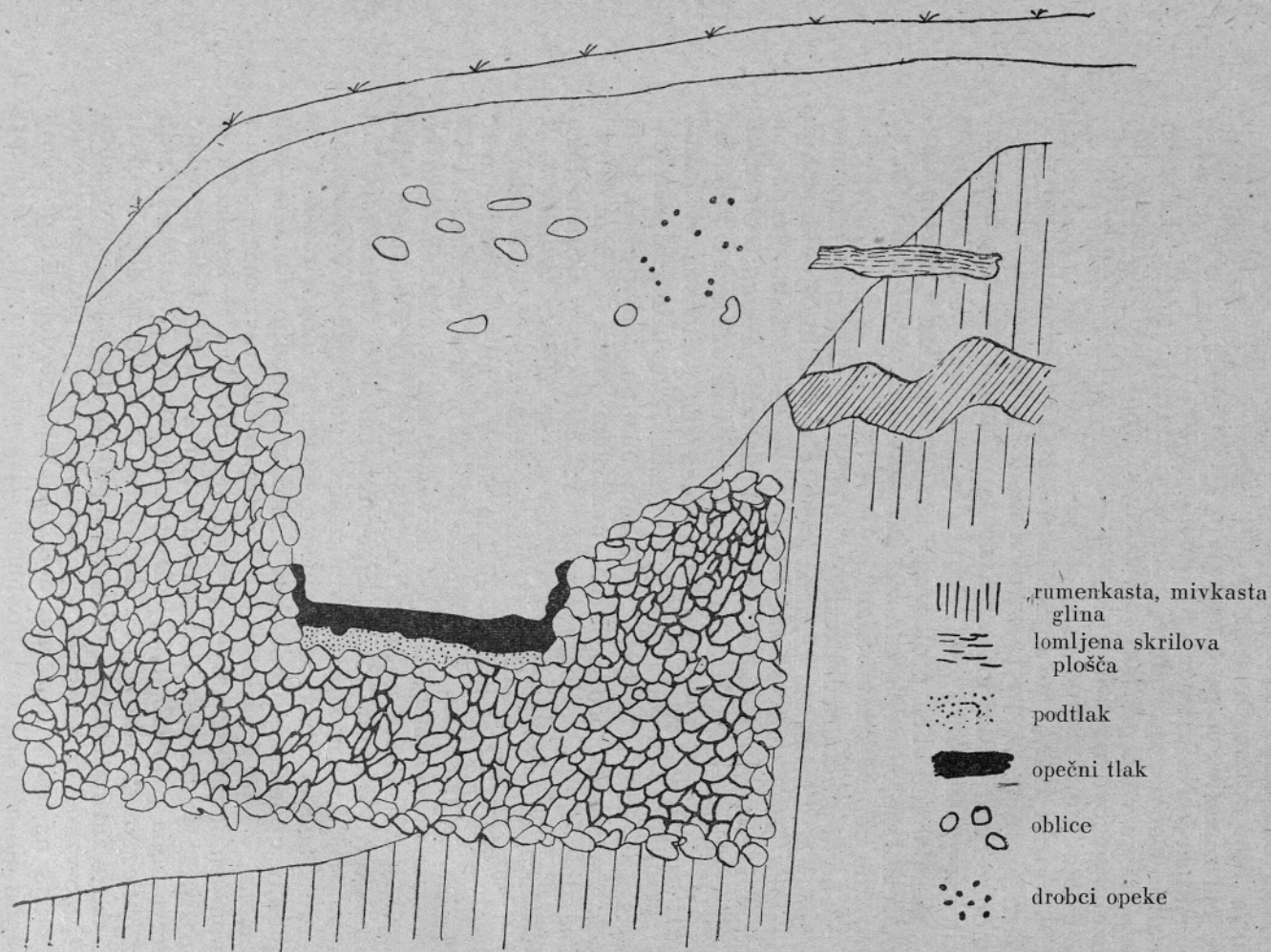
Dolina Grajene je plitva vzhodnoštajerska dolina v severozahodni smeri od starodavnega Ptujja. Razprostira se na levi strani vzdolž Drave; od nje jo loči ozko in podolgasto gričevje Vurberka, ki se nad Ptujem zaključuje s hribom Panoramo. Na nasprotni strani spremljajo dolino začetki Slovenskih gor.

Ime Grajena je neobičajno. Domačini razlagajo po izročilu, da je bila dolina nekoč vsa zazidana. In skoraj pri vsakem večjem zemeljskem delu prihajajo na dan arheološki dokazi za te govorice. Na vurberškem hribovju je tudi dvoje ali troje gradišč. Dalje pripovedujejo domačini vztrajno tudi o skrivnem rovu, ki je vezal ptujski in vurberški grad. Tod in tam še pokažejo njegove ostanke; predvsem v Jurševem gozdu na Krčevini, kjer je zidovje vidno.

Avgusta 1949 je na to mesto prišel na poučen izlet pod vodstvom profesorjev dr. J. Korošca in dr. J. Klemenca arheološki seminar ljubljanske univerze, ko se je mudil v Ptuj na plan-skih izkopavanjih.

Na pobudo obeh profesorjev sta poročevalca v prostih dnevih temeljiteje pregledala zid ter izkopala nekaj sond, ki so pokazale nepričakovano stanje.

Glavni predel raziskovanega terena tvori srednje strmo rame iz pobočja Vurberka, ki pada proti Grajeni in njenim suhim rokavom, in je na vzhodni strani omejeno s suho grapo, na zahodni strani pa se vboči. Do vboklega vznožja segajo travniki, pred njimi pa pas njiv, ki imajo v smeri Grajene oster, kolenast rob. Na mestu, kjer se pričenja omenjena ramenska vboklina, je, približno 3 m od vznožja, v pobočju amfiteatralen vsek, povzročen deloma z erozijo, deloma umetno. Mnenje, da je ta vsek umeten, bi podpiral tudi nenaravni jarek — 2 m širok, 1 m globok — ki prihaja z vrha ramena in ga v strmem loku spremlja na vzhodni strani, dokler se ne zlije z vznožjem. V zgornjem delu je vzporeden s tem jarkom za 3 do 4 m oddaljen sosedni jarek — globok okoli 2 m, širok 3 m — ki vodi ravno do vznožja pobočja, in se pričenja, kakor sosedni, tudi na terasastem vrhu ramena tik pod njivami; tam se namreč stransko cepi od zložnega kolovoza. Ta jarek vodi do zahodnega roba ribnika v Jurševem gozdu, kjer preneha. Med obema jarkoma je torej 3 do 4 m širok, raven nasip s potjo, ki se v spodnjem delu zaradi na zahod zavijajočega sosednega jarka razširja ter splahni v peščeno-prodnatem vznožju. Vzhodno vznožje tega ramena, ki je poraslo z Jurševim gozdom, zavzema — danes zapuščen in močvirnat — pravokoten ribnik. Pri sesedanju in eroziji se je na nekaterih mestih južnega, 2 m visokega ribniškega roba pokazal do 70 cm visok in 50 cm širok temelj zidu iz oblic. Na mestih, ki so vidna, in to je v skupni dolžini okoli 15 m, je zid izpodkopan od ljudi in živali. Smer je severo-zahod — jugo-vzhod. Iz tega celotnega kompleksa se je pod težo drevja, ki raste na njem, in zaradi delovanja erozije del zidu prelomil, nagnil in ustvaril dve prelomini. Ena od njiju je služila pri raziskovanju za profil.

Prerez kanala na točki 3

Opis preiskanih točk. Njihova natančnejša lega je razvidna na skici.

Točka 1.

Na mestu, ki leži na travniku, vzhodno od Jurševega gozdička, je bil pri dosedanjem raziskovanju ugotovljen kanal v njegovi skrajni vzhodni točki. Ohranjeni spodnji del moli zaradi padajočega terena iz zemlje; sestavljajo ga z malto trdno vezane oblice. Celotna širina kanala ni ohranjena, na obeh straneh obstoje le do 5 cm visoki nastavki njegovih bočnih sten. Premer med njima znaša 45 cm. Iz ostankov drobcev opeke in skrbno izdelanega dna kanala je razvidno, da je njegova notranja izdelava enaka tisti, kakor je podana pri opisu točke 3. Kanal se nadaljuje pod zemljo proti vzhodu v neugotovljeni dolžini.

Točka 2.

To mesto raziskovanja se nahaja na gozdnem robu, kjer se terasasto koleno v pobočju strmo spusti v plitev jarek, ki poteka v smeri JZ—SV in loči gozd od vzhodno ležečega travnika. Ker so tla v jarku in vzhodno od njega nižja od osnovne višine skozi gozd potekajočega in tostran na travniku se nadaljujočega kanala, je moral na tem mestu obstajati neke vrste aquaeduct. dolg približno 8 do 10 m. Danes je kanal in situ — predvsem dno — ohranjeno v pobočju gozda. Tam, kjer prihaja nad jarkom na dan, se je nekoč dno prelomilo in leži danes dvakrat prelomljeno pošev v jarku. Drugi del odlomljene plošče dna leži v nadaljevanju nižje od prvotne višine tik na robu gozda; na travniku pa so ga verjetno odstranili. Kmetica Slabe s Krčevine je trdila, da je pred 40 leti pomagala odvažati iz »obokov« na tem mestu kamenje in kvadre, ki so jih uporabili pri zidavi gospodarskega poslopja.

Ohranjeni deli kanala kažejo iste oblike in enako izdelavo, kot je natančneje ugotovljeno pri točki 3. Tudi mere so iste. Kanal, ki je pri točki 3 potekal SZ—JV, je zavil na ožjem kolenu v pobočju bolj proti jugu, prestopil tako jarek in se takoj nato znova obrnil v smer SZ—JV. Morebitni temelji ali sledovi aquaeducta niso bili ugotovljeni. Dolžina raziskanega kanala je na njegovem prelomnem mestu znašala 2,2 m.

Točka 3.

Raziskana je na mestu, kjer se je 3,7 m dolg del kanala zaradi izpodkopanih temeljev prelomil in se poševno nagnil proti severu. Temelje so na tem mestu izpodkopale živali, morda tudi ljudje. Od prelomine je bila sonda izkopana proti vzhodu v velikosti $1,5 \times 1,5$ m in v globino do dna kanala, to je okoli 180 cm. Severna stena kanala je bila vidna že poprej, ker je bil do nje odkopan bazen za — danes zarasel in močvirnat — ribnik. Pobočje, ki tvori na tem sektorju po vsej dolžini nad kanalom koleno, je zaraslo z mahovjem, praprotnjo, grmičevjem in črnicami.

Pregled plasti, v kateri leži kanal, je razviden iz profila 1: pod 10 do 15 cm debelo plastjo gozdnega humusa prekriva ves kanal izprana, mivkasta, slaba prst. V njej so najdene 20 do 40 cm pod površjem posamične oblice, ki so najgostejše nad kanalom samim, nad zidom redkejšje. V isti globini in pretežno nad južnim zidom kanala so tudi redki drobcji opeke. V globini 40 cm je ležala v vodoravni legi na meji med mivkasto prstjo in rumenkasto mivkasto glino (ki strmo pada na južni zid kanala) 0,5 m² velika in 5 cm debela lomljena skrilova plošča, kakor je zarisana v profilu. V globini 55 cm je bila na južnem robu sonde okrog 1 cm debela, 20 × 20 cm velika plast zdrobljene in s humusom pomešane opeke. Druga skrilova ploščica je bila najdena tudi na južnem delu sonde v globini 55 do 60 cm, debela 4,5 cm in velika 10 × 15 cm; 5 cm nižje večji kosi sprhnele ali zdrobljene opeke; malo pod njo zopet sled sprhnelega kosa skrilove ploščice. Nad osrednjim delom kanala so v globini 40 do 50 cm oblice skoraj popolnoma izginile: zdi se, da je bil jarek zasut z izprano mivkasto prstjo, ko sta stranska zidova še stala. V tej plasti ni tudi nobenega sledu drobcev opeke, ti se pojavijo šele tik nad tlakom samim. Skoraj brez oblic in brez drobcev opeke je bil tudi prostor pred zunanjo steno južnega zidu.

Osnova kanala in zidova so iz nametanih, z močno malto povezanih prodnikov; lomljencev v tej sondi ni bilo opaziti. Malta je v glavnem drobno zrnata, sestavljena iz drobne mivke, apna, koščkov rečnega peska do velikosti fižola in je brez primesi stolčene opeke. Barve je blede, modrikastosivkaste ter je izredno trdna, da se upira krampu in se trdo lušči od kamenja.

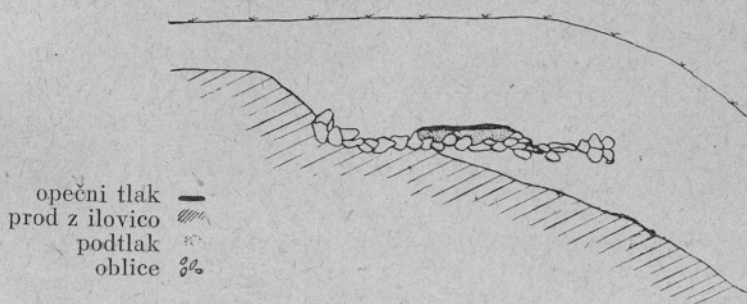
Podtlak v kanalu je debel 4 do 7 cm, ni iz prodnega peska — vsaj ne v tem sektorju — temveč iz gramoza, večinoma iz apnenca in kresilnika ter rdečega apnenčastega kamenja, posebno v zgornjem sloju: vse je vezano z dobrim čistim apnom; barve je belorumenkaste ter ni nič zrnasto. Tlak je debel 5 do 10 cm in je nasut iz stolčene opeke, največji koščki so do orehove velikosti. Ob obeh notranjih zidovih pa se 2 do 4 cm debelo, nekako izolacijsko vzdiguje; vendar v tem pridvignjenem pasu ni koščka, ki bi bil večji od zrnca leče. Tlak je ves preprežen s koreninicami, ki so prirasle skozi zunanji zid; vanj je proniknila mivkasta glina. V njem pri dnu so tudi koščki gruščnatega peska. Sledu kake vezave ni niti v njem niti v »izolacijskem« pasu.

Točka 4.

Opis zunanje, severne stene kanala na zahodnem delu ribnika: Zid je izredno krepko zidan, kolikor je vidno iz samih oblic, ki so povprečno za pest velike, nepravilno, a tesno zložene in močno povezane z malto. Malta je bledosive barve (karbidne); sestavljena je iz drobnega rečnega peska. Zid stoji na osnovi iz

rumenkaste gline, v njej so tudi drobci mivke. Ohranjena stena zidu je visoka 58 do 60 cm, nakar sledi 17 do 19 cm visoka plast nevezanih, od korenin razjedenih oblic, med nje je že prodrla rjava gozdna prst. Nad to plastjo se v vsej odkopani dolžini enega metra vleče 3 do 4 cm debela rdeča plast zdrobljene opeke, v kateri so tudi večji koščki. Nato sledi plast gozdnega humusa. Kanala na tem mestu ni bilo mogoče izkopati v celoti zaradi ogromnih dreves, ki rastejo nad njim na pobočju. Smer stene je kakor pri točki 3 JV—SZ.

Podobno kot pri točki 4 se je pokazal tanek pas drobcov opeke v humusu nad ostankom zidu tudi 1,5 m vzhodnejše. Natančnejši pregled je bil zaradi drevja nemogoč.

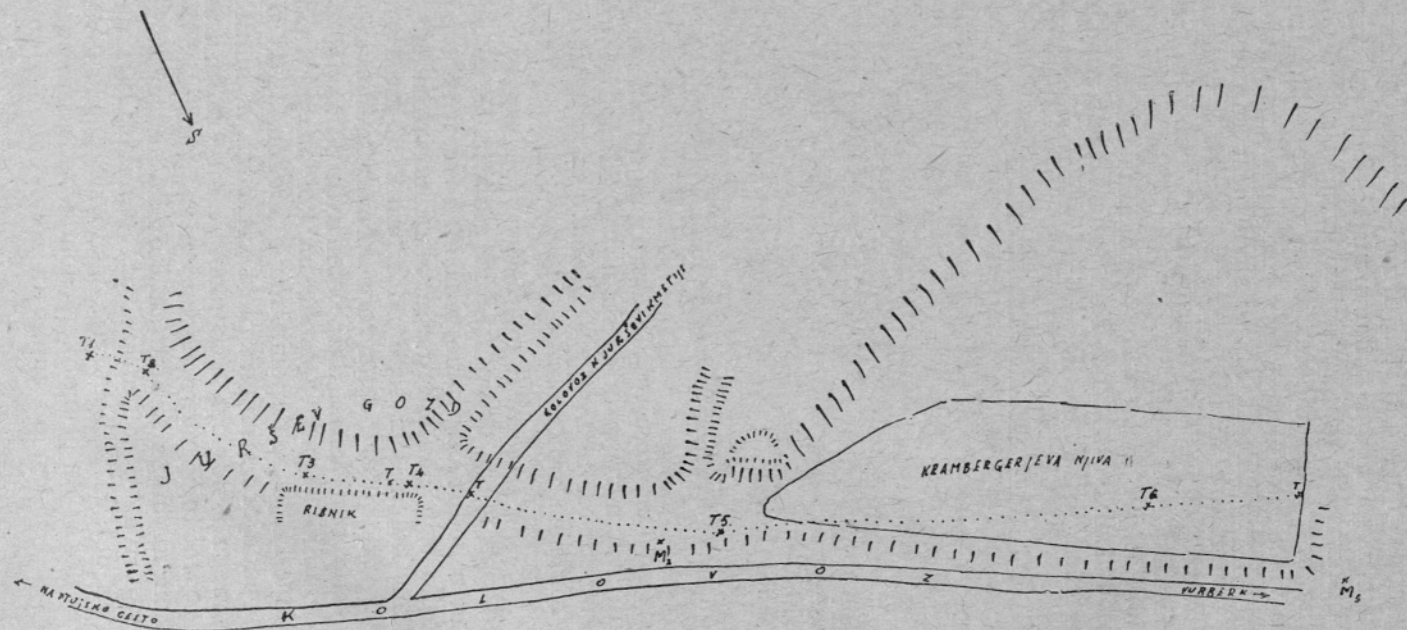

Prerez kanala na točki 5

Nekaj metrov zahodneje od točke 4 pa je pokazal poizkusni kop v globini 55 cm v gozdni prsti nekaj odlomov 6 cm debele kvadrataste opeke ter neobdelano ploščico iz kristalastega skrilavca, malo nižje pa zidne oblice.

Točka 5.

Širina odkopa 2,5 m, dolžina 1,8 m, globina 0,9 m. Sonda leži približno 8 m zahodno od tromejnika med Gregorečevo parcelo, Jurševim gozdom in Krambergerjevo njivno-travniško parcelo, na zemeljskem kolenu, ki sega od ribnika v Jurševem gozdu preko točke 5 vzdolž severnega roba Krambergerjevih njiv. Do te sonde se vodovodni kanal drži kolena, tu pa zavije od njega proti JZ. V globini 90 cm te sonde na kolenu je vlažna, siva, mivkasta glina, ki je zelo pomešana s prodom. Nad njo je v smeri kolena padajoča strnjena plast vlažnega in blatnega gramoza, pomešanega z ilovico. V to plast je bil vrezan kanal, kar se še vidi na profilu iz meje med to plastjo in plastjo erozijskega, s peskom nasutega in s posamičnimi oblicami pomešanega humusa, ki pokriva ves ohranjeni del kanala. Ohranjen je le njegov osnovni del, ki ga sestavlja tesno zložena osnovna plast oblic, vmes je nekaj ne prevelikega lomljenega kamenja. Sledu malte ni. Nekako 55 cm od zunanjih robov obeh zidov se ne-

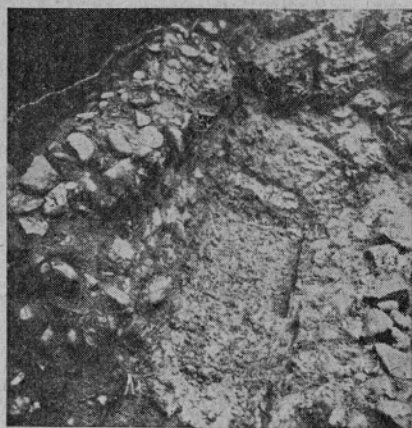

Približna skica doslej ugotovljenega kanala

posredno na tej osnovi prične 50 do 55 cm širok podtlak kanala. Sestavljen je iz proda in gline, ki je prav gotovo sekundarna. Nad njim je okrog 2 cm visok tlak iz stolčene opeke ter pronikle prsti. Najdeni so bili tudi štirje fragmenti rimske keramike.

Severna stena na točki 3
Pogled z zunanje strani

Notranjost kanala na točki 3

Severna stena kanala na točki 4
Pogled z zunanje strani

Točka 6.

Velikost odkopa $1,6 \times 1,5$ m, globina 58 cm. Sonda leži približno na sredini prve Krambergerjeve njive, kakor je razvidno na skici. Tu je bil odkrit nepopolno ohranjen spodnji del ka-

nala, in sicer osnova severnega zidu v delni višini dveh plasti oblic, dno kanala, južni zid pa razen nekaj koščkov oblic manjka, ker leži v smeri razgona in ga je razril plug. Severni zid je neenakomerno ohranjen, na vzhodnem delu širok 51 cm, v sredi pa 30 do 38 cm. Širina notranjega dna kanala meri na mestu, kjer je najlepše ohranjena, 42 cm. Ohranjeni del kanala sestavlja osnovna plast tesno zloženih oblic velikosti človeške pesti, vendar so med njimi prav pogosti tudi lomljeni kosi peščenca, ki so v glavnem enako veliki. Sledov malte ni, med kamenje pa je že proniknila glina. Fragmentirani ostanke opečnega tlaka.

Smer kanala je bila nadalje ugotovljena še do kraja te njive, dalje ne. Ostanke kanala so na njivi zaradi obdelovanja zelo uničeni, vendar se da na njihovi podlagi še ugotoviti glavna smer, namreč SZ—JV.

Kanal je odkrit v razdalji slabih 200 m; če prištejemo sledove na bližnjih parcelah v smeri proti Ptuj, ki pripadajo po vsej verjetnosti še njegovemu nadaljevanju, naraste dolžina na 1 km.

Smeri in višine padca zaradi pomanjkanja pripomočkov nismo izračunali.¹ Po zaključenem delu pa je bilo že na oko vidno, da pada kanal v smeri proti Ptuj. Omeniti je še treba, da se zelo prilagaja terenu; vidi se, da je bil marsikateremu ovinku glavni namen, ohraniti enakomerno padajočo smer.

In to je prvi močan dokaz, da je služil kanal za vodovod.² Drugič, bi se že po trezni presoji bilo težko odločiti za drugačno razlago; kajti čemu naj bi sicer služil? Tretjič, podpirajo to mnenje tudi dejstva, ki so navedena pred zaključkom tega poročila, in četrtič, tipične analogije z drugimi rimskimi vodovodi. Kajti, da je ta kanal delo iz rimskih časov, sledi po drobcih keramike — in to izključno rimske (n.pr. drobci amfor) — ki so prišli pri raziskovanju na dan, dalje po najdbah rimske opeke (točka 4) in končno po celotni tehniki dela, ki je zelo analogna dunajskemu vodovodu³, heraklejskemu⁴, delno tudi vodovodu Fram—Ptuj⁵ ter kanalu, ki ga je raziskal Saria⁶ na vzhodnem pobočju Panoramje.

¹ Raziskovanja se bodo nadaljevala prihodnje leto.

² Deroča voda bi prej mogla poškodovati zidove in bi stalno nosila s seboj blato, listje in kamenje.

³ Mitteil. der Zentralkomm. 1908.

⁴ Ker ta kanal, ki ga je izkopal arheolog Grbić, ni natančneje publiciran, naj sledi opis: Kanal prihaja iz smeri SZ (čuvajeva hišica, ki stoji na pobočju akropole), kjer še ni odkopan, in po cca 15 m v pravem loku zavije proti V ter se nadaljuje nekako vzporedno z reko — viden v dolžini 100 m. Do zavoja meri zid kanala 66 cm v širini, nato pa 50—55 cm. Razlika je bila po vsej verjetnosti narejena zaradi udarjanja vode na ovinku ob zid. Zid je grajen iz večjih oblic in lomljencev — sem in tja je vmes tudi kos opeke — vezan je z zelo čvrsto malto, ki je pomešana z večjimi drobeci opeke. Malta kanala je po 10 letnem ležanju na prostem še kreпка, medtem ko pri sosednih

Tehnika zidave je po ugotovitvah na točki 3. naslednja. Na tem mestu so mere kanala: osnovna širina 155 cm, osnovna širina vsakega od obeh zidov 50—55 cm, višina od osnove do podtlaka 38 cm, ohranjena višina severnega zidu 110—115 cm, ohranjena višina južnega zidu 85 cm. V izkopani jarek so nasuli osnovno plast oblic, ki so jo z batom poravnali. Kanal je na tem sektorju izpodkopan in se na spodnji strani vidi, da je osnovna plast grebenasta in štrlijo iz nje posamezne oblice. Kako so bile zložene naslednje plasti, ki so skupno visoke 38 cm, ni ugotovljeno. Sodeč po plasteh v zunanjem profilu severnega zidu, so neenakomerne. Vendar izvira ta neenakomernost bolj od neenake velikosti oblic kot od prehitevajočega se dela. Kajti o kakem prehitevanju se n. pr. po malti, ki je trda kakor beton, po pazljivi in tesni zloženosti oblic ne da sklepati.

Ko je bil kanal — to je, osnova in zidova — zgrajen, so nasuli vanj podtlak, ki je ohranjen v višini od 4 do 8 cm. Na moker podtlak pa so nasuli plast zdrobljene opeke, ki je danes debela 5 do 10 cm; pri dnu te plasti namreč sprijeti s podtlakom. Vezava med opečnimi delci ni ohranjena. Ob straneh kanala, to je ob notranjih stenah obeh zidov, se plast stolčene opeke vzdiguje v današnji debelini 2—4 cm, brez vezave. Mivkasta prst se je od nje z lahkoto odločila. Vzdignjeni del tlaka sestavljajo drobnejši delci opeke kot pa so v tlačnem delu.

Stranska zidova sta morala še v celoti ohranjena stati, ko je, verjetno z erozijo, prodrla prst v kanal; kajti v plasti izprane, mivkaste in slabe prsti do višine 50 cm nad tlakom skoraj ni oblic. Te so se pričele v večji množini šele 50 cm nad tlakom ter segale do višine 90 cm. Približno v tej višini je bila najdena tudi skrilova plošča, kot je razvidno iz profila. Poleg tega so bili na tej višini sledovi drobcev opeke razmeroma najgostejši. Ti drobci so se nahajali pretežno nad južnim zidom: medtem ko so se nahajale oblice nad kanalom samim.

Točke 2 do 4 ležijo na kolenu pobočja v Jurševem gozdu, ki pada proti Grajeni: in sicer ležijo tik nad vznožjem pobočja.

stavnih zidovih že razpada. Širina prostora za vodo znaša 50 do 53 cm. Notranja in originalna globina kanala je 90 cm, zunanja 105 cm, torej odpade na osnovo in tlak 15 cm (popolnega profila ni bilo mogoče dobiti). Zunanja stran z zidu se v temelju razširja za 10 cm — vsaj v tistem delu, ki ga je bilo mogoče pregledati. V notranjosti kanala tvorijo tlak zelo dobre opečne plošče s privihanima stranskima roboma za cca. 2 cm. Razen na ovinku je kanal na vsem odkritem sektorju tudi pokrit in sicer z velikimi, lomljenimi, povsem nepravilnimi ploščami v velikosti cca. 1 m v kvadrat in debelini 20 do 30 cm. Na notranjih stenah kanala ni opaziti posebne prevlake. — Kanal je izkopal M. Grbić v sklopu raziskavanj Herakleje-Linkestis pri Bitolju in napisal o vsem skopo poročilo v oktobrski številki mesečnika »Umjetnički pregled«, leto I ter v oktobrski številki leta II.

⁵ Klemenc — Saria, Archäol. Karte Jugosl. Blatt Rogatec, Fram itd.

⁶ Južosl. Istorijški časopis IV, 1938, str. 192.

Kanal tvori proti vzhodu, sledeč temu kolenu, razmeroma oster ovinek, ker se prilagaja pobočju.

Precej drugačno stanje ohranjenosti in tudi tehniko dela sta pokazali točki 5 in 6 na ravninici. Kanal je tu zelo uničen, ker leži v obdelovalni zemlji. Sledu vezave ni bilo tod niti med oblicami niti v podtlaku. Zidne oblice so v najboljšem primeru ohranjene do višine dveh plasti.

Zanimivo pa je tu, da ležita podtlak in tlak takoj na osnovni plasti oblic, medtem ko sta na pobočnem sektorju šele na 38 cm debeli osnovi. Videti je tudi, da sta zidova v točkah 5 in 6 bila ožja. Natančnih podatkov zaradi slabe ohranjenosti ni bilo mogoče doseči: v sondi 5 sta južni in severni zid debela po 40 do 50 cm, podtlak in tlak sta široka cca 40 cm. Vsak del je torej povprečno za 10 cm ožji kot v sondah na pobočju, kjer je kanal najboljše ohranjen.

Kaj je vzrok šibkosti osnove, je težko reči, ker je na razpolago premalo medsebojnih primerjav. Možnosti je več; n. pr.: na ravninici kanalu ni bila potrebna taka odpornost kot na pobočju, posebno ker tvori tam večji ovinek, tod pa le manjšo krivino; morda je osnova tu tanjša, tam debelejša zaradi nivelacij padca; morda je vse to tudi slučaj. Šele nadaljnje raziskovanje more prinesiti glede tega večjo zanesljivost.

Nikjer niso bili ugotovljeni sledovi strehe vodovodnih zidov — če izvzamemo skrilove ploščice v točki 3. in poleg 4. ter pas zdobljene opeke nad severnim zidom v točki 4.

Vsekakor je po teh najdbah preuranjeno sklepati na drugi rimski vodovod mesta Ptuja. Večjo gotovost o tem more dati le nadaljnje raziskovanje. Vendar bi trije razlogi tako misel opravičevali.

Prvič: Sledovi malte in prav takšnih oblic kot so razkrite v preiskanih točkah na njivah in v gozdovih sosednjih parcel. Tako je pripovedoval Kramberger o koruzni njivi, ki je na zahod sosednja tisti z raziskano točko 6, da stalno izorje oblice in manjše lomljeno kamenje in da raste koruza na nekaterih mestih precej borno. Podobno je pripovedoval Rudolf Toplak za njivno parcelo 884 (kat. obč. Krčevina, Ptuj). Na njej se v določeni smeri tu in tam še vidijo oblice. Ker si je njegov oče vsako leto kvaril plug na močnem zidu v tej njivi, je poklical delavca, ki je zid s krampom in kladivom razbil; odvoziti je bilo treba več voz materiala. Približna smer kanala na tej parceli je: 10° odklona od S proti V. Na sosednji gozdni parceli 891, ki ima istega lastnika, je ta na več mestih pokazal iz tal štrleče vezane oblice, ki morejo pripadati vodovodu. Njegov odklon od S proti V znaša v tem gozdu cca 55°. Toplak je pravil, da se take oblice pojavljajo na enak način tudi v sosednjih gozdovih v smeri proti Ptuj.

Drugič: Izročila domačinov v dolini Grajene, ki stalno govorijo o tajnem rovu med ptujskim in vurberskim gradom. Verjetno se ta nanašajo na naš kanal, kajti vsi so nas ob teh pripovedovanjih opozarjali na znane zidove nad ribnikom v Jurševem gozdu.

Tretjič: Na vzhodnem robu Panorame ima skoraj vsaka raziskana rimska stavba tudi kopalnico⁷ — ki bi težko obstajala, ako bi bila preskrba z vodo draga in naporna. Verjetneje je, da je bil grajski vodovod speljan tod mimo. Saj tudi Saria⁶, ki je ta teren raziskoval, poroča o kanalu, ki ga je zasledoval skoraj po celem hribu navzdol in ki je zlasti v spodnjem delu izvrstno ohranjen: dno kanala je sestavljeno iz strešnih opek, stranska zidova sta še do 120 cm visoko ohranjena.

St. Pahič in J. Šašel.

⁷ Jahreshefte d. österr. archäol. Inst. XVIII, 1914, Beiblatt 89 sl., Abramič; Starinar, 1922, 195 sl., Saria.

ALI JE VINČA PREDZGODOVINSKA NEOLITSKA NASELBINA ALI JONSKA KOLONIJA?

Konec prejšnjega leta je bila dotiskana I. knjiga Zbornika Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, v katerem je tudi študija univerzitetnega profesorja Miloja M. Vasića (str. 85 do 235; T. I.—XLV.) z naslovom »Jonska kolonija Vinča«. Ta razprava je nadaljnja publikacija čeprav, kakor kaže, še ne tudi zaključna o avtorjevih raziskovanjih predzgodovinske naselbine v Vinči, katerih prve so se začele še pred prvo svetovno vojno. Vsa Vasićeve raziskovanja in publikacije so z delom »Preistoriska Vinča I.—IV.« (Beograd 1932—1936) dobila neko zaključno, toda neenotno celoto. Kasnejše študije (Dunavska Dolina i Italija u gvozdenom dobu, Starinar, 1938, str. 3 in sl. — Fragmenat jonske vaze iz Vinče, Starinar, 1938, str. 229 in sl. — Outils de pêche de Vinča, Revue internationale études Balkaniques, 1936, str. 83 in sl. itd.) obsegajo v glavnem le posamezne detajle materialne kulture, ali pa posamezne odseke kulturnega življenja nekdanjega prebivalstva Vinče. Nova publikacija »Jonska kolonija Vinča« pa je zamišljena kot sumaričen pregled celotne kulturne ostaline v Vinči, ki ji je končni rezultat kronološka opredelitev te lokalitete in njena etnična opredelitev, skupaj s celotno kulturno ostalino. Ta rezultat je bil nakazan že v prejšnjih avtorjevih publikacijah, kolikor ni bil tudi že dokončno ugotovljen (Vinča IV). Ostali zaključki v novi publikaciji, ki temelje na raznih vprašanjih, kakor je vprašanje grobov, cinabarita in galenita, ter cela vrsta drugih, ki temelje na raznih materialnih momentih, da, celo na vprašanju načina življenja in prehrane (ribolov, lov, poljedelstvo itd.), so samo okvir, v katerem avtor rešuje problem etnične pripadnosti in kronologije naselbine. Novih rezultatov in novih momentov, ki bi ne bili vsaj nakazani že v kaki prejšnji, v tej razpravi ni. Uporabljeno gradivo pa je tu sistematično bolj urejeno kakor v velikem avtorjevem delu »Vinča« I.—IV.

Vasićevo študijo »Jonska kolonija Vinča« je skoraj nemoogoče razumeti brez njegovih prejšnjih del o Vinči in njeni kulturi. V teh razpravah pa zasledimo prelom tako v klasifikaciji

gradiva kakor tudi v dataciji in tolmačenju posameznih pojavov. Ta prelom pada nekako v leta 1934—1936. Pred tem časom je Vasiću Vinča še predzgodovinsko selišče, ki po materialni kulturi pada še relativno v neolitsko periodo, in sicer njene najnižje plasti, ki jih vzporeja s Trojo II (iskopavanja u Vinči u 1929 god., Misao, Beograd 1929, str. 14 in sl. — The Excavations at Vinča 1929, The Birmingham Post, November 27 th and 28 th 1929). Podobno je sodil tudi pred prvo svetovno vojno, kolikor je porabljal gradivo iz Vinče (LXX. Glas Srpske kraljevske akademije nauka 1906. — Starinar 1906. — British School Annual, No XIV, 1907—1908. — Prähistorische Zeitschrift II (1910) in III (1911)). Že po letu 1930 se pa približuje mnenju, da spadajo mlajše plasti od 6 m dalje že v metalno periodo. Nekoliko kasneje je Vasić svojo datacijo začel spreminjati, čeprav ima v glavnem Vinčo še vedno za predzgodovinsko lokaliteto. Sprememba pa leži tudi že v novi etnični opredelitvi. Po Vasiću tukaj nimamo opraviti s podonavsko neolitsko kulturo, temveč s kolonisti, ki so sem dospeli iz egejskih predelov. Troja II. in Vinča naj bi ne bili več v medsebojni odvisnosti (analogije Vinče v posameznih keramičnih formah v Troji), temveč naj bi nastali taki in podobni elementi na vsaki od teh lokalitet samostojno, pod vplivom neke tretje, nam neznane pokrajine. Da bi postavil Vasić časovno začetek naselbine v Vinči v mlajšo periodo, nekako na prehod srednje minojske (M. M.) v mlajšo minojsko (L. M.) periodo na Kreti, je uporabil datacijo Troje II. po F. Courbyu (Les vases grecs à reliefs, Paris 1922), ki pomika datacijo Troje II. za ca 250 let nazaj (Vinča I. str. 87 in sl.). V kasnejših delih in študijah (Vinča II.—IV.), Vasić Vinče ne označuje več za predzgodovinsko naselbino, temveč za grško kolonijo. V zvezi s tem je tudi datiral prve začetke te naselbine zelo pozno, in sicer pod konec VII. ali na začetek VI. stoletja. Etnično jo pripisuje jonskim kolonistom (Vinča IV. — Dunavska Dolina i Italija u gvozdenom dobu), kar v svoji zadnji študiji označuje že s samim naslovom. Njegova študija »Jonska kolonija Vinča« hoče dokazati, da je Vinča »jonska, grška« kolonija, ki s predzgodovino nima nič skupnega.

Nearheologi, ki bodo brali najnovejšo Vasićevo razpravo »Jonska kolonija Vinča«, bodo po načinu podajanja gradiva prepričani o pravilnosti avtorjevih domnev in zaključkov. V razpravi je celo gradivo res zelo logično med seboj povezano. Tekst je poln citatov grških pisateljev. Izrazi in nazivi predmetov so po večini vzeti iz grške nomenklature grških arheoloških predmetov. Analogije (?) oz. domnevne analogije navaja avtor le iz arhaične in klasične grške arheologije. Uporabljena literatura obsega v glavnem le grško arheologijo, mitologijo, religijo, zgodovino, gospodarstvo, metalurgijo itd. od VII. stoletja naprej.

Tako se bo zdela laiku vsa razprava metodološko pravilno zajeta in vsi pojavi na tej naselbini pravilno raztolmačeni, kar bi mu podkrepilo prepričanje, da imamo tu opravka z nekako jonsko kolonijo. Če ta kolonija ni omenjena v pisanih virih, še ne pomeni, da ne bi mogla obstajati. Kar bo pa tudi nestrokovnjaku lahko vzbudilo dvom v pravilnost datacije in etnične pripadnosti brez nekakšne detajlne analize, je pa že samo slikovno gradivo, ki ga podaja Vasić in ki je tipično za vinčansko neolitsko kulturo.

Vinča, eno najpomembnejših predzgodovinskih najdišč v Donavski dolini, ima še celo vrsto doslej niti vsaj približno rešenih problemov. Eden najpomembnejših je relativna in absolutna kronologija in datacija naselbine tako prvega začetka življenja kakor tudi konca te naselbine. Mnogi so se dotaknili že tega vprašanja in ga tudi skušali rešiti na podlagi danih elementov (Childe, Menghin, Schuchardt, Holste in dr.). Ker pa niso poznali celotnega vinčanskega gradiva niti rezultatov in poteka izkopavanja, so mnogi vnesli v celo problematiko še večjo nejasnost. Glavni vzrok vsej tej nejasnosti pa je napačno Vasićevo povezovanje elementov z grško klasično kulturo, katerih časovna razlika je v absolutni kronologiji okrog 1400 do 1900 let. Ne upoštevajoč relativne kronologije in ne sorodnih pojavov v drugih istočasnih predzgodovinskih kulturah jugovzhodne Evrope, ki se mu zde v resnici le podrejeni vinčanskim »jonskim« elementom, je Vasić v tem pogledu tudi sedaj v »Jonski koloniji Vinča« vnesel še večjo zmedo in nejasnost tako v problem vinčanske kulture kakor tudi v problematiko vse naše predzgodovine in predzgodovine jugovzhodne Evrope. Vendar bi pa pravilno rešitev večine vinčanskih problemov mogel izvesti edino sam že zaradi dolgoletnega študija tega lokaliteta in, tudi zaradi vseh izkopavanj, ki jih je vodil na tem mestu, pri čemer je dobil jasen vpogled v način življenja in materialno kulturo vinčanskega prebivalstva.

Analizirati razpravo »Jonska kolonija Vinča« bi danes pomenilo analizirati celotno kulturno ostalino cele vinčanske kulture z vsemi njenimi lokalitetami, predvsem pa gradivo, najdeno na vinčanski naselbini. Z drugimi besedami: bilo bi potrebno ponovno predelati vse gradivo v Vinči in njeni kulturi, takšno, kakršno v resnici je, ga povezati z njegovo daljno in bližjo okolico in revidirati vse dosedanje zaključke. Tako bi dobili približno sliko nekdnajega življenja in kulturne višine vinčanske naselbine. Odstraniti bi bilo pa treba vse, kar ni neposredno v zvezi z njo, predvsem to, kar je časovno preveč oddaljeno od nje, kakor n. pr. klasična grška in sploh železna doba v jugovzhodni Evropi in severni Italiji. Tega na tem mestu nikakor ni mogoče izvesti. Zato bom pokazal na nekaj splošnih problemov

Vinče, ki jih razprava »Jonska kolonija Vinča« nepravilno tolmači in tako še bolj zapleta.

Med prva, čeprav ne najpomembnejša vprašanja, spada nomenklatura, ki jo uporablja Vasić in ki je vzeta iz grške nomenklature. Grška imena predmetov v grški arheologiji so ustaljena in ustrezajo na eni strani uporabi tistega predmeta, na drugi pa tudi obliki. Prenos teh imen v predzgodovinsko nomenklaturu je dovoljen, ako ima predmet ustrezno obliko in isti namen, kakor soroden klasičen predmet. Tako so prevzeli doslej le nekaj imen, ki so sedaj ravno tako ustaljena v predzgodovinski nomenklaturi, kakor so amfora, pitos, riton, antropomorfna vaza, terina. Vasić pa poleg teh uporablja tudi še vrsto drugih: kakor aribalos in lekitos (za neke skoraj miniaturne posodice), krater (za skodele), lebes (za majhne kultne žrtvenike in posode, ki imajo nekoliko majhnih nožic), skifos (za skodele) itd. Poleg tega pa uporablja celo vrsto imen, ki se uporabljajo v antičnih jezikih in ki se lahko tolmačijo le po antičnih predmetih, načinu življenja itd. Takšna imena so n. pr. za igro na tabli »lusoria tabula«, stolovi „τραπέζα“, svirač u dvojnice „δίαυλοι“, „σφενδόνη“, frizura, grifon, kipus, itd. Uporaba take nomenklature pa ima le ta namen, da bi se Vinča čim bolj povezala z grško kulturo. Zato jih je, dokler taki izrazi niso sprejeti v nomenklaturu predzgodovinske arheologije, treba uporabljati z vso previdnostjo in to samo tedaj, kadar je upravičenost uporabe sigurna. Pri vinčanski kulturi in Vinči še posebej pa se morajo abstrahirati, posebno danes, ko je taka nomenklatura le tendenciozna.

Pomembnejši splošni problem v Vinči pa pomeni stratigrafija. Vasić je z največjo preciznostjo označil globino vsakega, tudi najbolj navadnega predmeta. Vendar pa so pri veliki debelini kulturnih plasti (cela kulturna plast v Vinči meri približno 8 do 10 m) na večji površini precejšnje razlike, ki so opazne predvsem zato, ker se absolutna globina ne krije z lego plasti na celi površini. Pri padajočem zemljišču je v takem slučaju razlika še večja. V Vinči je pa razlika nastala tudi, zato ker je »O« točka pozneje v resnici postala samo suponorana, toda ne več obstoječa točka. Zamišljena je bila kot najvišja točka zemljišča, a ugotovljena že pred prvo svetovno vojno. Vsa merjenja so tudi kasneje vršena vedno od te najvišje, že hipotetične točke, nikdar pa ne od prave gornje površine tamkajšnjega zemljišča. △ Zato tu ne pomeni prave globine pod gornjo površino, temveč globino od nekdanj ugotovljene, toda ne več obstoječe točke. Autor sam omenja, da je med nekdanjo »O« točko in posameznimi deli zemljišča za okrog 0,50 m razlike (Jonska kolonija, str. 97 in sl.). Poleg tega pa je tudi nekaj drugih momentov, ki izključujejo detajlno stratigrafijo, čeprav je prav zaradi Vasićeve preciznosti mogoče še dokaj dobro razločevati vsaj posa-

mezne metre. Ugovore glede stratigrafije Vinče je podal tudi že Fewkes (Bulletin of the American School of Prehistoric Research 1936, str. 19 in sl.).

Ostale probleme, na katerih Vasić bazira svojo hipotezo, lahko razdelimo na nekoliko glavnih skupin. Ne mislim se zadrževati pri detajlih, čeprav imajo tudi ti odločujoč pomen. V prvo skupino spada problem industrije cinabarita v Vinči in s tem v zvezi eksploatacija rudnega bogastva v okolici Vinče (cinabarit in galenit na Avali). Vasić skupno z industrijo cinabarita rešuje tudi vprašanje kozmetike (?) v Vinči (Jonska kolonija, str. 90 in sl.). Končni rezultat tega problema podaja Vasić približno tako, da je rudno bogastvo v okolici Vinče privedlo koloniste iz Jonije, ki so znali izkoriščati in tudi predelovati posamezne rude. Preden so pa dospele večje množine rudarjev oz. preden so kolonisti odkrili cinabarit, so drugi že izkoriščali železno rudo. Zato avtor zaključuje, da Vinče ne smemo datirati pred začetek železne dobe, ki tudi tu ne prehaja meje VII. stoletja (Jonska kolonija, str. 87). Zaradi cinabarita bi naj imeli prebivalci Vinče zveze tudi z Agatirsi, ki so pridobivali zlato (l. c. str. 95).

V zvezi z industrijo cinabarita v Vinči moramo omeniti dve dejstvi. Prvo je, da je na Avali res predzgodovinski rudnik cinabarita, drugo pa, da so fragmente cinabarita našli tudi v vinčanski kulturni plasti. Ti dve dejstvi nam v resnici odpirata celo vrsto doslej še nerešenih problemov. Med take spada tudi vprašanje, ali so v Vinči cinabarit res tudi predelovali? Dalje, ako so ga predelovali, kdaj in kje so s tako predelavo začeli? Kako so ga predelovali? Čemu je to služilo? Kdo ga je predeloval? Kje so produkti te predelave in nje odpadki? itd. Večino takih problemov je Vasić sicer načel že v prejšnjih publikacijah (Vinča I), v najnovejši pa povzema samo kratko vsebino prejšnjih izsledkov. Vendar so pa v njegovih izvajanjih precejšnje pomanjkljivosti ki se z opisom antične predelave cinabarita ne morejo izpopolniti. Tako n. pr. doslej še ni rešen niti prvi problem: ali so v Vinči res predelovali cinabarit. Koščki cinabarita, rude živega srebra, ki so najdeni v kulturni plasti v Vinči, še vedno niso dovolj prepričljiv dokaz. Poleg tega bi bilo pa treba vedeti tudi, v kakšni globini so bili posamezni kosi najdeni. Vasić sicer pravi, da so kosi rude najdeni tudi v najnižji plasti (Jonska kolonija, str. 87), na drugem mestu pa, da so najdeni v vseh plasteh Vinče (Vinča I. str. 5), kar ponavlja tudi Milojević, ki celo meni, da je najdena v vseh plasteh tudi cinobrova barva, ne pa samo cinabarit (WPZ 1943, str. 52). Vendar pa kaže, da to ne drži popolnoma. Tudi ostali kulturni predmeti govore proti temu, mi zdi, da jih v najnižjih plasteh ali pa celo v stanovanjskih jamah ni bilo. Tudi ostali kulturni elementi govore proti temu,

da bi pridobivanje in predelava cinabarita mogla padati že na sam začetek naselbine v Vinči oz. v njene najnižje plasti, temveč šele v plasti okoli 7 m globine. Ni pa izključeno, da so začeli eksploatirati rudnik cinabarita na Avali šele kasneje. Rudnik sam trenutno, ker danes še ni raziskan, ne nudi nikake opore.

Za predelavo cinabarita so bile nujne tudi peči, na katerih, ali v katerih naj bi se bila cinabaritova ruda žgala. Vasić navaja samo peči podkovaste oblike, ki leže le v višjih plasteh. Omenja pa, da je bil pod take peči najden tudi v globini 9,30 m. Vendar pa oblika te peči ne more biti ista kakor onih, ki so najdene v višjih plasteh v notranjosti hiš. Poleg teh peči, ki jih navaja avtor so pa tu znana tudi navadna ognjišča, od katerih so nekatera bila tudi večkrat obnavljana z novim premazovanjem poda. Često so bila ta ognjišča tudi izven stanovanjskih hiš. Kemijska analiza ene teh peči je baje pokazala, da je v peči bilo tudi živo srebro (ni objavljeno, a podatke mi je že 1954 leta dal Vasić. Analizo je izvedel prof. Lozanić). Toda tudi ta podatek je preskromen, da bi mogli izvesti dalekosežnejše zaključke. Podkovaste prekrite peči, ki jih navaja Vasić, meneč da so služile za žganje cinabarita, imajo samo eno odprtino namesto vratc, nimajo pa nikakršne druge odprtine, ki bi služila za odvajanje dima in cirkulacijo zraka. S tem pa nastaja novo vprašanje: kako so te peči ogrevali, da se je lahko ruda topila. Vasić nikjer ne omenja, da se je to godilo z zunanje strani. Podobne peči pa niso najdene samo v Vinči, temveč tudi drugod, kjer nimamo nobenega opravlja z eventualno industrijo cinabarita (Aradac, Starinar 1922, str. 156, sl. 4). Mislim pa, da v to skupino lahko prištejemo tudi peči podkovaste oblike, ki jih je R. R. Schmidt odkril v Vučedolu in za katere domneva, da so lončarske peči (R. R. Schmidt, die Burg Vučedol, str. 24 in sl., sl. 12, 13). Vasićeva razlaga vinčanskih peči ni zadostna. Kazno je, da te peči niso služile za topljenje, ampak so imele drug namen. Čeprav se je v njih, po vzoru naše domače kmečke peči, lahko razvijala precejšnja temperatura, vendar nikakor ni bila dovolj velika, da bi se v njih mogla topiti ruda. To bi bilo še nekako razumljivo, ako bi bile te peči zunaj stanovanjskih stavb, kjer bi temperaturo vzdrževali z zunanje strani, v hiši pa je to nemogoče izvesti.

Kljub domnevani predelavi cinabarita, katere produkt bi bili živo srebro in cinobrova barva, Vasić sam priznava, da v vinčanski kulturni plasti cinobrova barva ni bila najdena, temveč le navaden oker (Jonska kolonija, str. 91), s katero so barvali statuete in tudi druge keramične predmete, pa tudi človeško telo. Ravno tako zanimivo je dejstvo, da v Vinči doslej ni bil najden niti manjši košček žganega cinabarita ali pa košček zlin dre. Po odsotnosti tega in odsotnosti cinobrove barve bi pa zopet lahko sklepali, da v Vinči cinabarita niso predelavali. Ne mislim

zanikati možnosti take predelave na lokaliteti Vinča, vendar moramo za sedaj upoštevati tudi gornja dejstva in jih pač tolmačiti z danim gradivom. Sama hipoteza, da je na tej lokaliteti cinobrovo barvo zamenjala okraša barva, še nikakor ne zadošča ker bi se vsaj kaka sled cinobrove barve ali pa drugih elementov morala najti, ako so tu res predelovali cinabarit. Tu bodo morda kemijske analize lahko nudile nekoliko več konkretnih podatkov bodisi za bodisi proti. Na drugi strani pa bi bilo zopet potrebno rešiti vprašanje, kaj pomenijo fragmenti cinabarita, ki so najdeni v Vinči, ako cinabarit niso tu predelavali.

O razmerju rudnika cinabarita »Šuplja Stena« na Avali do Vinče bo mogoče govoriti šele, ko bo ta rudnik sistematično raziskan. Doslej pripadajo v tem rudniku najdeni kulturni ostanki samo starejšemu obdobju že metalnega časa. Glede na kose cinabarita v globljih vinčanskih plasteh bi bilo računati, da so rudnik cinabarita na Avali začeli izkoriščati že v polni neolitski periodi. Dva takšna fragmenta keramike, najdena v rudniku na Avali, ki jih omenja Milošević (WPZ 1943, str. 52), bi lahko pripadala zgodnejši periodi, verjetno pa bosta mnogo mlajša. V resnici v tem rudniku prava vinčanska keramika doslej še ni znana.

Z industrijo cinabarita veže Vasić kozmetiko in kozmetične posode, t. j. razne ritone, miniaturne posode itd. Vendar pa kolikor sploh lahko govorimo o nekakih kozmetičnih rekvizitih, ki v Vinči res niso izključeni — miniaturnih posodic grobe izdelave nikakor ne moremo razložiti kot kozmetične posode (Jonska kolonija, str. 97), ker so služile v kultne namene, kolikor niso celo otroške igrače. Ravno tako tudi drugih posod, ritonov v obliki vola, kozla, človeškega telesa, ptice s človeškim obrazom, čevlja in drugih oblik, nikakor ne moremo zaradi oblik, t. j. same po sebi in v zvezi s suponiranimi grškimi analogijami iz veliko kasnejšega časa, tolmačiti preprosto kot kozmetične posode. Še manj je pa mogoče po analogijah iz Grčije izvesti obenem tudi datacijo vinčanske naselbine, kakor to skuša Vasić (Jonska kolonija, str. 94). Tudi kulturna zveza Vinče s pokrajinami, ki so jih kasneje v Herodotovem času naseljevali Agatirsi, je razumljiva in verjetna, mogoče celo zaradi cinabarita (?), kakor misli Vasić, ter jo lahko ugotovimo po materialnih ostalinah. Toda etnično opredeljevati prebivalstvo, ki je tu stanovalo v času trajanja vinčanske kulture, danes še ni mogoče. Domneva, da so to bili Agatirsi, kakor misli Vasić zaradi svojega datiranja Vinče v VII. stoletje, je izključena. Tudi je veliko vprašanje, kateri so bili vzroki teh kulturnih stikov.

Nadaljnji pomembni skupni problem vinčanske kulture in Vinče posebej so stavbni objekti (Jonska kolonija, str. 96 in sl.). V te spadajo stanovanjske jame, stanovanjske stavbe z ognjišči,

silosi (shrambe), jame za odpadke in obrambni rovi. Nova problematika se je odprla v glavnem zaradi Vasićeve razlage takih objektov, ki je ni spremenil niti v svoji novi publikaciji. Nejasnosti pri stanovanjskih stavbah, na katere so opozorili tudi že drugi (Istoriski glasnik, 1949, 2, str. 38 in sl.), so v glavnem plod pomanjkljive objave ter napačnih zaključkov. V zvezi s tem naj omenim samo Vasićevo trditev, ki nekatere stanovanjske hiše razlaga kot grobnice (Jonska kolonija, str. 104, 134, 136, 137, 140). Primer hiše, v kateri je bila najdena velika amfora, pitos z antropomorfno predstavo, ima celo za »Heroon«. Marsikake stanovanjske hiše Vasić ni označil direktno kot grobnico, vendar pa lahko to njegovo domnevo slutimo. Seveda pa te njegove hipoteze ne slone na realni podlagi. Zanimivo, a doslej še nerešeno vprašanje, je oblika hiš, ki so v mlajših fazah imele tudi več prostorov. Garašanin je sedaj opazil, da so v nižjih, t. j. starejših plasteh, osnove hiš pravilnejše kakor v kasnejših, ki pa imajo tudi zaobljene ogle (Istoriski glasnik, 1949, 2, str. 55 in sl.). Vendar bo k reševanju problematike takih stanovanjskih hiš mogoče pristopiti šele kasneje z novim raziskovanjem. Precejšnja zmeda je nastala z jamami stebrov, ostankov nekdanjih hišnih sten, od katerih nekatere segajo zelo globoko, t. j. na mesto starejših stavb, posebno tam, kjer se vsaj delno mlajše stavbe iz višjih plasti krijejo s starejšimi iz nižjih stratumov. Tako imamo v starejših stavbah zelo često jame stebrov in brun, ki jim v resnici ne pripadajo.

Nadalje doslej ni zadovoljivo rešeno tudi vprašanje silosov, ki jih omenja Vasić in ki so bili najdeni v najnižji plasti Vinče. Prav tako ni bila doslej najdena v Vinči nobena jama za odpadke, ki pa so v kulturni plasti morale biti.

Zelo pomembna je tudi problematika grobov, na katere sem pa opozoril že v drugem članku. Ker v »Jonski koloniji Vinča« nimamo nobenih novih momentov, ne bom tega tu ponavljal (str. 186 in sl.). V resnici v vinčanski kulturni plasti nimamo grobov, kakor jih suponira Vasić, razen grobov v najnižji plasti, t. j. v stanovanjskih jamah, in verjetno latenskega groba v mlajših plasteh, ki pa so vsi skeletni. O upepeljevanju mrličev pa ni nobenega sledu. Zato tudi vse Vasićeve domneve odpadejo.

Vinčanska plastika zasluži posebno poglavje tako v vinčanski kulturi kakor tudi v obrtni umetnosti predzgodovinske Evrope. Njeno bogastvo, njena raznoterost, razvoj in kontinuiteta med starejšo in mlajšo dobo nam nudi redek vpogled v duhovno kulturo in kultno življenje predzgodovinskega prebivalstva. To podčrtava povsod tudi Vasić. Vendar pa probleme vinčanske plastike rešuje zopet na svoj način. Tudi tu je v začetku posamezne pojave pravilno tolmačil. Kasneje prihaja na

razna druga tolmačenja, ki se spreminjajo od publikacije do publikacije. Tako sodi, da ima velik del statuet maske na licu in to zaradi predelave cinabarita (Vinča I, str. 17 in sl.). V novi razpravi prav tako misli, da so mnoge statuete predstavljene z maskami na licu, toda da imajo drug pomen. Tako naj bi sedaj del statuet z maskami predstavljal nekakšne portrete pokojnikov, ker avtor misli, da je bila večina statuet najdena v grobovih (ki jih v rsnici ni). Drugi del statuet z maskami pa bi naj bil kultnega in verskega značaja in naj bi predstavljal Dioniza ter druga grška božanstva (Jonska kolonija, str. 167). Toda to je samo ena od številnih razlag raznih predstav na vinčanski plastiki. Tako je nekda videl Vasić na glavah mnogih statuet razne čelade (konično čelado, jonsko, korintsko čelado s frontonom), a na telesu statuet tudi oklep, oziroma razne dele oklepa (Vinča III, str. XVI, in sl.). V novi razpravi izpušča marsikatera takšna stara tolmačenja in se delno vrača tudi k že nekda izraženim domnevam, n. pr. da je konična čelada lahko pilos oziroma kapa ali pa celo atribut Dioskura (Jonska kolonija, str. 173, 181). Tudi korintski čeladi s paragnatidami sedaj pripisuje veliko manjše število primerov. Opušča pa tudi problem oklepa, ki ga je nekda domneval (Jonska kolonija, str. 174). Nekda je tudi v zvezi s čeladami velik del, če že ne največji del, pripisal moškim figuram, čeprav imajo jasne ženske oznake, pri katerih je posamezne detajle tolmačil, kakor n. pr. dojke, da predstavljajo dele na oklepu (Vinča III, str. XXIII). V novi razpravi večino statuet tolmači zopet kot ženske figure, kar tudi v resnici so. Pač pa mnoge sedaj zopet veže z raznimi grškimi božanstvi ali pa jih označuje kot portret pokojnika (Jonska kolonija, str. 178). Za posamezne primere, ki imajo kak poseben detajl, uporablja pa tudi še drugačna tolmačenja, ki jih tu ne mislim naštevati. Tudi te pa tolmači s pomočjo grških kultov in religije. Tako sta v Vinči najdeni dve sumarni terakoti, ki imata na licu predstavljen le nos, na glavi pa po dve izraslini v obliki rogov (volovskih rogov po Vasiću). Ker se Vasić ne more opreti na nobeno analogijo, kar je končno že zaradi sumarnosti težko, jih preprosto klasificira kot »maskirana kulna lica iz Dionisovog kulta ili njega samog« (Jonska kolonija, str. 182).

Poleg razlage predstave in pomena statuet je Vasić vnesel novo problematiko tudi glede tehnične izdelave vinčanske plastike. Že nekda je trdil, in ostaja pri tej trditvi tudi danes, da so mnoge vinčanske statuete izdelovali v kalupih (Vinča II, str. 141. — Vinča III, str. XIII. — Jonska kolonija, str. 164). Ti kalupi naj bi bili dvodelni in naj bi imeli dve matici, v katerih so posebej izdelovali levo in posebej desno stran, ter ju nato sestavljali. Kaže pa, da danes domneva tudi drug način izdelave,

posebno pri statuetah z maskami (?). Pri teh naj bi bila le maska, t. j. obraz, izdelana v kalupih (Jonska kolonija, str. 165). Zanimivo je, da Vasić danes za večino statuet, ako ne za vse, ne domneva več domače izdelave v Vinči, temveč se mu zde import iz Jonije. Statuete naj bi kot pomemben trgovski artikel uvažali iz Jonije ves čas trajanja te naselbine nekako do dela kulture, ki leži v globini 4 m (Jonska kolonija, str. 164 in 165). Ker bi naj sedaj te statuete bile import iz Jonije, mu je toliko lažje povezati način izdelovanja v kalupih s podobno tehniko v Grčiji, ki je bilo tu v navadi v VI. stoletju, je pa v Vinči popolnoma neznana.

Ako pregledamo tudi pri plastiki vse momente, ki jih omenja Vasić s svojim tolmačenjem, vidimo, da je tudi tu reševal vse probleme na isti način kakor pri drugih vprašanjih. Namen mu je bil tudi dokazati, da je vinčanska plastika pod klasičnim grškim vplivom, da, celo grški import — torej enaka grški drobni plastiki od VI. stoletja dalje. S tem zaključkom pa je hotel le podpreti svoje datiranje. Vendar pa v Grčiji v tem času nimamo izdelkov, ki bi bili podobni vinčanskim po tehniki ali obliki. Še manj pa moremo predzgodovinsko neolitsko plastiko vzporejati z metalnimi litimi figurami grške umetnosti, kakor to dela Vasić. V Vinči je najdena slučajno tudi svinčena kurotrofna skupina (Vinča II, str. 154, sl. 324. — Vinča III, sl. 557. — Jonska kolonija, str. 178). Vasić to skupino prav tako uvaža v plastične vinčanske izdelke, čeprav direktno ne trdi, da je grškega izvora. Ta skupina pa, tako stilno kakor tehnično, pripada veliko mlajši, t. j. rimski periodi.

Seveda pa je v vinčanski figuralni plastiki danes še cela vrsta problemov, ki jih bo mogoče rešiti šele sčasoma, nikakor pa ne tako, kakor je to storil Vasić. Predvsem danes še nimamo v Vinči točno tipološko opredeljenih statuet. To bo ena prvih nalog nadaljnjega študija vinčanske plastike, kajti vsi dosednji poizkusi v tej smeri so nezadostni. Ako odklonimo vse hipoteze o maskah, čeladah, heroiziranih pokojnikih, portretih, raznih grških božanstvih itd., dobimo zopet glavne poteze predzgodovinske neolitske plastike tako po njeni izdelavi kakor po njenem namenu. Res je, da ima vinčanska plastika nekaj specifično svojškega, kar pa še nikakor ne opravičuje, da bi jo uvrstili v grško klasično plastiko. Da je vinčanska plastika v zvezi s pokrajinami, katere so kasneje naseljevali Grki, je dovolj razumljivo in danes tudi dokazano. Ne mislim naštevati analogij iz sosednjih sodobnih kultur, čeprav je prav v tem prava problematika vinčanske plastike. Samo tako je mogoče tolmačiti tudi razne danes še problematične pojave na statuetah. Za mnoga vprašanja dajejo tudi statuete same dovolj opore. Seveda pa tu ne gre ne za ushabti, ne za Artemido ali Dioniza itd., temveč za

navadna ženska božanstva, ki imajo nekaj skupnega z Magno Mater, čeprav jih tudi z njo ni mogoče identificirati. Danes pač poznamo še zelo slabo verske kulte poljedelskih ljudstev, nosilcev trakaste keramike.

Še bolj zamotano pa je vprašanje vinčanske keramike. Da bi spravil tudi keramiko v zvezo z Grčijo, je Vasić tej neolitski keramiki — sicer delno posebnega lokalnega tipa, karakterističnega za vinčansko kulturno skupino — sponiral tehnike grške keramografije. Omenil sem pa že, da si Vasić tudi terminologijo izposoja iz grške keramografije. Glede izdelave je pa sponiral tako imenovani bucchero, ki naj bi bil, po njegovih besedah, iznajdba kulturnih pokrajin vzhodnih Grkov. Dalje naj bi nekatere vaze imele rdečo, mehanično uglajeno, blestečo prevleko (Slip). Druge vaze so bile zopet rdeče barvane bucchero vaze (Wash). Nekatere so izdelane v barbotinski tehniki itd. Nesporno je, da imamo v vinčanski keramografiji precej variant, ki jih pa nikakor ne moremo tolmačiti z različnimi grškimi tehnikami. Tako se n. pr. tako imenovana barbotinska tehnika (trenutno nimamo drugega boljšega izraza zanjo) v Vinči res pojavlja v stanovanjskih jamah do 8 m globine (Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1942, str. 82), kasneje pa se popolnoma izgubi. Ta tehnika pa je na lokaliteti Vinča v zvezi s starčevačko, oziroma Körös kulturo, ki je verjetno bila v Vinči predhodnik vinčanske ter ima svoje specialne odlike kakor tudi ornamentiko, ki ni niti najmanj sorodna vinčanski. Prav tako imamo v Vinči nekaj fragmentov z blestečo rdečo prevleko (?), ki je mehanično uglajena. Toda ti redki fragmenti niso domače delo, temveč import. Po fakturi pa se nekateri fragmenti odlikujejo po tem, da imajo tri plasti, od katerih je srednja sivočrna, zunanji plasti pa sta rdeče barve (na steni posode zunanja in notranja stran). Ni izključeno, da na teh fragmentih nimamo opravlja s prevleko, temveč so bile vaze tako žgane. Z uglajevanjem se je pa površina nekoliko spremenila. Druga tehnika, ki jo omenja Vasić in označuje z »Wash«, mi ni jasna in razumljiva. Vasić za njo sam pravi, da se zdi kot nematerialna. Je rdeče barve in se z njo barvajo rdeče pečene posode (Vinča II, str. 20, sl. 33 a, b. — Jonska kolonija, str. 106). Toda fragmenti, ki jih omenja Vasić, nimajo nikakršne prevleke, temveč so naravno zapečeni. Bucchero posod v Vinči sploh ni, seveda, če ne bomo s tem imenom označili kratkoma vse predzgodovinske keramike sive do črne barve, ki je uglajena. Seveda bi bilo pa treba najprej raztolmačiti pojem bucchera v predzgodovini. Vasić pri razlagi posameznih pojavov na keramiki v Vinči celo zaključuje, da prostoročno izdelane vaze v Vinči niso narejene

na lončarskem kolesu, temveč na neki bolj preprosti pripravi, ki je zamenjala lončarsko kolo. To pa zopet ne soglaša z domnevo, ki jo je izrekel na drugem mestu, da je bil namreč velik del posod importiran v Vinčo iz Grčije. Če bi res bilo tako, bi pričakovali na njih vsaj kake sledi lončarskega kolesa.

Tudi ornamentalne tehnike tolmači Vasić podobno kakor keramične. Tu so črni uglajeni »stralucido« (?) ornamenta na bučchero keramiki, ki jih veže avtor z Egino in Rodosom (VII. stol.), čeprav sam priznava, da so bili najdeni tudi na Samosu, v Tesaliji in Beotiji v neolitskem času. Ti ornamenta so pa navadni mehanično, blesteče uglajeni trakovi na posodi, medtem ko so medprostori sicer uglajeni, toda ne blesteče. Dalje spravlja vdolbene, oziroma kanelirane ornamente v zvezo z imitacijo gub na obleki, s katerimi pa nimajo nič skupnega. Itd.

V svoji novi razpravi Vasić sedaj prvič imenuje bronastodobno panonsko keramiko »helenistično« keramiko, pri čemer želi dokazati, da je ta keramika veliko mlajša, kakor pa smo doslej mislili (Jonska kolonija, str. 115). Na to ga je navedlo dejstvo, da se v Vinči v mlajših plasteh nahajajo tudi že bronastodobni elementi, ki se z njegovo datacijo niso skladali. Zato je moral tudi datacijo teh elementov, in obenem tudi celih kultur, znižati.

Omenil sem samo nekaj Vasićevih mnenj o vinčanski keramiki, ki nam pa nič ne koristijo. Treba bo ponovno predelati vso vinčansko keramiko tako glede tehnike izdelovanja kakor tudi glede form in ornamentike.

Naj samo še omenim, da Vasić tudi druge momente iz življenja prebivalcev Vinče, kakor so poljedelstvo, ribolov, lov itd., tolmači s pomočjo življenja Grkov, kolikor mu ga nudijo izsledki klasične arheologije in grški viri. V ribolovu n. pr. vidi izvor za trgovino med Grčijo in Vinčo. V Vinči naj bi se »kečiga« in druge ribe lovile, solile in izvažale v grške pokrajine ali vsaj kolonije. To mu dokazujejo harpune in trnki, izdelani iz kosti in jelenjega roga, ki so sicer, kakor pravi, res primitivno izdelani, toda so vendar služili svojemu namenu (Jonska kolonija, str. 201).

S tem zaključujem sumaričen pregled razprave »Jonska kolonija Vinča«, čeprav bi se lahko zaustavili še ob mnogih drugih momentih. S to je Vasić, kakor sem že rekel, hotel dokazati, da so Vinčo ustanovili jonski kolonisti, ki so se tu naselili zaradi rudnega bogastva okolice, zlasti zaradi cinabarita in galenita in morda tudi zaradi železa ter zaradi soljene ribe. S temi artikli naj bi trgovali s svojo materino zemljo, od nje pa naj bi dobivali v zameno med ostalim posebno razne keramične in plastične izdelke in sol za soljenje rib. Začetki Vinče bi po Vasiću padali torej nekako v VII. stoletje.

Čeprav se Vasić nikjer jasno ne izraža, je vendar možno soditi, kako tolmači glede na datacijo Vinče tudi sodobne sosedne kulture. Tako je z datiranjem panonske keramike v hele-nistično obdobje dovolj jasno nakazal svojo misel o bronasto-dobnih kulturah. Tudi z nakazovanjem posameznih sorodnosti med vinčansko in drugimi kulturami, n. pr. s kulturami v južni Rusiji, Rumuniji, Ogrski itd., je možno dobiti precej jasno sliko o Vasićevem mnenju. V vseh primerih kaže, da so mu neolitske kulture nekako istodobne z vinčansko kulturo. S tem bi se zdelo, da pred vinčansko ni bilo nikakršne druge kulture, t. j. da je ta najstarejša. Ker pa po Vasiću pada Vinča šele v VII. stoletje, tudi ostalih ne bi mogli datirati pred VII. stoletje, oziroma bi morale nastati celo še kasneje. Tako bi se zdelo, da pred VII. stol-etjem ni nikakršne kulture ne drugih kulturnih ostalin niti v jugovzhodni Evropi, dà, niti v srednji Evropi. Šele s prihodom jonskih kolonistov v Vinčo bi se začelo v teh pokrajinah prvo kulturno življenje.

Čeprav danes še ni izvedena niti relativna niti absolutna kronologija Vinče — samo nekaj tozadevnih poskusov imamo — vendar lahko kot pozitivno vzporedimo Vinčo s Trojo II. in z raznimi sorodnimi elementi v Mali Aziji, ki so pa paralelni s Trojo II. Ne mislim tu navajati raznih stikališč, toda omenim naj samo najpomembnejše, antropomorfno vazo. Tako je Troja II. močna opora tudi za datacijo Vinče. Za relativno kronologijo pa prihaja v poštev cela vrsta drugih kultur, kakor Cucuteni, Vadastra, Tiška itd., da ne omenim še Tesalije, Kikladov in drugih.

Oslanjajoč se na svojo kronologijo negira Vasić predzgodovino sploh ne samo v Vinči, temveč tudi v Donavski dolini in drugod. Ni pa raztolmačil več pojavov, ki jih je treba prav tako upoštevati pri tako pomembni trditvi. N. pr.: Kako da v Vinči kot jonski koloniji nimamo v kulturni plasti niti najmanjšega primera kakega grškega predmeta? Fragment slikane vaze, ki ga označuje kot fragment jonske vaze (Starinar, 1938, str. 230 in sl., sl. 1—2. — Jonska kolonija, str. 112, sl. 15), je bil najden slučajno in ne pri izkopavanju, zaradi česar je brez pomena. Poleg tega pa to ni ne fragment jonske niti grške vaze, temveč veliko mlajši, ako ne celo recenten. Vendar pa imamo dovolj grških importiranih predmetov na ilirskem področju od VI. stoletja dalje. Omenim naj le Trebenište, Glasinac, Donjo Dolino in japodske pokrajine, ki poleg tega niso bile nikakršne grške kolonije. Kako, da ni bil v Vinči najden niti košček metala vse do mlajših plasti, ki pa pripadajo že metalnemu času? Toda poleg teh vprašanj, ki bi jih bila ogromna vrsta, je, mislim, pač najvažnejše vprašanje, kaj je bilo v Evropi pred prihodom jonskih kolonistov?

IS VINČA A PREHISTORIC SETTLEMENT OR AN IONIC COLONY? (SUMMARY)

In his most recent article about Vinča entitled »Ionic Colony of Vinča« Vasić is of the same view as was expressed in his work »Prehistoric Vinča I—IV«, namely that Vinča had been founded by Ionic colonists who had come there on account of ores being plentiful in its surroundings, first of all cinnabar and galena. As another important cause of the above mentioned colonists' arrival Vasić adds fishing, saying that the inhabitants of Vinča had been dealing in salt fish. His dating of Vinča is 7th century; and he considers also other prehistorical cultures in the neighbourhood to be chronologically parallel. In his opinion the entire Bronze Age Pannonic culture belongs to the Hellenistic period.

His conclusions have been arrived at by quite a peculiar method. He applies Greek quotations, names, analogies (?), etc. Numerous phenomena are explained by Greek cults and religion, by Greek classical way of life and habits.

In the article some most important questions are indicated which, however, were not explained as yet, e.g. the mining and metallurgy of cinnabar and the purpose thereof, the use of products of that metallurgy, etc. The absence of many elements, e.g. scoria, cinnabar colour, furnaces (those mentioned by Vasić are very questionable) show that mercury was not extracted at Vinča. Only the fragments of cinnabar, discovered in the cultural strata of Vinča, and the pottery of later periods in the cinnabar mine of Avala itself tell in favour of Vasić's view. The eventual metallurgy of cinnabar could not have taken place at the very beginning of the settlement either, but later only.

Another noteworthy problem is the one of the graves which had been mentioned in the same number of the journal prior to the publication of the »Ionic Colony«. The problems remained the same in the recent article as well. Excepting some graves in the lowest strata of the dwelling caves and probably the la Tène grave in the earlier ones there are no graves at Vinča. There are no so-called burnt graves in the settlement, despite Vasić's wish to fancy there are.

The problem of the houses at Vinča has been already hinted at by others, Vasić's dates being unsatisfactory.

Figural plastic art objects of Vinča which in Vasić's opinion were manufactured in two moulds in the way that the right and the left parts were made separately, or that the face of the statuette was made in moulds, are simply ordinary hand modelled statuettes whose single parts were made separately and then put together (legs, trunks and also heads). They were never made in moulds. To all appearance, Vasić's opinion that the statuettes must have been imported from Ionia is based on the fact that no moulds have been found at Vinča. There is no reason whatever to suppose for instance that the statuettes may represent various Greek divinities (Dionysius) or a portrait of a defunct in the shape of a mask.

The problem of pottery is complicated as well. Many vases cannot possibly have been imported from Ionia, but cannot be paralleled with bucchero pottery either. Various Vasić's »slip and wash« specimens are not clear either. A fragment of a so-called Ionic vase which has been discovered by chance is probably much later, if not recent.

The periodisation of Vinča is to be solved by comparisons with Troy II, various cultures of Asia Minor, and neolithic cultures of south-eastern Europe.

Josip Korošec.

E j n a r D y g g v e, Druga bazilika urbana s baptisterijem u Saloni. Zbornik filozofskog fakulteta, Beograd, 1948, knjiga I., str. 369—374 z angleškim in ruskim rezimejem.

Ob promociji za častnega doktorja beograjske univerze je Dyggve imel govor, ki je ponatisnjen pod gornjim naslovom. V njem je avtor, v zvezi z l. 1931 odkrito in raziskano drugo baziliko urbano z baptisterijem v Saloni, načel nekoliko zanimivih problemov, ki so pomembni tako za zgodovino Salone kakor tudi za zgodovino krščanske cerkve. Nekateri od teh problemov je skušal tudi razrešiti. Eno od teh je tudi pripadnost te druge bazilike. Prva, že poprej znana bazilika, ki je, kakor kažejo razne prezidave, tudi dalj časa služila kakor druga, je pripadala nikejski verski skupini. Po stilističnem videzu je bila sezidana nekaj pred letom 500 n. e. Od nikejske bazilike se pa ne razlikuje niti po arhitekturi niti po opremljenosti (ograja oltarnega ikonostasa, tranzene, pluteji itd.) niti po okrasju. Niti med piscinami obeh krstilnic ni razločka. Njena konstrukcija je enaka, prvotna oblika križ. Razloček je samo v pristopu oziroma v stopnicah, ki v piscinah vodijo k bazenu. Tako ima nikejska krstilnica v Saloni stopnice na zahodu in vzhodu, druga, po avtorju arijanska, pa na severu in jugu. Trenutno pa nimamo nobenih oprijemljivih analogij za ta primer, ki je doslej osamljen. Zato ga bo treba še raziskati in ugotoviti, ali je imel kak poseben pomen v cerkvenem ritualu. Svojo hipotezo, da naj bi bila to arijanska episkopalna cerkev, opira avtor le na hierarhični strukturi vesoljne, t. j. nikejske, cerkve, po kateri dve škofiji v istem mestu nista možni. Ker spada provincija Dalmacija s Salono pod konec V. in v začetku VI. stoletja (od 481—535) pod oblast Odoakerja, takoj nato pa pod oblast Ostrogotov s Teodorikom in njegovimi nasledniki na čelu, ki so bili arijanci, pripisuje Dyggve to drugo episkopalno (?) cerkev arijancem. Podobnost oziroma identičnost obeh stavb in njunih arhitektonskih delov pripisuje avtor želji, da bi se arijanci izognili vsem zunanjim kontrastom. Tako naj bi prišlo do te sorodnosti, ki je

celo večja, kakor bi jo pričakovali pri najbolj sorodnih liturgičnih obredih.

Poleg tega glavnega problema je še vrsta drugih, ki jih avtor nakazuje in ki jih bo, prav tako kakor prvega, treba šele proučiti. Takšno je n. pr. vprašanje obreda krsta samega (ali samo s polivanjem ali s potapljanjem krščenca).

Josip Korošec.

Pripomba k članku B. Gavelle: Odnos kikladskih idola i egipatskih ushabti figura prema vinčanskim statuetama (Prilog proučavanju vinčanske plastike). — Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu. Knjiga I. — Beograd, 1948.

V zvezi s pomenom in funkcijo kikladskih idolov je že dokaj arheologov postavilo svoje hipoteze. Tako je tudi avtor omenjenega članka hotel ponovno načeti to vprašanje. Navajal pa je le obširno mnenje M. G. Nilssona in J. Wiesnerja, kar so v naši literaturi storili tudi že drugi (Vasić, Vinča I, str. 27 in sl.). Prav tako so tudi že poprej povezovali med seboj kikladske idole in egipčanske ushabti figure, kar tudi avtor sam ugotavlja. Na koncu članka avtor v nekaj vrsticah omenja vinčansko plastiko v zvezi s pomenom in funkcijo kikladskih idolov, ki jo pa časovno oddvaja od teh idolov zaradi Vasićeve datacije neolitske Vinče v VII. stol. pred n. e.

Vinčanske plastike se kljub podnaslovu ni tako rekoč niti dotaknil. Morda mu ni znano, kar je že zdavnaj ugotovljeno, da predzgodovinska plastika Vinče predstavlja simbole božanstev. Povezovanje ushabti figur s figurami, najdenimi v grobovih, bi bilo vsekakor možno, toda grobov v Vinči doslej še niso odkrili. Odnos kikladskih idolov do vinčanskih statuet je dokazan, medtem ko slednje z egipčansko plastiko in ushabti figurami nimajo nikakršne zveze. Še bolj pa je čudno avtorjevo časovno oddvajanje vinčanskih od kikladskih statuet. Sploh se pa iz članka ne more razbrati, kaj je avtor pravzaprav želel podati odnosno povedati.

Stanislav Jesse.

Jaroslav Böhm: NAŠE NEJSTARŠÍ MĚSTA — Praha, 1946.

Knjiga je izšla kot drugi zvezek zbirke »Razgledi po predzgodovini evropskih ljudstev«, ki jo izdaja Društvo češkoslovaških predzgodovinarjev v Pragi. Njen namen je nuditi zainteresiranim čitateljem sicer strokovno pa tudi širše razumljivo delo, ki podaja trenutno stališče predzgodovinske vede o vprašanju nastanka mest v Evropi. Čeprav ima težišče na češkoslovaških arheoloških najdbah, je vendar zasnovana v širšem

merilu in enako aktualna tudi izven ČSR. Zato je potrebno, da smo o njej vsaj obveščeni.

Vsebinsko knjige je avtor v nekaj kratkih poglavjih zasnoval na splošnem pregledu razvoja evropskih ljudstev do stopnje, ko njihov gospodarski napredek omogoči nastanek mest, in na prikazu zgodovinske vloge Kelto v ustvarjanju mest, kar поблиže utemelji z arheološkimi podatki. Potrebno je poudariti, da je njegovo vodilno načelo, odkrivanje materialnega življenja predzgodovinskih ljudstev in njihovega gospodarskega, družbenega, kulturnega in političnega razvoja. Na taki osnovi podane ugotovitve imajo zato nesporno znanstveno vrednost.

Prva mesta so nastala pri vzhodnih narodih z visoko civilizacijo, to je: z razredno razčlenjeno družbo, razvitim gospodarskim življenjem in iz tega izhajajočo stopnjo kulture. Od tod so se razširile preko Male Azije v južno Evropo. Ker pa nastanek mest ni odvisen samo od širjenja civilizacij v druge manj razvite pokrajine, načenja avtor problematiko pri njenih družbeno-razvojnih koreninah in ugotavlja, v kakšnih gospodarskih in družbenih pogojih more priti do nastanka večjih naselbin z ustreznim gospodarskim, politično-upravnim itd. pomenom. To tudi zato, ker obstoji v buržoazni znanosti o nastanku mest več nazorov, ki izhajajo iz raznih podstavk in so dokaj različni. Da bi tako nastanek mestnih selišč prikazal v luči družbeno-gospodarskega razvoja, oriše Böhm življenje predzgodovinskih ljudstev od dobe lovsko-nabiralnega gospodarstva, ki ga označuje prisvajanje že gotovih proizvodov narave in ga po še vedno veljavnem Morgan-Engelsovem sistemu opredelitve predzgodovinskega človeštva označujemo kot stopnjo divjaštva. V tem najdaljšem obdobju človeške zgodovine niso dani pogoji niti za stalno naselitev ljudstev, ker so vezana na nenehna potovanja zaradi iskanja rastlinske in živalske hrane. Stalna naseljenost se pojavi šele z uveljavljanjem poljedelstva, ko si ljudje že načrtno prisvajajo naravne proizvode in jih sami privzgajajo. Poljedelstvo je na vzhodu dokazano približno 5000 let pred našim letoštetjem. Iz te dobe pride v nadaljnjem razvoju do nastanka večjih naselbin, diferenciacije družbe, razvitega gospodarstva, skratka do civilizacij z mesti in to v času, ko so prebivalci Evrope še vedno nabiralci in lovci. Mesta so torej produkt družbeno-gospodarskega razvoja na tisti njegovi stopnji, ko napredek sredstev za pridobivanje življenjskih potrebščin v toliki meri dvigne dotlej primitivno proizvodnjo, da omogoči pridobivanje viškov, s tem pa tudi nastanek individualnega pridobivanja, zasebne lastnine, menjave, bogastva in razrednih razlik v družbi, ki se končno uzakonijo v državni tvorbi.

Pri opisovanju nastajanja mest v različnih pokrajinah v njihovi časovni opredelitvi se Böhm pobavi z vprašanjem, ki

nastaja ob tem, ali so namreč na nastanek mest v Evropi vplivali vzori že obstoječih mest na vzhodu, oziroma pozneje v Grčiji in Rimu. Širjenje civilizacij z jugovzhoda v Evropo navidezno do neke mere zagovarja to domnevo. Avtor pravilno ugotavlja, da je osnovni pogoj nastanka mest določena stopnja gospodarskega in družbenega življenja. Vplivi bolj razvitih družbenih tvorb na ljudstva na nižji stopnji razvoja pri navzočnosti menjave ali pri osvajanjih sicer obstojijo, a so drugovrstni.

Iz takih podlag nastala mesta dobe pri Böhmu naslednjo definicijo: mesta so gradbeni objekti, ki imajo družbene, pravne, gospodarske, vojaške in sploh kulturne funkcije, od zgodovinske sredine pa je odvisno, katera od njih ima premoč in daje mestu svoj značaj.

Po teh splošnih ugotovitvah je поблиže orisan razvoj predzgodovinskih ljudstev v Evropi s posebnim ozirom na današnje češkoslovaško ozemlje in njegovo okolico. V začetku 3. tisočletja pred našim letostetjem prebivajo tu neolitski poljedelci, donavska ljudstva, ki živijo v manjših seliščih. Za mesta ni pogojev. Treba je omeniti, da na jugovzhodu štejemo v to dobo Vinčo, ki izrazito presega poljedelsko-vaški značaj srednjeevropske naselitve. V naslednje tisočletje spada bronastodobna »Aunjetiška kultura«, ki jo označuje močna lastna predelava kovin, živahna trgovina med Baltikom in jugom in že diferencirana družba. Na vzpetinah ugotovljena selišča smatra Böhm za zarodke mest, nastalih na plemenski podlagi kot rezultat gospodarskih in upravnih potreb. Nemirni premiki ljudstev, nosilcev »Lužiške kulture« prepreči nadaljnji razvoj teh selišč, zakaj novi prebivalci, osvajalci in močno družbeno diferencirani, si grade utrjena gradišča, deloma zaradi obrambe, deloma s stalno naselitvijo kot središča gospodarskega in družbenega življenja z vojaškimi in kulturnimi funkcijami, ki se v 1. tisočletju razmahnejo v velika središča. Zrastla so iz notranjih pogojev, v stikih s civiliziranimi mesti jugozahoda in so po Böhmu predstavljala drugi poskus tvorbe mest.

V 1. tisočletju se v prostoru od Champagne preko Porenja in Podonavja do Češke uveljavijo keltska plemena in se prično osvajašno širiti proti zapadu in vzhodu. Za vojaško organizirana osvajanja potrebno višjo družbeno stopnjo označuje Böhm med poljedelci in živinorejci razvito »kasto bojevnikov«, ki je za domače potrebe širila področja rodovitne zemlje in pridobivala surovine za predelovanje kovin. Iz osnov splošnega razvoja evropskih ljudstev in iz mešanj z ljudstvi žarnih grobišč močno razviti Kelti so bili sprejemljivi za tuje vplive, ki so jih dobivali zlasti od Grkov. Svoj vpliv so kot vladajoči sloj razširili po

večini Evrope, ji ustvarili zasnovo skupnega kulturnega razvoja in zaradi bližine svojega družbenega razvoja antičnemu podlegli Rimljanom, ki so Keltom pripadajoča ali od njih vplivana področja uspešno romanizirali.

Iz antičnih virov in arheoloških izkopavanj je ugotovljen način keltske naselitve, ki ima že razvitejša mesta ali (po Caesarju) oppida kot upravno-gospodarska središča. Nastala so kot plod lastnega razvoja in ne le pod grškim vplivom v južni Franciji, kot so pogosto trdili. Prej obravnavani zarodki mest, obrambna in naseljena gradišča v Evropi, razmeroma kasen stik Keltov z antično civilizacijo govore proti temu. V Galiji so se nahajala sorazmerno visoko (Bibracte 822 m), dasi ne vedno. Tudi sorodnost teh mest v Galiji in Podonavju govori za izvor iz notranjega razvoja. Razširjena so bila od Škotske preko zapadne in srednje Evrope do srednjega Podonavja, kjer njihovi sledovi niso ugotovljeni. Znana so iz antičnih virov, iz arheoloških izkopavanj in preko od Rimljanov prevzetih imen. Ko so Rimljani širili svojo oblast, so jih večinoma romanizirali, predstavili v nižine in pretvorili v svoja mesta in utrdbe. Izven obsega rimskih provinc (n. p. na področju ČSR) so obstajala do začetka našega letoštetja, ko so jih burne dobe uničile, ali pa so bila opuščena.

Keltska oppida so tvorila izven antične civilizacije prve številne in večje naselbine z mestnim značajem. Po legi so ugotovljena na višinah, na slemenih pobočij, pa tudi v nižinah. Obseg naseljene ploskve je bil dokaj različen: od 300 ha do 16 ha. Iz množine koč, grajenih iz hlodov, vej, kamnja in gline, eno- in včasih tudi večprostornih, s sedlasto ali ploščato streho, pogosto vkopanih v zemljo, je mogoče razbrati diferenciacijo prebivalstva. Po načinu antičnih vil iz obdelanega kamna grajena poslopja označujejo vladajočo plast prebivalstva. Za to govore tudi tako imenovane rokodelske četrti in pestrost najdenih kovinskih izdelkov. Poleg najrazličnejšega, spretno izdelanega orodja in orožja ter redkejšega okrasja kažejo na visoko razvito družbo, ki posega v sužnjeposestniški red, tudi taki predmeti, kot so pisalne priprave, toaletni predmeti, zdravniški pripomočki, še prav posebej pa denar, ki je dokaz že obstoječega denarnega gospodarstva. Močno razvito predelovanje kovin in z njim v zvezi okrepljena trgovina sta povzročila potrebo po denarju, ki so ga Kelti od 2. stoletja pred našim letoštetjem po makedonskih vzorcih že sami kovali.

Širjenje rimskega imperija je strnilo antični blizu razvito keltsko kulturo v krog romanizacije in za kratko dobo razširilo sužnjeposestniški red po Evropi. Kriza tega reda je povzročila

tudi razpad mestnih tvorb, brž ko zanje ni bilo več družbeno-gospodarske podlage. Šele v srednjem veku se prične formiranje mest z naraščajočo fevdalizacijo, tokrat na drugi osnovi.

Knjiga je bila napisana v rani povojni dobi, da bi zadovoljila potrebe po tovrstni domači literaturi v ČSR. Ker je zasnovana kot splošen pregled in navaja le minimalno literaturo, ne more mnogo pripomoči pri podrobnem proučevanju tega ali onega problema. Tudi zaključki, ki jih navaja avtor, niso vedno dovolj krepko podprti. Vendar dobro služi kot priročnik zlasti v šolske namene, ki jim je tudi prvenstveno namenjena. Pomanjkanje podobnih publikacij v Sloveniji močno občutimo.

Stanko Pahič.

BIBLIOGRAFSKI PRISPEVKI K JUGOSLOVANSKI ARHEOLOGIJI 1945 — 1949

Kratice časopisov in inštitucij, omenjenih v bibliografiji:

Glasnik, Sarajevo	= Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu
Koledar DsM	= Koledar Družbe sv. Mohorja, Celje
LdTd	= Ljudski tednik, Trst
MD	= Mohorjeva družba, Celje
Politika	= Politika, dnevnik, Beograd
Poročevalec	= Slovenski poročevalec, dnevnik, Ljubljana
Pravica	= Ljudska pravica, dnevnik, Ljubljana
SAZU	= Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
SD, Split	= Slobodna Dalmacija, dnevnik, Split
Spomenik	= Spomenik Srpske Akademije nauka, Beograd, Odeljenje društvenih nauka
Varstvo	= Varstvo spomenikov — Vestnik Zavoda za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti LRS, Ljubljana
Vjesnik, Split	= Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, organ Arheološkog muzeja u Splitu
VND	= Vprašanja naših dni, priloga Ljudske pravice, Ljubljana
Zbornik	= Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu
br.	= broj
C.	= pisano v cirilici
sl.	= slika
sv.	= svezak
str.	= stran
št.	= številka
T.	= tabela

Apostolski L.: **Izkopavanja v Makedoniji.** Tovariš, Ljubljana, 1948, št. 883.
Baš Angelos: **Povojna izkopavanja v Ptuj.** Novi svet, Ljubljana, 1947, str. 736—746.

Baš Angelos: **Povojna arheološka izkopavanja v Ptuj.** Obzornik, Ljubljana, 1947, str. 304—309, slike.

Baš Angelos: **Arheološka izkopavanja v Ptuj.** Tovariš, Ljubljana, 1947, str. 604.

Baš Angelos: **Arheološke izkopanine v Ptuj.** VND, 1947, str. 1052—1055, slike.

Baš Angelos: **Arheološka proučevanja na Bledu.** Poročevalec, 1948, št. 172.

Baš Angelos: **Arheološka izkopavanja na Bledu.** Ob začetku letošnjega nadaljevanja blejskih izkopavanj. LdTd, 1949, št. 173, 174.

Baš Angelos: **Arheološka raziskovanja na Bledu.** Mladinska revija, Ljubljana, 1948/49, str. 208—212.

Baš Angelos: **Staroslovanske najdbe na Bledu.** Mariborski vestnik, Maribor, 1949, št. 91.

Baš Angelos: **Ob kulturnozgodovinskih problemih slovenskega zgodnjega srednjega veka.** Nova obzorja, Maribor, 1949, str. 23—33.

- Baš Franjo: Korošec Josip: Slovansko svetišče na ptujskem gradu. Zgodovinski časopis, Ljubljana, II—III, (1948—1949), 1949, str. 206—213.
- Benac Alojz: Sarajevski muzej. Ilustrirani vjesnik, Zagreb, 1948, št. 174, str. 10—11, 7 slik.
- Benac Alojz: Izveštaj o radu prehistorijske zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 268—270.
- Benac Alojz: Završna istraživanja u pećini Hrustovači. Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 3—42, sl. 1—8, T. I—XV, résumé: ruski, francoski.
- Berce Rudolf: Letalski posnetki in arheologija. Proteus, Ljubljana, 1948/49, št. 1, str. 10—12, 7 slik.
- Berce Rudolf: Konserviranje železa. (Začasno poročilo o raziskavah.) Varstvo, 1949, št. 1—2, str. 28—30.
- Bösendorfer J.: Osijek i okolica u prehistorijskim eonima. Osječki zbornik, Osijek, II—III, 1948, str. 9—24 (nastavak III.), 4 slike, résumé: italijanski.
- Brodar Srečko: Betalov spodmol — ponovno zatočišče ledenodobnega človeka. Proteus, Ljubljana, 1948/49, št. 4—5, str. 97—106.
- Brodar Srečko: Paleolitsko izkopavanje v Betalovem spodmolu. Poročilo generalnega sekretarja o delu SAZU v Ljubljani v letu 1947 (po poročilu prof. dr. Brodarja). Letopis SAZU, Ljubljana, št. 2, 1947, strani 154—159.
- Brodar Srečko: Lep primerek paleolitskega rezila. Proteus, Ljubljana, 1949/50, št. 3, str. 90—95, sl. 1 (a—c).
- Brodar Srečko: Z Betalovega spodmola pri Postojni. Varstvo, 1949, št. 3—4, str. 118—122.
- Budimir Milan: Sloveni i Skoloti. Istoriski Glasnik, Beograd, 1949, br. 2, str. 68—72. — C.
- Čorović-Ljubinković Mirjana: Nalaz iz Markove Varoši kod Prilepa — Zrakaste naušnice. Muzeji, Beograd, 1949, br. 2, str. 102—113, sl. 1—11. — C.
- Čremošnik Irma: Izveštaj o radu srednjevekovne zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 272—274. — C.
- Čremošnik Irma: Rad na slovenskoj arheologiji u Bosni i Hercegovini. Muzeji, Beograd, 1949, br. 3—4, str. 167—171. — C.
- Dyggve Eynar: Druga bazilika urbana s baptisterijem u Saloni. Zbornik, Beograd, I, 1948, str. 369—374, résumé: angleški, ruski. — C.
- Filipović Č. Milenko: Tragovi Perunova kulta kod južnih Slovena. Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 65—80. — C.
- Fisković Cvetko: Iskopine srednjevekovne crkve sv. Eufemije u Splitu. Historijski Zbornik, Zagreb, I (1—4), 1948, str. 201—210, sl. 1—4, T. 1—2 in 1 floris.
- Gabrovec Stane: Nova rimska najdba v Ljubljani. Poročevalec, 1949, št. 256, 1 slika.
- Gabrovec Stane: Izkopavanja Narodnega muzeja na Bledu. Poročevalec, 1949, št. 260, 2 slike.
- Garašanin M. Draga: Rad muzeja grada Beograda na arheologiji posle oslobođenja. Muzeji, Beograd, 1948, br. 1, str. 122—129, sl. 1—8. — C.
- Garašanin M. Draga: Nekoliko rimskih grobnica iz Beograda. Muzeji, Beograd, 1949, br. 2, str. 164—154, sl. 1—9, načrti 1—3. C.
- Garašanin M. Draga: Iz preistorije Zemuna — Objekti ranog bronzanog doba iz Zemuna. Muzeji, Beograd, 1949, br. 3—4, str. 78—8., sl. 1—5. — C.
- Garašanin V. Milutin: Položaj Butmira prema preistorijskim naližštima Srbije. Glasnik, Sarajevo, II, 1947, str. 1—12, résumé: francoski. — C.
- Garašanin V. Milutin: Najnoviji rezultati slovenske arheologije u Jugoslaviji. Istoriski Glasnik, Beograd, 1948, br. 1. — C.

- Garašanin V. Milutin: Jedan osvrt na prvobitnu istoriju naše zemlje. Istoriski Glasnik, Beograd, 1948, br. 2, str. 145—147. — C.
- Garašanin V. Milutin: Iskopavanje u Ptuj — novi arheološki radovi u Jugoslaviji. Muzeji, Beograd, 1948, br. 1, str. 145—147. — C.
- Garašanin V. Milutin: Nalaz prvog gvozdenog doba u Mramorcu i problem Ilira u Srbiji. Muzeji, Beograd, 1949, br. 2, str. 126—136, sl. 1—2. — C.
- Garašanin V. Milutin: Naselje i stan prvobitnog čoveka neolitskog doba u Srbiji. Istoriski Glasnik, Beograd, 1949, br. 2, str. 38—67, 5 slik in 4 načrti. — C.
- Garašanin V. Milutin: Iz prvobitne istorije Kosova i Metohije — Predmeti mlađeg kamenog doba iz Valača. Muzeji, Beograd, 1949, br. 3—4, str. 57—65, 3 slike. — C.
- Garašanin V. Milutin: Nekoliko napomena uz delo »Jonska kolonija Vinča« od prof. M. M. Vasića. Istoriski Glasnik, Beograd, 1949, br. 4, str. 102—106. — C.
- Gavella Branko: Odnos kikladskih idola i egipatskih ushabti figura prema vinčanskim statuetama (Prilog proučavanju vinčanske plastike). Zbornik, Beograd, I, 1948, str. 237—240, résumé: angleški, ruski. — C.
- G. I.: Gradište kod Kikinde. Muzeji, Beograd, 1948, br. 1, str. 147—148. — C.
- Grbić M.: Muzeji i arheologija u Vojvodini posle oslobođenja. Istoriski Glasnik, Beograd, 1948, br. 1, str. 121—122. — C.
- Gunjača S.: Krivotvorenje fašista i naučna stvarnost (povodom najnovijih arheoloških otkrića u Zadru) [rimska kolona na Zelenom trgu]. SD, Split, 1946, 24. VIII.
- Gunjača S.: Rezultati arheološkog istraživanja u Staroj Vrlici. SD, Split, 1948, 1. I.
- Gunjača Stjepan: Još jedan nalaz starohrvatskog nakita u Trilju. Historijski Zbornik, Zagreb, I (1—4), 1948, str. 211—215, 1 slika.
- Gunjača Stipe: Nov prinos ubikaciji Tilurijama. Vjesnik, Split, 1948, sv. LII, separat: Split, 1949, str. 1—3, 1 slika.
- Gušić Marijana: O problematiki etnogeneze Slavena (ocena k S. P. Tolstojevi razpravi: Narci i Volki u Podunavlju — iz historijsko-etnografskih komentara Nestora — v 2. št. »Sovjetske etnografije«, 1948). Historijski Zbornik, Zagreb, I (1—4), 1948, str. 275—282.
- Hečej H.: Pokusno izkapanje u Vrhovcima. Osječki zbornik, Osijek, II—III, 1948, str. 282.
- Jek.: Najmanj 100.000 let živi človek na slovenski zemlji. (Ob znanstvenih izkopavanjih prof. Brodarja pri Postojni). Poročevalec, 1949, št. 292.
- Justin Elko: Staroslovenska grobišča v Ljubljani. Tovariš, Ljubljana, 1948, št. 926, s fotoreportažo.
- Kastelic Jože: Izkopavanje prazgodovinske gomile v Stični. Poročevalec, 1946, št. 169.
- Kastelic Jože: Staroslovenske najdbe v Ptuj. Pravica, 1947, št. 5.
- Kastelic Jože: Po sledovih pračloveka v Sloveniji. Pravica, 1947 (21. 8.).
- Kastelic Jože: Arheologija — važna družbena veda. Mladinska revija, Ljubljana, 1947/48, str. 90—92.
- Kastelic Jože: Staroslovenske najdbe na Bledu. Pravica, 1948, št. 237, 263.
- Kastelic Jože: Staroslovenske najdbe na Bledu. Tovariš, Ljubljana, 1949, št. 128, s fotoreportažo.
- Kastelic Jože: Izkopanine iz Samove dobe na Bledu. Pravica, 1949, št. 209, 1 slika.
- Kastelic Jože: Varstvo arheoloških spomenikov. Varstvo, 1949, št. 1—2, str. 16—18, 1 slika.
- Kastelic Jože: Izkopavanje staroslovenskega grobišča na Bledu. Varstvo, 1949, št. 1—2, str. 35—36, 1 slika.
- Kastelic Jože: Poročilo arheološkega referata za leto 1949. Varstvo, 1949, št. 3—4, str. 85—88.

- Kastelic Jože: Arheološka izkopavanja na Bledu. Varstvo, 1949, št. 3—4, str. 55—66, 5 sliki.
- Klemenc Josip: Ranokršćanske bazilike v Ptuj. Koledar DsM, Celje, 1949, str. 114—116, 4 slike.
- Korošec Josip: Brončani nalaz iz Velikog Mošunja. Novitates — društvene nauke, serija II/1, izdanje Državnog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1945, str. 1—7, sl. 1—4.
- Korošec Josip: Pećina Hrustovača, novi lokalitet slavonske kulture. Glasnik, Sarajevo, I, 1946, str. 7—38, T. I—XVIII (separat).
- Korošec Josip: Butmirska keramika. Zgodovinski časopis, Ljubljana, I, 1947, str. 123—150, T. I—IV, 2 slike (separat).
- Korošec Josip: Arheološka izkopavanja na Ptujem gradu. Poročilo generalnega sekretarja o delu SAZU v Ljubljani v letu 1947 (po poročilu dr. J. Korošca). Letopis SAZU, Ljubljana, št. 2, 1947, str. 159—161.
- Korošec Josip: Poročilo o izkopavanju na Ptujem gradu leta 1946. Poročila SAZU, Ljubljana, št. 3, 1947, str. 1—62, T. I—XVII, résumé: angleški.
- Korošec Josip: Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji. MD, Celje, 1947, str. 1—145, zemljevid 1—2, sl. 1—46, T. 1—10, T. 1—2.
- Korošec Josip: Izkopavanje na Ptujem gradu v letih 1946—1947. Varstvo, 1948, str. 12—13.
- Korošec Josip: Slovansko svetišče na Ptujem gradu. SAZU, Ljubljana, dela 6, 1948, str. 1—72, sl. 1—32, skice 1—18 in 3 barvne reprodukcije, résumé: angleški, ruski.
- Korošec Josip: Odgovor na kritiko Franja Baša o publikaciji »Slovansko svetišče na Ptujem gradu«. Zgodovinski časopis, Ljubljana, II—III (1948—1949), 1949, str. 213—238, 1 risba.
- Kovačević Jovan: Mindjuše i naušnice sa jagodama. Muzeji, Beograd, 1949, br. 2, str. 114—125, sl. 1—8. — C.
- Kovačević J.: Slovenske i srpske starine u Vinči kraj Beograda i manastir Vinča. Muzeji, Beograd, 1949, br. 3—4, str. 114—128, T. 1—4. — C.
- Kozina Just: Staroslovensko grobišče na Ptujem gradu. Pravica, 1947, št. 175.
- Kučan Ante — Vuković Jovo: Jedan stari bosanski nadgrobni spomenik i natpis. Glasnik, Sarajevo, II, 1947, str. 51—68. — C.
- Kumšić Spiro: Izveštaj o radu Zemaljskog muzeja. Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 265—268. — C.
- Ljubinković Mirjana: Tragom daleke prošlosti — Svedočanstvo jedinstvene kulture južnih Slovena u ranom srednjem veku. Politika, Beograd, 1949 (27. III.), 1 slika. — C.
- Mano-Zisi Djordje, Ljubinković Mirjana, Garašanin V. Milutin, Kovačević Jovan, Veselinović Rajko: Zaštitno izkopavanje kod Pančeva. Muzeji, Beograd, 1948, br. 1, str. 51—95, sl. 1—22, 4 plani. — C.
- Marić Rastislav: Nadgrobni natpis Domincije Pantije. Muzeji, Beograd, 1949, br. 2, str. 137—139, 1 slika. — C.
- Marić Rastislav: Iz numizmatičke zbirke umetničkog muzeja. Muzeji, Beograd, 1949, br. 3—4, str. 129—138.
- Mazalić Djoko: Travnik i Toričan (prilog bosanskoj arhitekturi srednjeg veka). Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 145—166, sl. 1—13. — C.
- Mikuš Stane: Pomembne staroslovenske najdbe na Bledu. Poročevalec, 1948, št. 206.
- M. Č.: Probno otkopavanje mozaika u Sremskoj Mitrovici. Muzeji, Beograd, 1949, br. 2, str. 170—171. — C.
- M. G.: Prethistorijski nalazi u Bijelom Brdu. Ilustrirani vjesnik, Zagreb, 1948, št. 171, str. 14—15, 2 slike.
- M.: Tajna Grabčeve špilje. (Jedan pogled u život hrvatskog neolita.) Ilustrirani vjesnik, Zagreb, 1948, št. 161, str. 13, 2 slike.

- Novak Grga: Isejska i rimska Salona. Posebni otisak iz: »Rad«, knjiga 270, izdanje Jugoslavenske akademije — Zagreb, 1948, str. 1—30.
- Novak Grga: Pogled na prilike radnih slojeva u rimskoj provinciji Dalmaciji. Historijski Zbornik, Zagreb, I (1—4), 1948, str. 129—152.
- Ostrogorski Georgij: Uticaj Slovena na društveni preobražaj Vizantije (predavanje u Istoriskom društvu). Istoriski Glasnik, Beograd, 1948, br. 1. — C.
- Perc Martin: Rimske in srednjeveške najdbe v Celju. Naše delo, Celje, 1946, št. 29.
- Petrović Veljko: Muzeji u Jugoslaviji pre i posle oslobođenja. Književne novine, Beograd, 1949, št. 38, 3 slike.
- Pinterović Danica: Rimski grob od opeka. Osječki zbornik, Osijek, II—III, 1948, str. 25—31, sl. 1—2, skice 1—4.
- Pinterović Danica: Rimska fibula. Osječki zbornik, Osijek, II—III, 1948, str. 51—53, 1 slika.
- Pinterović Danica: Antikna ženska portretna glava. Osječki zbornik, Osijek, II—III, 1948, str. 54—56, 1 slika.
- Pinterović Danica: Izkapanja i arheološki nalazi u godini 1947/48 na terenu Osijeka i njegove okolice. (Iz muzejskog dnevnika.) Osječki zbornik, Osijek, II—III, 1948, str. 280—282.
- Posedel Josip: Koštane pločice za igru u zadarskom Arheološkom muzeju. Vjesnik, Split, 1948, sv. LII, separat: Split, 1949 str. 1—4, 1 slika.
- Prijatelj K.: Kasnoantikna palača u Polačama na otoku Mljetu. Bilješke uz buduće snimanje ili iskopine na Mljetu. Arhitektura, Zagreb, 1949, br. 25—27, str. 89—93.
- Puhan Ivo: Prilog istoriji klasne borbe u Etruriji. Istoriski Glasnik, Beograd, 1948, br. 2, str. 52—59. — C.
- Radojčić N. Svetozar: Uloga antike u srpskom slikarstvu. Glasnik, Sarajevo, I, 1946, str. 39—50, T. I—III. — C.
- Rendić-Miočević Duje: Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije. Vjesnik, Split, 1948, sv. LII (separat).
- Sergejevskij Dimitrije: Arheološki nalazi u Sarajevu i okolici. Glasnik, Sarajevo, II, 1947, str. 13—50, sl. 1—23, résumé: francoski.
- Sergejevskij Dimitrije: Rimska cesta na Nevesinjskom polju. Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 43—62, sl. 1—10, 1 karta, résumé: francoski, ruski.
- Sergejevskij Dimitrije: Nove akvizicije odjelenja klasične arheologije Zemaljskog muzeja. Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 167—188, sl. 1—10, T. I—VII, résumé: francoski, ruski.
- Sergejevskij Dimitrije: Putne bilješke sa Nevesinjskog polja. Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 239—250, sl. 1—5, T. I—V, résumé: francoski, ruski. — C.
- Sergejevskij Dimitrije: Izveštaj o radu klasične zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 270—272. — C.
- Sindik I.: Gde se nalazio Acurvium? Glasnik geografskog društva, Beograd, 1947, sv. 27, str. 117—121.
- Slavnić Marija: Preistorisko naselje u okolini Novog Sada. Muzeji, Beograd, 1948, br. 1, str. 148—149. — C.
- Smodič Anton: Kaj nam povedo grobišča, zgodovina in narodopisje v življenju starih Slovencev. Koledar DsM, Celje, 1947, str. 81—88, slike.
- Smodič Anton: Znamenita nova odkritja na Ptujskem polju (staroslovenske najdbe). Tovariš, Ljubljana, 1947, št. 1, s fotoreportažo.
- Solovjev Aleksandar: Jesu li bogomili poštovali krst? Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 81—102, sl. 1—12, T. I—IV, résumé: francoski, ruski. — C.
- Solovjev Aleksandar: O natpisu na grobu velikog kaznaca Nespine. Glasnik, Sarajevo, III, 1948, str. 235—238. — C.
- Stare France: Nove rimske najdbe v Mengšu. Tovariš, Ljubljana, 1947, str. 889.

- Stare France: Nova arheološka izkopavanja v Ljubljani. Poročevalec, 1948, št. 250.
- Stare France: Nekaj iz arheološkega dela v letu 1949. Varstvo, 1949, št. 3—4, str. 88—91, 1 slika.
- Suić M.: Tendenciozno iskrivljivanje i zatajivanje istine. Povodom nalaska jedne ploče u Zadru, SD, Split, 1947, 3. III.
- Šafarik Olga: Muzej grada Beograda. Istoriski Glasnik, Beograd, 1949, br. 1, str. 120—121. — C.
- Škerlj Božo: Dvajset let slovenskega paleolitika. Proteus, Ljubljana, 1948/49, št. 4—5, str. 107—112.
- Vasić Miloje M.: Jonska kolonija Vinča. Zbornik, Beograd, I, 1949, str. 85—255, T. I—XLV, résumé: francoski, ruski. — C.
- Vikić-Belančić Branka: Rimski koštani predmeti iz Osijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Osječki zbornik, Osijek, II—III, 1948, str. 36—47, sl. 1—6, résumé: angleški.
- Vinski Zdenko: O Bjelobrdske kulture. Posebni odtisak iz: »Kolo Matice hrvatske«, Zagreb, 1946, str. 3—5, sl. 1—4.
- Vinski Zdenko: Nešto o značaju arheoloških izkopavanja. Historijski Zbornik, Zagreb, I (1—4), 1948, str. 194—199.
- Vinski Zdenko: Prilog poznavanju gradišta s osvrtnom na jedan nalaz u Podravini. Historijski Zbornik, Zagreb, II (1—4), 1949, str. 223—241, 7 slik, T. I—II, résumé: francoski.
- Virijević Nedeljko: Kompleks Galič. Muzeji, Beograd, 1949, br. 3—4, str. 66—77, 1 zemljevid. — C.
- Vukanović Tatimir: Srebrnica u srednjem veku. Glasnik, Sarajevo, I, 1946, str. 51—80. — C.
- Vuković Jovo — Kučan Ante: Jedan stari bosanski nadgrobnni spomenik i natpis. Glasnik, Sarajevo, II, 1947, str. 51—68, 3 slike. — C.
- Vuković Stjepan: Prehistorijsko nalazište spilje Vindije. Historijski Zbornik, Zagreb, II (1—4), str. 243—249, 1 načrt, résumé: francoski.
- Vulić Nikola: Antički spomenici naše zemlje. Spomenik, Beograd, XCVIII, 1948, str. 1—279, 113 slik. — C.
- Vulić Nikola: Trački konjanik i druge ikone iz antičkog doba. Spomenik, Beograd, XCVIII, 1948, str. 283—318. — C.
- V. H.: Naselje bakrenog doba u Sarvašu na Dravi. Ilustrirani vjesnik, Zagreb, 1948, št. 170, str. 6—7, 1 slika.
- Zdravković M. Ivan: Rad »Arheološkog inštituta« Srpske Akademije nauka od osnivanja do danas. Istoriski Glasnik, Beograd, 1949, br. 2, str. 100—102. — C.
- Restauriranje i arheološka ispitivanja beogradske tvrđave u kojoj je otkriveno naselje neolitskog čovjeka. Jugoslavija, Beograd, II, 1948, št. 7—8, str. 25, 2 slike.
- Staroslovensko grobišče na Ptujem gradu. Pravica, 1947, št. 175.
- Arheološke izkopanine na Ptujem gradu. Poročevalec, 1947, št. 220.
- Izkopavanja prazgodovinske postaje v Postojni. LdTd, 1947, št. 81.
- Staroslovansko svetišče — arheološka izkopavanja v Sloveniji. LdTd, 1947, št. 81.
- Ob znanstvenih izkopavanjih prof. Brodarja. Pri Postojni so arheologi našli ostanke bivališč iz stare kamene dobe. (Najmanj 100.000 let živi človek na slovenski zemlji.) Primorski dnevnik, Trst, 1949, št. 298, 1 slika.

Stanislav Jesse .

In memoriam Dr. Walter Šmid

18. I. 1875 — 24. III. 1951

Nikdar mirnega duha dr. Walter Šmida je dne 24. III. 1951 zazibal lepi mladenič Thanatos v večno spanje. Prenehal je snovati neumorni arheološki mislec, da se odpočije od dolge, uspehov polne življenjske poti. Še zadnje dni pred smrtjo, je kljub svoji bolezni delal nove načrte in ni niti najmanj pričakoval, da bo moral tako kmalu zapustiti za vedno svoje arheološko delo.

W. Šmid se je rodil 18. I. 1875 v Gaštejju pri Kranju. Po končani ljudski šoli je šel v Ljubljano v gimnazijo, ki je stala takrat na sedanjem Vodnikovem trgu. Maturiral je l. 1893, nato pa se je vpisal na juridično fakulteto na Dunaju, ki jo je obiskoval dva semestra šol. l. 1893/4. Zaradi domačih razmer je vstopil v benediktinski red, študiral je teologijo v Admontu od leta 1894 do leta 1898. Tega leta je bil posvečen v mašnika in je bral novo mašo 3. 10. 1898 v Gradcu. Iz Admonta ga je red premestil v samostan Št. Pavel v Labudski dolini, od koder so ga poslali študirat arheologijo na graško vseučilišče. L. 1904 je promoviral za doktorja filozofije. Naslednjega leta (1905) je bil nameščen kot kustos na deželnem muzeju v Ljubljani, kjer je služboval do 31. VII. 1909, ko je bil odpuščen iz službe. Njegov nekdanji profesor na vseučilišču v Gradcu, poznani numizmatik dr. Arnold Luschin von Ebengereuth mu je priskrbel mesto kustosa v graškem muzeju Joanneumu. V Gradcu se je pozneje tudi habilitiral kot privatni docent. L. 1920 je postal izredni profesor za prazgodovino. L. 1943 je bil upokojen kot redni profesor arheologije na graški univerzi, pač pa je še ostal naprej kustos prazgodovinskega oddelka v Joanneumu do svoje smrti.

Že njegova oseba z značilno glavo je kazala izrednega človeka. Občevanje z njim, bodisi v stroki ali pa privatno, je potrdilo ta prvi vtis. Šmid je bil vsestransko in globoko izobražen mož, učenjak, eden tistih že redkih arheologov, ki so izšli iz univerz l. 1900. Ti so morali biti v svoji stroki vsestranski, saj so bili pionirji te znanosti v provincah nekdanje avstro-ogrske monarhije.

Klasične jezike je obvladal kolikor je bilo potrebno še iz gimnazije, izpopolnil se je le v epigrafiki. Na vseučilišču je dobil dobro znanstveno in še boljšo metodično podlago. Na tem solidnem temelju je znanstveno gradil celo življenje. Kar je

sprejel, je dajal še v večji meri svojim učencem in mlajšim kolegom. Ostal je vedno z njimi vsaj v pismeni zvezi ali pa v znamenjavi novih del. Njegova osebnost je kar izžarevala dobro voljo, veselje do znanstvenega dela in je s tem osvojil vsakogar, ki je prišel z njim v zvezo. Povsod, kjer je izkopaval, se ga z veseljem spominjajo. S svojim odprtim značajem, ko je vsakemu, tudi napreprostejšemu človeku, na mestu samem razlagal probleme, ki jih je nameraval rešiti, si je pridobil srca svojih sodelavcev in kopačev. Njegovi, danes že priletni delavci so še vedno ponosni na starinska imena, s katerimi jih je on krstil. Ko nanese govorica na njega, se vsi z veseljem na obrazu spominjajo starega, vedno čilega in nasmejanega profesorja.

Kranjski deželni odbor je s tem, da je namestil dr. W. Šmida v Ljubljani, pridobil za muzej izredno strokovno moč. Do njegovega prihoda je bil muzej zbirka redkih, starinskih predmetov. Ti so bili dobro konservirani in posode v muzejskih laboratorijih skrbno sestavljene. Znanstveni podatki, predvsem opis okoliščin, ki so spremljale te predmete in ki so vsaj tako važne kot predmeti sami, so pa bili zelo skromni, saj se da iz velike množice predmetov, ki so bili pred Šmidom izkopani na Vačah, le z veliko težavo sestaviti in rekonstruirati nekaj grobov.

Slovenski narod pa je imel kaj malo tudi od znanstvene obdelave raznih najdb. Največ je bilo posameznih zapiskov v raznih, tudi tujih znanstvenih časopisih (Dunajskih, n. pr. Mittheilungen der k. k. Zentralkommission itd.) v interpretacijo arheoloških predmetov se pa ni spuščal niti K. Dežman, ki je sicer precej pisal o arheologiji. Edino S. Rutar je v letopisu Matice Slovenske (1889-91) podal sliko izkopavanj na Slovenskem. Tuji znanstveniki Hoernes, Szombathy, Hirschfeld in dr. so objavljali rezultate svojega dela v avstrijskih, predvsem dunajskih znanstvenih revijah. Slovenija je spadala, kar se arheologije tiče, večinoma v nemško kulturno zono (Dunaj, Gradec), nekaj pa v italijansko (Trst). Šmidov predhodnik, Alfons Müllner, je bil zelo vesten in marljiv arheolog. Izdal je več monografij med njimi Geschichte des Eisens ali s svojo »Emono« pa ni imel sreče in uspeha. Bil je v nasprotstvu s tedanjim Muzejskim društvom za Kranjsko in je izdajal celo svoj časopis »Argo«.

S Šmidovim prihodom v ljubljanski muzej se je pričela za slovensko arheologijo nova doba. Vrgel se je z vso vnemo na muzejsko delo. Na novo je inventiral mnoge zbirke. S tem si je pridobil pregled muzejskih predmetov. Uredil je numizmatično zbirko keltskih in srednjeveških denarjev. Najboljše znanstvene rezultate dajejo pač arheološka izkopavanja, pa se je Šmid vrgel tudi na to. Uspehi notranjega, drobnega muzejskega dela, kakor tudi raznih raziskovanj na terenu mu niso izostali. V sporazumu z Muzejskim društvom je pričel izdajati tudi nov strokovni ča-

sopis, znanstvenega formata »Carniola« in pa »Muzejska poročila«, kjer je priobčeval končne rezultate svojega dela.

Spoznal je važnost staroslovanskih grobišč in sam eden prvih naših znanstvenikov, ki jih je obdelal in tudi publiciral. L. 1907 je pričel raziskovati slovensko grobišče v Bohinjski srednji vasi, objavil in znanstveno je pa tudi obdelal slovenska grobišča na Bledu, v Mengšu, Komendi in Črnomlju. Nadaljeval je tudi s tradicionalnem izkopavanju na Ljubljanskem barju pri Notranjih goricah. Tudi raziskovanje rimskega grobišča v Ljubljani ob Dunajski cesti je zaenkrat zaključil s tem, da je bilo v zadnjih treh letih (do l. 1907) odkritih vsega skupaj 757 grobov, kar je bila v veliki meri njegova zasluga. Že dolgo je bila poznana Langobardska nekropola v Kranju, a z izkopavanjem l. 1905 je deželni muzej zaključil raziskovanje tega grobišča. Vsega skupaj je bilo tukaj odkopanih 700 do 750 grobov. Rezultate tega izkopavanja je objavil W. Šmid.

Z njegovim odhodom v Gradec pa še ni prenehalo njegovo arheološko delo v Ljubljani. Eno njegovih največjih del je odkritje stare Emone. V času od l. 1909 pa do l. 1912 je izkopaval na zemljišču nemškega viteškega reda na Mirju in na parcelah nekaterih privatnih posestnikov v bližini. Takrat je odkril južno tretjino rimske Emone. Ponovno je izkopaval Emono v zgodnji spomladi l. 1916. Kopal je tokrat največ po privatnih meščanskih vrtovih in je vsaj deloma odkril severno tretjino Emone s pripadajočim zidovjem in vrati. Tudi del rimskega Forumu so odkrili. Njegova napaka pri teh izkopavanjih je ta, da ni šel povsod v globino do nedotaknjenega sloja zemlje. Le tako bi mogli ugotoviti vse peripatije, ki jih je prešla Emona v antiki.

Za časa prve svetovne vojne je s pomočjo Soške armade preiskoval predzgodovinske utrdbe ilirsko-keltskih Japodov. Te utrdbe so zapirale napadalcem prehod iz doline Reke v dolino Pivke in so izraz politične in vojaške moči tega plemena. Med mnogimi trdnjavami je posebno znamenit Šmihel pri Hrenovicah, ki ga je Šmid smatral za Metulum. Obenem je s temi utrdbami ponovno preiskal rimsko cesto Emona—Akvilleja. Posebno važnost je posvetil kasnorimskim obrambnim zidovom, ki so branili prehode od severa proti Italiji. V več člankih obdeluje ta problem še tudi kasneje (Fünfzehnter Bericht der Röm.-Germ. Kommission itd.). Rezultate tega njegovega sistematičnega raziskovanja so porabili skoro vsi zgodovinarji, ki so obravnavali naše kraje v kasni antiki. Poleg zgodovinskih zaključkov je pa tudi zelo važen arheološki material, ki ga je Schmid zelo dobro določil. Japodski problem ponovno obravnava, ko preiskuje njihovo naselbino Ulako nad Starim trgom pri Ložu.

Svojih zvez s slovensko arheologijo pa tudi tedaj ni pretrgal ko je bila Slovenija vključena v Jugoslavijo in tako popolnoma

odtrgana od Gradca. Mnogo je tedaj izkopaval v Sloveniji, tako na nekdanjem štajerskem kakor tudi na Kranjskem. Naše strokovno časopisje je prinašalo in objavljalo rezultate njegovega dela, škoda le, da mnogo tega še ni obdelanega in je za vedno propadlo za slovensko arheologijo.

V Gradcu se je zelo mnogo bavil z lokalnimi problemi nekdanjega Norika. Izkopal je prazgodovinsko gradišče na Pošteli pri Mariboru. Vprašanje Noreje ga je močno interesiralo in ga je okupiralo več let. V zvezi s tem je tudi obravnaval pridobivanje in obdelovanje železa v Noriku (Norisches Eisen) in tudi v sosednjih, južno ležečih naših krajih. Ko raziskuje n. pr. Ulako, Kučer pri Podzemlju v Beli krajini, naselbino na Vačah ali pa Ajdovski gradec v Bohinju, povsod sledi in ugotovi pridobivanje in obdelovanje železa.

Posebno pazljivo je reševal probleme starega Petovia. Raziskoval je rimsko mesto na Hajdini, kopal pa je tudi na trgu poleg proštjske cerkve v Ptuju, kjer je našel ostanke zgodnje-krščanskih cerkvenih zgradb, ki jih je tudi objavil. Še za časa druge svetovne vojne je izkopaval na Hajdini in na Trojanah (Atrans), ali mu zaradi prevelikega dela ni bilo mogoče teh rezultatov objaviti. Velik napredek arheološke znanosti pri nas, posebno rezultati novih izkopavanj v Jugoslaviji in posebno slovenski problemi v Ptuju in na Bledu, so ga zelo zanimali, saj je sam mnogo raziskoval ravno v teh krajih. Bil je v znanstvenem dopisovanju z novo slovensko arheološko generacijo in bi se gotovo z velikim veseljem odzval povabilu naše najvišje znanstvene ustanove Slovenske Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, ki ga je pozvala, da se vključi v njen krog znanstvenih sodelavcev, da ga ni prehitela smrt.

Iz tega, samo kratko naznačenega arheološkega delovanja pokojnega profesorja vidimo, da je bil neumoren, sposoben in požrtvovalen znanstveni delavec, ki je reševal naše arheološke probleme brez ozira na to, ali je živel v naši sredi ali v tujini. Kdor bo študiral razvoj arheologije na naših tleh, bo moral priznati, da je bil profesor dr. Walter Šmid najmočnejši arheološki znanstvenik v naši domovini.

J. Klemenc.

ARHEOLOŠKI VESTNIK I/1—2

Uredili:

Dr. Josip Korošec, dr. Božo škerlj,
dr. Jože Kastelic

Izdal:

Arheološki seminar Univerze v Ljubljani

Založila:

Državna založba Slovenije
(za redakcijo: Ciril Vidmar)

Naklada 1000 izvodov

Tiskala Celjska tiskarna v Celju